

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 2

Львів - Гомель 2018

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

National Pedagogical University by M.P. Drahomanov
Lviv Educational and Scientifical Center of Professional Education
Francisk Skorina Gomel State University

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Випуск 2

**MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF EDUCATION AND
SCIENCE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES**
SCIENTIFIC WORKS COLLECTION
Issue 2

Львів – Гомель
2018

Lviv – Gomel
2018

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи:
зб. наук. праць / [упорядник Ю.І. Колісник-Гуменюк]. – Вип. 2. – Львів–
Гомель, 2018. — 338 с.

Редакційна колегія:

Сергієнко В.П., доктор педагогічних наук, професор (м. Київ, Україна)
Жерноклєєв І.В., доктор педагогічних наук, професор (м. Київ, Україна)
Литвин А.В., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)
Руденко Л.А., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)
Олійник П.В., доктор фармацевтичних наук, професор (м. Львів, Україна)
Чаплик В.В., кандидат медичних наук, доцент (м. Львів, Україна)
Копельчак М.П., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)
Колісник-Гуменюк Ю.І., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)
Бейзеров В.А., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Гомель, Республіка Білорусь)
Дворак В.Н., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Гомель, Республіка Білорусь)
Гурська І.С., кандидат економічних наук, доцент (м. Бережани, Україна)

Технічне редагування:

Гуменюк В.В., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Переклад англійською мовою: Дубовик О.В., викладач (м. Львів, Україна)

У збірнику наукових праць відомі дослідники, педагоги-практики середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, працівники вищих навчальних закладів I-II і III-IV рівнів акредитації висвітлюють теоретичні й прикладні аспекти впровадження сучасних інформаційних технологій та інноваційних методів навчання у підготовці кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів і магістрів.

Статті збірника подано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірну інформацію несуть учасники, їх наукові керівники та рецензенти.

Видання розраховане на науковців і педагогів-практиків загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Упорядник:

Колісник-Гуменюк Ю.І., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2018

© Львівський навчально-науковий центр професійної освіти, 2018

© Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, 2018

© Автори статей, 2018

ЗМІСТ *** CONTENTS

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

<i>Бабій І.</i> <i>Babij I.</i>	Формування і збагачення лексики студентів у процесі рідномовної підготовки Formation and acquisition of students' lexicones while learning native language	11
<i>Бондарєва Л.</i> <i>Bondareva L.</i>	Особливості педагогічної комунікації в системі підвищення кваліфікації дорослих Features of pedagogical communication in the adult qualification increase system	15
<i>Вановська І.</i> <i>Vanovska I.</i>	Актуальні питання щодо патріотичного виховання у вищій школі – погляд у майбутнє Topical questions of patriotic education in higher education - a look into the future	19
<i>Колісник-Гуменюк Ю.</i> <i>Kolisnyk-Humenyuk Yu.</i>	Проблеми естетичного виховання у професійній підготовці майбутніх викладачів професійно-художніх дисциплін Problems of aesthetic education in training of future teachers of professional-artistic disciplines	25
<i>Краснобокий Ю.</i> <i>Krasnobokyi Yu.</i>	Розвиток творчого мислення студентів у процесі розв'язування задач з молекулярної фізики Development of students creative thinking in the process of solving the molecular physics tasks	32
<i>Селиванова Л.</i> <i>Selivanova L.</i>	Форми волонтерської роботи з пожилыми людьми Forms of volunteer work with elderly people	39
<i>Білан Л.</i> <i>Якимович О.</i> <i>Bilan L.</i> <i>Yakymovych O.</i>	Компетентнісний підхід: інновації і традиції в підготовці сучасного спеціаліста Competence approach: innovations and traditions while training a modern specialist	44
<i>Боровець Г.</i> <i>Borovets H.</i>	Позитивні і негативні моменти у використанні ІКТ на уроках історії Positive and negative moments while using ICTs methods at history lessons	48
<i>Гончарук В.</i> <i>Honcharuk V.</i>	Особливості формування екологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у закладах вищої освіти Features of ecological culture formation of future teachers of natural science At higher schools	52
<i>Денькович Н.</i> <i>Denkovych N.</i>	Формування національної свідомості учня ПТНЗ під час вивчення художніх спеціальностей у контексті сучасного цивілізаційного розвитку Formation of vocational school student's national consciousness while studying art specialty disciplines in the context of civilisation development	58
<i>Дубовик О.</i> <i>Dubovik O.</i>	Історико-педагогічні засади виникнення комунальних коледжів США Historical and pedagogical foundations of community colleges in the USA	64

<i>Замфереско О. Zamferesko O.</i>	Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх майстрів ресторанного обслуговування до підприємницької діяльності Competence approach in the preparation of future masters of restaurant service for entrepreneurial activities	72
<i>Ігумнова Т. Игумнова Т.</i>	Learning vocabulary through interactive approach Інтерактивне навчання лексики	76
<i>Купріяничик Т. Kupriyanchik T.</i>	Студенческое самоуправление как фактор становления будущего педагога Student self-government as a factor of future teachers' formation	81
<i>Петрук Т. Petruk T.</i>	Використання мультиплікаційних фільмів на уроках спеціальних дисциплін у ПТНЗ Use of animated films while studying special disciplines in vocational education	85
<i>Пилимон О. Pilimon O.</i>	Образовательная среда в современном учреждении дошкольного образования Educational environment in a modern facility preschool education	88
<i>Русак Т. Rusak T.</i>	Вплив студентського самоврядування та співуправління на формування лідерського потенціалу майбутніх фахівців Influence of student government and co-management on future specialists' leadership potential	92
<i>Семенів Н. Semeniv N.</i>	Формування ІКТ-компетенції учнів у сучасному інформаційно-освітньому просторі Formation of ICT competence of students in modern information and educational space	96
<i>Солина Н. Solyna N.</i>	Компетентнісний підхід як основа реформування змісту освіти майбутнього лікаря-стоматолога Competence approach as a basis for reforming the content of education of future doctor-dentist	105
<i>Талецкая Н. Мишкин І. Taletskaaya N. Mishkin I.</i>	Современные методы обучения: использование метода кейсов в процессе обучения Modern teaching methods: use of case study in the learning process	109
<i>Тернова І. Михайлишин М. Ternova I. Mykhajlyshyn M.</i>	Упровадження інтерактивних технологій навчання в навчальний процес вищої школи Implementation of interactive technologies of education into educational process of higher school	112
<i>Цалко Т. Tsalko T.</i>	Дошкольное образование сегодня: противоречия и перспективы на будущее Preschool education today: contradictions and prospects for future	118
<i>Парченкова В. V. Parchenkova</i>	Развитие алгоритмического мышления учащихся при изучении языка программирования С++ Development of algorithmic thinking of students at the study of C ++	122
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ		
<i>Дворак В. Ходосок Ю. Dvorak V. Hodosok Ju.</i>	Метод биологической обратной связи и его применение в психологии Method of biological feedback and its application in psychology	126

<i>Матійків І.</i> <i>Matiyukiv I.</i>	Емоційні уміння педагога як інструмент позитивної взаємодії в навчальному середовищі Teacher's emotional skills as a tool of positive interaction in the learning environment	130
<i>Шиделко А.</i> <i>Shydelko A.</i>	Психологічні характеристики жінок – жертв сімейного насилля Psychological characteristics of women – victims of family violence	136
<i>Калька Н.</i> <i>Цибрівський Я.</i> <i>Kalka N.</i> <i>Tsybrivskiy Ya.</i>	Психологічні особливості формування ламберсексуальності у сучасних чоловіків Psychological features of lambersexuality in modern men	141
<i>Мельникова О.</i> <i>Melnikova O.</i>	Професійне самоопределение учащихся профильных классов Professional self-determination of students of profile classes	144
<i>Павлюк О.</i> <i>Pavliuk O.</i>	Особливості професійного становлення курсантів в умовах реформування системи МВС України Features of cadets' professional development while reforming the system of the Ministry of internal affairs of Ukraine	147
<i>Микитів В.- Н.</i> <i>Mykytiv V.-N.</i>	Тату як спосіб самопрезентації особистості в сучасному світі Tattoo as a way of personality's self-presentation in the modern world	151
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ		
<i>Бідьрис С.</i> <i>Тохаєва Ж.</i> <i>Ydyrys S.</i> <i>Tokhayeva Zh.</i>	Процесс управление инновационной деятельностью сельскохозяйственных предприятий Management process of innovative activities of agricultural enterprises	156
<i>Галушчак І.</i> <i>Halushchak I.</i>	Нормативно-правова регламентація обліку в товариствах з обмеженою відповідальністю Normative and legal regulation of accounting in limited liability companies	160
<i>Герасимів З.</i> <i>Herasymiv Z.</i>	Інноваційне забезпечення сільськогосподарського виробництва Innovative supply of agricultural production	165
<i>Гурська І.</i> <i>Патіота А.</i> <i>Hurska I.</i> <i>Patiota A.</i>	Перспективи розвитку аграрного сектору Тернопільської області Prospects for agricultural sector development in Ternopil region	169
<i>Замора О.</i> <i>Цюпка Ю.</i> <i>Zamora O.</i> <i>Tsyupka Yu.</i>	Реалізація активної політики зайнятості Realizing active policy of employment	172
<i>Федуняк І.</i> <i>Feduniak I.</i>	Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції як основа розвитку підприємницьких структур Increasing the competitiveness of agricultural production, as a basis of development of enterprises' structures	176
<i>Ярема Л.</i> <i>Yarema L.</i>	Організаційно-економічний механізм інтеграції підприємств агропромислового комплексу Organizational and economic mechanism of integration of enterprises of agro-industrial complex	180

<i>Амангелди И. Amangeldi I.</i>	Государственное регулирование экономики: американский опыт State regulation of economy: american experience	183
<i>Ахмедова Г. Akhtmedova G.</i>	Проблемы и перспективы развития микрокредитования в Казахстане Problems and prospects of microcrediting development in Kazakhstan	189
<i>Рахманбердиева Б. Rakhmanberdieva B.</i>	Некоторые вопросы формирования трудовых ресурсов в Республике Казахстан Some issues of labor resources formation in the Republic of Kazakhstan	194
МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ		
<i>Кабулбеков А. Аширбеков К. Темирбеков А. Искендиоров М. Kabulbekov A. Ashirbekov G. Temirbekov A. Iskendiroy M.</i>	Совершенствование профилактики кариеса у детей Improving the prevention of caries among children	199
<i>Олійник П. Чаплик В. Гуменюк В. Oliylyuk P. Chaplyk V. Humeniuk V.</i>	Сучасний стан підготовки студентів фармацевтичних факультетів до роботи в умовах надзвичайних ситуацій Current state of pharmaceutical faculty students' training for working in conditions of emergency situations	204
<i>Васкул Н. Мізюк Р. Vaskul N. Mizyuk R.</i>	Інноваційні підходи до оптимізації практичної підготовки студентів-медиків Innovative approaches to the optimization of practical training of medical students	210
<i>Шикета Л. Shyketa L.</i>	Викладання сучасних методів діагностики інфекцій на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології Teaching modern methods of diagnosing infections at the department of microbiology, virology, immunology	214
<i>Кабулбеков А. Аширбеков К. Темирбеков А. Искендиоров М. Kabulbekov A. Ashirbekov G. Temirbekov A. Iskendiroy M.</i>	Лечебная физическая культура в профилактике стоматологических заболеваний Therapeutic physical culture in prevention of dental diseases	219
БІОЛОГІЧНІ НАУКИ		
<i>Бернацька Н. Тупіло І. Олійник Л. Bernatska N. Tupilo I. Olijnyk L.</i>	Кінетична модель процесу руйнування клітин дріжджів в умовах кавітації Kinetic model of the process of yeast cells destruction in the cavitation conditions	224

<i>Pavlovets Yu.</i> <i>Lahodich O.</i> <i>Lahodich A.</i> <i>Павловець Ю.</i> <i>Лагодич О.</i> <i>Лагодич А.</i>	Detection of gene expression of lipoxygenase genes in tomatoes leaves Виявлення експресії генів ліпоксигенази в тканинах листків томату	230
---	---	-----

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ

<i>Дрыбин Е.</i> <i>Drybin Ya.</i>	Методы формирования псевдослучайных последовательностей чисел на основе хаотических процессов Methods of forming pseudo-random number sequences based on chaotic processes	234
---------------------------------------	--	-----

<i>Ясковец А.</i> <i>Yaskovets A.</i>	Двухуровневая аутентификация пользователя по голосовому сообщению Two-level authentication of the user by voice message	240
--	---	-----

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<i>Гердова Т.</i> <i>Herdova T.</i>	Романси м. В. Лисенка як об'єкт виконавської інтерпретації M. V. Lysenko's romances as an object of performance interpretation	246
--	--	-----

<i>Метлицкая В.</i> <i>Mitytska V.</i>	Музыкально-просветительская деятельность духовных училищ южно-восточной Украины второй половины XIX – начала XX вв. Ecclesiastical colleges music enlightening work of the south-eastern Ukraine in the second half of the 19 th –the begning of the 20 th centuries	250
---	--	-----

<i>Решетникова Т.</i> <i>Фурдак Т.</i> <i>Reshetnikova T.</i> <i>Furdak T.</i>	Ціннісні орієнтації студентської молоді в діяльності дозвілля Value orientations of student youth in the leisure activities	254
---	---	-----

<i>Барановская В.</i> <i>Baranovskaya V.</i>	Тема «Времена года» в музыкальном искусстве: сквозь призму эпох The theme of «Seasons» in music art: through the prism of epoch	259
---	---	-----

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

<i>Ковалів Ж.</i> <i>Kovaliv Zh.</i>	Особенности навчання лексиці з англійської мови студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів Peculiarities of teaching english lexis to the 1-2 year students of art departments	265
---	---	-----

<i>Кон Е.</i> <i>Kohn O.</i>	Возможности изучения многозначных слов на основе анализа семантических связей Possibilities of studying polysemantic words on the basis of semantic relations analysis	270
---------------------------------	--	-----

<i>Жукова И.</i> <i>Zhukova I.</i>	Формирование социокультурной компетенции у студентов языкового вуза Process of forming sociocultural competence of students at a linguistic university	273
---------------------------------------	--	-----

<i>Качан И.</i> <i>Веремеенко А.</i> <i>Kachan I.</i> <i>Veremeyenko A.</i>	Организация самостоятельной работы студентов в обучении иностранному языку в неязыковом вузе Organization of students' independent work while teaching a foreign language at a non-linguistic university	278
--	--	-----

<i>Поліщук О.</i> <i>Polishchuk O.</i>	Вивчення топонімів як складова формування лінгвокраїнознавчої компетенції індивіда Study of toponyms as an element of forming an individual's competence in culture-oriented linguistics	282
ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ		
<i>Кілінська К.</i> <i>Андрусяк Н.</i> <i>Смик О.</i> <i>Сівак В.</i> <i>Kilinska K.</i> <i>Andrusiak N.</i> <i>Smyk O.</i> <i>Sivak V.</i>	Рекреаційно-туристичне природокористування фізико-географічних районів Чернівецької області Nature-based recreation and tourism management of physiographic divisions of Chernivtsi region	286
<i>Сивий М.</i> <i>Сувуу М.</i>	Гіпсове виробництво в Україні: сучасний стан, перспективи Gypsum manufacturing in Ukraine: current state, perspectives	294
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ		
<i>Жиленко Т.</i> <i>Бєлим І.</i> <i>Zhylenko T.</i> <i>Bielym I.</i>	Поєднання різних форм вивчення теми «Неперервність функції» Combining different forms of studying the theme «Continuity of function»	300
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ		
<i>Красовська Г.</i> <i>Krasovska H.</i>	Умови використання ігрових видів спорту та вправ ігрового характеру зі студентами спеціального медичного відділення Conditions of using game sports and gaming exercises with students of special medical department	305
ЮРИДИЧНІ НАУКИ		
<i>Брыліова В.</i> <i>Брильова В.</i>	About the belarusian model of ombudsman through the prism of the institution of ombudsman of Sweden Про білоруську модель омбудсмена крізь призму інституту омбудсмена Швеції	310
БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА		
<i>Ангарська Л.</i> <i>Anharska L.</i>	Роль бібліотеки коледжу в адаптації студентів-першокурсників (з досвіду роботи) Role of college library in freshmen students' adaptation (practice experience)	315
<i>Жулінська Г.</i> <i>Zhulinska H.</i>	Етика бібліотекаря – запорука культури бібліотечного обслуговування Ethics of the librarian is the key to the culture of library service	320
ІСТОРИЧНІ НАУКИ		
<i>Біс С.</i> <i>Bis S.</i>	Життя віддане Україні – Мирослав Онишкевич Life given to Ukraine – Myroslav Onyshkevich	325
<i>Гурська О.</i> <i>Hurska O.</i>	Історико-архітектурна спадщина середмістя Березан як ресурс для розвитку туризму Historical and architectural heritage of the center of Berezhany as a resource for tourism development	332

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.035.6:811.161.2

Ірина Бабій

канд. пед. наук

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

ФОРМУВАННЯ І ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИКОНУ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ РІДНОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті розглянуто лінгвістично-нормативний рівень мовної особистості студента, зокрема можливості використання лексикографічних джерел для формування й збагачення студентського тезаурусу на заняттях української мови; з'ясовано принципи організації словникової роботи та її основні напрями.

Ключові слова: мовна особистість, словникова робота, рідномовна підготовка, лексикографічна компетенція.

Ірина Бабій

канд. пед. наук

Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности
г. Львов, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ И ОБОГАЩЕНИЕ ЛЕКСИКОНА СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассмотрены лингвистически-нормативный уровень языковой личности студента, в том числе возможности использования лексикографических источников для формирования и обогащения студенческого тезауруса на занятиях украинского языка; выяснено принципы организации словарной работы и ее основные направления.

Ключевые слова: языковая личность, словарная работа, изучение родного языка, лексикографическая компетенция.

Iryna Babij

PhD (Pedagogy)

Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine

FORMATION AND ACQUISITION OF STUDENTS' LEXICONES WHILE LEARNING NATIVE LANGUAGE

Abstract. The article deals with the linguistic and normative level of the student's linguistic personality, in particular the possibility of using lexicographic sources for the formation and enrichment of the student's thesaurus in the classes of the Ukrainian language. The principles of organization of vocabulary work and its main directions are clarified.

Key words: linguistic personality, vocabulary work, native language learning, lexicographic competence.

Сучасна наука щораз більше антропологізується, передусім мова йде про гуманітарні дисципліни, у яких наукові пошуки заломлюються через призму людської особистості. Не оминула ця тенденція й лінгвістику та лінгводидактику, об'єктом досліджень яких стала мовна особистість (МО),

різноаспектне вивчення якої представлено у працях О. Голованової, Ю Караулова, О. Кучеренко, Л. Мацюк, О. Семенов та ін.

На сучасному етапі важливим є трактування МО як глибоко національного явища, тому пріоритетом рідномовної підготовки у виші є формування саме української мовної особистості, яка свідомого ставиться до української мови, що виражається у прагненні та вмінні спілкуватись українською мовою, відповідальному ставленні до власного мовлення й мовлення співрозмовника, роботі над удосконаленням мовно-мовленнєвих знань та умінь.

Становлення й розвиток мовної особистості є поетапним процесом, що пов'язано з рівневою структурою мовної особистості [1]. Так, носій мови поступово переходить від нижчого рівня мовної особистості – лінгвістично-нормативного (базові лінгвістичні знання з фонетики, граматики, лексики) до наступного – термінно-когнітивного (засвоєння терміносистеми обраного фаху), а відтак – до діяльнісно-комунікативного (уміння й навички професійної вербальної взаємодії, засвоєння професійномовленнєвих моделей спілкування з огляду на рольові вимоги професії та цілі професійної діяльності [1].

Розглянемо один із аспектів формування мовної особистості студента на лінгвістично-нормативному рівні, а саме – лексикографічну компетнцію як основу мовленнєвої культури майбутніх фахівців. Актуальність обраної теми визначається відсутністю у сучасних студентів навичок, а найголовніше потреби користуватися словниками, тоді як усі лінгвоактивні професії передбачають сформовані уміння роботи зі словом. Лексикографічну компетенцію розглядаємо як комплексне поняття, яке включає знання різних типів словників, у тому числі електронних, вмінні вибирати необхідне джерело з урахуванням його типу і жанру, а також вмінні здійснювати пошук інформації в лексикографічних джерелах [2]. Необхідність та ефективність застосування словників різних видів в процесі рідномовної підготовки відзначають вітчизняні лінгводидакти (Н. Бондаренко, О. Горошкіна, М. Пентилюк, Л. Попова О. Семенов та ін.). Тому у вишівських програмах з української мови усе частіше підкреслюють важливість оволодіння учнями вмінь правильно працювати зі словниками, грамотно здійснювати інформаційний пошук. Зазначимо, що сучасні підручники містять короткі глосарії, які, як правило, безпосередньо пов'язані зі змістом уміщеного в підручнику текстового матеріалу, вони дозволяють долати деякі труднощі, однак їх інформативна наповненість незначна. Відомо, що фонетику, граматику української мови студенти повинні були опанувати під час навчання в школі, то збагачення лексичного складу мовлення, його професіоналізація триває все життя.

Поняття «словникова робота» тлумачиться в методичних джерелах як складний багатоаспектний процес. Це систематична робота зі словом і над словом,

зокрема сприймання його на слух, відтворення, семантизація, етимологізація, з'ясування граматичних характеристик, парадигматичних і синтагматичних зв'язків, особливостей правопису та вживання у мовленні.

Практика роботи зі студентами дозволяє констатувати, що найпоширенішими є такі лексичні помилки: вживання слів у невластивому значенні, не виправдане повторення слів; вживання росіянізмів, порушення лексичної сполучуваності, змішування паронімів, неправильний вибір синоніма, суржик. Причинами лексичних помилок у мовленні студентів є не увага до слова, байдуже ставлення до власного мовлення; несформованість потреби читати; невміння вводити слово в контекст; вплив соціальних діалектів, жаргонів, місцевої говірки тощо.

Словникова робота покликана усунути перелічені помилки й передбачає: 1) визначення принципів її організації; 2) формування в студентів зрозумілої та переконливої мотивації щодо збагачення їхнього лексикону; 3) з'ясування основних напрямів словникової роботи; 4) визначення змісту словникової роботи на заняттях української мови; 5) створення ефективної системи завдань і вправ, спрямованих на кількісне і якісне розширення студентського словникового запасу.

Принципи лексико-семантичної роботи визначаються загальнопедагогічними закономірностями з урахуванням особливостей предмета навчання – лексичної системи української мови. Зокрема, організація словникової роботи здійснюється з опорою на такі загальнодидактичні принципи як: свідомість, системність і послідовність, доступність навчання.

У процесі лексико-семантичної роботи можна виділити низку чинників, що сприятимуть формуванню в студентів позитивної мотивації. Зокрема, слід зважати на рівень студентського мовленнєвого розвитку, адже лексикон людини змінюється впродовж усього життя з огляду на комунікативні потреби, накопичений життєвий і мовленнєвий досвід. У студентському віці мовлення розвивається передусім як засіб взаємодії з оточуючими та як спосіб набуття нових знань. Тому потреби в поповненні виражальних (лексичних і фразеологічних) засобів значно зростають, що служить вагомим спонукальним чинником. Ще одним мотиваційним фактором виступає цікавий пізнавальний текстовий матеріал, який сприяє природному збагаченню студентського словника комунікативно значущою лексикою й забезпечує змістове наповнення навчального процесу. Важливо, однак, аби пропоновані завдання за рівнем складності знаходились у зоні найближчого розвитку студентів. Для забезпечення мотивації необхідно також використовувати активні форми й методи навчання: творчі вправи, ситуативні завдання, рольові ігри, візуалізацію тощо.

Основними напрямками словникової роботи на заняттях української мови вважаємо:

1. Збагачення словникового запасу студентів новими лексемами, що сприяє формуванню не лише комунікативної, а й соціокультурної компетенції. На думку методистів (О. Горошкіної, Л. Попової, А. Нікітіної та ін.), змістовий аспект словникової роботи повинен відображати зміни в лексичній системі української мови. Важливо, аби студентський словник поповнювався передусім питомо українськими лексемами, які є національними маркерами, визначають національномовну своєрідність і колорит мови.

2. Розширення й уточнення змісту вже відомих слів. Реалізація цього напрямку зумовлює не лише кількісні, а й якісні зміни в студентському тезаурусі, що вчить вживати слова в найточнішому їх значенні відповідно до стилю та жанру мовлення. Активізація засвоєних слів у мовленні студентів передбачає переведення якомога більшої кількості комунікативно значущих слів із пасивного словника в активний обіг шляхом включення слів у контекст (словосполучення, речення, діалог, монолог тощо). Okремо слід виділити напрям оволодіння фаховою лексикою, необхідною для засвоєння спеціально орієнтованих дисциплін та ефективної професійної діяльності. Психолінгвістично визначають чинник вибірковості в опануванні мовних засобів, зокрема людина добре засвоює лише те, що відповідає потребам її мовленнєвої діяльності.

Словникова робота охоплює три рівні: сприймання, відтворення й продукування мовлення, що визначає відбір відповідних методів і прийомів навчання. Так, активне засвоєння лексичних одиниць відбувається шляхом виконання лексичних вправ із поступовим зростанням рівня їх складності та самостійності. Нагадаємо, що лексичні вправи спрямовані на усвідомлення суті лексичних умінь, покликані збагачувати лексичний фактаж студентів, виховувати увагу до слова, активізують мовне чуття. Вважаємо, що поповненню словникового запасу може сприяти лише правильно організована робота зі словниками (тлумачними, орфографічними, перекладними, фразеологічними тощо), а саме виконання різнотипних завдань, що потребують використання словників та усунення виявлених помилок. Очевидно, що збагачення лексичного запасу студентів передбачає як роботу з лексикографічними джерелами, так і виконання різнотипних вправ.

Використання словникових статей у навчальних цілях посилює практичну спрямованість навчання української мови, позаяк, крім семантизації лексем, поглиблюють знання студентів з орфографії, граматики, акцентології, допомагають виробити та закріпити вміння й навички правильного слововживання. Залежно від типу словника (тлумачний, перекладний, словник

синонімів тощо) на його матеріалі можна створити низку комунікативно орієнтованих вправ, а саме:

- правильно наголосити й записати лексеми;
- дібрати українські відповідники до поданих слів;
- дібрати синоніми, омоніми, антоніми;
- з'ясувати походження слів;
- відредагувати мовностилістичні помилки в тексті.

Отже, систематичне використання словників на заняттях з української мови збагачує лексикон студентів, розвиває уміння й навички аналізувати й порівнювати мовні вирази, забезпечує точне, комунікативно доцільне використання лексичних та фразеологічних одиниць, що є невід'ємною складовою мовленнєвої культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — 264 с.
2. Семенов О. Лексикографічна компетенція як показник мовної культури особистості / О. Семенов // Українська література в загальноосвітній школі. — 2008. — № 2. — С. 41-44.

УДК 374.7

Любов Бондарєва
канд. пед. наук, доцент
НПУ ім. М.П. Драгоманова
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОРΟΣЛИХ

Анотація. Розглянуті завдання політики підвищення кваліфікації дорослих в вищій школі. Виявлено потребу у використанні комунікативних підходів до методики навчання дорослих на основі досягнень теорії та практики. Доведено вплив комунікаційних технологій на систему підвищення кваліфікації дорослих у вищій школі. Виокремлено в цій системі місце професійно-педагогічним комунікаціям, де головним суб'єктом є викладач.

Ключеві слова: педагогіка, інноватика, професійна підготовка дорослих.

Любовь Бондарєва
канд. пед. наук, доцент
НПУ им. М. П. Драгоманова
г. Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ВЗРОСЛЫХ

Аннотация. Рассмотрены задачи политики повышения квалификации взрослых в высшей школе. Определена необходимость использования коммуникационных подходов в методике обучения взрослых на основе достижений теории и практики. Доказано влияние

коммуникационных технологий на систему повышения квалификации взрослых в высшей школе. Выделено в этой системе место профессионально-педагогическим коммуникациям, где главным субъектом является преподаватель.

Ключевые слова: педагогика, инновация, профессиональная подготовка взрослых.

Liubov Bondareva

PhD (Pedagogy), Associate Professor

M. P. Drahomanov National Pedagogic University

Kyiv, Ukraine

FEATURES OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN THE ADULT QUALIFICATION INCREASE SYSTEM

***Abstract.** The problems of adult education at higher school are considered. The necessity of using communicative approaches to adult learning methodology based on the achievements of theory and practice is revealed. The influence of communication technologies on the system of advanced training of adults at higher school is proved. The place of professional and pedagogical communication, where the main subject is a teacher, is singled out in this system.*

***Key words:** pedagogy, innovation, professional training of adults.*

Сучасна система підвищення кваліфікації у вищій школі має готувати людину, котра здатна жити в надзвичайно глобалізованому і динамічно змінному світі, сприймати його змінність як суттєву складову власного способу життя. Тільки педагогічні комунікації здатні професійно підготувати та виховати дорослу людину, яка є всебічно розвиненою, самостійною, самодостатньою особистістю, котра керується в житті власними знаннями і переконаннями.

Суспільство визнає дорослою таку особистість, яка має високий ступінь соціальної і професійної компетенції, яка реалізує визначені плани, передбачає наслідки, вміє переосмислити своє ставлення до навколишнього середовища та має високу відповідальність за свої дії. Саме сьогодні, в умовах невизначеності економіки, бурхливого скорочення штатів працівників на підприємствах, підвищеного рівня безробіття, суспільство дає можливість дорослим «увійти» до нових умов професійної діяльності шляхом підвищення кваліфікації в структурах вищих навчальних закладів.

Проблеми системи підвищення кваліфікації дорослих відносяться до найважливіших проблем, які вищі навчальні заклади повинні вирішити найближчим часом. Слід зауважити, що головним завданням політики підвищення кваліфікації дорослих є створення такої системи професійної підготовки, яка б:

- а) соціально, ментально і культурно відтворювала потреби суспільства й держави;
- б) органічно вписувалася в міжнародну систему освіти, відображаючи її загальнолюдські потреби та інтереси;
- в) формувала всебічно розвинену та соціально зрілу особистість.

Тому, одним із основних завдань вищих закладів освіти, які здійснюють підвищення кваліфікації дорослих на етапі переходу господарський структур

України до ринкових відносин, є підготовка фахівців нові генерації, вільних у своєму світосприйнятті від ідеологічних догм, які добре розуміють особливості сучасного і майбутнього економічного розвитку України.

Система підвищення кваліфікації дорослих до професійної діяльності повинна відповідати вимогам ринкових відносин, розробки і обґрунтування комунікативних підходів до методики навчання на основі досягнень теорії навчання, використання матеріалів експериментального дослідження і творчого пошуку.

Метою вищої професійної освіти дорослих є сприяння професійній самореалізації в системі комунікаційних технологій, навчання їх професійно спрямованій взаємодії з навколишнім соціальним та природним середовищем.

Головними завданнями в процесі професійного навчання дорослих в сфері комунікаційних технологій є [1]:

- надати можливість забезпечити процес прийняття рішення і орієнтувати дорослих фахівців на досягнення поставлених цілей;
- дати можливість напрацювати ефективну і результативну систему міжособистісних комунікацій;
- навчити фахівців використовувати на практиці знання і вміння, знаходити шляхи вдосконалення та їх трансформації в реальних умовах ринкової економіки;
- навчити дорослих фахівців творчо, самостійно працювати з інформаційними матеріалами, освоювати систему знань, аналізувати та формувати своє ставлення і бачення будь-якої проблеми, давати оцінку подій і явищ щодо власного буття;
- дати можливість запровадити стандарт внутрішніх комунікацій.

Забезпечення завдань системи підвищення кваліфікації дорослих засобами комунікаційних методик навчання полягає у таких аспектах:

- реалізація навчання на основі інтеграції та диференціації знань має забезпечувати систему підвищення кваліфікації дорослих за сучасними професійними вимогами;
- спрямування реалізації принципів дидактики в навчанні для створення психолого-педагогічних умов мотивації навчання дорослих мають сприяти забезпеченню єдності навчання і виховання;
- застосування методів, засобів, форм організації теоретичного і практичного навчання підвищення кваліфікації мають забезпечувати потребу побудови ефективної методики навчання в умовах ринкової економіки;
- проведення педагогічного експерименту з розкриттям ефективних комунікативних технологій: проблемності, програмного навчання, ігрових занять, моделювання професійної діяльності фахівців у модульній системі

навчання визначають високий ступінь активізації пізнавальної діяльності, інтенсифікації творчих зусиль слухачів при індивідуалізації навчання, цілеспрямованого управління розвитком самостійності особистості дорослого;

- найбільш ефективні комунікаційні підходи до навчання дорослих має бути надбанням всіх викладачів при відповідному матеріально-технічному забезпеченні навчального процесу у вищих навчальних закладах.

Професійна майстерність фахівців залежить від якості професійно-педагогічної комунікації у вищій школі.

Професійно-педагогічна комунікація – система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин [1].

Саме тому головним суб'єктом комунікаційних технологій та системи підвищення кваліфікації дорослих у вищій школі слід визначити Викладача. Тільки викладач і насамперед викладач готує нового суб'єкта життєдіяльності – активного поборника єдності суспільства і його прогресивних професійних змін, заснованих на гуманістичних і демократичних началах, глибокої єдності співпраці народів і культур, пріоритетах збереження миру, екологічної безпеки, добробуту і суспільного порядку, толерантності і солідарності. Саме Викладач покликаний повернути авторитет духовності в освітній простір Європи [3].

Таким чином, ці тенденції об'єктивно зумовлюють значне зростання ролі педагогічної науки у пошуках шляхів підвищення ефективності комунікаційних підходів щодо підвищення кваліфікації дорослих до професійної діяльності в сучасних умовах економіки. Тому все більш необхідним є педагогізація комунікаційної системи підвищення кваліфікації дорослих у вищій професійній школі на якомога повніше задоволення усталених потреб виробництва, організації праці, механізмів регуляції та їх професійно-трудова мотивація з метою створення найбільш сприятливих умов для максимального розвитку й найбільш ефективного використання індивідуального трудового потенціалу кожного спеціаліста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волкова Н. П. Педагогічні комунікації : [підручник для студ. вищ.навч.закл.] / Н. В. Волкова. — Дніпропетровськ. : РВВ ДНУ, 2002. — 92 с.
2. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти / В.С. Лутай. — К., 1996. — 189 с.
3. Європейські педагогічні студії / Асоціація ректорів педагогічних університетів Європи; ред. кол.: В. П. Андрущенко (голова) [та ін.]. — Вип. 1-2. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — 256 с.

УДК 378.1(478)

Інна Вановська

канд. істор. наук, доцент кафедри освіти дорослих
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ – ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем патріотичного та духовного виховання української молоді на основі національних та європейських цінностей, поваги до національних символів, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Ключові слова: патріотичне виховання, духовність, національні цінності, ідеали, національно-патріотична культура.

Інна Вановська

канд. истор. наук, доцент кафедры образования взрослых
Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова
Киев, Украина

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ - ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем патриотического и духовного воспитания украинской молодежи на основе национальных и европейских ценностей, уважения к национальным символам, готовности защищать суверенитет и территориальную целостность Украины.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, духовность, национальные ценности, идеалы, национально-патриотическая культура.

Inna Vanovska

PhD (Pedagogy), Associate Professor at Department of Adult Education
M.P. Drahomanov National Pedagogical University
Kyiv, Ukraine

TOPICAL QUESTIONS OF PATRIOTIC EDUCATION IN HIGHER EDUCATION – A LOOK INTO THE FUTURE

Annotation. The article is devoted to the research of the problem of patriotic and spiritual education of Ukrainian youth on the basis of national and European values, respect for national symbols, readiness to defend the sovereignty of Ukraine.

Keywords: patriotic education, upbringing spirituality, national values, ideals, national and patriotic culture.

У складних умовах викликів та загроз громадяни України стають творцями й безпосередніми учасниками процесів, покликаних забезпечити динамічний і складний демократичний перехід до нової якості суспільства, економіки, політично організованого відповідального громадянського суспільства, в якому підвищується рівень політичної участі громадян, ступінь забезпечення прав та свобод, утвердження їх гідності.

Сьогодні, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому слід враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей, молоді й старшого покоління українців. Вони уже ввійшли до освітнього і загальновиховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери, оскільки патріотично наснажена громадська активність особистості повинна постійно протягом усього життя підвищуватися у процесі навчання, виховання, самовиховання і самовдосконалення, переростати, у відповідності до вікових особливостей, в громадсько-політичну й державницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз наукових праць із проблеми дослідження виявив значний інтерес до патріотичного виховання студентів відповідно до соціокультурних трансформацій у суспільстві. Для нашого дослідження важливими є відокремлені в сучасній науковій літературі сутнісні характеристики патріотизму як філософської, соціальної та психологічної категорії. Саме патріотизм розглядається як одне з джерел відродження та консолідації суспільства.

Принциповою позицією, на якій будується науково-теоретична база педагогічних досліджень з проблеми патріотичного виховання, є розуміння патріотизму як важливого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного явища, що включає захист національних інтересів, конструктивну реалізацію одержаної свободи і демократичних прав людини. В цих випадках патріотична вихованість розуміється як одна з цінностей, котра притаманна всім сферам життя суспільства, що є найважливішим духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку та виявляється в її активній самореалізації на благо Батьківщини. Педагогічні особливості патріотичного виховання висвітлено у працях О. Абрамчук, Т. Гавлітіної, О. Гевко, А. Максютова, В. Мірошніченко, С. Оришко, О. Стьопіної та ін.

Проведений аналіз наукової літератури та законодавчої бази з досліджуваної проблеми свідчить про неоднозначне трактування поняття «патріотичне виховання», але водночас надає можливість виокремити його суттєві риси. Так, його предметом є категорії: національна ідея; національна культура; рідна мова; історія народу і держави; самовизначення; категорія Батьківщини, феномени Майдану та Небесної сотні. Результатом патріотичного виховання є формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поваги до національних символів; участі у громадсько-політичному житті країни; верховенства права; толерантного ставлення до

цінностей і переконань представників іншої культури, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, що несуть серйозну загрозу ствердженню України як національної, цілісної держави. Ключовою серед них є проблема патріотичного виховання людини – особистості, національно свідомого громадянина України. Патріотизм, розвитку якого раніше присвячували багато зусиль, поступово перетворився з необхідного елемента виховання наступних поколінь, в щось зайве, несучасне. До розвитку патріотизму серед молоді ставляться дедалі більше формально, відбиваючи цим бажання бути патріотом і викликаючи сумнів щодо доцільності цієї особистісної якості. Перед незалежною Україною постала проблема історичної ваги: творчо відродити українське національно-патріотичне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку.[1, 76].

Історико-філософський аспект патріотизму передбачає розгляд його як суспільно-історичного явища, обумовленого соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими характеристиками конкретного суспільства. Зауважимо, що на проблему патріотичного виховання і його роль у формуванні людини звертало увагу багато українських мислителів різних поколінь та поглядів від часів Київської Русі до сучасності [3, 76].

Видатні українські філософи-мислителі Г.Сковорода, Т.Шевченко, П.Юркевич, К.Ушинський, І.Франко, О.Духнович, Я.Чепіга у своїх творах визначне місце відводили патріотизму українського народу, а саме: любові до Батьківщини, до рідної мови, до свого народу; повазі до історичного минулого; формуванню національної свідомості.

Новий підхід заснований на розумінні патріотизму як складного соціокультурного явища, що пронизує основні сторони життєдіяльності, як суспільства, так і окремої особистості. Зауважимо, що оновлене розуміння патріотизму, звільнене від комуністичного, ідеологічного, від партійно-класового принципу тощо, відображає і включає нові тенденції сучасної соціокультурної реальності та передбачає глибоке переосмислення його теоретичних основ. Оновлений патріотизм може стати одним із факторів консолідації та розвитку суспільства, подолання багатьох негативних явищ сьогодення.

Патріотизм, на думку автора, є особливою духовною цінністю, оскільки він виступає гарантом єднання, гармонізації сучасного українського суспільства, збереження його самобутності і культурної своєрідності в полігамному людському співтоваристві. Дійшовши висновку, що ядром патріотизму, його

основною складовою є любов до малої й великої Батьківщини, яка формується під впливом соціальних чинників, нею запропоновано авторське розуміння патріотизму суспільства: це сформована в соціумі соціально-психологічна властивість, притаманна особистості, сім'ї, соціальній групі, етносу, що проявляється у вірі й безкорисливій любові до Батьківщини, готовності до самовідданої праці заради її процвітання, здатності до самопожертви при захисті її інтересів від загроз й спроможна консолідувати суспільство.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що менталітет – це сукупність моральних, психічних та інтелектуальних особливостей мислення певного народу, який виявляється в культурі, поведінці, поглядах, звичаях тощо. Менталітет українців вирізняється такими якостями: працьовитістю, волелюбством, доброзичливістю, гостинністю, миролюбством тощо.

Ідеалами в патріотичному вихованні можуть виступати духовні цінності етичних, естетичних і художніх культур, а також властивості самої особи – розуму, волі й інших здібностей, що знаходять своє втілення в різних видах діяльності.

Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя. На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом – носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму.

Результатом патріотичного виховання можна вважати людину, громадянина чи представника певної нації або національності, який: розуміє і поділяє сутність національної ідеї; є носієм національної культури; своєю професійною діяльністю сприяє економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини; любить і відстоює рідну мову, користується нею; любить, захищає і відстоює рідну країну / державу / територію; любить, захищає і відстоює свої звичаї, традиції; любить, захищає і підтримує співгромадян з патріотичним способом мислення; Постійно відчуває гордість за вищенаведене і приналежність до цих категорій [2, 45].

Визначають 5 етапів виховання патріотизму особистості:

1. Виховання любові й поваги до своїх батьків, своєї Батьківщини, що повинно формуватися в дошкільному віці в межах родинного виховання;
2. Виховання позитивного ставлення до «малої батьківщини» (свого міста,

краю, регіону) тобто етнічна самоідентифікація, що формується у підлітків у період шкільного навчання;

3. Виховання позитивного ставлення до своєї країни (державницького патріотизму) відповідає юнацькому віку; формується в період навчання у випускних класах школи та у ВНЗ;

4. Виховання усвідомлення своєї належності до історичної спільноти та культурно-релігійної традиції східнослов'янських народів, тобто формування через позитивну етнічну ідентичність толерантності в міжнаціональних відносинах – також є виховним завданням ВНЗ;

5. Виховання доброзичливого ставлення до всіх народів світу – якість, притаманна високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання протягом усього життя [4, 14].

За останні роки зростає інтерес молоді як до далекого, так і до недавнього минулого нашої Вітчизни, до духовно-етичних і соціально-філософських проблем. Це свідчить про те, що в молодіжному середовищі йде спонтанний пошук життєвих духовних орієнтирів. Проте даної позитивної тенденції протистоїть інша, що має деструктивний для формування підростаючого покоління вплив.

І якщо сьогодні в молодіжному середовищі пошана до минулого нерідко межує з елементарною непоінформованістю або цинічним до нього ставленням, то незабаром все може змінитися. Прагнення молоді до позитивних духовних змін залишає надію і вселяє впевненість у тому, що духовно-етична криза, що переживається в даний час, буде здолана.

Завтрашній день України залежить від того, наскільки вивіреними і далекоглядними будуть прийняті сьогодні заходи для виховання патріотизму підростаючого покоління. Як бачимо, сучасний стан розвитку світової цивілізації стимулює процес відродження та становлення української нації, а відповідно й потреби патріотичного виховання як чинника пізнання і самопізнання української нації, виховання української молоді. Таким чином, в умовах сучасного розвитку знань і технологій, національно-патріотичне виховання потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, культурно-морального насичення патріотичної виховної системи. Сучасна педагогічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення інших народів.

Молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національно-патріотичною культурою, духовністю. Без піднесення громадянської самосвідомості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності неможливо розраховувати на успіх у Відродженні

Батьківщини. У реалізації патріотичного виховання потрібні нові концептуальні підходи, передусім усвідомлення того, що формування патріотизму у молодих людей не може займати другорядне місце або бути предметом спекуляцій [3, 78].

В сучасному суспільстві патріотичне виховання молоді набуває особливо важливого значення з декількох причин: зростає рівень інформованості (дезінформованості) молодого покоління, процеси демократизації та поява багатопартійної системи створюють певні труднощі в розумінні молоддю сутності патріотизму, сучасна молодь не пройшла тієї школи патріотичного виховання, котра випала на долю старшого покоління. Тому виникає необхідність здійснення патріотичного виховання молоді на якісно новому рівні, що сприятиме виробленню у молодого покоління правильного розуміння патріотизму, власної позиції з даного питання.

Недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної та індивідуальної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим визначається пріоритетність патріотичного виховання особистості у виховній системі школи.

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави.

Висновки:

1. Патріотичне виховання молоді розуміється як педагогічний процес становлення особистості громадянина і патріота своєї Батьківщини на основі прийняття демократичних цінностей, додержання закону, норм права, загальнолюдської моралі й участі майбутнього вчителя в демократичних процесах, формування мовленнєвої культури та підготовки їх до здійснення патріотичного виховання молоді. Патріотична вихованість розглядається як інтегральна цінність та духовно-моральна якість особистості, що виявляється в почутті любові до України, до її мови і традицій народу, у відчутті духовного зв'язку з ним, у моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати.

2. Структура патріотичної вихованості містить такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний. Критеріями сформованості кожного компонента відповідно визначені: ціннісно-патріотичний світогляд із показниками: патріотично-світоглядні знання, переконання, ідеали; ціннісно - патріотична свідомість; володіння рідною мовою, повага до неї; патріотично - спрямована активність з показниками: мотивація патріотизму; активна суб'єктно - патріотична позиція; толерантне ставлення до представників різних культур; патріотично-професійна діяльність за показниками: здатність до патріотичної самореалізації; готовність до здійснення патріотичного виховання учнів.

3. Ефективне патріотичне виховання можливе за таких педагогічних умов: використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання; залучення молоді до участі в соціально-значимих проектах патріотичного спрямування; активне вивчення національно-культурної спадщини українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України / І. Бех, К. Чорна. Київ. – 2014. – 48 с.
2. Волошина Н.М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства. Автореф. канд філософ. наук. – К., 2010р.
3. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект) / В.Й. Кульчицький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота. – 2013. – №30. – С.76-78.
4. Стьопіна О.Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва / Стьопіна Олена Геннадіївна. – Автореф. канд. пед. наук. – Луганськ – 2007 – 23 с.

УДК 378.01:371.132

Юлія Колісник-Гуменюк
канд. пед. наук, старший науковий співробітник
Відокремлений структурний підрозділ
«Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
м. Львів, Україна

ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНІХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. Професійна підготовка майбутніх викладачів професійно-художніх дисциплін має бути спрямована на забезпечення якості освіти. Така підготовка є для України новим та малодослідженим явищем, що потребує вивчення та застосування зарубіжного досвіду. В основі життєвого устрою країн Європи, Америки та Сходу лежить художнє світосприйняття. Зокрема, вся життєдіяльність особистості підпорядковується збереженню, засвоєнню та впровадженню у повсякденне життя власних багатовікових традицій. Життєва та творча сила культури засобами художнього виховання передається підрастаючому поколінню, естетизує їхню свідомість, сприяє формуванню основних якостей національного характеру, впливає на позитивне і відповідальне ставлення до справи та оточуючих людей, визначає комплекс цінностей і психологічні пріоритети.

У статті розкривається поняття естетичного виховання студентів як цілеспрямованого і планомірного процесу: формування естетичних понять, смаків та ідеалів, ставлення до професії, природи, мистецтва, суспільства, взаємовідносин, а також розвитку творчого компоненту професійної діяльності за законами краси та емоційної чуйності. Цей процес передбачає набуття студентами естетичних знань і формування у них відповідних переконань, інтересів, навичок і вмінь.

Ключові слова: митець, творчість, освіта, естетика, виховання, підготовка, викладач, студент, художник.

Юлія Колісник-Гуменюк

канд. пед. наук, старший научный сотрудник

Обособленное структурное подразделение

«Львовский учебно-научный центр профессионального образования»

Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова

г. Львов, Украина

ПРОБЛЕМЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН

***Аннотация.** Профессиональная подготовка будущих преподавателей профессионально-художественных дисциплин должна быть направлена на обеспечение качества образования. Такая подготовка является для Украины новым и малоисследованным явлением, требует изучения и применения зарубежного опыта. В основе жизненного уклада стран Европы, Америки и Востока лежит художественное мировосприятие. В частности, вся жизнедеятельность личности подчиняется сохранению, усвоению и внедрению в повседневную жизнь собственных многовековых традиций. Жизненная и творческая сила культуры средствами художественного воспитания передается подрастающему поколению, эстетизирует их сознание, способствует формированию основных качеств национального характера, влияет на положительное и ответственное отношение к делу и окружающим людям, определяет комплекс ценностей и психологические приоритеты.*

В статье раскрывается понятие эстетического воспитания студентов как целенаправленного и планомерного процесса: формирование эстетических понятий, вкусов и идеалов, отношение к профессии, природе, искусству, обществу, взаимоотношений, а также развития творческого компонента профессиональной деятельности по законам красоты и эмоциональной отзывчивости. Этот процесс предусматривает приобретение студентами эстетических знаний и формирование у них соответствующих убеждений, интересов, навыков и умений.

***Ключевые слова:** творчество, образование, эстетика, воспитание, подготовка, преподаватель, студент, художник.*

Yuliya Kolisnyk-Humenyuk

PhD (Pedagogy), Senior Lecturer

Separate Structural Subdivision

«Lviv Educational and Scientific Center for Vocational Education»

at M.P. Drahomanov National Pedagogical University

Lviv, Ukraine

PROBLEMS OF AESTHETIC EDUCATION IN TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PROFESSIONAL-ARTISTIC DISCIPLINES

***Abstract.** The professional training of future teachers of professional-artistic disciplines should be aimed at ensuring the quality of education. Such training is a new and under-researched phenomenon for Ukraine that requires the study and application of foreign experience. Artistic worldview lies at the heart of the lifestyle in the countries of Europe, America and the East. In particular, all livelihoods of the individual are subject to the preservation, assimilation and implementation of their centuries-old traditions into everyday life. The vital and creative power of culture by means of artistic education is transmitted to the younger generation; it aesthetizes their consciousness, promotes the formation of the basic qualities of the national character, influences the positive and responsible attitude to the surrounding people, and defines a set of values and psychological priorities.*

The article considers the concept of students' aesthetic education a purposeful and systematic process: the formation of aesthetic concepts, tastes and ideals, attitude to the profession, nature, art, society, relationships, as well as the development of the creative component of professional activity

according to the laws of beauty and emotional sensitivity. This process involves the acquisition of aesthetic knowledge by students and the formation of corresponding beliefs, interests, skills and abilities.

Key words: *creativity, education, aesthetics, education, training, teacher, student, artist.*

Естетичне виховання розглядається як один із важливих напрямів у процесі реалізації завдань вітчизняної вищої школи. Сучасна педагогіка розглядає естетичне виховання як один з універсальних аспектів культури особистості, що забезпечує її рівень відповідно до соціального й психофізичного розвитку людини під впливом мистецтва та інших об'єктів і явищ реальності [9, с. 625]. Важливу роль у забезпеченні результативності підготовки та естетичного виховання студентів відіграє творче використання відповідного світового досвіду у галузі професійної підготовки творчої молоді. Викладачі професійно-художніх дисциплін, покликані здійснювати естетичне виховання підростаючого покоління, навчати бачити і розуміти прекрасне у житті і мистецтві, допомагати реалізувати себе у художній творчості. В умовах трансформування економічних підвалин держави, виникає необхідність підготовки кваліфікованих фахівців, здатних приймати нестандартні рішення, творчо перетворювати навколишню дійсність, постійно самовдосконалюватися.

Відповідно до Державної національної програми “Освіта: Україна XXI століття” одним із стратегічних завдань реформування освіти визначено формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини”; а також зазначена необхідність підготовки нового покоління педагогічних кадрів, розвиток їхніх природних здібностей і можливостей, підвищення професійного й культурного рівня [6, с. 3]. Підготовка кваліфікованих спеціалістів – складний процес, який вимагає постійного вдосконалення та поглиблення теоретичної бази навчання, пошуку та втілення нових методів і прийомів у навчальний процес. Національна доктрина розвитку освіти в Україні висуває завдання забезпечення державою підготовки “кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукоємних та інформаційних технологій”.

Людині потрібні нові принципи для того, щоб задавати темп свого життя і планувати його разом з кардинально новою формою освіти, які допомагають підвищити її адаптивність у суспільстві.

За визначенням А. Голизової, художньо-естетичний розвиток особистості проходить під дією мистецтва на людину і включає в себе такий необхідний компонент як художня освіта, яка дає можливість розуміти специфічну мову мистецтва та оцінювати оточуюче крізь призму естетичних категорій [5, с. 10].

Мистецтво є ефективним засобом розвитку особистості. Сприяє формуванню у людини здібностей та смаку, естетичного досвіду та ціннісних орієнтацій, сприяє вдосконаленню почуттєвої культури особистості. Вплив мистецтва на виховання людини визначальною мірою залежить від його художньо-естетичного розвитку, адже без знання законів художнього відображення дійсності, без розуміння мови і художніх засобів, мистецтво не збуджує ні думок, ні глибоких почуттів. Воно приносить задоволення і насолоду тільки людині, яка має відповідну підготовку і достатньою мірою естетично та духовно освічена.

Мистецтво є частиною суспільної свідомості, визначає ставлення людини до світу. Воно входить до системи ціннісно-орієнтаційних факторів поведінки особистості. Його вплив є значним, воно багато в чому зумовлює різні сфери життя особистості. Очевидний вплив мистецтва на особистість виявляється в її прагненні до естетизації себе та свого мікросередовища.

В житті людини мистецтво виконує ряд функцій: гедоністичну, науково-пізнавальну, комунікативну, художньо-естетичну, утилітарно-практичну, виховну, розвивальну та інші. Гедоністична (грец. «задоволення», «насолада») функція визначається чуттєво-емоційною природою і чарівністю мистецтва, красою образів, які при сприйманні, спогляданні приносять насолоду; науково-пізнавальна – як спосіб опановування певною сумою знань, навиків і умінь; комунікативно-інформативна – як засіб спілкування з митцями усіх часів та народів, різних регіонів, країн і континентів; зберігання і передача інформації історії людства творами мистецтва; художньо-естетична функція задовільняється в середовищі краси і полягає у можливостях розвитку чуттєвої (сенсорної) сфери розвитку дитини, здатності відчувати колір, форму, фактуру тощо; утилітарно-практична функція – це прикладне (практичне) застосування, використання, призначення виробів, речей, творів мистецтва; виховна – мистецтво, краса позитивно впливають на людину.

Досвід естетичного набувається в практичній художній діяльності, коли людина починає духовно прозрівати, завдяки поступовому оволодінню вміннями помічати красу довкілля, вміннями оцінки й добору естетично-досконалого. Проблеми естетичного виховання засобами мистецтва, художньої освіти завжди були в центрі уваги педагогічної науки та практики. В різні часи у вітчизняній педагогіці вони досліджувались С. Андрєєвим, П. Блонським, О. Буровим, І. Зязюном, С. Квятковським, Б. Лихачовим, Б. Неменським, В. Орлов, О. Отич, Г. Падалкою, О. Рудницькою, Г. Шевченко, В. Щацьким, А. Щербо, Б. Юсовим та іншими.

С. Андрєєв вважає, що розвиток почуття краси є першим ступенем до створення в душі ідеалу, від краси зовнішньої людина переходить до краси

моральної, а моральні ідеали, лише можуть служити добрими путівниками на життєвому шляху [1].

Р. Арнхейм вважав: «Естетична досконалість є не що інше як засіб, за допомогою якого художнє висловлювання досягає своєї мети... Зразки при цьому не тільки повинні бути правильними, вони також мають бути доведені до найкращої реалізації; тому що якраз завдяки своїй прозорості й міцності об'єкт мистецтва впливає на людину...» [2, с. 276-277].

Т. Б'юзен стверджує, що саме двохпівкульне мислення є важливим чинником щодо прояву творчого розвитку особистості. Учений провівши численні експерименти констатував факти, які переконливо доводять, що у процесі активізації взаємодії лівої та правої півкуль мозку синергетично виробляється нова інформація, яка набуває ще більшої інтелектуальної і творчої потужності [3, с. 23]. Найчастіше таке явище спостерігається у стані спокою, під час сну, перед сном та після пробудження, у процесі бігу, плавання, довгих поїздок на транспорті, прослуховування музики, малювання, а також тривалих прогулянок.

Естетичне є однією з провідних рис професійно-художніх дисциплін, яка надає можливість студентській молоді за допомогою своїх почуттів, мистецтва та практичного перетворення, опанувати духовно-емоційно світ одночасно створюючи нові, неіснуючі речі, процеси, художні цінності. Створюючи речі та надаючи їм функціональні та естетичні властивості, митець формує естетичний смак людини, що користується цими речами, живе в предметному середовищі, виховує в ньому відповідне ставлення до речей, а через них – до людей, суспільства, праці.

Сучасна художня освіта відображає домінуючі парадигми в мистецтві. Її можна розбити на цілі, навчальний процес і результати мистецької освіти [10, с. 775-794]. Основними завданнями естетичного виховання студентів ВНЗ є: формування у студентів розуміння прекрасного у житті, навчання і мистецтві; розвиток у вихованців вмінь правильно сприймати прекрасне і бридке, піднесене і низьке, героїчне і непристойне, комічне і трагічне, гармонію, симетрію, пропорцію у явищах дійсності та мистецтва; формування потреби постійного спілкування з прекрасним; розвиток естетичних смаків студентів, формування в них гідного естетичного ідеалу та вміння бачити красу творчості; удосконалення художньої грамотності, ознайомлення з національною і світовою культурною спадщиною, з сучасним мистецтвом; формування потреби художнього саморозвитку; формування потреби, навичок і вмінь естетично-художньої творчості; забезпечення методичної і теоретичної готовності випускників ВЗО проводити естетичне виховання підлеглих у подальшій роботі.

Важлива особливість естетичного виховання полягає в тому, що воно може відбуватись через вплив на особистість естетичних властивостей предметів, через явища навколишнього середовища, за допомогою літератури та мистецтва. Художній і виховний потенціал мистецтва міститься в самій його суті, адже емоційний фактор, естетичні ідеали особистісно домінують над інтелектом у формуванні духовних інтересів, сприйняття світу взагалі. Для підготовки майбутнього викладача професійно-художніх дисциплін, як креативної особистості, корисними є принципи, що їх сформував педагог та художник епохи Відродження Леонардо да Вінчі. Він вважав, що цими принципами мають керуватись особистості, які прагнуть до формування та росту творчого мислення: людина має розвивати власні органи відчуття, тому що сенсорний інтелект – це важливий елемент високо розвиненого, творчо загостреного людського мислення; вивчати науку мистецтва, яка ефективно розвиває праву півкулю мозку; вивчення науки мистецтва як сукупності форм для самовираження та самоаналізу; взаємозв'язку та взаємозалежності усього у світі з огляду на те, що мозок людини це могутній та безкінечний асоціативний механізм [4, с. 44–46].

К. Роджерс перераховує якості, необхідні викладачеві для того, щоб надати чи відновити студентові свободу в учінні. Якості, що полегшують студентові процес учіння і цілеспрямовують його до само учіння. У книзі «Свобода учіння» [11], він дає відповідь на поставлене самим собою питання: «Як я повинен себе змінити, щоб ще більше заохотити моїх студентів до учіння?» Його відповідь зводиться до таких логічних узагальнень: викладач повинен виконувати функцію консультанта-помічника. Він має започаткувати у товаристві своїх студентів початковий клімат гуманного ставлення до них, прихилити їхню довіру до себе і посприяти встановленню міжособистісної довіри в групі; допомогти студентам визначити і конкретизувати їхні цілі та їхні наміри, які можуть бути не лише різноманітними, але й суперечливими; викликати своїми завданнями бажання у кожного студента здійснювати проекти, які мають значення поки що для нього (викладача). Допомогти кожному студентові трансформувати бажання викладача у мотивовану енергію виконавства студента; зробити доступність різних організаційних заходів для кожного студента як джерел учіння; втілити у переконання кожного студента, що викладач є для них другом і порадиником з будь-яких питань; переконати студентів, що в інтелектуальному відношенні, викладач є для них зразком для наслідування; стати безпосереднім учасником колективного процесу учіння зі стабілізацією клімату творчості й доброзичливості в групі, стати рівноправним членом навчальної групи і висловлювати свою точку зору; виявляти ініціативу; залишатися уважним упродовж навчання до вияву тих глибоких чи бурхливих почуттів, які створюють напругу в групі; допомагати студентам полегшувати процес учіння і водночас

розпізнавати і удосконалювати свої власні можливості. Давати студентам свободу творчості. Викладач має полегшувати процес учіння, вводити студента в освітній досвід, тим самим допомагаючи цьому досвідові увійти у внутрішній досвід особистості

А. Маслоу зазначав, що ні викладачі, ні культурний простір не створюють людину, не народжують у неї здатності любити, бути допитливим, філософствувати або творити. Вони надають можливість, створюють сприятливі умови, спонукають, допомагають тому, що існує в самій людині, стати реальним і актуальним [7].

Митці як особливий соціальний тип людей менше пристосовані до реалій буденності. В них постійно бореться бажання мати повноцінне життя для задоволення всіх своїх потреб і пристрасть до творчості, яка безжалісна до всього того, що асоціюється з комфортом, задоволенням, спокоєм. Творче покликання поглинає більшу частину їхніх сил, енергії, часу. Але в цій самопожертві закладена можливість уникнути побутової дрібноти, зароджується шанс проявлення певної самостійності у житті та у творчості.

Л. Фейербах говорив, що у в сі часи люди, не позбавлені обдарованості, масами йшли в мистецтво, прирікаючи себе на неймовірно тяжку працю, яка в дев'яности дев'яти випадках із ста не приносила ні слави, ні багатства, ні навіть внутрішньо усвідомленого успіху. «Однак вони йшли, як неодмінно йде риба – через всі перешкоди – нереститись у дельтах річок, гинучи масами на шляху, аби тільки виконати закладений природою високий обов'язок» [8].

Сьогодні в освіті спостерігаємо тенденції наукової активності щодо пошуків шляхів збереження і розвитку власної ідентичності, знайдення власного місця та шляху у мистецтві. Часто для цього потрібно прожити усе творче життя. У мистецтві, особливе значення займає особистість художника та його творчий талант, вартість якого визначається не лише особливостями і масштабом, а й вмінням використовувати свій талант в процесі творчості, постійно вдосконалюватись у своїй майстерності, вмінням постійно надихатись ідеалами, ідеями та цінностями, які внутрішньо спонукають, і є орієнтиром його художньої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреев Е. П. Школьное дело в России. Наши общие и специальные школы. — СПб, 1882. — 126 с.
2. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. — М.: Прометей, 1994. — 352 с.
3. Бьюзен Т. Могущество творческого интеллекта / Пер. с англ. — Минск : Попурри, 2004. — 160 с.
4. Бьюзен Т. Суперинтеллект / Т. Бьюзен. — Минск : Попурри, 2007. — 400 с.
5. Голизова А. В. Художньо-естетичний розвиток підлітків засобами народного мистецтва (з використанням досвіду української школи Східної Галиччини кінця XIX – початку XX століття): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. — Луганськ, 1996. — 24 с.

6. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)». — К. : Райдуга, 1994. — 62 с.
7. Маслоу А. Психология бытия. — М., 1997. — 176 с.
8. Психология развития. Теоретические проблемы психологии развития. Познавательное развитие в детском возрасте: Учеб.-метод. пособие : в 3 ч. / Е. В. Опевалова, В. А. Шмакова / Под общ. ред. Е. В. Опеваловой. — Комсомольск-на-Амуре : Изд-во Комсом-на-Амуре гос. пед. ун-та, 2004. — Ч. 1-2.— 214 с.
9. Российская педагогическая энциклопедия: В2-х т. / Под ред. В. В. Давыдова. — Т. 2. — М., 1999. — 625 с.
10. Parsons M. Art and Integrated Curriculum / M. Parsons // *Handbook of Research and Policy in Art Education* / E. W. Eisner, M. D. Day (Eds.). — London : National Art Education Association, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2004. — 888 p.
11. Rogers C. Freedom to Learn. Traduction francais: Liberte Pour Apprendre? — Paris : Dunod, 1976. — 464 p.

УДК 372.853:37.02

Юрій Краснобокий

*канд. физ.-мат. наук, доцент кафедри фізики і астрономії
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
м. Умань, Україна*

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ З МОЛЕКУЛЯРНОЇ ФІЗИКИ

Анотація. У статті аналізуються розв'язки задач з молекулярної фізики з позиції статистичного тлумачення процесів випаровування, конденсації та явища вологості повітря. Зміст задач спрямований на розвиток у студентів творчого мислення у процесі застосування теоретичного матеріалу з молекулярно-кінетичної теорії до розв'язання нестандартних задач.

Ключові слова: молекулярна фізика, задачі, процеси випаровування й конденсації, вологість повітря, статистичний метод, творче мислення.

Юрій Краснобокий

*канд. физ.-мат. наук, доцент кафедры физики и астрономии
Уманского государственного педагогического университета им. Павла Тычины
г. Умань, Украина*

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО МОЛЕКУЛЯРНОЙ ФИЗИКЕ

Аннотация. В статье анализируются решения задач по молекулярной физике с позиции статистического толкования процессов испарения, конденсации и явления влажности воздуха. Содержание задач направлено на развитие у студентов творческого мышления в процессе применения теоретического материала с молекулярно-кинетической теории к решению нестандартных задач.

Ключевые слова: молекулярная физика, задачи, процессы испарения и конденсации, влажность воздуха, статистический метод, творческое мышление.

Yuriy Krasnoboki

*PhD (Physics & Mathematics), Associate Professor of Physics & Astronomy department of
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Uman, Ukraine*

DEVELOPMENT OF STUDENTS CREATIVE THINKING IN THE PROCESS OF SOLVING THE MOLECULAR PHYSICS TASKS

Abstract. *The article analyzes solving problems of molecular physics from the standpoint of statistical interpretation of evaporation, condensation and air humidity phenomena. The content of the tasks is directed at the development of students' creative thinking while applying theoretical material from the molecular-kinetic theory to solving non-standard problems.*

Key words: *molecular physics, tasks, evaporation processes, condensation, air humidity, statistical method, creative thinking.*

Постановка проблеми. Анонсованого в анотації змісту задач чимало, але в частині з них через брак детального статистичного підходу до аналізу описуваних у них процесів, результати їх розв'язків суперечать експериментальним даним. Прикладом такої задачі може слугувати задача № 375 [2, с. 75], результат розв'язку якої стверджує, що склянка (200 см^3)¹ води за кімнатної температури випаровується повністю упродовж 3-х хвилин?!

Елементарний же фізичний дослід, проведений у домашніх умовах з опущеним у склянку з водою міні-кип'ятильником, засвідчує, що навіть за температури кипіння (не те, що за кімнатної) вода зі склянки за три хвилини аж ніяк не випаровується повністю. Причини такої разючої невідповідності з дослідом полягають у надмірній ідеалізації (спрощенні) аналізованого в задачі процесу.

Сформулюємо й проаналізуємо розв'язки кількох подібних задач у нашій редакції.

Виклад основного матеріалу.

Задача 1. У літню пору ($t^\circ=25^\circ\text{C}$) на столі біля відчиненого вікна стоїть склянка (200 см^3) з водою. Визначити: а) скільки часу може так стояти склянка аж поки вода з неї не випарується повністю?; б) скільки молекул за цих умов буде випаровуватися з кожного квадратного сантиметра поверхні води у склянці кожної секунди?; в) інші кінетичні характеристики цього процесу.

Розглянемо спочатку процес випаровування, якщо склянку накрити герметичною кришкою й відкачувати з-під неї все повітря. Поки водяної пари під кришкою мало, вода буде інтенсивно випаровуватися. Але одночасно з процесом випаровування, тобто з тим, що з поверхні води весь час вилітають молекули води, певне число молекул пари повертається у воду, тобто конденсується. За цього в міру зростання густини пари таких молекул стає все більше й більше. Через деякий час у склянці встановиться динамічна рівновага:

¹ Для зручності будемо користуватися переважно системою одиниць СГС

число молекул, які вилітають з води, стає рівним кількості молекул, які повертаються назад у воду. Якщо ж прибрати кришку і відкачувати пару, то вода буде лише випаровуватися; за цього, число молекул, що вилітає, залишиться таким же, як і тоді, коли склянка була закрита, адже процес випаровування залежить лише від інтенсивності руху молекул у воді, число ж молекул, які повертаються у воду, залежить від кількості водяної пари у повітрі над склянкою.

Для того, щоб визначити час повного випаровування води зі склянки, необхідно обчислити число молекул, які вилітають з води в одиницю часу. Практично ж легше обчислити не це число, а рівне йому число молекул, які конденсуються. Нехай в одиниці об'єму повітря над поверхнею рідини міститься n молекул водяної пари. Число n залежить лише від температури повітря (воно виміряне експериментально й доступні таблиці залежності n від температури). За проміжок часу t поверхні води досягнуть лише ті молекули пари (середня швидкість молекул $\langle v \rangle$), які знаходилися у початковий момент часу від неї на відстані не далше, ніж $v_B t$ (v_B – вертикальна швидкість молекули) й рухалися до рідини, а не в протилежний бік. Іншими словами, поверхні води досягає половина тих молекул, які знаходяться в об'ємі $(Sv_B t)$ над склянкою (S – площа поперечного перерізу склянки), тобто $(1/2)Sv_B t$.

У молекулярній фізиці встановлено, що хоч рух кожної окремої молекули хаотичний, випадковий у будь-який момент часу, поведінка величезної сукупності (ансамблю) таких молекул вкладається в так звані статистичні закономірності. Для сукупності молекул, що рухаються хаотично, можна вказати певні значення швидкості, енергії, імпульсу тощо, які властиві для більшості молекул. Такі значення величин називають найбільш ймовірними. Характеристиками руху сукупності молекул (за даних умов) можуть бути деякі середні значення швидкості молекул, довжини їх вільного пробігу, числа зіткнень в одиницю часу та ін. Усі ці величини знаходять статистичним методом, застосовуючи теорію ймовірності. Закономірності, які зумовлюються масовістю елементів (частинок, молекул), що беруть участь у їх виникненні, називаються статистичними або ймовірнісними. У нашому випадку це стосується величини швидкості v_B .

При виборі значення v_B необхідно мати на увазі, що молекули внаслідок зіткнень можуть рухатися до рідини під довільними кутами за одного й того ж абсолютного значення швидкості. Зрозуміло, що це має бути деяка усереднена за всіма напрямками вертикальна швидкість молекули. Роблячи несуттєву похибку, порівняно з точним розрахунком, уважатимемо її рівною половині значення самої швидкості молекули $\langle v \rangle$. За такого припущення в одиницю часу конденсуватиметься приблизно $(n/2)S(\langle v \rangle/2) = (1/4)nS\langle v \rangle$ молекул пари.

Вище відзначалося, що число молекул, які випаровуються за відсутності кришки над склянкою, буде таким же, як і при закритій кришці. Але число конденсованих молекул залежить від того, скільки молекул пари міститься в одиниці об'єму повітря над поверхнею води. Для спрощення розрахунків будемо вважати, що вологість повітря складає 50%, тобто в одиниці об'єму повітря міститься $(n/2)$ молекул водяної пари і $(n/2)$ молекул повітря. У цьому випадку, як слідує з попереднього розгляду, у воду із пари повинно конденсуватися $(1/8)nS\langle v \rangle$ молекул. Проте так було б лише за умови, що над поверхнею води знаходиться лише її пара, а не суміш повітря з паром. За наявності повітря молекули з води відлітають без зіткнень лише на довжину вільного пробігу $\langle \lambda \rangle$, а далі вони рухаються від поверхні рідини з дуже малою швидкістю (порівняно з їх тепловою швидкістю). Тому число молекул, які конденсуються, визначається не густиною пари на великій відстані від поверхні води, а густиною пари на відстані порядку довжини вільного пробігу.

Припустимо, що густина пари у перпендикулярному до поверхні води напрямі змінюється за лінійним законом. З урахуванням цього констатуємо, що з поверхні води в одиницю часу випаровується $(1/8)n\langle \lambda \rangle S\langle v \rangle$ молекул води.

Після такого аналізу процесу «випаровування-конденсації» можна відповісти на питання задачі.

а) У склянці міститься $n_p Sh$ молекул води, де n_p – кількість молекул рідини (води) в 1 см^3 ; висоту склянки h вважатимемо рівною 10 см .

Таким чином, уся вода зі склянки випарується за час:

$$t = \frac{8n_p h S}{\langle \lambda \rangle n \langle v \rangle S} = \frac{8n_p h}{\langle \lambda \rangle n \langle v \rangle}. \quad (1)$$

Щоб знайти чисельне значення t , треба визначити n_p , $\langle \lambda \rangle$, n і $\langle v \rangle$.

Відомо, що грам-молекула будь-якої речовини містить A молекул ($A = 6,02 \cdot 10^{23}$ – число Авогадро) і за нормальних умов в газоподібному стані займає об'єм $V_0 = 22,4$ літри, або 22400 см^3 . Отже, за цих умов в 1 см^3 «газоподібного» повітря міститься n_i «молекул»:

$$n_i = \frac{A}{V_0} = 2,7 \cdot 10^{19} \text{ см}^{-3} = n_0 \text{ (число Лошмідта)}.$$

Густина «газоподібного» і «рідкого» повітря (у нашому випадку води) дорівнює відповідно:

$$\rho_i = m n_i \quad \text{і} \quad \rho_p = m n_p,$$

де m – маса «молекули повітря», а n_p – число «молекул» в 1 см^3 «рідкого» повітря, тому

$$\frac{\rho_p}{\rho_i} = \frac{n_p}{n_i}, \text{ звідки } n_p = \frac{\rho_p}{\rho_i} n_i. \quad (2)$$

Підставивши у (2) значення $\rho_i \approx 10^{-3} \text{ г/см}^3$ з таблиці 21 [1, с. 48] і $\rho_p \approx 1 \text{ г/см}^3$ з таблиці 25 [1, с. 51], отримуємо: $n_p \approx 3 \cdot 10^{22} \text{ см}^{-3}$, тобто, в 1 см^3 «рідкого» повітря міститься молекул на три порядки більше, ніж в 1 см^3 «газоподібного» повітря.

Для визначення середньої довжини вільного пробігу молекули уявімо її у вигляді твердої кульки з радіусом r . За одну секунду ця молекула зіткнеться зі всіма тими молекулами, центри яких лежать в об'ємі циліндра з довжиною $\langle v \rangle$ і радіусом $2r$, тобто – $\pi(2r)^2 \langle v \rangle$, і зазнає $4\pi r^2 n_0 \langle v \rangle$ зіткнень (тут n_0 – число Лошмідта).

Вважаючи, що всі молекули однакові і між двома послідовними зіткненнями вони проходять рівні відстані ($\langle \lambda \rangle$), знаходимо:

$$\langle \lambda \rangle = \frac{\langle v \rangle}{(2r)^2 \pi \langle v \rangle n_0} = \frac{1}{4\pi r^2 n_0}. \quad (3)$$

Покладаючи у (3), що $r \approx 10^{-8} \text{ см}$, а $n_0 = n_i$, отримуємо $\langle \lambda \rangle \approx 3 \cdot 10^{-5} \text{ см}$.

За формулою:

$$\langle v \rangle = \sqrt{\frac{8RT}{\pi\mu}} \quad (4)$$

знаходимо значення $\langle v \rangle \approx 600 \text{ м/с} = 6 \cdot 10^4 \text{ см/с}$.

Табличні дані свідчать, що за температури 25°C число n дорівнює приблизно 10^{18} см^{-3} .

Підставивши числові значення всіх величин, що входять до формули (1), отримуємо:

$$t \approx 1,2 \cdot 10^6 \text{ с} \approx 14 \text{ діб.}$$

б) За умови задачі з одиниці площі (1 см^2) поверхні води в склянці кожної секунди випаровується:

$$N = \frac{\langle \lambda \rangle n \langle v \rangle S}{8} = \frac{\langle \lambda \rangle n \langle v \rangle}{8} \approx 2 \cdot 10^{17} \text{ (молекул).}$$

До аналогічних результатів можна також дійти, якщо врахувати стандартні параметри звичайної склянки: $V = 200 \text{ см}^3$, $h \approx 10 \text{ см}$, $S = 20 \text{ см}^2$. Така склянка містить масу $m_B = 200 \text{ г}$ води, або $\nu = m_B / \mu_B$ молів, або $N = \nu \cdot A$ молекул води.

$$N = \nu \cdot A = \frac{m_B}{\mu_B} \cdot A = \frac{200}{18} \cdot 6,02 \cdot 10^{23} \approx 7 \cdot 10^{24} \text{ (молекул води).}$$

За описуваних вище умов процесу «випаровування-конденсація» за одиницю часу зі всієї поверхні склянки випаровується:

$$N_s = \frac{\langle \lambda \rangle n \langle v \rangle S}{8} = \frac{10^{18} \cdot 3 \cdot 10^{-5} \cdot 20 \cdot 6 \cdot 10^4}{8} \approx 5 \cdot 10^{18} \text{ молекул.}$$

Час, за який вся вода випарується, дорівнює:

$$t = \frac{7 \cdot 10^{24}}{5 \cdot 10^{18}} = 1,4 \cdot 10^6 \text{ с} \approx 14 \text{ діб.}$$

З одиниці площі поверхні за 1 с випаровується:

$$\frac{N_s}{S} = \frac{5 \cdot 10^{18}}{20} = 2,5 \cdot 10^{17} \text{ (молекул).}$$

Таким чином, в обох випадках порядок величин збігається.

в) Наведений розв'язок цієї задачі дає можливість отримати ще деякі цікаві результати, наприклад:

– визначити масу «молекули повітря»:

$$m_i = \frac{\rho_i}{n_i} = \frac{10^{-3} \tilde{a} / \tilde{n} i^3}{2,7 \cdot 10^{19} \tilde{n} i^{-3}} \approx 3,7 \cdot 10^{-23} \text{ г;}$$

– визначити значення тиску, якого необхідно досягти для отримання бажаного значення $\langle \lambda \rangle$ (такі проблеми виникають, наприклад, коли необхідно розрахувати певний ступінь вакууму повітря). З формули (3) видно, що $\langle \lambda \rangle$ обернено пропорційна до n_0 . Відповідно ж до основного рівняння молекулярно-кінетичної теорії газів $p = kn_0T$, при $T = const$, n_0 визначає тиск газу p ; отже, за сталої температури $\langle \lambda \rangle$ обернено пропорційна p :

$$\frac{\langle \lambda_0 \rangle}{\langle \lambda_1 \rangle} = \frac{p_1}{p_0}. \quad (5)$$

З цього співвідношення можна, наприклад, визначити, за якого тиску довжина вільного пробігу молекул буде складати 1 м (100 см)?

$$p_1 = \frac{\langle \lambda_0 \rangle}{\langle \lambda_1 \rangle} p_0,$$

де $\langle \lambda_0 \rangle = 3 \cdot 10^{-5} \text{ см}$; $\langle \lambda_1 \rangle = 10^2 \text{ см}$; $p_0 = 1 \text{ атм}$;

$$p_1 = \frac{3 \cdot 10^{-5}}{10^2} 1 \text{ атм} = 3 \cdot 10^{-7} \text{ атм}.$$

Задача 2. У літній канікулярний період, беручи участь у розкопках з пошуку артефактів доісторичної ери, студент-геолог помітив на м'якій рівній поверхні землі відбиток, залишений краплиною прадавнього дощу. Втамовуючи спрагу, студент допиває три чверті склянки води, яка в нього залишилася, і розмірковує, скільки молекул з тієї давньої краплини могло потрапити у воду, яку він щойно випив?

Для пошуку відповіді студент намагається залучити відомі йому з теоретичного курсу молекулярної фізики дані, а щодо деталей, яких не бракує, проявляючи творчість, самостійно робить розумні припущення.

Визначивши, що в 1 см^3 «рідкого повітря» міститься приблизно $3 \cdot 10^{22}$ молекул (задача 1), студент робить таке припущення: нехай об'єм давньої

краплини теж дорівнював 1 см^3 і в ній містилося $N = 3 \cdot 10^{22}$ молекул. Логічно припустити, що за величезний проміжок часу, який пройшов від прадавньої ери до наших днів, молекули краплини рівномірно розподілилися по об'єму всієї наявної на Землі води. За таких міркувань (припущень) студент випив $n = (V_0/V)N$ молекул давньої краплини, де V_0 – об'єм випитої ним води, а V – об'єм усієї води на Землі. Оцінюючи величину V , він припускає, що вода рівномірно покриває всю земну кулю шаром товщиною $h \approx 3 \text{ км} = 3 \cdot 10^3 \text{ м}$.

У такому випадку $V = 4\pi R_c^2 \cdot h \approx 1,5 \cdot 10^{24} \text{ см}^3$, де R_c – радіус Землі (ця оцінка корелює з сучасними розрахунками вчених щодо кількості води на земній кулі – $1,45 \cdot 10^{24} \text{ см}^3$). Поклавши $V_0 = 150 \text{ см}^3$ (3/4 склянки), отримуємо:

$$n = \frac{150 \tilde{n}^3}{1,5 \cdot 10^{24} \tilde{n}^3} \cdot 3 \cdot 10^{22} = 3 \text{ (молекули)}.$$

Отже, із давньої краплини до склянки студента «потрапило» 3 молекули.

Задача 3. Вище вживалися терміни «сухе повітря», «рідке повітря» тощо. Доречно з'ясувати, яке за даних умов повітря важче – сухе, чи вологе?

Відразу зазначимо, що у більшості випадків (принаймні з нашого досвіду) й учні, і студенти експромтом відповідають, що вологе повітря важче, оскільки воно в них асоціюється з водою, досить таки «важкою» рідкою субстанцією порівняно з «легким» сухим повітрям. Насправді ж прості розрахунки стверджують протилежне.

Відомо, що число молекул, які знаходяться в одиниці об'єму, залежить лише від температури й тиску і не залежить від природи газу, що й впливає з основного рівняння молекулярно-кінетичної теорії газів

$$n = pV/kT, \quad (6)$$

де p – тиск, V – об'єм газу, T – його температура, k – стала Больцмана. Тому, при $V = const$ за даних p і T , наприклад, в 1 дм^3 сухого і вологого повітря міститься однакова кількість молекул. Але вологе повітря отримується із сухого шляхом заміщення частини молекул кисню і азоту молекулами води. Оскільки ж молекула води (H_2O – молярна маса 18) легша за молекулу кисню (O_2 – молярна маса 32) або азоту (N_2 – молярна маса 28), то виходить, що вологе повітря легше від сухого.

Висновок. Наведені приклади розв'язків задач, які можна віднести до категорії задач з неповними даними, тобто до нетипових («нестандартних»[3]), демонструють необхідність розвинутого творчого мислення студентів щодо застосування теоретичного матеріалу на практиці, уміння залучати потрібні довідкові дані, робити логічні припущення про допустимий порядок фізичних величин за даних умов задачі, що є одним з показників сформованості предметної компетентності у процесі вивчення фізики [4, с. 175-178].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Енохович А. С. Справочник по физике / А. С. Енохович. — М. : «Просвещение», 1978. — 415 с.
2. Коган Б. Ю. Задачи по физике / Б. Ю. Коган. — М. : «Просвещение», 1971. — 286 с.
3. Краснобокий Ю. М. Збірник нестандартних задач з фізики (посібник для студентів) / Ю. М. Краснобокий, М. М. Яровий, П. П. Товбушенко. — Умань : Видавець «Сочінський», 2012. — 165 с.
4. Краснобокий Ю. М. Розв'язування нестандартних задач як необхідний компонент формування професійної компетентності майбутніх учителів фізики / Ю. М. Краснобокий, К. С. Льницька // Наукові записки – Вип. 8. – Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Ч. 1. — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. — С. 175-178.

УДК 364-32-053.9

Лариса Селиванова
канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки
УО «Гомельський державний університет імені Франціска Скорини»
г. Гомель, Республіка Білорусь

ФОРМЫ ВОЛОНТЕРСКОЙ РАБОТЫ С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ

Аннотация. Автор статьи является руководителем волонтерского отряда «Созвездие», объединяющего студентов специальности «Социальная педагогика», закрепленной за кафедрой педагогике факультета психологии и педагогике УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорини». В рамках межведомственного проекта «Созвездие чутких сердец», реализуемого совместно учреждением «Центр социального обслуживания населения Центрального района города Гомеля», идет поиск и апробация различных форм волонтерской работы по оказанию социальной помощи различным категориям нетрудоспособных и нуждающихся граждан. В данной статье характеризуются формы волонтерской работы с пожилыми людьми.

Ключевые слова: волонтер, волонтерский отряд, волонтерский проект, форма волонтерской работы, пожилые люди, нетрудоспособные и нуждающиеся граждане.

Лариса Селиванова
канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки
ЗО «Гомельський державний університет імені Франціска Скорини»
м. Гомель, Республіка Білорусь

ФОРМИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Анотація. Автор статті є керівником волонтерського загону «Сузір'я», що об'єднує студентів спеціальності «Соціальна педагогіка», закріпленої за кафедрою педагогіки факультету психології та педагогіки ЗО «Гомельський державний університет імені Франціска Скорини». У рамках міжвідомчого проекту «Сузір'я чуйних сердець», що реалізується спільно з «Центром соціального обслуговування населення Центрального району міста Гомеля», йде пошук і апробація різних форм волонтерської роботи з надання соціальної допомоги різним категоріям непрацездатних і нужденних громадян. У даній статті характеризуються форми волонтерської роботи з літніми людьми.

Ключові слова: волонтер, волонтерський загін, волонтерський проект, форма волонтерської роботи, літні люди, непрацездатні і нужденні громадяни

Larisa Selivanova

*PhD (Pedagogy), Associate Professor of Pedagogy Department
Francisk Skorina Gomel State University
Gomel, Republic of Belarus*

FORMS OF VOLUNTEER WORK WITH ELDERLY PEOPLE

Abstract. *The author of the article is the leader of the volunteer group «Constellation», which unites the students of the specialty «Social Pedagogy», assigned to the Department of Pedagogy of the Faculty of Psychology and Education of Francis Skaryna Gomel State University. Within the framework of the interdepartmental project «Constellation of Sensitive Hearts» implemented jointly by the «Center for Social Services of the Population of the Central District of the City of Gomel», various forms of volunteer work are being sought and tested to provide social assistance to various categories of disabled and needy citizens. This article describes the forms of volunteer work with elderly people.*

Key words: *volunteer, volunteer unit, volunteer project, form of volunteer work, elderly people, disabled and needy citizens.*

С апреля 2017 г. под руководством преподавателей кафедры педагогики Л. И. Селивановой и Н. Н. Зенько работает волонтерский проект с рабочим названием «Созвездие чутких сердец» и научной темой «Стимулирование саморазвития и самореализации личности средствами волонтерской деятельности». Проект реализуется в рамках договора о межведомственном сотрудничестве учреждением образования «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» и учреждением «Центр социального обслуживания населения Центрального района города Гомеля». Само название проекта указывает на основных участников проекта – волонтерский отряд кафедры педагогики «Созвездие» и его социально значимую направленность. Социальная цель проекта – организация и осуществление социальной помощи нетрудоспособным и нуждающимся гражданам. Одним из направлений деятельности участников проекта является патронаж и оказание различных видов социальной помощи одиноким и одинокопроживающим гражданам пожилого возраста, оставшимся без поддержки родных и близких. Рассмотрим формы волонтерской работы по указанному направлению.

Начало любой деятельности связано с организационной работой, среди форм которой следует перечислить: координационные и организационные совещания руководителей проекта, встречи с администрацией для согласования вопросов проведения акций и мероприятий, агитационные собрания руководителей и волонтеров. Например, на территории центра состоялись *координационные совещания* по обсуждению направлений и мероприятий проекта. Во время *агитационных встреч* организаторов проекта со студентами доцент кафедры педагогики Селиванова Лариса Ивановна и психолог центра социального обслуживания населения Ковалькова Зоя Николаевна с огромным энтузиазмом представили задумку данного проекта, рассказали о планах на будущее, перспективах. В ходе встречи новые участники проекта обсудили

участие в акциях поздравления ветеранов Центрального района города Гомеля с Днем Победы и посещения одиноко проживающих пенсионеров. Руководители проекта «Созвездие чутких сердец» по работе с пожилыми и нуждающимися гражданами провели также *мотивационные собрания* в группах студентов специальности «Социальная педагогика» по организации участия в волонтерских акциях, посвященных Дню пожилого человека, стимулировали волонтерскую деятельность психологической и педагогической аргументацией.

Комплексными и зрелищными формами работы по проекту являются *тематические акции*. Постоянно осуществляется поиск нового творческого содержания при реализации традиционной *акции поздравления* участников и ветеранов войны с Днем Победы. Она сопровождается сердечными пожеланиями, литературными страничками, беседами о военных годах, вручением подарков и продуктовых пакетов. Так, торжественное поздравление труженника тыла Владимира Антоновича Окенчица волонтер Ксения Мантурова начала стихами Рыгора Барадулина так вдохновенно, что многие не смогли сдержать слез. Психолог центра подарила ветерану поделку, которую молодые инвалиды отделения дневного пребывания сделали своими руками. Владимиру Антоновичу был вручен пакет угощений от трех преподавателей кафедры педагогики. После поздравления ветеран рассказывал о войне, особенно запомнилось эмоциональное воспоминание о бомбардировке Гомеля в первый день войны. Студенты высказали пожелание о регулярных встречах с ветераном, ведь приятно и поучительно пообщаться с человеком, имеющим такую богатую историю жизни.

Тематические акции сохраняют важное значение в воспитании подрастающего поколения, формировании гражданской культуры личности. После посещения ветерана Леонида Михайловича Беленкова волонтер Анна Змушко отметила в своем отзыве: «Эти минуты ценны для каждого из нас, – это не просто посещение, это долг, это дань уважения и памяти всем тем, кто сражался за чистое, мирное небо над нашей головой, кто не дожил до наших дней и кому мы можем лично в этот день сказать «спасибо». Важны и те эмоциональные переживания, которыми наполнено общение с уважаемыми пожилыми людьми. Перед расставанием волонтеры с искренней дрожью в голосе желают им крепкого здоровья, долгих лет жизни, а также выражают благодарность за оставленные впечатления.

В конце сентября месяца волонтеры «Созвездия» душевными словами и сладкими подарками поздравили ветеранов с Днем пожилых людей. Цуркан Любовь Адамовна, несмотря на свои 95 лет, стоя на своих ногах, поблагодарила волонтеров за поздравление и пожелала им реализоваться в своей будущей профессиональной деятельности, оставаться добрыми и справедливыми людьми.

Синёва Вера Никитична, 1924 г. р., тепло встретила волонтеров-первокурсников, рассказала интересные факты своей богатейшей жизни. Окенчиц Владимир Антонович в этот раз рассказал волонтерам о том, как добывали пропитание во время войны и какие кулинарные рецепты помогают сберечь здоровье к 90-летию.

В рамках *совместной акции волонтеров от системы образования и православной церкви* участие приняли настоятель Свято-Троицкого храма отец Николай и координатор социального отдела Гомельской епархии А. М. Машковская. Янкова Антонина Андреевна была очень рада гостям. Отец Николай пожелал ей здоровья, рассказал о духовной поддержке и помощи, которую может оказать. Студенты были удивлены жизненной энергии, которая может проявляться и в 93 года, отметили доброжелательность и открытость глубоко пожилой женщины. 92-летняя Павловская Ванда Игнатьевна, филолог с огромным стажем, тоже оказалась очень добрым и веселым человеком. Она поблагодарила студентов и представителей епархии за подарок, с юмором отметив при этом, что сладкое вредит ее фигуре. Нам удалось еще раз навестить Ванду Игнатьевну до ее смерти в конце 2017 г.

В ходе поздравительных акций налаживается *регулярное посещение пожилых людей* по возможности их здоровья и самочувствия. Так, в ходе посещений Окенчица Владимира Антоновича продолжают не только душевные беседы с волонтерами, но и документальное изучение, запись и подготовка к публикации воспоминаний интереснейшего человека. Одна из заинтересовавших тем – танцевальный досуг через всю жизнь. Волонтеры услышали восхищенные слова Владимира Антоновича о Рыбальченко Александре Алексеевиче, белорусском хореографе, народном артисте БССР, почетном железнодорожнике, почетном гражданине города Гомеля. Все детство и юность Окенчица Владимира Антоновича – это танцевальный коллектив А. А. Рыбальченко. Гордостью Владимира Антоновича является участие в составе танцевального коллектива во Всесоюзном смотре музыкального и хореографического искусства рабочих и служащих (Москва, 1946) и Республиканском конкурсе художественной самодеятельности Белоруссии (Минск, 1947). Удивительно, но он сохранил программы знаменитых концертов в ноябре 1946 года, где гомельский коллектив исполнял танцевальные номера в Большом театре и Концертном зале имени П. И. Чайковского перед руководством страны. Владимир Антонович с настоящей сыновьей теплотой и огромным уважением говорит об Александре Алексеевиче Рыбальченко, его педагогическом труде не просто с учениками, а по-настоящему «своими детьми». Такая оценка авторитетным человеком выбранного студентами-

волонтерами педагогического труда оказывает весьма ценное мотивирующее продвижение в профессии.

Достаточно трудными в организации, но весьма ценными являются *трудовые акции волонтеров «Созвездия чутких сердец»*. К Дню пожилых людей волонтеры убрали во дворах частных домов двух одиноко проживающих бабушек, душевно побеседовали с ними и договорились о дальнейшем шефстве. Несколько раз волонтеры помогли в уборке квартиры инвалиду Чибисовой Нине Вячеславовне, 1927 года рождения. Волонтеры осуществили влажную уборку в комнате пенсионерки, вытерли с внутренней стороны окна, пыль, подмели в прихожей и на кухне, почистили кухонные шкафчики. Нина Вячеславовна, к сожалению, не только ограничена в движении, но и практически лишена зрения, ей необходима помощь в улучшении санитарных условий проживания. Но главное – она имеет очень большую и нереализованную потребность в общении, проявлении внимания и уважения. Начатая руководителем волонтерского отряда Л.И. Селивановой беседа с Ниной Вячеславовной сразу же потребовала записи воспоминаний, настолько они были содержательными и интересными. Так что уборка сопровождалась весьма поучительной для волонтеров информацией.

В октябре месяце волонтеры посетили одиноко проживающую пенсионерку-инвалида Таису Константиновну Науменко и оказали ей посильную *трудовую помощь в сборе урожая винограда*. Студенты и преподаватели дружно потрудились: помогли срезать поспевший урожай, прибрали во дворе.

К формам работы мы относим *беседы с пожилыми людьми за совместным чаепитием*, во время которых они рассказывают о своей молодости и тяготах пожилого возраста. Поучительно и приятно, когда несмотря на болезни, человек не унывает, с верой смотрит в будущее и учит нас радоваться каждому прожитому дню.

Среди новых форм работы с пожилыми людьми следует назвать *творческое общение с одиноко проживающими пенсионерами*. Участники проекта «Созвездие чутких сердец» познакомились с Людмилой Ивановной Осипенко и с ее творчеством. Все свободное время она посвящает рукоделию. Ее талант не ограничен работами одного направления, они очень разнообразны: вышивка крестом, алмазная вышивка, макраме и многие другие. У волонтеров появилась потрясающая возможность, не только украсить дни пожилого человека заботой и вниманием, но и узнать интересную личность, а также получить навыки рукоделия в стиле, который ближе для них. Во время встреч пенсионерка показывает свои замечательные вышитые картины, коллекцию кукол, рассказывает смешные истории из своей студенческой жизни. Пожилой

человек получает недостающие ему внимание и общение, а волонтеры, в свою очередь, – не только урок рукоделия, но и замечательный жизненный урок.

Волонтерский отряд «Созвездие» принимает активное участие в *сопровождении регионального фестиваля творчества людей старшего поколения «Золотая осень»*. Волонтеры сопровождают 15 команд-участников во время проведения мероприятий фестиваля, помогают при встрече и размещении команд, установке выставок творческих работ, подготовке концертных номеров, фотографируют участников и организаторов фестиваля. В ходе фестиваля волонтеры наблюдают яркость и разнообразие направлений творческой деятельности пожилых людей. Весьма полезным для их будущей профессиональной деятельности является участие в тесном взаимодействии учреждения образования с учреждением социального обслуживания населения.

Таким образом, волонтерская деятельность в различных ее формах не только способствует реализации важной государственной задачи социального обслуживания пожилых людей, усиления эффективности предоставления оказываемой им помощи. Внедрение волонтерской работы студентов в область социального обслуживания позволяет расширить спектр оказываемых пожилым людям услуг, а также создать условия для применения инновационных технологий социальной и социально-педагогической работы.

УДК 378.147.227

Людмила Білан
викладач математичних дисциплін
Ольга Якимович
голова циклової комісії фізико-математичних дисциплін,
інформатики та обчислювальної техніки
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний коледж»
м. Бережани, Україна

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД: ІННОВАЦІЇ І ТРАДИЦІЇ В ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО СПЕЦІАЛІСТА

Анотація. Розглянуто компетентнісний підхід до навчання і оцінки молодих фахівців, та як саме даний підхід дає відповіді на запити виробничої сфери, дозволяє визначити потенціал спеціаліста, його спрямованість і сферу найбільш ефективного застосування.

Ключові слова: освіта, навчальний процес, інформаційно-комп'ютерні технології, компетенції, модернізація, інновації.

Людмила Билан

преподаватель математических дисциплин

Ольга Якимович

*председатель цикловой комиссии физико-математических дисциплин,
информатики и вычислительной техники*

ОП НУБиП Украины «Бережанский агротехнический колледж»

г. Бережаны, Украина

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД: ИННОВАЦИИ И ТРАДИЦИИ В ПОДГОТОВКЕ СОВРЕМЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация. *Рассмотрено компетентностный подход к обучению и оцениванию молодых специалистов, и как данный подход дает ответы на запросы производственной сферы, позволяет определить потенциал специалиста, его направленность и сферу наиболее эффективного применения.*

Ключевые слова: *образование, учебный процесс, информационно-компьютерные технологии, компетенции, модернизация, инновации.*

Liudmyla Bilan

Teacher of Mathematical Disciplines

Olha Yakymovych

*Head of the Cyclic Commission of Physic and Mathematical Disciplines
and Computer Sciences*

«Berezhany Agrotechnical College»

Berezhany, Ukraine

COMPETENCE APPROACH: INNOVATIONS AND TRADITIONS WHILE TRAINING A MODERN SPECIALIST

Abstract. *The competence approach to training and evaluation of young specialists is considered, and how this approach gives answers to the demands of the production sphere, allows to determine the potential of the specialist, his/her orientation and the sphere of the most effective application.*

Key words: *education, educational process, information and computer technologies, competencies, modernization, innovations.*

Сучасний етап модернізації вітчизняної освіти характеризується фундаментально-якісною зміною в системному підході до розвитку освіти. Це особливий період розвитку освіти, коли до нього пред'явлені небачені раніше високі вимоги, розраховані на становлення і прояв якісно нового потенціалу загальнокультурних, інтелектуальних, духовних та професійних можливостей особистості.

На різних стадіях свого розвитку суспільство вимагає нових стандартів, що і зумовлює розвиток системи освіти. Це проявляється в тому, що, по-перше, відбулася прагматизація освіти, орієнтованої на зростаючих потребах суспільства, що змінюється, коли суттєво підвищилася багатоаспектна цінність самої освіти. По-друге, внаслідок розширення вимог суспільства, традиційно консервативна освіта перетворилася в сферу безперервного оновлення, джерелом якого, як правило, є держава. По-третє, пріоритетним методом вирішення різних педагогічних завдань в сучасній освіті

став розвиток особистісного потенціалу людини: в зв'язку з антропологічною кризою це є вирішальною умовою адекватного, гармонійного і ефективного освоєння навколишнього складного оточення. По-четверте, характерною рисою сучасної освіти є її універсалізація в рамках глобального середовища.

Традиційне навчання – цей вид навчання, на сьогоднішній день, залишається розповсюдженим і являє собою схему: вивчення нового – закріплення – контроль – оцінка. У традиційній схемі навчання викладач є єдиним джерелом знань у своїй галузі. Його знання сприймаються студентами як найвища істина, немає можливості оскаржувати деякі моменти курсу, ні з чим порівнювати. Матеріалу для вивчення мало, але вивчається він глибоко. Студенти кооперуються навколо викладача як джерела інформації. Однак, традиційний вид навчання володіє цілим рядом недоліків. На даний час традиційне навчання поступово витісняється іншими видами навчання.

Потрібні нові технології, нові моделі, методи навчання, які сприяли б розвитку кожної людини в освітньому процесі. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання нових інформаційних технологій в навчальному процесі. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій відкриває для викладача нові можливості у викладанні свого предмета. Вивчення будь-якої дисципліни з використанням ІКТ дає студентам можливість для роздумів, аналізу, самостійного мислення, творчої роботи та ін.

У зв'язку з повсякденним використанням засобів нових інформаційних технологій, дуже важливо навчити студентів працювати з сучасною технікою. Уміння працювати з інформацією на сучасному рівні, використовуючи при цьому традиційні джерела, електронні носії інформації та Інтернет, дозволяє викладачу організувати навчальний процес таким чином, щоб розвинути в студентів пізнавальний інтерес, інтелектуальні і творчі здібності.

Сучасний ринок праці проводить жорсткий відбір, коригуючи формально вільний професійний вибір під впливом конкуренції і економічної затребуваності. Роботодавець оцінює не тільки рівень отриманої кваліфікації, а й уміння використовувати накопичений досвід для придбання нових компетенцій в режимі саморозвитку. У цих умовах значно зростає роль компетентнісного підходу до підготовки фахівців.

Інноватика зароджується в першій половині ХХ ст. і вивчає закономірності процесу створення та освоєння нововведень; спочатку була пов'язана з економічною, техніко-технологічною, управлінською діяльністю людини, і в найменшій мірі з соціокультурною.

Сьогодні педагогічна інноватика знаходиться на стадії становлення і емпіричного пошуку. До інновацій, які працюють на сучасну модернізацію

можна віднести компетентнісну модель професійного навчання, яка складає основу освітніх стандартів нового покоління.

Встановлено, для того щоб навчання давало ефект, воно повинно бути розвиваючим і виховним. В першу чергу повинні розвиватися здібності та вміння самостійно працювати і мислити, здатність запам'ятовувати, логічно міркувати, шукати, швидко орієнтуватися в потоці інформації, розуміти і поважати, визначати моральні орієнтири особистості, її етнічні і естетичні оцінки, широту гуманітарного мислення. Тільки тоді, наші випускники будуть конкурентоспроможними на ринку праці.

Педагог повинен знаходити нові можливості в роботі, нові технології у викладанні, змушений нестандартно вирішувати проблеми, що виникають, знаходити нові перспективи і вибудовувати виключно нестандартний шлях до них. Впровадження ІКТ в практику роботи навчального закладу відкриває великі можливості для вдосконалення освітніх педагогічних методик, обміну досвідом татворчого підходу до викладання. Основою для цього є накопичення навчально-методичних матеріалів у внутрішньому інформаційному просторі закладу і використання Інтернет-технологій для спілкування з колегами і студентами: електронна пошта, форуми, відеоконференція та ін.

Креативність педагогів, колективів на сьогоднішній день є найбільш значущим фактором розвитку і вдосконалення системи освіти в цілому і всіх його суб'єктів окремо. Застосування сучасних технологій в освіті створює сприятливі умови для формування особистості студентів і відповідає запитам сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2008. — 848 с.
2. Зарубінська І. І. Компетентнісний підхід до формування змістунавчально-виховного процесу / І. І. Зарубінська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук.пр. — Вип. 12. — Інститут проблем виховання. — К., 2008. — С. 53–61.
3. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Гушлевська. // Шлях освіти. — 2004. — № 3. — С. 2-24.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. Овчарук О. В. — К. : «К.І.С.», 2004. — 112 с.
5. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій / Пехота О. М., Будаєв В. Д., Старева А. М. та ін. — Київ : «Видавництво А.С.К.», 2003. — 238 с.

УДК 376:522

Галина Боровець
магістр архівознавства
студент НПУ імені М. Драгоманова
м. Львів, Україна

ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ МОМЕНТИ У ВИКОРИСТАННІ ІКТ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті подано аналіз важливості використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на уроках історії. Вказано основні, на думку автора, позитивні й негативні моменти використання ІКТ, зокрема мультимедійних технологій. Автор наводить приклади як за допомогою ІКТ можна зробити урок яскравішим і доступнішим, а навчання – цікавішим й ефективнішим. Підкреслюється, що ІКТ дає змогу вчителю вдосконалитися професійно, стати для учнів другом і порадиником.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), урок, історія, вчитель, комп'ютерні технології, мультимедійні технології, учень.

Галина Боровець
магістр архівоведення
студент НПУ ім. М. Драгоманова
г. Львов, Украина

ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ МОМЕНТЫ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИКТ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Анотація. В статье представлен анализ важности использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на уроках истории. Указаны основные, по мнению автора, положительные и отрицательные моменты использования ИКТ, в частности мультимедийных технологий. Автор приводит примеры как с помощью ИКТ можно сделать урок ярким и доступным, а обучение – интересным и эффективным. Подчеркивается, что ИКТ позволяет учителю усовершенствоваться профессионально, стать для учеников другом и советчиком.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), урок, история, учитель, компьютерные технологии, мультимедийные технологии, ученик.

Halyna Borovets
Master of Archival Studies
Graduate Student
M. Dragomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine

POSITIVE AND NEGATIVE MOMENTS WHILE USING ICTs METHODS AT HISTORY LESSONS

Abstract. The article analyzes the importance of using information and communication technologies (ICTs) at history lessons. The author indicates basic positive and negative moments in the use of ICTs, in particular of multimedia technologies. The author exemplifies how the use of ICTs can make a lesson more vivid and available, and the educational process more interesting and enjoyable. It emphasizes that ICTs enable the teacher to improve professionally, become a friend and counselor for pupils.

Key words: information and communication technologies (ICTs), lesson, history, teacher, computer technology, multimedia technologies, pupil.

XXI ст. – період в історії розвитку суспільства, який суттєво відрізняється від попередніх інтенсивним впровадженням і широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Термін «інформаційно-комунікаційні технології» (ІКТ, від англ. *information and communication technology, ICT*) підкреслює роль уніфікованих технологій та інтеграцію телекомунікацій (телефонних ліній та бездротових з'єднань), комп'ютерів, програмного забезпечення, накопичувальних та аудіовізуальних систем, які дозволяють користувачам створювати, одержувати доступ, зберігати, передавати та змінювати чи перетворювати потрібну інформацію.

Інформаційне суспільство потребує від фахівців: інтелектуального (конструктивне мислення) і креативного (творче мислення) розвитку; розвитку комунікативних здібностей на основі виконання спільних проєктів; професійного розвитку (формування вміння приймати оптимальні професійні рішення під час комп'ютерних ділових ігор); розвитку навичок дослідницької діяльності; формування інформаційної культури (при використанні текстових, графічних і табличних редакторів, локальних і мережевих баз даних) [4, с. 120].

На початках ІКТ були розкішшю, яка дуже швидко набула популярності через свою простоту у використанні й оптимізації багатьох щоденних функцій, які людині доводилось виконувати самотійно, а це потребувало багато часу й вимагало додаткових умінь. ІКТ ж дозволили здобути й використовувати необхідні знання і вміння, не затрачаючи багато зусиль чи енергії. До того ж сьогодні є чимало доступних досліджень, які допоможуть швидко й безкоштовно розібратися, як використовувати дані технології у різних сферах нашого життя.

Та разом із корисними інноваціями, використання інформаційно-комунікаційних технологій пов'язане з певними труднощами, про які йтиметься нижче.

Великого поширення ІКТ здобули й в освітній галузі. Сучасна українська освіта позиціонує національну ідею як основу для популяризації та поширення культури українського народу. Вона спрямована на формування національних цінностей, патріотизму й водночас на оволодіння багатої скарбниці світової культури. Законами України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про освіту», Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті [6] та іншими офіційними документами передбачається забезпечення ефективного впровадження й використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх освітніх рівнях усіх форм навчання.

Винятком не стала й історія, для якої комп'ютерні технології стали відкриттям. Поєднуючи в собі переваги багатьох традиційних освітніх технологій, комп'ютерні технології дозволяють істотно оптимізувати процес

навчання історії, який може стати цікавішим, емоційно насиченим, динамічним і наочним; комп'ютерна технологія також здатна індивідуалізувати й диференціювати навчальний процес; реалізувати його творчий характер, організувати гнучке управління навчальною діяльністю [1, с. 23]. До того ж урок, на якому застосовувались ІКТ, учні можуть продовжити вдома, доповнивши його самостійно з Інтернету або ще раз переглянувши його на власному комп'ютері. Інститут «Євролінгвіст» (Голландія) провів дослідження, завдяки якому вчені дійшли висновку, що більшість людей запам'ятовує 5% почутого і 20% побаченого. Одночасне використання аудіо- та відеоінформації підвищує запам'ятовування до 40-50% [5, с. 15].

Інформаційно-комунікативні технології можуть сприяти учнівській зацікавленості чи переосмисленню їх уподобань. Так, наприклад, використання комп'ютерної презентації на уроках історії може спонукати учня до вивчення інформатики, щоб також навчитися робити щось подібне. І навпаки, показавши розроблену комп'ютерну модель стратегічної битви, яка змінила хід історії, вчитель має можливість зацікавити учня вивчати історію.

Історія ж характеризується тим, що в ній переважають методи прямого спостереження, реєстрації й класифікації фактів. Проте та статична інформація, яку отримують учні в результаті використання таких методів, не дозволяє в повному обсязі відтворити, реконструювати певний фрагмент історичного процесу. А це, своєю чергою, не дає можливості відділити випадкове від закономірного, суб'єктивне від об'єктивного в розвитку того історичного явища, яке вивчається [1, с. 34-35]. Для будь-якого вчителя-предметника важливо організувати навчальний процес так, щоб учень активно, з цікавістю й захопленням працював на уроці, бачив результат своєї праці й міг сам оцінити рівень своєї роботи. Тут в нагоді стає комп'ютер із його різноманітністю програмного забезпечення, за допомогою якого вчитель може підготувати урок з будь-якої теми і до того ж щоразу інший, зокрема:

- ❖ використання комп'ютерних презентацій, які можуть допомогти краще розкрити тему і мету (Microsoft PowerPoint слугує для створення та відтворення презентацій, що є частиною Microsoft Office, й доступний в редакціях для операційних систем Microsoft Windows і Mac OS);
- ❖ відеофрагменти історичних документальних фільмів (програма Windows MovieMaker є продуктом компанії Microsoft і частиною операційної системи Windows XP Professional);
- ❖ комп'ютерні моделі битв (графічні редактори Paint, Inkscape, AdobeIllustrator, CorelDraw, MacromediaFreeHand);
- ❖ узагальнюючі та контрольні тестування із самоперевіркою (контрольно-діагностична система TEST-W, Test-W2) [3];

- ❖ «походи» у віртуальні галереї та музеї;
- ❖ електронні енциклопедії, словники та багато інших засобів.

Підкреслимо, що мозок дитини, налаштований на отримання знань у форматі розважальних телевізійних програм, набагато легше сприйматиме запропоновану на уроці інформацію за допомогою медіазасобів.

Ще одним позитивним моментом застосування ІКТ на уроках історії є покращення взаємодії між вчителем та учнями, адже у вчителі, який цікавиться комп'ютерами й створює методичні матеріали самотужки, учні починають бачити «споріднену душу», друга, який може їх чогось навчити навіть там, де вони вважали себе чудовими знавцями. Таким чином, змінюється й ставлення учнів до комп'ютера: вони починають сприймати його не як цікаву іграшку, а як інструмент для роботи в будь-якій галузі людської діяльності, в тому числі й в опануванні «нудної» історії, вивчення якої здебільшого зводиться до прочитання підручника й написання рефератів. Крім того, комп'ютерні технології піднесли на новий рівень дистанційне навчання, дозволивши зберегти час і кошти для розвитку й вдосконалення не лише учня, а й учителя.

Та це не означає, що потрібно повністю відмовитися від традиційних засобів навчання, таких як: дошка, крейда та друковані джерела (підручники, зошити з друкованою основою). Вони не зможуть втратити своєї актуальності ще дуже довго, адже впровадження ІКТ в Україні є, на жаль, процесом дуже копітким і довготривалим.

Інформаційно-комунікаційні технології значно спростили роботу педагога, але водночас вимагають від учителя постійного професійного зростання. Адже однією із особливостей даних технологій є висока швидкість їх розповсюдження та оновлення, а тому й все, що створюється за їх допомогою дуже швидко стає неактуальним або нецікавим для повсякденного використання. Вчитель передусім страждає від цього: учні із захопленням сприймають інформацію, створену за допомогою ІКТ, але, будучи активними користувачами даних технологій, вони швидко втрачають інтерес, вимагаючи щоразу нових і незвичних для них методів навчання.

Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології сприяли у становленні та розвитку нового етапу вивчення історії у середній школі, забезпечили ефективність й доступність в засвоєнні навчальної інформації. А для педагога – стали показником професійності та стимулом до щоденної систематичної роботи над вдосконаленням власних знань, умінь і навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Берельковский И. В.* История. Методика преподавания истории в школе: Пособие для учителей и студентов / *И. В. Берельковский, Л. С. Павлов.* — М. : «Поматур», 2001. — 336 с.

2. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : Навчальний посібник / М. Ю. Кадемія, І. Ю. Шахіна. — Вінниця : ТОВ «Планер», 2011. — 220 с.

3. Колісник-Гуменюк Ю. Сучасні інтерактивні технології навчання / Ю. Колісник-Гуменюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2013. — № 5. — С. 118-124. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_5_15.

4. Осин А. Мультимедиа в образовании / А. Осин // Шкільна бібліотека плюс. — 2005. — № 9. — С. 11-24.

5. Указ Президента України Про Національну доктрину розвитку освіти № 347/2002 від 17 квітня 2002 року [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

Рецензент – кандидат педагогічних наук Ю.І. Колісник-Гуменюк

УДК 378.14: 372.857

Віталій Гончарук

*провідний інженер, Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України
м. Умань, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У наш час актуальною є проблема оптимізації взаємодії людини і природи за рахунок підвищення рівня екологічної культури молоді. Проаналізовано погляди вчених на специфіку формування екологічної культури студентів. Охарактеризовано п'ять взаємопов'язаних компонентів готовності студентів до формування екологічної культури учнів. Встановлено, що учитель природничих спеціальностей виконує вирішальну роль у здійсненні екологічного виховання дітей і молоді.*

***Ключові слова:** екологічна культура, модель екологічної культури, особливості формування екологічної культури студентів, методика формування екологічної культури, навколишнє середовище.*

Віталій Гончарук

*ведучий інженер, Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України
г. Умань, Україна*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

***Аннотация.** В наше время актуальной остается проблема оптимизации взаимодействия человека и природы за счет повышения уровня экологической культуры молодежи. Проанализированы взгляды ученых на специфику формирования экологической культуры студентов. Охарактеризованы пять взаимосвязанных компонентов готовности студентов к формированию экологической культуры учащихся. Установлено, что учитель естественных специальностей выполняет решающую роль в осуществлении экологического воспитания детей и молодежи.*

Ключевые слова: *экологическая культура, модель экологической культуры, особенности формирования экологической культуры студентов, методика формирования экологической культуры, окружающая среда.*

Vitaliy Honcharuk
leading engineer
«Sofiyivka» National Dendrology Park
National Academy of Sciences of Ukraine
Uman, Ukraine

FEATURES OF ECOLOGICAL CULTURE FORMATION OF FUTURE TEACHERS OF NATURAL SCIENCE AT HIGHER SCHOOLS

Abstract. *The urgency of the problem of man and nature interaction is revealed due to the level's increasing of future natural sciences teachers' ecological culture. The problem of ecological culture formation in future natural sciences teachers in the process of their professional training is considered. Five interconnected components of students' readiness for the ecological culture formation are characterized. It is established that the teacher of natural sciences performs a decisive role in the implementation of ecological education of children and youth.*

Keywords: *ecological culture, pattern of ecological culture, peculiarities of students' ecological culture formation, methods of ecological culture formation, environment.*

В умовах екологічної кризи, що з кожним роком поглиблюється на планеті, необхідне ґрунтовне переосмислення взаємин людини і природи. Один зі шляхів подолання екологічної кризи людство вбачає у створенні нової концепції взаємодії людини із природою, що зумовлює зміни традиційних норм і цінностей особистості у ставленні до природи. З огляду на це у ХХІ ст. основою навчально-виховного процесу є екологічна освіта та екологічне виховання, спрямовані на формування екологічної культури як важливої якості особистості сучасної людини у суспільстві. Першочергового значення у розв'язанні найбільш актуальних екологічних проблем набувають проблеми взаємин людини із природою. Охорона довкілля є одним із стратегічних завдань поглиблення Європейської інтеграції. Утвердження пріоритету гуманістичних ідеалів і цінностей у взаємостосунках між людьми та їхнє ставленні до навколишнього середовища є найважливішою умовою досягнення сталого розвитку суспільства на глобальному та національному рівнях. Екологічна освіта майбутніх учителів може сприяти повороту людства від споживацького способу життя до бережливо-відновлювального.

Власне екологічна культура – окрема галузь людської духовності, пізнання та практики, яка визначає характер та способи відносин людини з біосферою. Екологічна грамотність населення повинна стати основним критерієм оцінки результату діяльності держави в цьому напрямку з боку світового співтовариства, його компетентних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вітчизняної психолого-педагогічної літератури показав, що науковцями розглядаються окремі аспекти

поставленої проблеми. Серед них: формування екологічної культури майбутнього вчителя (Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Смікал, Г. Тарасенко, Н. Ясінська), формування екологічного світогляду майбутніх учителів у процесі екологічної освіти й виховання (Г. Білявський, О. Головка, І. Костицька, Т. Нінова, М. Падун, Г. Пустовіт, А. Федорук, С. Шмалей), посилення ролі екологічної домінанти у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів (Г. Білецька, А. Захлебний, І. Зверєв, В. Ільченко, О. Король, О. Кудрявцева, О. Лабенко, Г. Марочко, О. Мащенко, І. Суравегіна), формування відповідального ставлення молоді до навколишнього середовища (О. Біда, Л. Білик, В. Вербицький, М. Назарук, Н. Негруца, Г. Пономарьова, Л. Руденко, О. Сапронова, Н. Чернова). Екологічна культура особистості була предметом вивчення таких учених, як В. Борейко, В. Деркач, А. Єрмоленко, В. Крисаченко, О. Крюковська, В. Логвиненко, В. Мангасарян, О. Салтовський, Н. Семенюк, В. Скребець, А. Толстоухов, М. Хилько, Л. Юрченко.

Мета статті – розкрити особливості формування екологічної культури студентів природничих спеціальностей у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових джерелах немає єдиного тлумачення поняття «культура». Так, у «Короткому енциклопедичному словнику з культури» зазначається, що культура – це «сукупність матеріальних і духовних надбань, комплекс характерних інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, але й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірування» [2, с. 171].

Невід'ємною складовою в підготовці екологів є форми професійного навчання, які класифікуємо за різними критеріями, а саме: за кількістю студентів (індивідуальні, групові, колективні, масові форми навчання), місцем навчання (лекція, практичне чи лабораторне заняття, екскурсія, домашня самостійна робота), часом навчання – під час пар та поза ними (факультативи, гуртки, олімпіади, предметні вечори, вікторини та ін.), дидактичною метою – форми теоретичного контролю (лекція, факультатив, гурток, конференція), комбінованого або змішаного навчання (семінар, домашня робота, консультація), практичного навчання (навчальні, виробничі практики), тривалістю часу навчання (класичні лекція, лабораторне та практичне заняття).

В. Крисаченко зазначає, що екологічна культура – це здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти й пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля; інакше кажучи, екологічна культура – цілепокладаюча діяльність людини (із урахуванням наслідків такої діяльності), спрямована на організацію та

трансформацію природного світу (об'єктів і процесів) відповідно до власних потреб і намірів [3].

В. Васильєва рекомендує починати екологізацію освіти із використання форм проблемного навчання у процесі загальноосвітньої підготовки. На її думку, цей підхід буде стимулювати використання чотирьох основних освітніх принципів майбутнього, сформульованих ЮНЕСКО: вчитися жити разом, вчитися пізнавати, вчитися робити (працювати), вчитися робити [1]. Реалізація цих принципів неможлива без психологічного супроводу навчально-виховного процесу. Тому необхідно звернути увагу на екологічність процедур і технік надання психологічної допомоги особистості. У першу чергу, потрібно почати з екологізації психологічної служби системи освіти України тому, що інститут освіти – найбільш значуща компонента в системі суспільного відтворення: від рівня його відповідності соціальним реаліям і цілям розвитку соціуму залежить як якість майбутніх поколінь, так і життєздатність та ефективність майбутнього розвитку самого суспільства.

З приводу цього на міжнародному конгресі в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) була сформульована позиція планетарного масштабу щодо напрямку та динаміки цивілізованого розвитку з урахуванням майбутніх поколінь, яка отримала назву «стійкий розвиток». Н. Моїсєєв називає цей «стійкий розвиток» терміном «коеволюція людини та біосфери», оскільки екологічною нішею людства є вся біосфера [4].

Науково-дослідницька діяльність студентів ЗВО здійснюється за трьома основними напрямками: науково-дослідницька робота, що є невід'ємним елементом навчального процесу і входить до навчальних планів, навчальних програм як обов'язкова для всіх студентів; науково-дослідницька робота, що здійснюється поза навчальним процесом у межах студентського наукового товариства – у гуртках, проблемних групах, інформаційних студіях тощо; науково-організаційні заходи, конференції, конкурси та ін. Найбільш масовими формами науково-дослідницької роботи студентів, що відбувається у позанавчальний час, є студентські гуртки та проблемні групи. Як зазначає О. Пехота участь студентів у наукових гуртках дає можливість залучати їх до розгляду та спроби вирішувати наукові проблеми фахового спрямування, розширювати їх світогляд, надавати можливість вільно спілкуватися, брати участь в обговоренні запропонованої тематики, виявляти ініціативу у здійсненні наукових досліджень [5].

Як засвідчив аналіз літератури, сутність екологічної культури набула обґрунтування у філософії та психології, однак як педагогічна проблема формування екологічної культури потребує подальшого вивчення. У науковій літературі розкрито особливості формування екологічної культури школярів,

специфіку естетичного бачення учнями природи та систему роботи з формування екологічної культури школярів у взаємодії школи і сім'ї. Аналіз навчальних програм показав, що існують спроби здійснювати інтеграційний підхід до природничо-наукових та гуманітарно-естетичних дисциплін у плані формування в дітей екологічної культури; визначити систему екологічних понять; міжпредметні взаємозв'язки між літературою, музикою, образотворчим мистецтвом, трудовим навчанням і природознавством; у програмах поданий перелік творів мистецтва (особливо національного), що забезпечує ефективність формування екологічної культури школярів. Існуюча організація процесу формування екологічної культури в школярів частково задовольняє потреби сучасного суспільства, оскільки містить суперечності, а саме: поставлені вимоги до духовного розвитку особистості не завжди відповідають ступеневі сформованості її екологічної культури; практика формування екологічної культури дітей недостатньо відбиває рівень теоретичних наробок із цього питання; учителі іноді не готові до формування у школярів екологічної культури та до використання творів українського і світового мистецтва у навчально-виховному процесі.

У науці не існує єдиної думки щодо самого поняття «екологічна культура». В аналізованих висловлюваннях дослідників існують схожі складові, посилаючись на які можна констатувати, що «екологічна культура» у широкому розумінні є невід'ємною частиною світової культури й заснована на «благоговійних», високогуманних взаємовідносинах людини із природою, яка сприймається як жива істота, як суб'єкт навколишнього світу. Провідною ознакою екологічної культури є не домінування людини над світом природи, а гармонійний зв'язок із нею. Екологічна культура особистості має такі складові: оволодіння необхідною науково-екологічною базою знань; естетичне бачення природи; розвиток морально-естетичних почуттів; засвоєння відповідних норм поведінки; участь у природоохоронній діяльності. На основі цих уявлень під «екологічною культурою» розуміють частину духовної культури, яка є інтегративною якістю особистості, що втілює духовно-моральні цінності й визначає екологічно-моральні вчинки, спрямовані на збереження життя в усіх його проявах та на створення краси природного середовища. Отже, екологічна культура – це складне утворення, що припускає формування екоусвідомленості, екомислення й відповідної поведінки.

Проблема підготовки майбутніх вчителів природничих спеціальностей до екологічного виховання учнів проходить складний шлях теоретичного осмислення і практичного вдосконалення. Ми стверджуємо, що у ЗВО підґрунтям запасу знань, умінь, навичок студентів природничого-географічного факультету є екологічні гуртки. Екологічний гурток сприяє підвищенню рівня

наукової підготовки студентів; формує інтерес і потребу до наукової творчості; сприяє розвитку самостійності, підвищенню внутрішньої організованості, свідомого ставлення до навчання, поглибленню й закріпленню отриманих у процесі вивчення природничих дисциплін знань; формуванню практичного досвіду діяльності в екологічному середовищі; усвідомленню майбутнім викладачем біології перспективності побудови відносин у системі «особистість-природа» на засадах екоцентризму.

О. Пехота стверджує, що навчально-дослідницька і науково-дослідницька робота студентів – це два основних напрямки одного поняття: «науково-дослідницька діяльність студентів, яка у ВНЗ здійснюється за наступними напрямками: 1) навчально-дослідницька, що є невід’ємним елементом навчального процесу та входить до календарно-тематичних і навчальних програм як обов’язкова для всіх студентів; 2) науково-дослідницька робота, що здійснюється поза навчальним процесом у межах студентського науково-творчого товариства» [5].

До основних критеріїв і показників сформованості екологічної культури студентів у процесі навчання предметів природничо-наукового циклу були віднесені та конкретизовані до завдань нашого дослідження наступні:

1) когнітивно-мисленнєвий (повнота, міцність і усвідомленість екологічних знань, застосування їх під час постановки і розв’язання екологічних проблем, задач і завдань, зокрема, творчого рівня; сформованість екологічного мислення);

2) мотиваційно-ціннісний (сформованість мотивів екологічної поведінки і діяльності; ступінь прояву пізнавального інтересу до екологічних проблем; усвідомлення і розуміння цінності природи, необхідності її збереження);

3) діяльнісно-практичний (сформованість екологічних умінь і навичок, стійкість у дотриманні норм і правил екологоорієнтованої поведінки у природі, досвід практичної екологічної діяльності у позаурочній діяльності тощо).

Отже, під формуванням екологічної культури майбутніх учителів ми розуміємо багатогранний, складний та надзвичайно складний і суперечливий, поступовий процес неперервної, активної теоретичної й практичної діяльності, спрямованої на здобування екологічних знань, на розвиток духовних здібностей студента у поєднанні суспільного й родинного впливу, ціннісної оцінки, стійкої мотивації вольових зусиль у ставленні до екологічного виховання студентства природничого факультету.

Екологічна культура є діяльністю людини, спрямованою на організацію і трансформацію природного світу відповідно до її особистих потреб і намірів. Вона звертає увагу водночас і на природне довкілля, і на внутрішній світ людини. Інакше кажучи – це необхідна основа існування людини, що робить більш

можливим і раціональним доцільне й ефективне природокористування, подальший розвиток подій, що стосуватимуться стану навколишнього середовища. Від того, як ми будемо господарювати сьогодні, залежить благополуччя майбутніх поколінь.

Отже, екологічна культура є типом життєдіяльності людини, її взаємовідносин із навколишнім середовищем, що сприяє здоровому способу життя кожної людини і Всесвіту загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Васильєва В. Н.* Формирование экологического мышления в процессе образования / *В. Н. Васильева* // Сборник материалов конференции. Инновации и образование. Серия «Symposium». — СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. — Вып. 29. — С. 273-287.
2. *Корінний М. М.* Короткий енциклопедичний словник з культури / *М. М. Корінний, В.Ф. Шевченко*. — К. : Україна, 2003. — 384 с.
3. *Крисаченко В. С.* Екологічна культура: теорія і практика : навч. посібник / *В. С. Крисаченко*. — К. : Заповіт, 1996. — 352 с.
4. *Моисеев Н. Н.* Судьба цивилизации. Путь Разума. / *Н. Н. Моисеев*. — М. : Изд-во МНЭПУ, 1998. — 23 с.
5. *Пехота О. М.* Основи педагогічних досліджень: від студента до наукової школи : навч.-метод. посіб. / *О. М. Пехота, І. П. Єрмакова*. — Миколаїв : Гліон, 2012. — 340 с.

*Науковий керівник— доктор педагогічних наук,
професор Біда Олена Анатоліївна*

УДК 376.035.6

Наталія Денькович
викладач спецдисциплін
Львівське вище професійне художнє училище
м. Львів, Україна

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНЯ ПТНЗ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНІХ СПЕЦДИСЦИПЛІН У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті поглиблено вивчення педагогічних впливів на формування учня в професійно-технічних навчальних закладах через специфіку викладання художніх спецдисциплін. Висвітлено важливість цих виховних процесів у контексті сучасності та цивілізаційного розвитку. Показано взаємозв'язки між учнем та викладачем. Доведено важливість методу проєктів під час навчального процесу та позанавчальної роботи педагога з учнями. Проаналізовано методику впливу на національну свідомість учня через вивчення художніх спецдисциплін.

Ключові слова: національна свідомість, українське мистецтво, педагогіка, професійний розвиток, художні спецдисципліни, метод проєктів, активізація педагогічного процесу.

Наталья Денькович
преподаватель спецдисциплин
Львовское высшее профессиональное художественное училище
и. Львов, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ УЧЕНИКА ПТУ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СПЕЦДИСЦИПЛИН В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье углубленно изучение педагогических воздействий на формирование ученика в профессионально-технических учебных заведениях через специфику преподавания художественных спецдисциплин. Освещены важность этих воспитательных процессов в контексте современности и цивилизационного развития. Показано взаимосвязи между учеником и преподавателем. Доказана важность метода проектов в учебном процессе и внеучебной работе педагога с учащимися. Проанализирована методика воздействия на национальное сознание ученика через изучение художественных спецдисциплин.

Ключевые слова: национальное сознание, украинское искусство, педагогика, профессиональное развитие, художественные спецдисциплины, метод проектов, активизация педагогического процесса.

Nataliya Denkovych
Teacher of Specialty Disciplines
Lviv High Vocational Art School
Lviv, Ukraine

FORMATION OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENT'S NATIONAL CONSCIOUSNESS WHILE STUDYING ART SPECIALTY DISCIPLINES IN THE CONTEXT OF CIVILISATION DEVELOPMENT

Annotation: The exploration of pedagogical influence on the formation of a vocational school student through the peculiarities of teaching art specialty disciplines is considered in the article. The importance of these educational processes in the modernity context and civilization development is highlighted. The relationships between a student and a teacher are shown. The importance of a project method in teaching process and extra-curricular activities is proven. The methodology of influence on a student's national consciousness through art specialty disciplines is analyzed.

Key words: national consciousness, Ukrainian art, pedagogy, professional development, art specialty disciplines, project method, activation of pedagogical process.

Сучасний цивілізаційний розвиток та інноваційний підхід у педагогіці зумовлюють удосконалення та співпрацю учня ПТНЗ з викладачем не лише на уроці, але в позанавчальний час. Орієнтація сучасної освіти на гуманізацію педагогічного процесу і різнобічний розвиток особистості учня передбачають необхідність гармонійного поєднання навчального процесу з творчою діяльністю, пов'язаною з розвитком індивідуальних задатків учнів, їх пізнавальної активності.

Реформування та розвиток освітньої галузі в Україні, безсумнівно, пов'язаний з новим баченням освіти у контексті сучасного цивілізаційного розвитку. В цьому контексті важливу роль відіграє не лише оновлення самого

змісту навчальних програм, а й шлях їх реалізації, що передбачає пошук нових, неформальних способів організації навчання спецдисциплін в закладах ПТНЗ. Одним з основних напрямів сучасної освіти, на нашу думку, є формування національної свідомості учня та реалізація його в соціумі.

Як зазначає О. Коломієць, «якісні зміни у змісті освіти зумовили й нові вимоги до професійних та особистісних якостей майбутнього фахівця, визначальними характеристиками повинні стати не спеціальні знання, уміння й навички, а особистісні риси, які допоможуть йому усвідомити людський сенс, місце і роль своєї діяльності у межах суспільного цілого» [6, с. 108].

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») визначено такі шляхи реформування змісту гуманітарної підготовки: формування гуманітарного мислення, опанування рідною, державною та іноземними мовами; прилучення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури; осмислення історичних фактів, подій і явищ, різноманітності шляхів людського розвитку; формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури; утвердження пріоритетів здорового способу життя людини; відображення у змісті історичної освіти закономірностей історичного розвитку, широке вивчення україно-(народо-)знавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів України; забезпечення естетичного розвитку особистості, оволодіння цінностями і знаннями в галузях мистецтв; формування етичних цінностей [3].

Від сучасного фахівця-професіонала, за твердженням В. Кременя, чекають сьогодні іншого типу мислення – креативно-гнучкого, варіативно-рухливого, концептуально-гіпотетичного [7].

Реалізація формування національної свідомості учня ПТНЗ повинна здійснюватись через навчальний процес та в позанавчальній роботі. Поєднання цих двох аспектів та їх взаємодія є дуже важливими у формуванні становлення особистості учня у ХХІ ст.

Перед викладачами художніх спецдисциплін поставлено завдання, яке вимагає не лише розповісти учням національні традиції, а і привити любов до українського мистецтва, щоб вони популяризували його у країни Європи і не тільки.

У вітчизняній мистецькій художній освіті фундамент національного виховання учнів було закладено ще педагогами кінця ХІХ – початку ХХ ст. Серед найвідоміших імен достатньо згадати Олексу Новаківського, сестер Ольгу та Олену Кульчицьких, Романа Сельського та Карла Звіринського.

О. Новаківський вважав, що завданням школи, яку він заснував є «формувати молоді національні кадри на ґрунті вітчизняної духовної культури

та художніх традицій» [2; с. 62]. І йому це вдалось, адже його учнями були відомі зараз художники, серед яких Святослав Гординський, Стефанія Гебус-Баранецька, Лев Гец, Михайло Драган, Едвард Козак (Еко), Роман Сельський та ін. Його школа поклала початок академічному трактуванню вивчення художніх дисциплін і традицій національної та світової культури, а також використання методу індивідуальної роботи педагога з учнями.

О. Кульчицька розробила авторську методiku викладання рисунку. Старша сестра Олени, Ольга Кульчицька, не отримала спеціальної художньої освіти, проте досконало володіла різними техніками виготовлення гуцульських килимів. [9, с. 5], тому працювала вчителькою ручних робіт в Українській жіночій гімназії м. Перемишля.

Авторська мистецька школа О. Кульчицької була заснована на ґрунтовному вивченні національного мистецтва та засвоєнні різних мистецьких технік. Завдання художника-педагога вона вбачала у допомозі дітям фаховими вказівками, а також у наданні дисципліні вивчення рисунку статусу обов'язкового предмета у навчальних закладах Галичини. Мету предмета вона розуміла в якості розвитку в учнів окоміра, інтелекту (через самостійну інтерпретацію спостережень), естетичних почуттів, уміння спостерігати, бажання вивчати мистецьку спадщину українського народу. «Уміння бачити» викладач тлумачила в якості необхідності виховання у дітей любові до краси рідного краю, пізнання своєї культури. О. Кульчицька закликала педагогів проводити краєзнавчі екскурсії, відвідувати музеї, вивчати народне мистецтво.

Про Олену Кульчицьку дуже тепло відгукувались її учні: «Наша учителька рисунків була балакуча, багато нам оповідала. Нам, молодим учням, особливо подобалася її відвертість, з якою вона про все висловлювалася, а найбільше те, що вона не ховалася перед нами зі своїм патріотизмом» [10].

Р. Сельський теж підтримував національні тенденції у педагогіці викладання, адже сам стверджував, що «без народного мистецтва нема професійного». Методика проведення занять Р. Сельського з пленерного малярства полягала у виконанні студентами програмних завдань темперними, олійними та акварельними фарбами (залежно від курсу) в Карпатах. Р. Сельський стверджував, що майбутнім художникам потрібно вчитися гармонії та краси у природи; радив спостерігати за доквіллям; навчав стилізувати зображення, передавати «характер» краєвиду; націлював виконувати замальовки в блокнотах (графічну фіксацію, аплікативне вирішення композиції). Завершення пленерної практики супроводжували оглядами студентських робіт [11, с. 30-32].

К. Звіринський, як продовжувач свого вчителя, Романа Сельського, заснував свою «вечірню школу». «Я спершу казав – маляр повинен добре знати

музику, літературу, історію. Цілі мої були – як з них зробити людей... Ми малювали і робили виставки» [5, с. 146].

У 1917 р. було створено Українську Академію Мистецтва у Києві. Її основною ідеєю було «плекання мистецької школи на ґрунті традицій національної та світової культури» [1]. Засновниками закладу такого рівня були досвідчені українські художники, графіки та культурні діячі, серед яких: Микола Бурачек, Георгій Нарбут, Олександр Мурашко, Михайло Бойчук, Федір Кричевський, Василь Кричевський, Абрам Маневич. Кожен з цих митців-педагогів вносив щось нове у становлення національно-мистецької освіти.

Ф. Кричевський був першим ректором Академії. Як педагог Кричевський «...вчив працювати творчо, енергійно, настирливо, з цілковитою віддачою всіх сил улюбленій справі», – згадувала його учениця, художниця Тетяна Яблонська [8].

М. Бойчук – засновник школи монументального живопису, пізніше школу та послідовників майстра та педагога будуть називати «бойчукістами». Своїм учням він пояснював «...Слід не сліпо використовувати стиль давньоукраїнського живопису, а творчо інтерпретувати його принципи, підпорядковувати їх виявленню глибокого внутрішнього змісту» [12].

О. Мурашко склав перший статут Академії, викладав живопис. Його творчість насичена кольором та світлом. Учні вчив «...будьте у мистецтві як діти, щирими і безпосередніми».

М. Бурачек як викладач «...вчив усьому, з чого складається живопис, але ніколи нікого не вчив наслідувати його манери, не натаскував з живопису Бурачека..., не давив творчої індивідуальності учня, а навпаки, розкриваючи її, всіляко керувати на належний їй шлях» [4, с. 32].

Дивлячись на такий високий потенціал цих педагогів, на їх національні міркування у важкий політичний час, педагоги ХХІ ст. зобов'язані навчати учнів саме таким ідеям, але вже, звичайно ж, з використанням інноваційних технологій. На прикладі українських митців, діяльність яких ми вище дослідили, та і багатьох інших, можна проводити і позанавчальні заходи, а саме екскурсії в музеї образотворчого мистецтва, де в експозиції є їхні роботи; виховні заходи, де долучати учнів до вивчення їх мистецької спадщини; до пленерних поїздок місцями, які відвідували саме ці митці-педагоги; організовувати учнівські конференції та творчі диспути на теми їх мистецької спадщини, а також переглядати відео та документальні фільми про ці особистості.

У цьому контексті сучасної педагогіки можна виділити наступні типи проектів: практично-орієнтовані, дослідницькі, проекти експериментального дослідження та рольові проекти. Серед нетрадиційних форм проведення уроку, як і поточного контролю знань можуть бути: уроки-усні журнали; уроки-діалоги;

уроки-роздуми; уроки-диспути; уроки-прес-конференції; уроки-репортажі; уроки-панорами; уроки-протиріччя; уроки-парадокси.

Сучасна освіта має бути орієнтована на забезпечення самовизначення особистості, створення умов до самореалізації. У цьому зв'язку в навчальній діяльності слід використовувати такі методи навчання, які сприятимуть самореалізації тих, хто навчається. Це можливо за таких умов: наявність групової роботи, взаємодія тих, хто вчиться, між собою, з педагогом, із навчальною інформацією.

Важливими і актуальними питаннями сучасної теорії і практики викладання мистецьких дисциплін в ПТНЗ виступають такі, як дослідження можливостей мистецької діяльності в цілеспрямованому розвитку особистості, визначення умов мистецько-педагогічної підтримки цього процесу та висвітлення напрямів розробки технологічних підходів його здійснення.

З'ясовуючи педагогічні умови реалізації культуротворчого впливу мистецької діяльності, підкреслимо роль інтегративного характеру художнього виховання, забезпечення цілісності художнього світобачення учнів. Мистецько-освітні програми сьогодення повинні враховувати необхідності залучення учнів до різних видів мистецтва, ознайомлення їх із широкою палітрою художніх образів.

Отже, підсумовуючи вище сказане, можна з впевненістю стверджувати, що на основі мистецько-педагогічної спадщини українського мистецтва ми можемо виховати достойних, конкурентноспроможних, національно-свідомих учнів ПТНЗ, які будуть адаптовані до сучасного цивілізаційного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віхи історії та сьогодення НАОМА. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://naoma.edu.ua/ua/academy/storya>
2. *Волинська О.* Мистецька освіта Галичини: відродження визначних шкіл народного мистецтва / *Олена Волинська* // *Українська керамологія : Національний науковий щорічник / за ред. О. Пошивайла.* — Опішне : Українське народознавство, 2002. — Кн. 2. — С. 55–65.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/896-93-%D0%BF>
4. *Дюженко Ю.* Микола Бурачек. — Київ : Мистецтво, 1967. — 94 с.
5. *Звіринський К.* Все моє малярство, то молитва / *Карло Звіринський.* — Львів : Манускрипт, 2017. — 278 с.
6. *Коломієць О.* Гуманітарні основи сучасної системи освітньо-професійної підготовки майбутнього фахівця / *Олена Коломієць* // *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету.* — 2013. — Ч. 1. — С. 108-116. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?PDF/znpudpu_2013_1_16.pdf
7. *Кремень В.* Україна: Шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації / *В.Кремень, В.Ткаченко.* — К., 1999. — 658 с.
8. *Кричевський Ф.* // *Словопедія* [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://slovpedia.org.ua/95/53402/1027798.html>

9. Кульчицька О. Витримки із записника // Просвіта. — 1993. — Вип. 27 (121).
10. Попович В. Спогади про Олену Кульчицьку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uartlib.org/spogady-pro-olenu-kulchytsku/>
11. Сельський Р. Ю. Про необхідність викладання спецживопису в інститутах прикладного та декоративного мистецтва // VI наукова конференція... кафедр інституту за 1964 р. — Львів, 1965.
12. Соколюк Л. Д. Бойчукізм і проблема стилю в українському мистецтві першої третини ХХ століття : Препринт. — К. : НМК ВО, 1993. — 48 с.

УДК 377.1:377.36(73)

Оксана Дубовик
викладач кафедри освіти дорослих
НПУ імені М. П. Драгоманова
м. Львів, Україна

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИНЕКНЕННЯ КОМУНАЛЬНИХ КОЛЕДЖІВ США

Анотація. У статті розглядаються особливості системи освіти США. Висвітлено питання винекнення й розвитку дворічних коледжів. Здійснено порівняльний аналіз систем підготовки фахівців в Україні та США.

Ключові слова: освіта, підготовка, дворічні коледжі, комунальні коледжі.

Оксана Дубовик
преподаватель кафедры образования взрослых
НПУ имени М. П. Драгоманова
г. Львов, Украина

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧЕСКІЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕННЯ КОММУНАЛЬНИХ КОЛЕДЖЕЙ США

Аннотация. В статье рассматриваются особенности системы образования США. Освещены вопросы возникновения и развития двухлетних колледжей. Осуществлен сравнительный анализ систем подготовки специалистов в Украине и США.

Ключевые слова: образование, подготовка, двухлетние колледжи, коммунальные колледжи.

Oksana Dubovik
Lecturer, Adult Education Department
M. P. Drahomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF COMMUNITY COLLEGES IN THE USA

Abstract. The article deals with the peculiarities of the educational system in the USA. The issues of the emergence and development of two-year colleges are covered. A comparative analysis of American and Ukrainian vocational training systems is carried out.

Key words: education, training, two-year college, community college.

У другій половині ХХ ст. ціннісні орієнтації американської освітньої системи визначаються наступними імперативами: переходом від постіндустріального до інформаційного суспільства, необхідністю адаптації до

швидкозмінних умов, вимогами економічного споживання, розумінням необхідності неперервної освіти та соціального співробітництва. Змінюється зміст поняття «кваліфікований спеціаліст»: якщо раніше перевага надавалася відмінним вузькопрактичним навичкам, то зараз висока кваліфікація спеціаліста передбачає оволодіння широким колом загальнокультурних і професійних знань, оскільки в світі, який постійно змінюється, будь-яка сума конкретних знань має досить відносну цінність. Саме тому перед коледжами та університетами США поставлена мета – виховувати студентів для непередбачених обставин, тобто навчальні плани повинні вміщувати велику кількість гуманітарних дисциплін, бути менш спеціалізованими, бути гнучкою основою для подальшого здобуття знань та, при необхідності, швидкої зміни профілю діяльності.

Американська школа – це складний комплекс, де підготовка кадрів високої кваліфікації поєднується із проведенням наукових досліджень на основі тих традицій, які склалися за всю історію її існування. Водночас американська вища школа запозичувала корисний та цікавий досвід інших країн, поступово вибудовуючи свою власну унікальну систему вищої освіти.

Загалом, на думку дослідників історії американської педагогіки, становлення й розвиток системи вищої освіти США відбувалося під впливом:

1. оксфордсько-кембріджської ідеї «інтелектуальних дисциплін та гуманітарних знань для еліти»;
2. шотландської ідеї корисного знання для всіх, хто прагне вчитися;
3. німецької ідеї «чистого» наукового пошуку та досліджень [6, с. 355; 5, с. 354; 7, с. 251].

На сучасному етапі всі ці ідеї, окрім оксфордсько-кембріджської, відображені у завданнях, які висувають перед собою американські університети. Перед студентами, викладацьким складом, адміністрацією поставлено за мету розвивати й примножувати, розширювати рамки знань з різних галузей наук; підтримувати зацікавленість у навчанні серед усіх членів університетської громади, враховуючи індивідуальні особливості, можливості й бажання кожного; сприяти інтелектуальному й духовному розвитку особистості та нести відповідальність за збереження й розповсюдження серед членів суспільства багатой культурної спадщини поколінь.

Історія виникнення вищих закладів освіти у США почалася з відкриття у 1636 р. університету у Кембріджі (околиця м. Бостона, шт. Массачусетс). Згодом цей заклад отримав назву – Гарвардський на честь міністра Джона Гарварда, який у 1638 р. заповів свою бібліотеку та половину власності загальною вартістю 800 доларів цьому навчальному закладу. Тобто перший вищий заклад освіти у США виник набагато пізніше, ніж перші західноєвропейські університети (Болонья (1088), Салерно (VIII ст.), Париж (1253), Оксфорд (1117)).

В історії виникнення вищих закладів освіти США можна виділити три етапи. На першому етапі (XVII – XVIII ст.) були створені так звані колоніальні коледжі, які виникли завдяки спонсорській допомозі або утримувалися релігійними спілками. Це – Гарвардський, Йельський університети, коледж Уільяма та Мері, Ратджерс коледж та ін.

На другому етапі (XIX ст.) відбувається бурхливий розвиток університетів, які підтримуються владою штатів і пропонують вільний доступ до навчання мешканцям цих штатів. У цей час також з'являється ще одна група коледжів, так звані «коледжі на дарованій землях» (*Land Grant colleges*): у 1862 р. згідно акту Моррілла штати отримали велику кількість землі для організації сільськогосподарських та технічних коледжів. З'являються також коледжі для жінок, а в останній чверті XIX ст. – коледжі, засновниками яких стають окремі громадяни. Наприклад, Корнельський університет був заснований на пожертви Езри Корнеля, який пожертвував 500 тис. доларів, а пізніше збільшив цю суму до 5 381 925 завдяки подарункам та купівлі земельної ділянки, а Університет Джона Гопкінса – у 1876 р. купцем з Балтімору.

Третій етап (XX ст.) характеризується інтенсивними змінами у системі вищої освіти США: поліфункціональність, багатопрофільність, масовість підготовки, багаторівневність – це основні риси американських університетів початку XX ст.

Нині США займає провідне місце серед промислово розвинутих країн у справі надання молоді можливостей отримати вищу освіту. Кожен третій випускник американської середньої школи продовжує своє навчання у вузі, щорічно на перший курс зараховується понад 2 млн. студентів. Кількість випускників збільшилась з 6% у 50-х роках до 19% у нинішній час.

Характеризуючи систему вищої освіти своєї країни, самі американці підкреслюють, що вона величезна, різноманітна, складна й децентралізована [5, с. 51]

Основною ланкою підготовки висококваліфікованих виробничих кадрів є **молодші (комунальні)** дворічні коледжі, які утворилися в результаті об'єднання технічних та професійних шкіл з коледжами молодшого ступеня свого регіону. Це специфічно американські навчальні заклади, які не мають аналогів у світовій освітній практиці. Комунальні коледжі знаходяться під юрисдикцією місцевої влади, а молодші – це, переважно, приватні навчальні заклади. Зараз ця різниця нівелювалася і загальноприйнятим терміном із 1970-х років є термін «комунальний», хоча в назвах деяких коледжів, заснованих раніше термін «молодший» залишився [4, с.11]. У деяких вітчизняних джерелах зустрічається назва «громадські» (О. Романовський), або «муніципальні», що, на нашу думку, є також доречним, оскільки підкреслює той факт, що у цих навчальних закладах

навчаються, переважно, студенти із місцевої громади (*local community*), і знаходяться ці заклади на балансі місцевого бюджету.

Ці коледжі пропонують академічну програму (*liberal arts – transfer programs*), аналогічну програмам перших двох років навчання у чотирирічних коледжах та університетах, що зараховується при переведенні на третій курс університету. Окрім того вони пропонують різноманітні спеціалізовані фахові програми, що не вимагають повномасштабної вищої освіти. По суті ці коледжі надають середню фахову освіту (*occupational programs*). Водночас коледжі пропонують також програми підвищення кваліфікації (переважно на замовлення певних компаній), курси і гуртки для людей, які бажають активно проводити свій вільний час.

Після закінчення навчання випускники отримують нижчий вчений ступінь – молодшого спеціаліста (*associate degree of arts, applied science, and science*), або сертифікат за професіями, які не потребують спеціальної вищої освіти [3; 4]. Такі професійні сертифікати видаються після закінчення короткотривалих курсів, розроблених спеціально, щоб підготувати студентів до працевлаштування. Студенти також можуть продовжити своє навчання, оскільки кредити зараховуються по програмі переходу до академічного сертифікату або до диплому молодшого спеціаліста в аналогічній галузі знань.

Дворічні коледжі спеціалізуються на вивченні гуманітарних й точних наук, враховуючи зростаючі потреби у вчителів математики, фізики й хімії, професіоналів з галузі охорони здоров'я, спеціалістів з галузі високих технологій. Загалом, близько 80% пожежників, працівників правоохоронних органів та невідкладної медичної допомоги отримують дипломи у комунальних коледжах Сполучених Штатів. Більшість медичних працівників США здобувають освіту саме тут: наприклад, дипломи молодших спеціалістів є у 60% медсестер. Ці заклади надають допомогу місцевим органам соціального забезпечення, організують навчання безробітних. Крім того, дворічні коледжі чітко реагують на потреби конкретної місцевості у робочій силі (навчальний заклад, розташований у курортній зоні, може здійснювати програми з ресторанно-готельної сфери й кулінарії).

Американці вважають, що протягом життя людина змінює у середньому десять місць роботи, кожна із яких вимагає нових знань, умінь, навичок. Саме тому кожна людина вимушена постійно вчитися, щоб бути професійнокомпетентною. Програми дорічних місцевих коледжів дозволяють кожній людині зайняти гідне місце в суспільстві.

Місцеві коледжі фінансуються із різноманітних джерел: асигнувань штатів (44%), місцевих органів (менше 20%), оплати студентами за навчання (21%), а решта коштів поступає, головним чином, від уряду США й допоміжних фондів.

Основними суб'єктами недержавного фінансування виступають приватні особи, благодійні фонди, корпорації; більше чверті всіх витрат складають пожертви колишніх випускників. Більшість коледжів заснували власні фонди, проводячи кампанії по збору коштів на підприємствах і серед громадян у своїх населених пунктах. Певні кошти коледжі одержують у результаті продажу своїх послуг (зокрема, здаючи свої приміщення в оренду громадським організаціям у позаурочний час). Одним із альтернативних джерел фінансування є навчання за контрактом з підприємствами й державними установами.

Для управління освітою в США характерно: поєднання механізмів централізованого та децентралізованого управління; управління освітніми закладами пройшло тривалий шлях розвитку, поступово трансформуючись від громадського через професійне, наукове – до державно-громадського; керівництво освітніми закладами здійснюють спеціалісти з відповідною освітою – дипломовані фахівці з управління освітою; існує сформована система підготовки адміністраторів освітньої галузі, яка постійно розвивається; більше ніж сто років здійснюється ґрунтовний науковий пошук з проблем управління освітою; в управлінні освітніми закладами широко застосовуються кращі моделі управління з сфери бізнесу.

На відміну від вітчизняного коледжу або ВПУ управління американським коледжем здійснює, передусім, опікунська рада, а не директор, який реалізує лише виконавські функції. Будівлі, споруди, земельні площі, обладнання державного коледжу в США є його власністю, а не передані йому на правах оперативного управління, як в Україні. Слід зазначити, що для організаційної структури американських дворічних коледжів характерна наявність відділів стратегічного розвитку та маркетингу, які готують перспективні програми розвитку навчального закладу, займаються вивченням попиту на висококваліфікованих працівників, та пропонують внесення відповідних змін у навчальні програми.

Загалом, діяльність комунальних коледжів спрямована на всебічний розвиток особистості з метою професійної підготовки до продуктивної праці. Місцевий коледж дозволяє людям всіх вікових категорій постійно самоудосконалюватися та заповнювати «білі плями» недостатньо ефективної академічної освіти, отриманої у попередні роки.

Терміни навчання чітко не регламентовані та залежать від фаху, рівня допрофесійної підготовки студентів і реальних результатів їхньої навчальної діяльності, отриманого (прогнозованого) рівня кваліфікації. Основну частину навчального часу займає практичне навчання (професійно-практична підготовка). У кожного студента є «радник з викладацького складу», що веде

курс за фахом студента. Цей радник допомагає студентові вибрати програму навчання.

Підґрунтям для заснування дворічних коледжів став рух Шатокуа (*Chautauqua*, від назви озера, де вперше були проведені літні збори вчителів), коли групи викладачів коледжів та університетів приїжджали у маленькі містечка, де не було вищих навчальних закладів, й проводили 8-10-тижневі курси з природничих наук, мистецтва і літератури.

Найстаріший із існуючих дотепер коледжів – *Joliet Junior College* – був заснований у 1901 р. У. Р. Харпером (W. R. Harper) та Дж. С. Брауном (J. S. Brown) у м. Джоліет (шт. Іллінойс). Новий навчальний заклад, створений на базі середньої школи, пропонував 5-ти- та 6-тирічний курс навчання, що відповідало двом першим рокам у коледжі, для тих, хто не мав можливостей поступати в університети. Ця нова модель освіти була запропонована Уільямом Рейні Харпером (1856-1906), президентом університету Чикаго, автором ідеї дистанційного навчання, який вважав, що, оскільки перші два роки коледжу подібні до останніх років навчання у середній школі, корисніше й продуктивніше для студентів поступати у коледжі й університети через дворічні попередні курси. Це б дало змогу університетам зосередитися на наукових пошуках, а студентам зекономити свій час й гроші.

Запропонована модель освіти швидко поширювалася. Так, законодавче зібрання штату Каліфорнія приймає рішення забезпечити фінансування середніх шкіл з метою створення дворічних коледжів і до 1921 р. у цьому штаті було відкрито 21 такий коледж. У 1930-х рр. у США існувало вже більш 200 комунальних й 300 молодших коледжів, які пропонували освітні програми перепідготовки безробітних. Після Другої Світової війни дворічні коледжі розширюють свої навчальні програми, щоб забезпечити потреби колишніх військових в освоєнні мирних професій [2].

60-ті роки минулого століття стали справжнім бумом у розвитку дворічних коледжів: 45% 18-річних американців (більш ніж 1 млн.) навчалися у понад 700 комунальних коледжах. У ці ж роки визначається концепція комунальних коледжів – забезпечення широкого спектру освітніх програм з метою подальшого переходу до університетів та чотирирічних коледжів; здійснення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації для бізнесу й промисловості; підвищення культурного й освітнього рівнів. Оскільки у більшості американських міст є дворічні коледжі, то молоді доступно отримати освіту й науковий ступінь у будь-якому місці.

Сьогодні у США налічується 1158 комунальних коледжів, у яких навчається 11,6 млн. студентів. Більше всього коледжів розташовано у шт. Каліфорнія – 136

(з них 24 приватні), найменша кількість комунальних коледжів у штатах Делававер (3) та Род Айленд (2).

До дворічних коледжів приймаються випускники середніх шкіл або ті, хто має сертифікат загальноосвітнього розвитку (*General Educational Development*), тобто документ про закінчення повної середньої освіти академічного рівня, віком від 18 років. Як правило, прохідний бал у них значно нижчий, ніж прохідний бал на чотирьохрічну освітню програму. Документи від абітурієнтів приймають, як мінімум до 1 липня, деякі коледжі – до 15 серпня і навіть протягом усього року. Разом з тим із дозволу адміністрації школи приймаються здібні учні середньої школи віком від 16 років, а також обдаровані діти молодше 16 років за рекомендацією шкільного округу та округу комунальних коледжів штату. Але, як зазначається у правилах прийому, адміністрація коледжів залишає за собою право на селективний прийом абітурієнтів та надання преференції мешканцям округу комунальних коледжів штату, тобто зарахування до коледжу не гарантує зарахування на певний курс чи навчальну програму.

Більшість коледжів зараховують на навчання всіх абітурієнтів (тобто конкурсу практично немає). Крім цього, в цих коледжах є така форма зарахування студентів, яка називається «зарахований умовно» (*Provisional Admission*). Це означає, що абітурієнта внесуть до списків студентів, навіть якщо його бал буде нижчим прохідного, але він приступить до вивчення спеціальності, коли досягне необхідного академічного рівня. Для таких абітурієнтів обов'язковою є участь у програмі академічних можливостей (*Academic Opportunity Program*), яка була розроблена спеціально, щоб допомогти студентам – для вирівнювання їхніх знань, ознайомлення з навичками роботи в університеті. Це є проявом демократичних тенденцій в освіті, забезпеченням рівних прав і можливостей для всіх на одержання вищої освіти.

Аудиторні заняття варіюються від великих лекцій для декількох сотень студентів до «семінарів» (дискусійні класи), у яких беруть участь лише кілька студентів. Викладачі зазвичай пропонують список навчальної літератури, яку необхідно опрацювати протягом тижня. Студенти повинні вчасно знайомитись із пропонованою навчальною літературою, щоб брати активну участь у дискусійних класах і розуміти матеріали лекцій. Також вимагається декілька письмових звітів (робіт) протягом кожного семестру. Крім того, студенти наукових факультетів і шкіл повинні проводити певний час у лабораторіях.

Першорядної уваги у навчальних закладах США надається постійному контролю засвоєння студентами знань. За кожний прослуханий та складений курс студент отримує певну кількість балів – кредитів (*credits*), які не виступають оцінкою з того чи іншого предмету. За допомогою цих кредитних годин ведеться облік часу, затраченого студентом на навчання. За різні предмети нараховується

різна сума балів, але чітко встановленою є загальна кількість кредитів, що необхідно набрати для одержання диплома чи сертифіката. Для одержання однієї кредитної години необхідно 45 навчальних годин, опрацьованих студентом, що дорівнює 15 годинам класного часу (так звана «контактна година – *contact hour*») та 30 годинам самостійної навчальної роботи. Це співвідношення може змінюватися в залежності від курсів, але, переважно, курси вимагають від 2 годин підготовки на кожну годину класного заняття.

Існує також поняття «семестрова година», що, як правило, відповідає одному кредиту. Семестрова година – це одне заняття по 50 хвилин в тиждень протягом всього семестру (16 – 18 тижнів). Повне семестрове навантаження у комунальному коледжі – від 12 семестрових годин. У випадку, коли студенту необхідні підготовчі курси, рекомендується обмежити семестрове навантаження 12-13 семестрових годин.

Викладачі ставлять кожному студентові оцінку за кожен курс. Оцінки враховують: участь в аудиторних заняттях (студенти повинні брати участь у дискусіях, особливо на семінарах, задавати питання. Це – дуже важливий фактор у визначенні оцінки студента); тести та перевірочні роботи протягом семестру, які зазвичай проходять під час аудиторних занять; дослідження та лабораторні звіти; тести або «контрольні опитування» (іноді викладач може провести неоголошене «контрольне опитування», результати цієї роботи не дуже сильно впливають на фінальну оцінку, але вони стимулюють студентів до постійної роботи з теми і до відвідування занять); фінальний іспит, який проводиться через певний час після останнього заняття курсу.

Викладачі комунальних коледжів зазвичай не здійснюють наукових досліджень, а весь свій час присвячують навчальному процесу і студентам, тому атмосфера у таких навчальних закладах більш «домашня» і дружня.

Аналогічні комунальним коледжам США з'явилися коледжі у Канаді, Австралії, Данії, Британії, Німеччині, Норвегії, Японії, В'єтнамі, Китаї, Індії, Йорданії, Тайвані, Пуерто-Рико, Білорусі, Болгарії, Росії, Гонконзі, Південній Африці й у багатьох інших країнах світу. Як показав досвід, успіх функціонування системи місцевих коледжів за межами США залежить, насамперед, від державного ставлення до цього питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Гончаров Л. Н.* Школа и педагогика США до второй мировой войны : Исторический очерк. / *Л. Н. Гончаров.* — М. : Педагогика, 1972. — 319с.
2. *Дубовик О.* Історико-педагогічні аспекти виникнення дворічних коледжів у США / *Оксана Дубовик* // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2012. — № 4. — С. 207-214.

3. Community College [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Community_college
4. *Phillippe K. A. National Profile of Community Colleges: Trends & Statistics / Kent A. Phillippe, Leila Conzáles Sullivan.* — 4th edition. — Wash. : Community College Press, 2005. — 190 p.
5. *Rudy, W. Schools in an Age of Mass Culture. An Exploration of Selected Themes in the History of 20th-century American Education / Willis Rudy.* — New Jersey, 1965. — 374 p.
6. *Rury J. L. Educational and Social Changes: Themes in the History of American Schooling / John L. Rury.* — Mahwah, N. J. : Lawrence Erlbaum Associates, 2002. — 254 p.
7. *Shills E. The Calling of Education: The Academic Ethic and Other Essays on Higher Education. / Ed. by S. Crosly.* — Chicago, London: The University of Chicago Press, 1997. — 294 p.

УДК 377.1

Олена Замфереско

*викладач Львівського ВПУ торгівлі та сфери послуг
аспірант Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ МАЙСТРІВ РЕСТОРАННОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі застосування компетентнісного підходу у процесі професійної підготовки майбутніх майстрів ресторанного обслуговування до підприємницької діяльності у ВПУ як важливого концептуального підґрунтя для визначення її цілей, відбору і структурування змісту навчання, організації освітнього процесу та оцінювання його результатів. Розглядається сутність підприємницької компетентності майбутніх майстрів ресторанного обслуговування як складової їхньої професійної компетентності.

Ключові слова: компетентнісний підхід, професійна підготовка, майстер ресторанного обслуговування, професійна компетентність, підприємницька компетентність.

Олена Замфереско

*преподаватель Львовского ВПУ торговли и сферы услуг
аспирант Львовского государственного университета
безопасности жизнедеятельности
г. Львов, Украина*

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ МАСТЕРОВ РЕСТОРАННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ К ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Статья посвящена проблеме применения компетентностного подхода в процессе профессиональной подготовки будущих мастеров ресторанного обслуживания к предпринимательской деятельности в ВПУ как важной концептуальной основы для определения ее целей, отбора и структурирования содержания обучения, организации образовательного процесса и оценки его результатов. Рассматривается сущность

предпринимательской компетентности будущих мастеров ресторанного обслуживания как составляющая их профессиональной компетентности.

Ключевые слова: *компетентностный подход, профессиональная подготовка, мастер ресторанного обслуживания, профессиональная компетентность, предпринимательская компетентность.*

Olena Zamferesko

Teacher of Lviv Higher Vocational School of Trade and Service Sector

Postgraduate Student of Lviv State University of Life Safety

Lviv, Ukraine

COMPETENCE APPROACH IN THE PREPARATION OF FUTURE MASTERS OF RESTAURANT SERVICE FOR ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES

Abstract. *The article is devoted to the problem of applying the competence approach while training future masters of restaurant services to entrepreneurship at higher vocational schools as an important conceptual basis for defining its goals, selecting and structuring the content of teaching, organizing the educational process and evaluating its results. The essence of entrepreneurial competence of future masters of restaurant service as an integral part of their professional competence is considered.*

Key words: *competence approach, professional training, master of restaurant service, professional competence, entrepreneurial competence.*

Сучасні реформаційні процеси, що відбуваються у професійній освіті нашої країни, спрямовані на досягнення рівня світових стандартів у підготовці кваліфікованих робітників для різних галузей народного господарства. Мінливий ринок праці, стрімке оновлення виробничих технологій, постійно зростаючий обсяг інформації, ускладнення виробничих відносин зумовлюють необхідність підготовки фахівців, здатних ефективно працювати в цих умовах, вирішувати найскладніші завдання професійного та особистісного значення.

У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набуває проблема підготовки майстрів ресторанного обслуговування до підприємницької діяльності, озброєння їх відповідними професійними знаннями, вміннями, навичками, які забезпечать якісне виконання необхідних професійних дій, пов'язаних із обслуговуванням, торгівлею, підприємництвом у ресторанній галузі.

Отже, важливим завданням професійної підготовки учнів у вищому професійному училищі (ВПУ) є формування підприємницької компетентності майбутніх майстрів ресторанного обслуговування, яка дасть змогу підготувати конкурентоспроможних фахівців для закладів ресторанного господарства (ЗРГ) [7]. Чітку орієнтацію на майбутнє в особистісній і професійній діяльності передбачає компетентнісний підхід, який ґрунтується на міждисциплінарних вимогах до результату освітнього процесу й акцентує на взаємозв'язку очікувань професійної діяльності з функціональними характеристиками її суб'єктів [5, с. 124].

Теоретичні засади компетентнісного підходу в освіті, в тому числі професійній, обґрунтовані та розвинуті у працях О. Ануфрієвої, В. Байденка, І. Бега, Н. Бібік, А. Волкової, О. Волошиної, Б. Гершунського, О. Глузмана, М. Голованя, Р. Гуревича, Е. Зеєра, І. Зимньої, І. Зязюна, А. Маркової, О. Новікова, Т. Петухової, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєвої, А. Хуторського. Їх аналіз переконує, що компетентнісний підхід в останні десятиріччя набуває все більшої актуальності у професійній освіті, поступово перетворюючись на суспільно значуще явище. У країнах з розвинутою економікою саме цей підхід визнається основним у професійній підготовці фахівців різного профілю. Як слушно зазначає В. Радкевич, компетентнісний підхід є важливим концептуальним підґрунтям принципів визначення цілей професійної підготовки, відбору і структурування змісту навчального матеріалу, організації освітнього процесу та оцінювання його результатів [9, с. 8]. Його упровадження у процес підготовки майбутніх майстрів ресторанного обслуговування до підприємницької діяльності передбачає спрямування навчально-виховного процесу на формування їхньої професійної компетентності, яка не лише забезпечить якісно вирішення професійних завдань, а й сприятиме самоорганізації особистості фахівця та її діяльності, виявленню й розвитку її творчого потенціалу [10, с. 77], допоможе учням ВПУ навчитись правильно вирішувати будь-які проблеми в різноманітних навчальних, життєвих, професійних ситуаціях.

У науковій літературі існують різні трактування поняття професійної компетентності, але більшість авторів розглядають цей термін у двох аспектах: з одного боку – як мету освіти, професійної підготовки, а з іншого – як проміжний результат, що характеризує фахівця, який виконує професійну діяльність [6]. Аналіз джерел з цієї проблематики демонструє складність, багатовимірність та неоднозначність трактування поняття «компетентність». У наукових працях його визначають як:

- здатність приймати рішення і нести відповідальність за їх реалізацію під час виконання функціональних обов'язків (Г. Данилова) [1, с. 55];

- єдність знань, навичок і відносин у процесі професійної діяльності, що визначається вимогами посади, конкретної ситуації та бізнес-цілями організації (І. Зимня) [4];

- не лише професійні знання, навички і фаховий досвід, але й ставлення до справи, визначені (позитивні) схильності, інтереси і прагнення, здатність людини ефективно використовувати знання і вміння, а також особистісні якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці в конкретній виробничій ситуації (Н. Ничкало) [2, с. 236];

- підготовленість фахівця до виконання певної професійної діяльності та наявність у нього професійно важливих якостей, які цьому сприяють (В. Ягупов) [11].

Крім того, до важливих чинників професійної компетентності відносять ціннісні орієнтації особистості, мотиви її діяльності, інтегровані показники культури (мова, стиль, спілкування, ставлення до себе й своєї діяльності, до суміжних галузей знань) [3, с. 142].

Узагальнюючи ці визначення, можемо зробити висновок, що професійна компетентність майстрів ресторанного обслуговування передбачає, як важливу складову, підприємницьку компетентність, що визначається рівнем професійних знань, умінь і навичок, що стосуються особливостей підприємницької діяльності в ресторанній галузі, а також рівнем професійної підготовленості випускників ВПУ до продуктивної праці у цій сфері.

У нашому дослідженні підприємницька компетентність майстрів ресторанного обслуговування розглядається як, складний, суперечливий, процес, який передбачає опанування особистістю підприємницьких знань, та становлення підприємницької поведінки та свідомості [8].

Отже, застосування компетентнісного підходу у підготовці майстрів ресторанного обслуговування до підприємницької діяльності спрямоване на формування в учнів ВПУ підприємницької компетентності як професійно значущої якості, сутність якої виявляється у зв'язках між професійними вміннями й навичками майстра ресторанного обслуговування та успішним виконанням функціональних обов'язків, пов'язаних із підприємництвом (різноманітні види обслуговування відвідувачів, виробнича діяльність, торгівля тощо). Підсилюючи практико орієнтованість професійної освіти, компетентнісний підхід наголошує не лише на поінформованості учнів ВПУ, а на їхніх вміннях якісно вирішувати професійні завдання і здатності ефективно діяти в різних проблемних ситуаціях, що виникають під час професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилова Г. С. Управління процесом становлення професійної компетентності методиста / Г. С. Данилова. — К., 1995. — 80 с.
2. Державні стандарти професійної освіти : теорія і методика : Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. — Хмельницький : ТУП, 2002. — 334 с.
3. Запрудский Н. И. Современные школьные технологии : пособие для учителей. / Н. И. Запрудский. — М. : Изд-во «Сэр – Вит», 2003. — 288 с.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 34—42.
5. Ильин В. В. Философская антропология : учеб. пособие для вузов / В. В. Ильин. — 2-е изд. — М. : Книжный дом «Университет», 2006. — 232 с.
6. Отроценко Л. С. Професійна компетентність майбутніх фахівців зовнішньоекономічного профілю : теоретичний аспект / Л. С. Отроценко. [Електронний

ресурс]. — Режим доступу :
<http://dspace.uabs.ua/jspui/bitstream/123456789/6260/1/L.S.Otroschenko>

7. Павлов Ю. О. Формування професійної компетентності фахівців ресторанного сервісу. — К. : АЛВІЯ, 2013. — 417 с.

8. Проценко О. Підприємницькі уміння як складник життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. — 2013. — Вип. 30 (83). — С. 298-301.

9. Радкевич В. О. Компетентнісний підхід до розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти / В. О. Радкевич // Професійно-технічна освіта. — 2012. — № 3. — С. 8–10.

10. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія / Лариса Анатоліївна Руденко. — Львів : Піраміда, 2015. — 343 с.

11. Ягунов В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягунов, В. І. Свистун // Наукові записки НаУКМА. Серія «Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота». — Т. 1. — 2007. — С. 3—8.

*Науковий керівник – Руденко Л. А.,
проф. каф. практичної психології та педагогіки ЛДУ БЖД, д. пед. н., ст. н. с.*

УДК 378:147

Tatyana Igumnova
Teacher of the department of world literature and foreign languages
Educational institution “Polotsk State University”
Novopolotsk, Belarus

LEARNING VOCABULARY THROUGH INTERACTIVE APPROACH

Abstract. *Trends in teaching English as Additional Language have recently undergone a great transformation. Though, the problem of vocabulary retention in ineffective learning environments where learners are reluctant and do not feel being motivated still remains. This paper attempts to highlight the efficiency of teaching vocabulary through playing card games.*

Keywords: *vocabulary, card games, new words, memorize, retention*

Тетяна Ігумнова
викладач кафедри світової літератури та іноземних мов
установи освіти «Полоцький державний університет»
(М Новополоцьк, Білорусь)

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ

Анотація. *Тенденції в навчанні англійської мови як додаткової останнім часом зазнали значних змін. Незважаючи на це, проблема засвоєння нової лексики в умовах, при яких студенти є слабо вмотивованими, все ще зберігається. У цій статті відображається спроба підкреслити ефективність вивчення лексики з використанням словникових карток.*

Ключові слова: *словниковий запас, словникові картки, нові слова, запам'ятовувати, засвоєння*

Татьяна Изумнова

*преподаватель кафедры мировой литературы и иностранных языков
учреждения образования «Полоцкий государственный университет»
(г. Новополоцк, Беларусь)*

ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ ЛЕКСИКИ

Аннотация. Тенденции в обучении английскому языку как дополнительному в последнее время претерпели значительные изменения. Несмотря на это, проблема усвоения новой лексики в условиях, при которых обучающиеся являются слабо мотивированными, всё ещё сохраняется. В данной статье отражается попытка подчеркнуть эффективность изучения лексики с использованием словарных карточек.

Ключевые слова: словарный запас, словарные карточки, новые слова, запоминать, усвоение

Vocabulary learning has always been a major concern for those who learn English as a foreign language. Vocabulary bears the burden of linking speaking, listening, reading and writing together. In order to communicate well in a foreign language, students should acquire a sufficient number of words in a foreign language and should know how to compose sentences. Imperfect grammar and pronunciation do not prevent communication and enjoyment of the language. You will be definitely understood. But lack of vocabulary can really make feel an odd one out. Even though students realize the importance of vocabulary when learning language, most of them learn vocabulary unwillingly. That happens because they find the teacher's explanation for meaning or definition, pronunciation, spelling and grammatical functions boring. Students may as well guess the meaning of a word in its written or spoken form and think that they already "learnt the word", but they may not be able to use that word properly in different contexts or pronounce it correctly.

Traditional methodologies have often been counted as ineffective learning environments in which learners hardly ever take an active voluntary part. What advantages do the new trends in theory and pedagogy offer to ESL (English as a second language) teachers to avoid what is coined as the "inert knowledge problem" [3]? To answer this question systematically, as Klepper [4] suggested, to form a basis for researching the effectiveness of games used in vocabulary instruction, it would be useful to review previous researches done in related area.

Most academic reviews start from an assumption that games, together with other aspects of learning are beneficial. However, we decided to single out the method of learning new vocabulary through vocabulary card games to study that separately from other known methods of vocabulary acquisition. Does the use of word card games truly have positive impact when learning new vocabulary? Does the implication of vocabulary cards make students feel more comfortable and interested in learning new words? Are there any problems that occur during the process of teaching through vocabulary cards?

It should be stated that there are relatively few academic opinions on this specifically focused matter. It was decided to start our research by applying games in our own classes and in other teachers' classes, comparing the results and interviewing both teachers and learners so as to elicit students' reactions, their feelings and ideas about the usefulness of vocabulary card games in vocabulary learning.

Games to great extent are considered of some importance just for their one element that is fun. But in fact, as Angkana Deesri [1] stated, games can provide EFL (English as a Foreign Language) and ESL student's more than that. He gave the definition to games as a form of play governed by rules. Games are not just a diversion, a break from routine activities, but a way of getting the learner to use the language in the course of the game. Games are another useful strategy to promote student's language proficiency. Student's seem to learn new vocabulary more quickly and retain it better when it is applied in a relaxed and comfortable environment such as while playing ESL games. Further on the topic, Donmus [2] was convinced that the value of educational games had increased in language education since they helped to make language education entertaining.

To use games in English class effectively, not just for mere fun of it, several factors are to be considered. One is choosing appropriate games to a group of learners which depend on number of students in class, level of language proficiency, students age, class specialization, topics of discussion. To add more, teachers should thoroughly consider how to implement games in different classes. This study aimed to guide teachers and language learners to a better understanding of vocabulary learning through educational card games, its place and efficiency in the complex system of studying a foreign language.

Methods used

In the present study, we conducted an experiment especially thought over to investigate the role of vocabulary cards in learning difficult (unknown) words through game-based learning activities. The participants were 20 first-year university students, who were selected to take part in this study. Subjects were 2 groups of students who were given tasks for building up vocabulary. The two chosen groups of students were control and experimental groups. Within the process of studying the groups were changed to get objective reflection and reliable results. The age of the participants in both groups was seventeen.

English learners were randomly assigned to reading some stories delivered by teachers. The students in both treatments read stories containing novel target words. In one group students were asked to look up the words in a dictionary and to memorize them. In the other group the students were divided into 2 teams. Each team was told to write out 12 difficult words when they first appeared in the stories. Each team worked out a list of words and wrote those words on a card. So, on the front of the card were

12 words in English. The back of the card contained the translation of the words. Students played in teams. The teams exchanged the cards and placed them face up on the desk. All players studied the cards for 2 minutes. Then the cards were handed in to the teacher, who asked students for translation of the target words, definitions, synonyms and antonyms, sentences, illustrating different meanings of the words discussed. A lot of students were really quick at answering and their answers were accurate. Others sometimes could not give an answer, but, what is important, they could learn from their classmates' answers.

We continued the study by making the task with vocabulary cards more complicated and effort demanding. At that time the students were asked to write out 12 words each. All in all, we had 10 vocabulary cards with 12 words written out on every card. Each team first studied 5 cards of its members. The cards were then turned face down. One player chose a card at random and gave to each target word a definition or a synonym, or a sentence with the word missing in order to illustrate its meaning. Cards were turned face up as they were identified. Further on the teams exchanged their vocabulary cards with each other and repeated the game with 5 cards of the opposite team. The play continued until all words were identified. The team with the most cards showing at the end of the game won.

Obtained results

All of the learners in our groups expressed their wish to learn vocabulary effectively in more interesting ways rather than through the traditional ways that they knew. What we wanted to know was whether vocabulary card games worked or not. Most of the learners (18 out of 20) expressed their wish to participate in through-games learning and they did their best to bring the victory to their teams. It should be noticed that for some students it was even more important to be a member of the team-winner, rather than to be winners themselves. It was especially true about shy students, for whom group work is ideal to express themselves. The students collaborated quite actively in games that required group work, even the quiet students. They said that they liked the relaxed atmosphere, despite the competitiveness that games brought to the classroom. That was because the students had a chance to use their imagination and creativity during activities like games in the classroom; therefore, they were motivated to learn [5].

It was important to get to know if our students made any progress in learning through playing vocabulary cards. For the first game, the one where the students in teams were asked to work out a card with 12 words, learn the words and then exchange the cards, the survey was conducted on the basis of self-composed vocabulary comprehension test. All students were assessed on their vocabulary acquisition. Both groups showed 47% and 53% gains for vocabulary perception respectively, when being checked 3 days later on the new words, which they have learnt with the help of the

vocabulary cards, as opposed to traditional way of learning. It was proved, pronouncing a word several times enables the students to remember it longer and identify it more readily when they hear or see it.

Tables 1 and 2 depict the number of words gained by control and experimental groups within the process of vocabulary acquisition.

Table 1. The number of words the students remembered using dictionaries only (control group)

Team 1											Team 2									
student	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
words remembered	4	7	5	8	6	8	3	7	12	5	9	8	7	6	7	6	4	7	6	4

Table 2. The number of words the students remembered after playing vocabulary card games (experimental group).

Team 1											Team 2									
student	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
words re- membered	7	9	8	10	9	12	7	12	12	9	10	12	11	8	11	9	9	12	8	8

As seen from the tables provided, the students of both groups showed gains for vocabulary perception after being treated in interactive environments with the help of vocabulary card games.

As practice showed, it is much more interesting and useful for students to learn through vocabulary games. There is a great variety of them for students in their attempts to build up vocabulary. In this exploratory study we examined the value of using vocabulary cards when teaching spelling and pronunciation of word forms while introducing new and difficult vocabulary words. The findings of this study showed that freedom from being totally controlled by the teacher, ability to work in small groups, extrinsic motivation and high interaction level are the dominating factors of successful second language learning. The game is worth the candle.

Conclusion

It was concluded that through using vocabulary card games students outscored more than while using traditional method of teaching English. It is recommended that prospective language teachers should use interactive approach in teaching a foreign language by developing intrinsic motivation of students. The teachers must be encouraged to apply the use of vocabulary card games in classroom situations for teaching/learning the English language as a helpful device in developing skills of language proficiency.

REFERENCES

1. Deesri, A. (2002). Games in the ISL and EFL class. The Internet TESL Journal. Vol. VIII, No. 9. Retrieved from <http://iteslj.org/Techniques/Deesri-Games>.
2. Donmus, V. (2010). The use of social networks in educational computer-game based foreign language learning. Social and behavior sciences, 9, 1497-1503.
3. Freeman, D., Freeman, Y., Garcia, A.C., and Silva, C. (2010). On your way to English, K-5. Austin, TX: Rigby/Houghton Mifflin Harcourt.
4. Klepper, S. (2003). The Geography of Organizational Knowledge. Great Britain: MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall.
5. Rivers, W. Language Policy, Planning and Practice in Interactive Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 65.

УДК 378.014.553:331.108.4 – 057.875:37

Татьяна Куприянчик
преподаватель
«Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины»
г. Гомель, Беларусь

СТУДЕНЧЕСКОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Аннотация. В современном мире существенно возрастают требования не только к профессионализму будущего педагога, но и к его личностным качествам, коммуникативным и организаторским умениям. Однако объективная ситуация такова, что развитие этих качеств в условиях вуза затруднена. По мнению автора, деятельность органов студенческого самоуправления может выступать фактором становления личности будущего педагога. В данной статье раскрыто понятие студенческое самоуправление и его основные принципы.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, будущий педагог, коммуникативные и организаторские умения, органы студенческого самоуправления.

Тетяна Купріянічкі
Викладач
«Гомельський державний університет імені Ф. Скорини»
м. Гомель, Білорусь

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Анотація. У сучасному світі істотно зростають вимоги не тільки до професіоналізму майбутнього педагога, а й до його особистісних якостей, комунікативних і організаторських вмінь. Однак об'єктивна ситуація така, що розвиток цих якостей в умовах вишу утруднений. На думку автора, діяльність органів студентського самоврядування може виступати чинником становлення особистості майбутнього педагога. У даній статті розкрито поняття студентське самоврядування та його основні принципи.

Ключові слова: студентське самоврядування, майбутній педагог, комунікативні та організаторські вміння, органи студентського самоврядування.

Tatyana Kupriyanchik
Lecturer
Francisk Skorina Gomel State University
Gomel, Belarus

STUDENT SELF-GOVERNMENT AS A FACTOR OF FUTURE TEACHERS' FORMATION

Abstract. *In the modern world, the requirements are increasing not only for the professionalism of the future teacher, but also for his/her personal qualities, communicative and organizational skills. However, the objective situation is such that the development of these qualities in the conditions of the university has some difficulties. In the author's opinion, the activity of bodies of student self-government can be a factor in the formation of the personality of the future teacher. In this article, the concept of student self-government and its basic principles are examined.*

Key words: *student self-government, future teacher, communicative and organizational skills, student self-government bodies.*

В условиях модернизации высшего образования в Беларуси проблема подготовки будущего учителя становится одной из актуальнейших. При высокой конкуренции на рынках труда вырастают требования не только к профессиональной подготовке специалиста, но и к его личностным качествам. Профессионально-важными качествами будущего педагога выступают такие характеристики, как высокий уровень коммуникативных и организаторских умений, чувство личного достоинства и справедливости, ответственность за происходящее, самоуважение. Воспитание такой социально и профессионально активной личности будущего педагога требует от высшей школы применения методов, приемов и форм работы, которые направлены, прежде всего, на развитие познавательной, коммуникативной и личностной активности будущих учителей.

Существенным фактором становления личности будущего учителя является его собственная коммуникативная и организаторская деятельность во время обучения в вузе. В процессе этой деятельности студенты познают основы делового и личностного общения, получают организаторские навыки, необходимые для успешного осуществления социальных ролей. Однако навыки решения социально значимых проблем трудно выработать только на лекционных и семинарских занятиях. Эти навыки более эффективно осваиваются в ходе коммуникативной и организаторской практики. Она позволяет формировать у студентов способности брать на себя ответственность, активно участвовать в совместном принятии решений, в различных видах социального проектирования, в продуктивном разрешении конфликтов. Эти компетенции могут быть освоены через активное включение в деятельность органов студенческого самоуправления, которые, по мнению О. Н. Смышляевой, «способствуют ускорению процессов социального развития студенческой молодежи» [2, с. 42].

Не случайно организация студенческого самоуправления имеет многовековой опыт. Оно пережило периоды своего расцвета и падения. Вопросы самоуправления учащейся молодежи исследовались в разных аспектах: философском, историко-педагогическом, социальном, историческом и др. В современной постановке студенческого самоуправления просматриваются три

основных начала: «Студенческое самоуправление — как условие реализации творческой активности и самодеятельности в учебно-познавательном, научно-профессиональном и культурном отношениях. Студенческое самоуправление — как реальная форма студенческой демократии с соответствующими правами, возможностями и ответственностью. Студенческое самоуправление — как средство (ресурс) социально-правовой самозащиты» [3, с. 73].

В данном исследовании студенческое самоуправление рассматривается как фактор профессионального становления будущего педагога, в частности развития его коммуникативной и организаторской компетентности. С этой точки зрения студенческое самоуправление не используется в полной мере, не смотря на широкий спектр исследований по данной проблеме. В связи с этим, студенческое самоуправление можно определить как высшую форму функционирования студенческого коллектива, обеспечивающую студентам право на самостоятельное руководство своей деятельностью, содержание которой составляют разработка, принятие и осуществление собственных решений по реализации важных направлений своей жизни и деятельности в процессе профессиональной подготовки в вузе и способствующая формированию их коммуникативной компетентности и активной жизненной позиции в целом. Студенческое самоуправление это самоуправляемая система взаимоотношений студенческих объединений высшего учебного заведения, обеспечивающая эффективное решение учебно-воспитательных задач на основе расширяющейся инициативы, творчества и самостоятельности студентов и выступающая во взаимодействии со средой как целостное педагогическое явление.

Решение рассмотренных проблем предполагает разработку четкой системы организации студенческого самоуправления. Здесь очень важен учет общественного мнения студентов. К важнейшим принципам студенческого самоуправления относятся:

Самостоятельность – не по подсказке и разрешению деканата, максимум доверия со стороны администрации и высокая сознательность студентов, все вопросы жизни группы студенты решают сами, меньше опеки со стороны администрации, больше помощи, меньше вмешательства в вопросы внутренней жизни группы. Данный принцип способствует развитию у будущих учителей самостоятельность и ответственность за принятые решения.

Инициативность – смелость настойчивость в решениях всех вопросов, развитие экспериментальных форм, творчество, новаторство, развитие и реализация инициативы. Благодаря этому принципу у будущих педагогов формируется установка на активную жизненную позицию и на проявление инициативы.

Равноправие всех студентов – к первокурсникам относиться как к полноправным студентам, чаще привлекать их к решениям вопросов самоуправления. В деятельности органов самоуправления должна принимать участие не ограниченное количество активистов, а все студенты и начинать надо с первого курса, так как чем ближе к окончанию вуза, тем больше рутины и инерции.

Широкие полномочия студенческих коллективов – группа должна сама следить за успеваемостью и посещаемостью. В некоторых вузах России практикуется введение студентов с правом решающего голоса в комиссию, избирающую преподавателей на должность. Этот принцип направлен на доверие группе решение конкретных вопросов, учитывая специфические особенности будущей профессии, личные интересы и психологические особенности каждого.

Принципиальность и ответственность – повысить ответственность за все, что происходит в коллективе, быть принципиальным не только в общих вопросах, но и когда это касается лично самих студентов. Этот принцип позволяет развивать у студентов принципиальность и ответственность как личностное качество будущего учителя.

Гласность и демократия – руководить самоуправлением должны студенты, которые имеют авторитет и стремятся к гласности, общение всех студентов на равных, свобода личности, демократизация всех сторон жизни студенческой группы, вуза в целом, уважение мнения каждого студента, каждого преподавателя, каждого коллектива. Этот принцип способствует установлению партнерских отношений между преподавателями и студентами на гуманистической основе, т.е. основываясь на уважении к окружающим, что, в свою очередь, порождает у будущих учителей самоуважение.

Информированность – нужно шире пропагандировать цели и задачи самоуправления. Прежде, чем его вводить, необходимо рассмотреть все проблемы, которые могут возникнуть. С этой целью изучается передовой опыт вузов, где эффективно действует самоуправление. Важно, что бы каждый студент знал и понимал сущность самоуправления.

Учет и контроль – не опекать самоуправление чрезмерно, но и не забывать о контроле. Без регулирования и контроля самоуправление превратится в анархию. Постоянный контроль за возможностью реализации прав студенческих коллективов и тем, как они используют эти права, серьезная помощь со стороны администрации.

Согласно основным принципам, главной целью студенческого самоуправления является создание физически и социально здорового, организованного, дисциплинированного, интеллектуально развитого студенческого коллектива. Именно такой коллектив способствует развитию

профессиональных и социальных качеств личности, способной к творчеству, обладающей научным мировоззрением, высокой культурой и гражданской ответственностью, формирование, сохранение и приумножение традиций университета, воспитание чувства гордости за звание студента [1, с. 56].

В заключении хотелось бы отметить, что результаты участия будущих специалистов в деятельности органов студенческого самоуправления дают положительный эффект не только для самих студентов, но и для высшего учебного заведения в целом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бинева Е. А. Студенческое самоуправление как форма подготовки конкурентоспособного специалиста / Бинева Е. А. // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика. — 2008. — № 1. — С. 56-59.
2. Смышляева О. Н. Студенческое самоуправление как фактор воспитательного процесса вуза / Смышляева О. Н. // Совет ректоров. — 2013. — № 10. — С. 42-48.
3. Утешева О. О. Студенческое самоуправление как фактор становления гражданского общества / Утешева О. О. // Молодежь и социум. — 2013. — № 3 (15). — С. 73-76.

УДК 376:24

Тетяна Петрук
викладач фізики й електротехніки
Клеванський професійний ліцей
м. Рівне, Україна

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНИХ ФІЛЬМІВ НА УРОКАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У ПТНЗ

Анотація. У статті розглянуто практичний аспект стосовно застосування мультиплікаційних фільмів на уроках спеціальних дисциплін у ПТНЗ. Запропонований підхід розвиває пізнавальний інтерес в організованій навчальній діяльності, спрямованій на оволодіння практичними навичками та знаннями. Аналіз особливостей застосування даного виду кіномистецтва під час проведення урочних годин складає перспективний напрям наукового вивчення.

Ключові слова: мультиплікація, мультиплікаційний фільм, мультфільм, навчання, спеціальна дисципліна, урок.

Татьяна Петрук
преподаватель физики и электротехники
Клеванский профессиональный лицей
г. Ровно, Украина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИПЛИКАЦИОННЫХ ФИЛЬМОВ НА УРОКАХ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ПТУ

Аннотация. В статье рассматривается практический аспект применения мультипликационных фильмов на уроках специальных дисциплин в ПТУ. Предложенный

подход развивает познавательный интерес в организованной учебной деятельности, направленной на овладение навыками и знаниями. Анализ особенностей применения данного вида киноискусства во время проведения урочных часов составляет перспективное направление научного изучения.

Ключевые слова: мультипликация, мультипликационный фильм, мультфильм, обучение, специальная дисциплина, урок.

Tetyana Petruk

*Teacher of Physics and Electrical Engineering
Klevan Professional Lyceum
Rivne, Ukraine*

USE OF ANIMATED FILMS WHILE STUDYING SPECIAL DISCIPLINES IN VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. *The article deals with the practical aspect concerning the use of animated films while studying specialty disciplines at vocational school. The proposed approach develops cognitive interest in organized learning activities aimed at acquiring practical skills and knowledge. An analysis of the specifics of the use of this type of cinema during the lessons is a perspective direction of scientific study.*

Key words: *cartoon, cartoon film, training, special discipline, lesson.*

Навчання – це організована, двостороння діяльність, спрямована на максимальне засвоєння та усвідомлення навчального матеріалу і подальшого застосування отриманих знань, умінь та навичок на практиці. [1, с. 196].

Даний процес є складним тому, що учні, свідомо засвоюючи істинно наукові знання, оволодіваючи методами самостійного набуття і творчого їх використання, розвиваються у відповідності з властивими їм закономірностями, що мають об'єктивний характер. В освітньому процесі не ставиться завдання відкриття нових істин, а вимагається лише творче їх засвоєння. Саме тому актуалізується питання про економічні й ефективні способи поточного вивчення результатів навчальної діяльності учнів.

Аналіз досліджень і публікацій з теми. Специфіка мультиплікації розкривається у працях режисерів мультиплікації: І. Іванова-Вано, Р. Качанова, Н. Норштейна, В. Старевича, Ф. Хитрука, А. Хржановського та ін. Сутність мультиплікацій та окремі психологічні особливості мультфільмів досліджуються у працях дослідників: Н. Копельгородської, Б. Крижанівського, О. Шупик.

Мета статті: проаналізувати фактори впливу мультиплікаційної продукції на учнів під час вивчення спеціальних дисциплін.

Актуальність дослідження. Проблема використання мультиплікації як засобу формування професійної компетентності учнів не досить досліджена і потребує більш детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. Мультиплікаційний фільм – це вид кіномистецтва, твори якого створюються шляхом зйомки послідовних фаз руху мальованих (графічна мультиплікація) або об'ємних (об'ємна мультиплікація)

об'єктів. Ці твори називають анімаційними або мультиплікаційними фільмами (мультфільмами).

Н. Копельгородська диференціювала кіномистецтво на види: хронікально-документальне, науково-популярне та художнє, до складу якого і входить мультиплікація [2, с. 18]. Специфіка даного виду кіномистецтва полягає у застосуванні образної манери подачі сюжету. «Мультиплікація вимагає особливої образності: гранично умовної, але в той же час і гранично переконливої в цій умовності» [5, с. 138].

«Живе споглядання», з якого починається пізнання людиною світу, здійснюється сенсорними, перцептивними та практичними діями. І. Іванов-Вано вважає, що «мультиплікація не вимагає перекладу на інші мови, сміливо прокладає найкоротшу відстань від думки до образу» [6, с. 239].

Мультиплікаційна продукція виступає потужним засобом впливу на підлітків через їх зорові та слухові аналізатори. Адже кожний акт навчання на уроках спеціальних дисциплін включає сприймання та усвідомлення завдань, пов'язаних з ними об'єктів у наочній і словесній формах [4, с. 111]. Під час перегляду мультфільмів виділяють принципи впливу на свідомість і поведінку учнів: ідентифікації, імітації, інформатизації.

Учені-психологи, проаналізувавши процес навчання школярів від 1 до 11 класу, відзначили, що з віком учні все менше володіють здатністю мріяти. Адже мрія, фантазія – це своєрідний психологічний імпульс для роботи в майбутньому. Як відомо, кінематограф створює ілюзію реальності, а мультиплікація до цього не прагне, вона з самого початку метафорична. Як показує практика, мультиплікаційна продукція підвищує рівень мотивації навчально-пізнавальної діяльності, урізноманітнює педагогічний процес, формує соціальну компетентність, розвиває розумові здібності дітей, сприяє самостійній творчій активності учнів.

Художня образність є однією з провідних характеристик мультфільму, що формує змістовний, ціннісно-смысловий і морально-етичний складники. Необхідність створення образів тих об'єктів, які викладачі описують вербально і які учні не сприймають безпосередньо, активізує уяву учнів, тим самим сприяє їх розвитку. Активізація творчої фантазії підлітків сприяє розв'язуванню навчальних задач, які вимагають оперування просторовими образами (графічна діяльність, моделювання, розв'язання конструктивно-технічних задач, переосмислювання графічних креслень).

В. Войтко зазначав, що процес сприймання відбувається значно ефективніше, коли перед учнями ставляться спеціальні завдання, які спонукають придивлятися чи прислухатися до нових об'єктів, виділяти їх характерні ознаки, об'єднувати єдине ціле, означати певними словами [3, с. 27].

«Хороші фільми для підростаючого покоління мають відзначатися конкретністю сюжету, чіткістю і рельєфністю форми» [2, с. 11-12].

Як показала практика, правильно організований, чітко регламентований час перегляду і прокоментований сеанс перегляду вдало підібраної мультиплікації сприяє активізації навчально-пізнавальної активності учнів. З огляду на це питання правильного та доцільного використання якісних мультфільмів сьогодні набуває особливої актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. / Семен Устимович Гончаренко. — Київ: Либідь, 1997. — 376 с.
2. Копельгородська Н. Сучасний дитячий фільм / Н. Копельгородська. — К. Мистецтво, 1965. — 106 с.
3. Психологічна наука, вчитель, учень. За ред. В.І. Войтка. — К.: Рад. Школа, 1979. — 182 с.
4. Туріщева Л.В. Настільна книга шкільного психолога: Навчально-методичний посібник вчителя. — Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада +», 2008. — 256 с.
5. Халатов Н.В. Мы снимаем мультфильмы / Н.В. Халатов. — М.: Мол. Гвардия, 1989. — 142 с.
6. Иванов-Вано И.П. Кадр за кадром / И.П.Иванов-Вано. — М.: Искусство, 1980. — 240 с.

УДК 37.09

Ольга Пилимон

*магістр пед. наук, преподаватель в УО «Полоцкий государственный университет»
аспирант ГУО «Академия последипломного образования» (г. Минск)
г. Новополоцк, Республика Беларусь,*

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА В СОВРЕМЕННОМ УЧРЕЖДЕНИИ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Статья посвящена вопросу подготовки воспитанников к школьному обучению, которую осуществляет учреждение дошкольного образования. Успешной реализации содержания учебной программы дошкольного образования способствует образовательная среда с применением ИКТ. Проведен анализ инструктивно-методического письма Министерства образования Республики Беларусь. Предложены компьютерные игры для применения в образовательной среде.*

Ключевые слова: *учреждение дошкольного образования, образовательная среда, педагогический работник, готовность к школе, воспитанник, интеллектуальная готовность, информационные коммуникативные технологии, компьютерная игра.*

Ольга Пилимон

*магістр пед. наук, викладач в ЗО «Полоцкий державний університет»
аспірант ДУО «Академія післядипломної освіти» (м. Мінськ)
м. Новополоцьк, Республіка Білорусь*

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена питанню підготовки вихованців до шкільного навчання, яку здійснює установа дошкільної освіти. Успішній реалізації змісту навчальної програми дошкільної освіти сприяє освітнє середовище із застосуванням ІКТ. Проведено аналіз інструктивно-методичного листа Міністерства освіти Республіки Білорусь. Запропоновано комп'ютерні ігри для застосування в освітньому середовищі.

Ключові слова: установа дошкільної освіти, освітнє середовище, педагогічний працівник, готовність до школи, вихованець, інтелектуальна готовність, інформаційні комунікативні технології, комп'ютерна гра.

Olga Pilimon

*M.A. (Education), teacher in Polotsk State University
Postgraduate student «Academy of postgraduate education» (Minsk)
Novopolotsk, Republic of Belarus*

EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN A MODERN FACILITY PRESCHOOL EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the issue of preparing pupils for school education which is carried out by the establishment of pre-school education. Successful implementation of the content of the pre-school education curriculum contributes to the educational environment with the use of ICT. The analysis of instructive and methodical letter of the Ministry of education of the Republic of Belarus is carried out. Computer games to use in an educational environment are suggested.

Key words: establishment of pre-school education, educational environment, pedagogical worker, readiness for school, pupil, intellectual readiness, information communication technologies, computer game.

Підготовка дітей к шкільному обучению осуществляется в учреждении дошкольного образования. Критерием успешной подготовки является реализация содержания учебной программы, которая обеспечивает готовность воспитанника к успешному переходу на следующий уровень образования. Успешной реализации содержания способствует образовательная среда.

Образовательная среда дошкольного учреждения – это совокупность условий, оказывающих прямое и косвенное влияние на всестороннее развитие ребенка в дошкольном учреждении, состояние его физического и психического здоровья, успешность его дальнейшего образования, а также взаимодействие все участников образовательного процесса.

Перед педагогическими работниками стоит задача создания для воспитанника дошкольного возраста образовательной среды, включающей в себя следующие аспекты: предметно-пространственная развивающая образовательная среда, взаимодействие со взрослыми, взаимодействие с другими детьми.

Предметно-пространственная развивающая образовательная среда представлена оборудованием, материалами, мебелью, инвентарем, играми, игрушками, современными информационно коммуникативными технологиями и др.

Одним из компонентов готовности воспитанника к школе является интеллектуальная готовность. В условиях дошкольного образования она реализуется через направление «Познавательное развитие», образовательная область «Элементарные математические представления» [2].

Нами было подробно изучено инструктивно-методическое письмо Министерства образования Республики Беларусь от 17.07.2017 г. на 2017-2018 учеб. гг. Одним из совершенствования качества образовательного процесса в учреждении дошкольного образования является внедрение в педагогическую практику современных образовательных технологий, в том числе информационных коммуникативных технологий (ИКТ), электронных образовательных ресурсов (ЭОР). К сожалению, в настоящее время не все дошкольные учреждения в г. Новополоцк (Республика Беларусь) оснащены соответствующей материально-технической базой.

Национальным институтом образования Республики Беларусь разработаны электронные образовательные ресурсы в соответствии с содержанием образовательных областей учебной программы дошкольного образования для детей 5-6 лет: развитие речи и культура речевого общения, искусство (изобразительная деятельность, музыкальная деятельность), ребенок и природа, обучение грамоте. Размещены они на образовательном портале <http://adu.by> в разделе «Электронное обучение» (подраздел «Дошкольное образование» <http://e-vedy.adu.by/course/index.php?categoryid=112>). Но как мы видим, отсутствует еще одна образовательная область – элементарные математические представления.

Образование воспитанника в дошкольном учреждении осуществляется через специально организованную и нерегламентированную деятельность.

В специально организованной деятельности применение ИКТ может выступать фрагментом занятия, проводимого по подгруппам, которое рационально организовать в условиях компьютерной аудитории. Выбор форм, методов и средств обучения с использованием ИКТ определяется педагогическим работником самостоятельно на основе сформулированных учебной программой дошкольного образования требований к формированию представлений и умений у воспитанников с учетом их возрастных и психологических особенностей.

В нерегламентированной деятельности воспитанников применение ИКТ может иметь место в процессе организации дидактических игр, бесед, чтения математических произведений, доступных детскому восприятию и пониманию. Содержание работы должно быть логическим продолжением закрепления материала образовательных областей учебной программы дошкольного образования, осваиваемого ранее в условиях специально организованной деятельности [1].

Принимая во внимание, что не все педагогические работники владеют компьютерной грамотностью и не в каждом дошкольном учреждении есть интерактивная доска, нами были разработаны и предложены к использованию компьютерные игры математического содержания для детей 5-6 лет. Согласно учебной программе дошкольного образования содержание включает в себя: количество и счет, величина, геометрические фигуры и форма предметов, пространство, время. Общая цель компьютерных игр – выявление и коррекция недостающих представлений у воспитанников в области элементарной математики.

Перечень игр:

– «Времена года». Цель: формирование знаний о признаках пор года, развитие представлений о месяцах пор года.

– «Который час». Цель: развитие умения определять время по часам.

– «Сортировка». Цель: формирование умения группировать геометрические фигуры по одному-трем признакам одновременно.

Также можно использовать игру «Машенька. Грибная математика»:

– «Построй лестницу из бревен». Цель: упражнение в построении сериационного ряда.

– «Куст почемучка» Цель: умение соотносить картинку с соответствующей цифрой.

Таким образом, организация образовательной среды с помощью информационных коммуникативных технологий будет способствовать формированию качеств и свойств личности ребенка, необходимых для успешного овладения математикой в дальнейшем: целенаправленность и целесообразность поисковых действий, стремление к достижению положительного результата, настойчивость и находчивость, самостоятельность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Инструктивно-методическое письмо Министерства образования Республики Беларусь к 2017/2018 учебному году учреждения дошкольного образования [Электронный ресурс]: утв. постановлением Министерства образования Респ. Беларусь, 17.07.2017 г. — Режим доступа : <http://edu.gov.by/>. — Дата доступа : 21.01.2018.

2. Учебная программа дошкольного образования / М-во образования Респ. Беларусь. — Мн. : НИО ; Аверсэв, 2013. — 416 с.

Научный руководитель

*Сманцер Анатолий Петрович, д.п.н., профессор,
ГУО «Академия последипломного образования»
(г. Минск, Республика Беларусь)*

УДК 378.183

Татьяна Русак

*магістр педагогічных наук, преподаватель
Полоцкий государственный университет
Новополоцк, Беларусь*

ВЛИЯНИЕ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И СОУПРАВЛЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИДЕРСКОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ.

Аннотация. Статья посвящена проблемам формирования лидерского потенциала участников образовательного процесса. Рассматривается система педагогических средств, в частности развитие самоуправления и соуправления, способствующих эффективной организации процесса воспитания конкурентоспособной личности.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, соуправление, воспитательная работа, лидерские качества, конкурентоспособная личность, социальная активность.

Тетяна Русак

*магістр педагогічних наук, викладач
Полоцький державний університет
м. Новополоцьк, Білорусь*

ВПЛИВ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА СПІВУПРАВЛІННЯ НА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Стаття присвячена проблемам формування лідерського потенціалу учасників освітнього процесу. Розглядається система педагогічних засобів, зокрема розвиток самоврядування і співуправління, що сприяють ефективній організації процесу виховання конкурентоспроможної особистості.

Ключові слова: студентське самоврядування, співуправління, виховна робота, лідерські якості, конкурентоспроможна особистість, соціальна активність.

Tatyana Rusak

*Master of Education, Teacher
Polotsk State University
Navapolatsk, Belarus*

INFLUENCE OF STUDENT GOVERNMENT AND CO-MANAGEMENT ON FUTURE SPECIALISTS' LEADERSHIP POTENTIAL

Abstract. The article is devoted to the problems of formation of leadership potential of the participants of the educational process. The system of pedagogical means, in particular, the development of self-government and co-management, contributing to the effective organization of the process of education of competitive personality is considered.

Key words: student self-government, co-management, educational work, leadership qualities, competitive personality, social activity.

Інноваційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, пов'язані з оновленням суспільно-політичного життя, стабілізацією економіки, модернізацією системи освіти.

В зв'язі з цим суспільство висуває принципово нові вимоги до професійної підготовки молодих фахівців, випускників закладів вищої освіти. Державою визначено соціальне замовлення на виховання людини професійно компетентної, морально розвитої, конкурентоспроможної, володіючої лідерськими якостями, здатної до співпраці, готової самостійно приймати рішення в ситуації вибору, нести відповідальність за національну безпеку країни.

Концепція національної системи виявлення і розвитку молодих талантів визначає, що реалізована можливість кожної людини проявити і використати свій талант, досягти успіху в своїй професії впливає на якість життя, забезпечує економічний ріст і стійкість демократичних інститутів. Лідерські якості дозволяють людині впевнено ставити нові завдання перед собою і оточуючими, визначати ефективні шляхи їх вирішення. Студентський вік, являючись основним етапом професійно-особистісного становлення, сприяє активному розвитку особистості [2].

Сучасні дослідники схильні виділяти студентське лідерство як окремий тип лідерства, що поєднує в собі риси і соціального лідера, і політичного, виконуючи наступні функції:

- об'єднання студентства;
- захист інтересів студентства;
- підтримка ініціатив;
- організація діяльності студентства.

Але аналіз наукової і методичної літератури, експериментальні дослідження дозволяють стверджувати, що молодь в роки навчання в закладах вищої освіти часто не володіє достатньою самостійністю, ініціативністю, впевненістю в цінності своєї діяльності. Багато молодих людей не готові до реалізації свого лідерського потенціалу.

Говорячи про підготовку майбутніх фахівців з лідерськими здібностями, необхідно звернути увагу на той факт, що ефективність процесу формування лідерських якостей залежить в певній мірі від педагога-вихователя. Педагогом-вихователем в закладі вищої освіти виступає головним чином куратор, який повинен знати про особливості роботи з лідерами, розуміти феномен лідерства в сучасних умовах, повинен вміти діагностувати лідерський потенціал студентів і організувати підготовку лідерів.

Использование различных форм и подходов в воспитании молодых людей как организаторов собственной жизни, лидеров общественных образований и коллективов будут способствовать формированию конкурентоспособной личности.

Развитие лидерских качеств будущих специалистов в деятельности студенческого самоуправления и соуправления позволит решить задачу подготовки высокоэффективных лидеров, способных в опережающем режиме реагировать на изменяющиеся запросы общества и потребности государства.

Самоуправление характеризуется как способ организации жизнедеятельности членов воспитательного коллектива; метод самоорганизации коллектива, способа включения в управленческую деятельность; средство воспитания личности, фактор ее всестороннего развития; принципы организации коллектива; средство достижения каких-либо целей (повышения качества обучения, поддержка становления ученического самоуправления и т. д.) [3].

Основная идея самоуправления заключается в передаче определенных управленческих функций студенчеству. Однако отсутствие должного уровня управленческой компетенции, необходимой социальной ответственности, несоблюдение принципов руководства, и т. п. позволяют сделать предположение о не высокой степени эффективности самоуправления в студенческой среде в собственном смысле слова [4].

Соуправление как форма организационно-управленческих отношений позволяет сгладить обозначенные противоречия. Это понятие отражает необходимую, желательную и востребованную сегодня форму взаимодействия всех участников образовательного процесса. В этом случае студенческое соуправление можно рассматривать как тип организационно-управленческих отношений, основанный на включении всех участников системы образования в управленческий процесс, путем делегирования полномочий в соответствии с уровнем компетентности. Такой способ организации деятельности будет выступать фактором развития системы социальных отношений на принципах социального партнерства. При этом важно отметить, что студенческое соуправление, выступающее как механизм достижения гармоничного взаимодействия административного управления и самоуправления (индивидуального и коллективного уровня) обеспечивает поддержание баланса в образовательной системе между стимулированием обучения, с одной стороны, и противодействием студенческой молодежи к своему обучению и личностному развитию – с другой [5].

Таким образом, суть студенческого соуправления состоит в добровольной передаче администрацией учебного заведения субъектных, управленческих функций объекту управления, т. е. студентам, а также в способности объекта к

самодвижению, саморазвитию, самодеятельности и трансформации его, тем самым в субъект управления социальной системой за счет включения в совместную деятельность. Иными словами, это процесс развития социальных отношений, основанный на принципах добровольности и партнерства, так как часть управленческих полномочий делегируется студенчеству. Социальные отношения в учреждении высшего образования в таких условиях будут стимулировать прозрачность и открытость принятия решений.

Социальная ответственность предполагает свободу выбора и готовность нести ответственность за свои действия. Ведущие условия формирования и развития социальной ответственности – свобода личности, возможность выбора линии поведения и образа мыслей.

Эффективность соуправления как организационно-управленческой формы отношений в учреждении высшего образования будет зависеть от следующих условий:

- психологический климат, направляемый самими студентами;
- вовлечение студентов в совершенствование содержания и оптимизации учебного процесса;
- нейтрализация противоречий между формальными и неформальными структурами управления;
- поддержание атмосферы доброжелательности и уважения студента, стимулирующих развитие индивидуальности, творческой самоактуализации;
- функционирование обратной связи между участниками образовательного процесса;
- учет уровня компетентности студенчества, их «зрелости» по отношению к поставленной задаче;
- преобладание координации как вида социального управления над субординацией [1].

Вместе с тем на пути развития соуправления могут возникнуть препятствия: недостаточный уровень навыков студентов; нежелание руководителя делиться властью с подчиненными; отсутствие достаточного количества времени; сложность задач; страх подчиненных сделать ошибку, неуверенность в своих силах; недостаток информации для правильного принятия решения; недостаток организационных стимулов для включения в систему участия и т. д.

Таким образом, самоуправление и соуправление – это процесс совместного формирования организационно-управленческих отношений в учреждениях высшего образования, обеспечивающих эффективную реализацию образовательной деятельности, путем соединения субъекта и объекта управления, стимулирующих исполнение управленческих функций всеми

учасниками освітнього процесу на основі добровільного делегування повноважень.

Участь студентів в управлінні організацією сприяє формуванню політичної культури і соціальних якостей майбутніх фахівців: лідерського потенціалу і конкурентоспроможної особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Алієва Л. В.* Воспитательный потенциал студенческого самоуправления вуза: развитие на основе мониторинга: науч.-метод. пособие / Л. В. Алієва, Н. А. Нефедова, Н. А. Драган. — М. : Издательство «Академия МНЭПУ», 2010. — 106 с.
2. *Авдеева А. В.* Формирование лидерских компетенций в процессе профессионального становления специалиста в вузе : дисс. канд. пед. наук / А. В. Авдеева. — Тамбов, 2010. — 195 с.
3. *Гордин Л. О.* Школа инициативы и самостоятельности: из опыта работы школ г. Таганрога. / Л. О. Гордин. — М., 1974.
4. *Гладилина И. П.* Студенческое самоуправление в МГУУ Правительства Москвы: технологии развития молодежных творческих инициатив: методическое пособие / И. П. Гладылина, Г. М. Королева. — М. : МГУУ Правительства Москвы, 2009. — 116 с.
5. *Дорошко О. М.* Организация воспитательного пространства университета: пособие по организации воспитательной работы в вузе / О. М. Дорошко, Т. М. Прудко, Е. С. Потько. — Гродно : ГрГУ, 2008. — 347 с.

УДК 37032:004+007:371.32

Наталія Семенів
учитель-методист української мови гімназії № 2
м. Івано-Франківськ, Україна

ФОРМУВАННЯ ІКТ-КОМПЕТЕНЦІЙ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. У статті проаналізовано можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку ІКТ-компетентності учнів на уроках української мови. Окремлено значення ІКТ-компетентності у сучасному освітньому просторі та розглянуто найбільш популярні програмні забезпечення, а саме: електронний підручник, дидактичні сервіси в он-лайн режимі LearningApps, Tagul, Padlet. Вказано, з якою метою доречно використовувати кожен із запропонованих навчальних сервісів. Узагальнено ІКТ-компетентності, які формуються в учнів на уроці української мови під час використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, компетентнісний підхід, ІКТ-компетентності, програмне забезпечення.

Наталья Семенов

учитель-методист украинского языка гимназии № 2
г. Ивано-Франковск, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ИКТ-КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННОМ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация. В статье проанализированы возможности использования информационно-коммуникационных технологий для развития ИКТ-компетентности учащихся на уроках украинского языка. Определено значение ИКТ-компетентности в современном образовательном пространстве и рассмотрены наиболее популярные программные обеспечения, а именно: электронный учебник, дидактические сервисы в режиме он-лайн LearningApps, Tagul, Padlet. Указано, с какой целью уместно использовать каждый из предложенных учебных сервисов. Выделены ИКТ-компетентности, которые формируются на уроке украинского языка при использовании информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, компетентностный подход, ИКТ-компетенции, программное обеспечение.

Nataliya Semeniv

Teacher-methodologist of Ukrainian language, Gymnasium № 2
Ivano-Frankivsk, Ukraine

FORMATION OF ICT COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN INFORMATION AND EDUCATIONAL SPACE

Abstract. The article analyzes the possibilities of using information and communication technologies for the development of ICT-competence of students at Ukrainian lessons. The meaning of ICT competence in the modern educational space is defined and the most popular software is considered, namely: electronic textbook, didactic services in the online mode LearningApps, Tagul, Padlet. It is indicated for what purpose it is appropriate to use each of the proposed training services. The ICT competencies, which are formed at Ukrainian lessons using the information and communication technologies, are generalized.

Key words: information and communication technologies, competency approach, ICT-competencies, software.

Сучасний темп розвитку цивілізації надто високий. Щоб встигнути за змінами, людина повинна сприймати та усвідомлювати великий обсяг інформації, яка надходить з різних точок земної кулі. Тому інформаційні технології займають пріоритетне місце в усіх сферах діяльності і визначають розвиток суспільства завтрашнього дня.

У галузі освіти інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) застосовуються в багатьох напрямках, а саме: оновлюється зміст освіти, впроваджуються нові принципи сприйняття інформації, методи опрацювання дидактичного матеріалу, започатковується дистанційна форма організації навчання та спілкування вчитель – учень, зокрема, через електронну пошту, інтернет-форум чи систему вебінарів.

В умовах перетворення освітнього простору в інформаційне середовище активізується, перш за все, проблема формування інформаційної компетентності здобувача освіти та володіння когнітивними техніками та стратегіями. Компетентністний підхід покликаний подолати прірву між освітою та потребами життя. Навчальний заклад має допомогти учням адаптуватися у сучасному суспільстві, оволодіти технологіями життєдіяльності, створити умови для формування здатностей самооцінки, самопізнання та самоконтролю, розкрити потенціал самореалізації. Головна мета такого навчання – формування високого рівня соціальної зрілості, компетентнісного ставлення особистості до життя. [6, с. 24].

Невипадково сьогодні у світовій практиці ефективність освіти пов'язується з реалізацією компетентнісного підходу. Передусім, це орієнтація освітнього процесу на досягнення результату, що відображається ключовими компетентностями, але не обмежується ними. Перехід української освіти на компетентнісні засади поки не належним чином відображено у дидактичному і методичному забезпеченні навчання, де все ще домінує знанієва компонента.

Проте ми повинні пам'ятати, що розвиток компетентностей в освітньому процесі дозволяють усунути суперечливості між засвоєними теоретичними відомостями та їх використанням для розв'язання конкретних життєвих задач [4, с. 12-13].

Виходячи з цього, сучасний здобувач освіти буде успішним у житті, коли вмітиме самостійно здобувати знання, критично та творчо мислити, використовувати під час навчальної діяльності сучасні технології, працювати з різними джерелами інформації, знаходити, аналізувати, узагальнювати і систематизувати її, зіставляти з аналогічними або альтернативними варіантами, робити висновки, виявляти нові проблеми; бути комунікабельним; працювати як індивідуально, так і в змінних колективах. Один із продуктивних шляхів формування такої особистості – це застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, яке не можна реалізувати без розвитку ІКТ-компетентності учнів.

У науковій літературі ІКТ-компетентність має різноманітні трактування. Так, П. В. Беспалов визначає її як інтегральну характеристику особи, що припускає мотивацію до засвоєння відповідних знань, здібність до вирішення задач у навчальній і професійній діяльності за допомогою комп'ютерної техніки й володіння прийомами комп'ютерного мислення [1]. О. М. Спірін зазначає, що ІКТ-компетентність – це підтверджена здатність особистості використовувати на практиці інформаційно-комунікаційні технології для задоволення власних індивідуальних потреб [7]. О. В. Овчарук підкреслює, що компетентності з інформаційних та комунікаційних технологій передбачають здатності та уміння

орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти та оперувати, оцінювати та використовувати інформацію у відповідності до потреб ринку праці, володіти та застосовувати ІКТ [5, с. 224].

Аналіз змісту вказаних праць дає змогу стверджувати, що проблема формування ІКТ-компетентності має ґрунтовну теоретичну основу, завдяки сучасним дослідженням визначено сутність цього поняття у педагогіці, проте можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку ІКТ-компетентності учнів на різних предметах розглянуті на сьогодні недостатньо і потребують дослідження.

Отже, **метою статті** є аналіз використання інформаційно-комунікаційної технологій і формування ІКТ-компетентності здобувачів освіти на уроках української мови.

Педагоги широко застосовують під час освітнього процесу інформаційно-комунікаційні технології. Вони стають з кожним роком все більш потужним засобом навчання. Дитина краще засвоює інформацію через сприйняття її у поліфункціональній чи гейміфікованій формі. За допомогою пошуково-дослідницької чи ігрової методики із використанням інформаційно-комунікаційних технологій майже всі учні, незалежно від віку, однаково сприймають і запам'ятовують нову інформацію. Вказані технології на уроці української мови дають можливість зробити навчання мобільним, диференційованим та індивідуальним. Адже комп'ютер для сучасної дитини – це рівноправний партнер, здатний замінити будь-які розваги, сприяти переключенню уваги, тому уміле використання його можливостей під час навчального процесу сприяє підтримці інтересу учня до предмета упродовж усього уроку та підвищенню якості діяльнісного навчання. Одним з позитивних результатів такого виду здобуття освіти є здатність учня до критичного аналізу, узагальнення й систематизації інформацію з ціллю подальшого самовдосконалення та самонавчання.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроці української мови залежить від різних чинників: потреби конкретного уроку, освітньої мети, рівня програмного забезпечення. Останній чинник чи не найбільше впливає на якість організації навчального процесу.

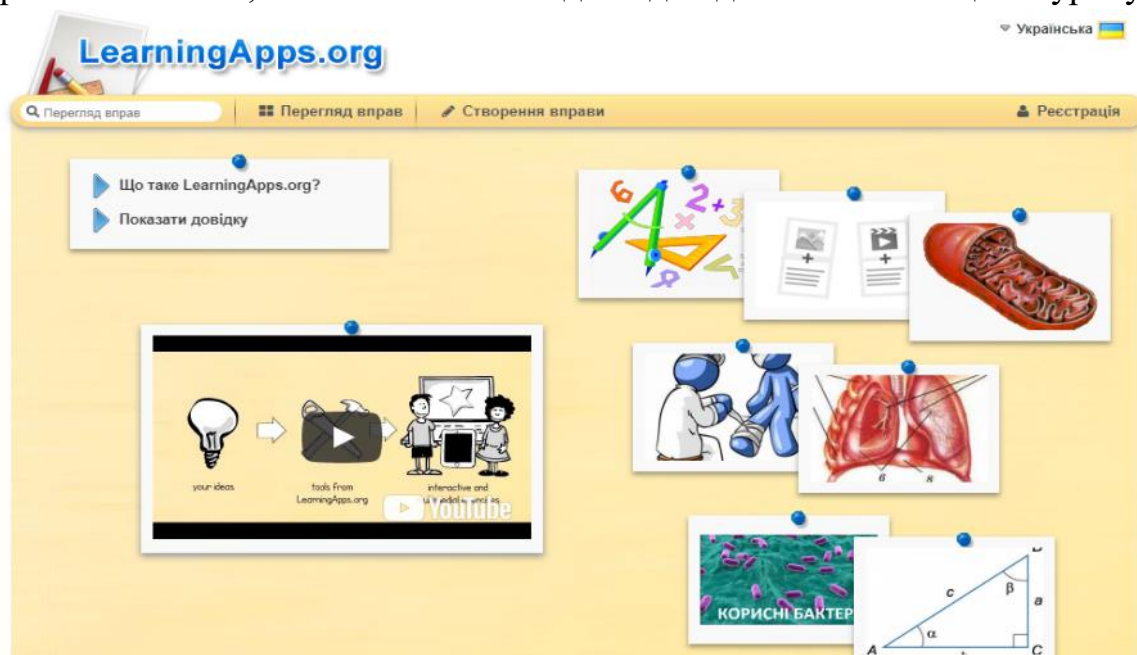
Розглянемо найбільш популярні програмні забезпечення, які використовуються на уроках української мови. Це електронний підручник та навчальні сервіси. Електронний підручники – це статична форма гіпертекстового мультимедійного освітнього середовища з причинно-наслідковим способом представлення інформаційних відомостей та з постійним якісним зворотним зв'язком (Рис. 1).

Або автоматизований варіант друкованого видання, для якого характерна «гіпертекстова структура навчального матеріалу, наявність системи управління із елементами штучного інтелекту, блок самоконтролю, розвинені мультимедійні складники» [2, с. 55].

Рис. 1. Електронний підручник

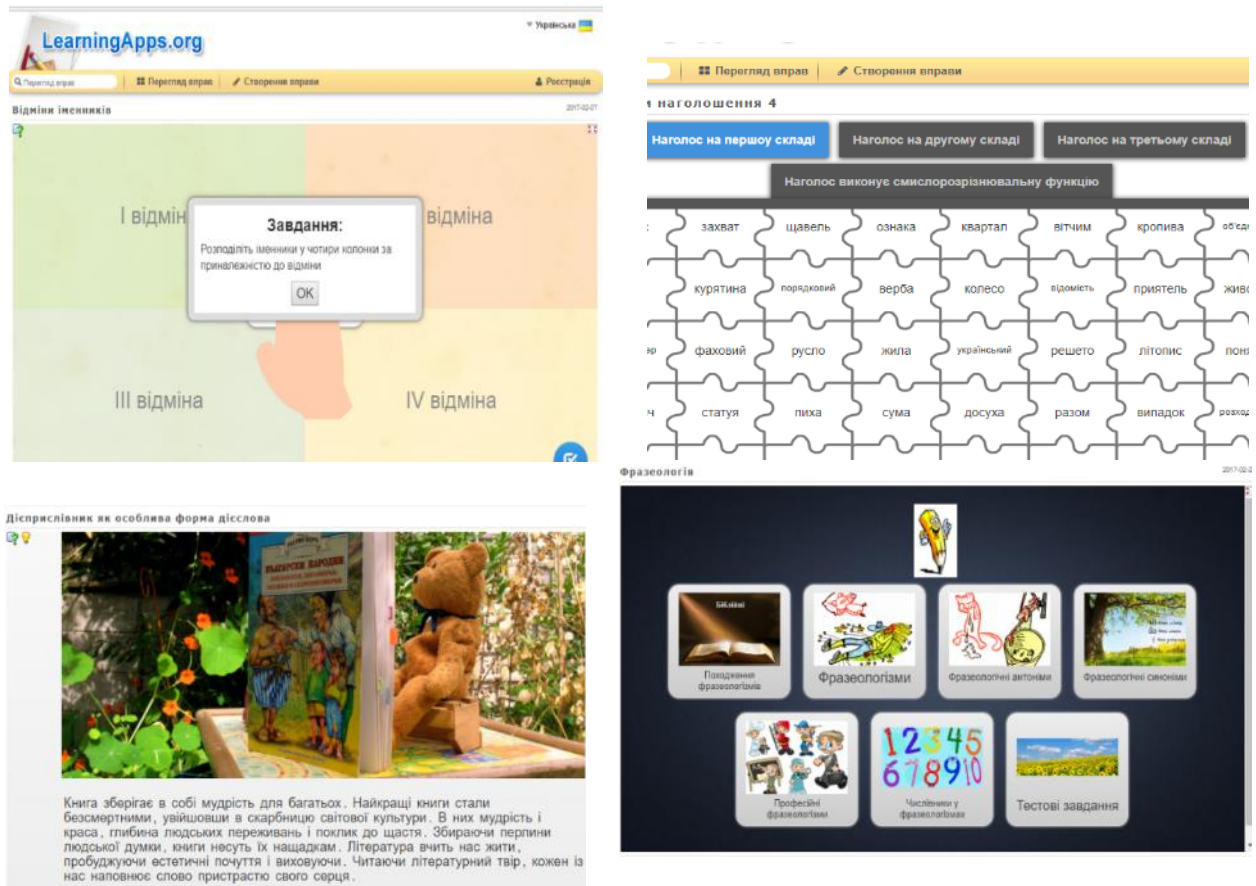
Навчальні сервіси – це інтерактивні платформи у системі он-лайн режиму, динамічний освітній простір, який забезпечує рівний доступ користувачам до навчального середовища незалежно від місця і часу використання. Так, програмний простір *LearningApps* (Рис. 2.) використовується як система інтерактивних навчальних модулів, перевага яких полягає в тому, що педагог може самостійно створити необхідну вправу в он-лайн режимі або ж скористатися тими, які є в наявності відповідно до навчальних цілей уроку.

Рис. 2. Програмний простір LearningApps

LearningApps також дає змогу створити власний клас, зареєструвавши свій акаунт, та розміщувати в ньому вправи для конкретної групи учнів, що робить можливим урахування індивідуальних особливостей кожного з них. Указане інтерактивне навчальне середовище створює для користувачів ситуацію успіху, а також дозволяє вчителю простежити, хто, як і за який час впорався із запропонованим завданням. Працюючи на платформі мультифункціонального сервісу *LearningApps*, педагог може запропонувати своїм вихованцям вправи (Рис. 3.) на встановлення відповідності, згрупування понять, орфограм,

пунктограм за спільною чи відмінною ознаками; доповнити, відновити чи відредагувати слово, речення, текст; створити власні висловлювання, веб-словник у картинках з культури мовлення, правильного правопису, наголошення слів тощо [3].

Рис. 3. LearningApps

Ігрова форма педагогічного он-лайн сервісу представлена такими вправами: «Пазл», «Корсворд», «Перший мільйон», «Скачки», «Вікторина» (Рис. 4.).

**Рис. 4. Гра «Скачки»
(Правопис знака м'якшення)**

Платформу як і електронний підручник можна використовувати через пряме посилання на ресурс чи на повноекранний перегляд, HTML-код для інтеграції на веб-сторінку, QR-код як під час дистанційного навчання, з метою виконання домашніх завдань, так і для роботи на уроках української мови в комп'ютерному класі чи при самонавчанні.

Візуалізувати текст у вигляді «хмари» слів, що сприяє кращому запам'ятовуванню ключових слів, тренує зорову пам'ять, розвиває асоціативне

мислення, творчі здібності учнів і робить процес навчання цікавим, надає можливість освітній сервіс *Tagul*.

Використання «хмари» слів у навчанні пов'язані, наприклад, з тим, що:

- у «хмару» можна записати тему уроку, яку учні повинні визначити;
- попросити скласти пропозиції щодо визначеної теми, «хмара» виступає в якості опорного конспекту (Рис. 5);
- можна запропонувати дітям прочитати в «хмарі» головне питання, на яке необхідно знайти відповідь упродовж уроку;
- скласти речення або розповідь, використовуючи якомога більше слів з «хмари»;
- створити словникову «хмару» на основі невеликих нещодавно вивчених навчальних текстів, і попросити учнів пригадати, про що були ці тексти, і в якому саме контексті використовувалися слова;
- показати «хмару», складену зі слів, узятих із незнайомого тексту, і попросити згадатися про його зміст (Рис. 6.);
- перетворити нудний текст в цікаву головоломку;
- написати зашифровану листівку другу;
- зробити «хмарку» підказок до словникових диктантів, кросвордів тощо (Рис. 7.);
- повторити основні поняття теми, що вивчається.

Це тільки деякі варіанти використання «хмар тегів/слів». Кожен учитель може додати до свого арсеналу вправ найрізноманітніші ідеї.

Рис. 5

Рис. 6

Рис. 7

Сервіс *Padlet* – це зручний, легкий у навчальній діяльності освітній простір, призначений для збереження, організації та спільної роботи з різним контентом у визначеному віртуальному середовищі, застосування якого під час навчального

процесу сприяє формуванню таких навичок як: критичне мислення, творче вирішення завдань, конструктивне спілкування, обговорення і співпраця (Рис. 8.). Вказаний сервіс варто використовувати під час «мозкового штурму», для узагальнення та систематизації знань чи спільного виконання домашнього завдання; як майданчик для пошуку та додавання учнями додаткової інформації (музичне та фото оформлення, історичний чи мовний коментар), створення проектів, розробка та виконання веб-квестів, флешмобів, атмосферних (уявлення, настрої, емоційне навантаження) висловлювань, обговорення ідей. При цьому мета уроку формулюється через діяльність учнів.

Серед основних недоліків використання навчальних сервісів чи електронних підручників у системі он-лайн варто назвати необхідність постійного підключення до мережі Інтернет та утруднення у зв'язку з недостатньою кількістю комп'ютерів у класі.

Ідея моделі уроку української мови «Учитель – інформаційні технології – учень» – це створення особистісних відносин між учнем і його освітнім середовищем, у системі якого формуються ІКТ-компетентність учня, а саме:

- знаходити оптимальні способи реалізації поставлених перед ними цілей;
- використовувати різноманітні джерела інформації;
- шукати і знаходити необхідну інформацію, оцінювати її відповідно до поставлених цілей;
- поширювати систематизовану та узагальнену інформацію;
- організовувати самостійну пізнавально-дослідницьку діяльність;
- співпрацювати з учителем та учнями у динамічних групах;
- мислити алгоритмічного, логічного та критичного.

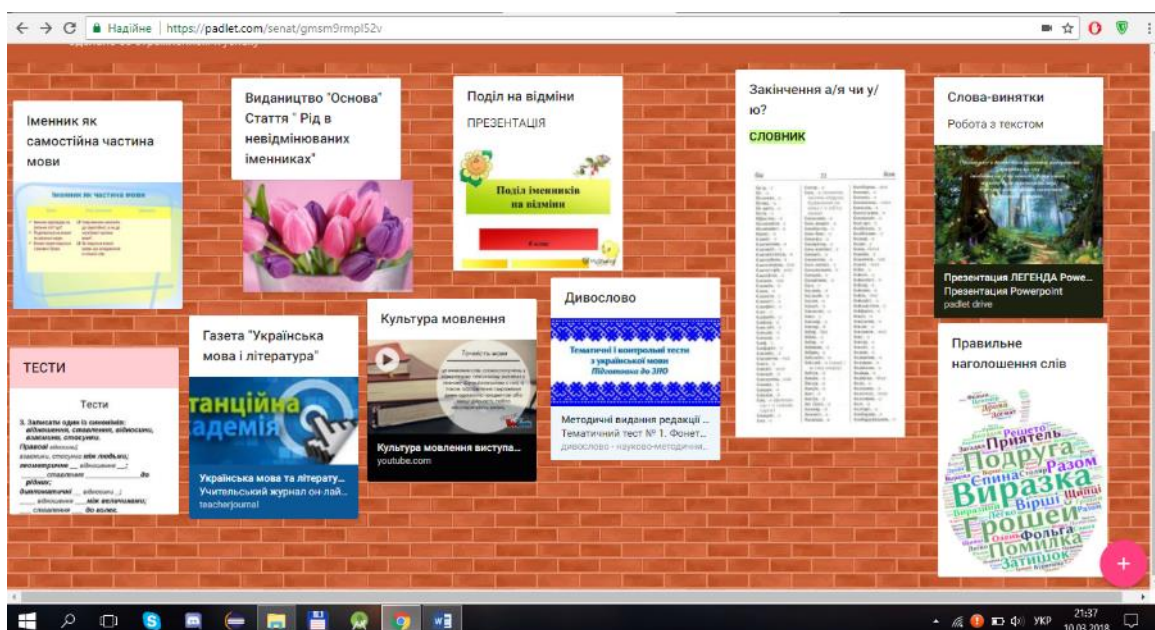

Рис.8. Віртуальна стіна Padlet як Web- ресурс

Таким чином, у контексті навчання предмета української мови у системі інформаційно-комунікативних технологій ІКТ-компетентність розглядається як здатність здобувача освіти знаходити, аналізувати, відбирати, інтегрувати й застосовувати інформацію в конкретній навчальній ситуації.

Діяльнісний вимір формування ІКТ-компетентності на уроці української мови також пов'язаний з такими вміннями учнів як: працювати з графічними об'єктами у середовищі текстового редактора, малювати схеми, таблиці та змінювати їх відповідно до поставлених цілей; створювати прості презентації на 3-5 слайдів з метою підтримки власної проектної чи творчої діяльності.

Отже, формування ІКТ-компетентності учнів на уроках української мови сприяє всебічному розвитку особистості, бажанню самостійно вчитися упродовж життя, вдосконалюючи свої предметні компетентності та не втрачаючи інтерес до предмета, розумінню інформаційно-комунікаційних процесів, які є запитом сучасного світу. Результатом такого навчання є підвищення рівня якості знань, можливість увесь час перебувати вчителю і учню в зоні розвитку сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беспалов П. В. Компьютерная компетентность в контексте личностно-ориентированного обучения / Беспалов П. В. // Педагогика. — 2003. — № 4. — С. 45-50.
2. Жалдак М. І. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання математики, фізики, інформатики: [посіб. для вчителя] / М. І. Жалдак, В. В. Ланінький, М. І. Шут. — К. : Дініт, 2004. — 110 с.
3. LearningApps.org [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. — Режим доступу : <http://learningapps.org/> — Дата доступу : 15 лют. 2015. — Назва з екрана.
4. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с.
5. Овчарук О. В. Особливості запровадження компетентнісного підходу: досвід України та країн Європи / Овчарук О. В. // Інформаційні технології в освіті. — 2009. — Вип. 4. — С. 218-226.
6. Слаква О. Компетентнісно зорієнтований підхід до навчання на уроках української мови і літератури: навч.-метод. посібник / Оксана Миколаївна Слаква — Біла Церква, 2016. — 53 с.
7. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики [Електронний ресурс] / О. М. Спірін // Інформаційні технології і засоби навчання. — 2009. — № 5 (13). — Режим доступу : <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.

УДК 378.14:616.31

Наталія Солина

*асистент кафедри стоматології дитячого віку
Львівського національного університету імені Данила Галицького
м. Львів, Україна*

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ-СТОМАТОЛОГА

Анотація. *Визначено, що компетентнісний підхід, що передбачає перебудову цілей навчального процесу впродовж усього періоду навчання, відповідає загальноєвропейській практиці формування змісту освіти. Проаналізовано особливості реорганізації змісту стоматологічної освіти в Україні, підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти кваліфікації освітньої «Магістр стоматології» кваліфікації професійної «Лікар-стоматолог», особливості його побудови через Матрицю компетентностей відповідно до рівнів – інтегральні, загальні та спеціальні (фахові, предметні).*

Ключові слова: *підготовка фахівців, професійна компетентність лікаря-стоматолога, компетентнісний підхід, зміст освіти лікаря-стоматолога, матриця компетентностей.*

Наталья Солина

*ассистент кафедры стоматологии детского возраста
Львовского национального университета им. Данила Галицкого
г. Львов, Украина*

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА РЕФОРМИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ-СТОМАТОЛОГОВ

Аннотация. *Определено, что компетентностный подход, предусматривающий перестройку целей учебного процесса в течение всего периода обучения, соответствует общеевропейской практике формирования содержания образования. Проанализированы особенности реорганизации содержания стоматологического образования в Украине, подготовки специалистов второго (магистерского) уровня высшего образования квалификации образовательной «Магистр стоматологии» квалификации профессиональной «Врач-стоматолог», особенности его построения через Матрицу компетенций в соответствии с уровнями – интегральные, общие и специальные (профессиональные, предметные).*

Ключевые слова: *подготовка специалистов, профессиональная компетентность врача-стоматолога, компетентностный подход, содержание образования врача-стоматолога, матрица компетенций.*

Nataliya Solyna

*Assistant of Pediatric Dentistry Department
Danylo Galytskyi Lviv National University
Lviv, Ukraine*

COMPETENCE APPROACH AS A BASIS FOR REFORMING THE CONTENT OF EDUCATION OF FUTURE DOCTOR-DENTIST

Abstract. *It is determined that the competence approach, which involves restructuring of the goals of the educational process throughout the entire period of studying, corresponds to the European practice of forming of the content of education. The article analyzes the peculiarities of reorganization of the content of dental education in Ukraine, preparation of specialists of the second*

(master's) level of the higher education (educational qualification «Master of dentistry», professional qualification «Doctor-dentist»), peculiarities of its construction through the Matrix of competencies according to the levels – integral, general and special (professional, substantive).

Key words: *training of specialists, professional competence of a doctor-dentist, competence approach, content of education of a doctor-dentist, matrix of competencies.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасної високотехнологічної стоматології, впровадження нових методів профілактики, діагностики та лікування стоматологічних захворювань зумовлюють необхідність перегляду освітніх програм фахівців за напрямом підготовки «Стоматологія». Особливістю нових освітніх програм є врахування Європейських стандартів освіти з їх установкою на компетентнісний, проблемний та інтегрований підходи до організації змісту освіти, базування на дидактичних можливостях сучасних інформаційних технологій, завдання зі створення умов для того, щоб студенти максимально оволоділи досвідом стоматологічних маніпуляцій, опанували вміння роботи із стоматологічним інструментарієм, матеріалами та обладнанням, які постійно оновлюються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти організації навчального процесу у ВМНЗ аналізували М. Гжегоцький, В. Вороненко, Б. Зіменковський, О. Волосовець; характерні тенденції організації та управління навчальним процесом у вищих медичних навчальних закладах, реформування змісту стоматологічної освіти – О. Гуменюк, В. Гуменюк; питання реалізації компетентнісного підходу до змісту навчання у вищих медичних закладах – Т. Кир'ян, В. Косенко, Я. Кульбашина.

Метою статті є аналіз основних змін у змісті підготовки майбутнього лікаря-стоматолога в контексті застосування компетентнісного підходу до реорганізації освітніх цілей відповідно до навчальних планів 2015-2017 рр.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз теоретичних джерел дозволив констатувати, що у кінці ХХ – початку ХХІ ст. вища медична освіта в Україні зазнала суттєвих і принципових змін, які тривають досі. Темпи розвитку сфери стоматологічних послуг населенню, зміни у процедурах і техніках лікування та його матеріально-технічного забезпечення, зростання вимог сучасного суспільства до фахової діяльності у сфері охорони здоров'я вимагають підготовки спеціаліста, який не лише володіє необхідними знаннями, а й здатний використовувати їх на практиці, виконуючи комплекс складних професійних та соціальних функцій.

Ефективність професійної підготовки у сучасному ВНЗ виявляється рівнем готовності випускника до професійної діяльності у межах свого регіону проживання, країни, глобалізованому науковому й професійному просторі. Загальноприйнятим у світовій практиці організації професійної освіти в освітніх системах розвинених країн є висновок, що для успішної професійної діяльності

в сучасних умовах більш вагомими є не теоретичні й концептуальні знання як такі, а більш конкретні й досяжні ключові та спеціалізовані компетентності – узагальнені вміння, що дозволяють вирішувати професійні та загальні комунікативно-професійні, організаційні, соціальні проблеми.

Тому пріоритетом модернізації сучасної вищої медичної (стоматологічної) освіти в Україні відповідно до основних реформ освітньої галузі у другому десятилітті ХХІ ст. стала компетентнісна модель підготовки майбутніх лікарів-стоматологів. Компетентнісний підхід у медичній освіті передбачає перебудову навчального процесу таким чином, щоб створити ситуації включення студентів у різні види діяльності (спілкування, рішення проблем, дискусії, виконання проектів) та сприяти формуванню у випускника високої готовності до успішної діяльності в реальному житті [1, с. 28]. Аналізуючи компетентнісний підхід щодо підготовки стоматолога, Я. Кульбашина виокремлює такі складові професійної компетентності: мотиваційну (до медичної діяльності готова лише вмотивована особистість); гносеологічну (виявляє самооцінку знанневого потенціалу майбутніми стоматологами); праксеологічну (визначає можливість практичного застосування системи знань і умінь у професійній діяльності); деонтичну (забезпечує формування належних поведінкових, моральних й психологічних аспектів діяльності лікаря); інтернаціональну (володіння іноземними мовами, толерантність до інших народів, досягнення рівня міжнародних знань і умінь); саморозвивальну (безперервний професійний розвиток); оцінно-рефлексивну (домінування підходу до самооцінки майбутніми фахівцями своїх освітніх досягнень) [2, с. 19-20].

Починаючи з 2016 р., згідно з вимогами Стандарту вищої освіти України, примірні програми навчальних дисциплін (обов'язкових та вибіркового) підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти кваліфікації освітньої «Магістр стоматології», кваліфікації професійної «Лікар-стоматолог» структуровані через так звану загальну Матрицю компетентностей. Деталізація компетентностей подається відповідно до дескрипторів НРК; окрім традиційних знань та умінь передбачає також можливість формування комунікаційної компетентності на їх основі та компетентності за діяльнісним аспектом – «автономія і відповідальність».

Кожна програма зокрема містить перелік компетентностей відповідно до рівнів – інтегральні, загальні та спеціальні (фахові, предметні). На перших двох курсах у змісті підготовки фахівця переважають фундаментальні дисципліни, а доклінічні і клінічні – на третьому-п'ятому. Розглянемо, як формулюються компетентності у змісті вибіркової дисципліни першого курсу «Психологія спілкування». Інтегральні компетентності, наприклад: «здатність розв'язувати типові та складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у

процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог»; загальні, як от: «знання та розуміння предметної області та професійної діяльності та здатність застосовувати їх на практиці, особистісна прихильність до обраного фаху та мотиваційна складова щодо досягнень у фаховій діяльності; вміння виявляти, аналізувати, формулювати та вирішувати проблеми, що визначені особливостями галузі; здатність вчитися і бути сучасно навченим з урахуванням використання новітніх інформаційних і комунікаційних технологій...»; спеціальні (фахові, предметні) – «здатність до професійного мислення на підставі аналізу та синтезу медико-психологічних знань» [4].

Найбільш цілісно фахові, предметні компетентності майбутніх лікарів-стоматологів формуються у змісті клінічних та доклінічних дисциплін. На першому курсі це «Ергономіка в стоматології», другому – «Пропедевтика терапевтичної стоматології», «Пропедевтика ортопедичної стоматології», «Пропедевтика дитячої терапевтичної стоматології». У примірних програмах визначаються мета і завдання відповідної навчальної дисципліни, через Матрицю компетентностей описуються інтегральні, загальні та спеціальні компетентності та результати навчання, формуванню яких вона сприяє. Так, наприклад, метою вивчення «Пропедевтики дитячої терапевтичної стоматології» визначено «оволодіння на фантомах технікою виконання стоматологічних маніпуляцій, що застосовуються при лікуванні карієсу і його ускладнень в тимчасових і постійних зубах на різних етапах їх розвитку» [3]. Таким чином, закладаються основи підготовки студентів-стоматологів до наступного вивчення клінічних дисциплін та роботи у клінічному стоматологічному кабінеті.

Висновки. Аналіз сучасних тенденцій реорганізації змісту освіти майбутніх лікарів-стоматологів в Україні дозволяє зробити висновки про те, що компетентнісний підхід у підготовці майбутніх лікарів-стоматологів відповідає загальноєвропейській практиці організації навчання через формування інтегральних, загальних та спеціальних умінь, а, отже, має результативно-цільову спрямованість, закладає основи підготовки студентів до фахової діяльності, сприяє оволодінню практичних навичок та їх удосконаленню впродовж цілого періоду навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Кур'ян Т. І.* Принципи перебудови вищої освіти і вища медична школа України / *Кур'ян Т. І.* // Scientific Journal «Science Rise: Pedagogical Education». — 2016. — № 6 (2). — С. 26-30.
2. *Кульбашина Я. А.* Сучасні орієнтири розвитку стоматологічної освіти в Україні / *Кульбашина Я. А.* // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. — 2015. — Вип. 4 (45). — С. 18-21.

3. «Пропедевтика дитячої терапевтичної стоматології» Примірні програми навчальної дисципліни підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти кваліфікації освітньої «Магістр стоматології», кваліфікації професійної «Лікар-стоматолог» галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 221 «Стоматологія» від 31.05.2017 р.

4. «Психологія спілкування» Примірні програми навчальної дисципліни підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти кваліфікації освітньої «Магістр стоматології», кваліфікації професійної «Лікар-стоматолог» галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 221 «Стоматологія» від 19.10.2016 р.

УДК 81-139

Наталья Талецкая
старший преподаватель
Инга Мишкинь
старший преподаватель
кафедр лингвистических наук и межкультурных коммуникаций
МГЭИ им. А. Д. Сахарова БГУ
г. Минск, Республика Беларусь

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА КЕЙСОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: *Метод кейсов содействует развитию ключевых компетенций, таких как умение критически и системно мыслить, анализировать информацию, выявлять преимущества и недостатки предложенных решений, находить оптимальные варианты решения. Статья посвящена анализу метода кейсов в процессе обучения, приведены цели, задачи данного метода и практические рекомендации. Дано определение термина «кейс» и «метод кейсов», раскрыт алгоритм работы с ним.*

Ключевые слова: *метод кейсов, цели, задачи, этапы, ключевые компетенции.*

Наталья Талецька
старший викладач
Инга Мішкін
старший викладач
кафедр лінгвістичних наук і міжкультурних комунікацій
МДЕІ імені А. Д. Сахарова БДУ
м. Мінськ, Республіка Білорусь

СУЧАСНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ: ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КЕЙСІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Анотація. *Метод кейсів сприяє розвитку ключових компетенцій, таких як вміння критично і системно мислити, аналізувати інформацію, виявляти переваги та недоліки запропонованих рішень, знаходити оптимальні варіанти вирішення. Стаття присвячена аналізу методу кейсів у процесі навчання, наведені цілі, завдання даного методу і практичні рекомендації. Дано визначення терміна «кейс» і «метод кейсів», розкритий алгоритм роботи з ним.*

Ключові слова: *метод кейсів, цілі, завдання, етапи, ключові компетенції.*

Natalia Taletskaia

Senior Lecturer

Inga Mishkin

Senior Lecturer

Department of Linguistic Sciences and Intercultural Communication

International Sakharov Environmental Institute

Belarusian State University

Minsk, Belarus

MODERN TEACHING METHODS: USE OF CASE STUDY IN THE LEARNING PROCESS

***Abstract.** The case study contributes to the development of key competencies, such as the ability to think critically and systematically, to analyze information, to identify the advantages and disadvantages of the proposed solutions, to find optimal solutions. The article is devoted to the analysis of the case study in the learning process, the goals, objectives of this method and practical recommendations. There is the definition of the term «case» and «case method», the algorithm of work in the article.*

***Key words:** case study, objectives, tasks, stages of works, key competences.*

Современное общество живет во времени не только перемен, требующих нестандартных решений и изменений с огромным количеством неопределенностей. На первый план выносятся также проблема человека, как носителя культурного, нравственного, интеллектуального потенциала. Человека способного осмысливать действительность, выбирать пути действий в сложных ситуациях, анализировать.

Это требует конкретных навыков и соответствующего уровня образованности, так как активно и продуктивно рефлексировать происходящие события в состоянии человек с высокой самоорганизацией, со способностью вырабатывать четкую стратегию и концентрироваться на научных знаниях.

Совершенно очевидна необходимость обеспечивать школьника, учащегося, студента общими и специальными знаниями, умениями в определении ближайших задач, а также самостоятельном либо совместном нахождении путей их решения. Миссия каждого – стать участником, а не соглядатаем.

В ситуации глобальных преобразований роль и прямое назначение образования определяется в:

1. создании условий для самореализации человека в решении современных проблем.
2. обеспечении каждого необходимыми знаниями и умениями.

В связи с этим возникает ряд важных задач, в том числе и разработка современных методов и технологий в процессе обучения [1].

Наиболее эффективным является метод кейсов как инновационная технология (Ю. П. Сурмин, А. В. Сидоренко); сложная система, в которую интегрированы другие методы познания (Е. Н. Красикова); способ организации учебного материала (А. Е. Ниязова); форма организации самостоятельной и

проектной работы (М. Ю. Еремина); вид групповой работы (М. Ю. Еремина) [2, с. 190].

Кейс представляет собой проблемную ситуацию, предложенную разработчиками для дальнейшего изучения в качестве учебного материала. Взяв за основу обучение путем решения конкретных проблемных ситуаций, данный метод позволяет совместно обсуждать и анализировать события, оценивать тактики и выработать практическое решение. Метод кейсов предоставляет свободу в выборе конкретных шагов и стратегии своих действий.

Его содержательную основу составляет комплект документов, включающий описание конкретной проблемной ситуации, а также задания и дополнительный материал (графики, таблицы, схемы и др.) [3, с. 61].

Метод кейсов нацелен на формирование компетенций, необходимых для решения на практике волнующих вопросов с опорой на научные знания.

К ключевым компетенциям относятся:

1. Личностные компетенции (рефлексивность, критическое мышление, способность к самооценке, толерантность по отношению к неопределенности).
2. Социально-коммуникативные компетенции (коммуникация, кооперация, управление конфликтами и их улаживание, распределение и принятие ответственности в командной работе).
3. Методологические компетенции (поиск и отбор информации, ее трансформация и использование, умение обращаться с неполной и неточной информацией, презентация научной информации).
4. Деятельностные и трансформационные компетенции (прогнозирование последствий своих действий, участие и осознание ситуации, разработка стратегий решения проблем).
5. Профессиональные компетенции (знания в области теории и практики, умение использовать термины, умение формулировать и представлять в научной и популярной форме содержательные моменты в своей профессиональной области) [4].

При работе с кейсами учитывается актуальность и новизна. В свою очередь, начинать работу необходимо с обучающего кейса, затем источниками могут быть газетные и журнальные новости, видео фильмы, новостные события, адаптированные для конкретных целей обучения. В метод кейсов можно интегрировать другие методы организации образовательного процесса, такие как метод ситуационного анализа, метод классификации, визуальные лекции, мозговой штурм, семинары-дискуссии, семинары-тренинги, деловые игры, игровое проектирование и моделирование и др. [5]

Данный интерактивный метод обучения, с одной стороны, обеспечивает открытый доступ к новым знаниям и усиливает образование. С другой стороны,

он способен вовлекать учеников, учащихся, студентов, магистрантов, аспирантов, профессорско-преподавательский состав в совместное решение проблем местного и глобального уровней. Участники учатся определять проблему, аргументировать выбор более целесообразного решения, разрабатывать действия по ее реализации.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРЫ:

1. *Панфилова А. П., Громова, Л. А.* Основы менеджмента. Полное руководство по кейс-технологиям / под ред. проф. *В. П. Соломина*. — СПб. : Питер, 2004. — 240 с.
2. *Воронова Е. Н.* Современные технологии и методы обучения иностранному языку в вузе // Перспективы науки и образования. — **Воронеж**, 2011. — № 1. — С. 189-198.
3. *Андюсев Б. Е.* Кейс-метод как инструмент формирования компетентностей // Директор школы. — Москва: Сентябрь, 2010. — № 4 (147). — С. 61–69.
4. United Nations (2017) : The Sustainable Development Goals Report 2017. — New York : UN. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2017/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2017.pdf>. — Дата доступа : 01.02.2018.
5. *Деркач А. М.* Кейс-метод в обучении // Специалист. — Москва, 2010. — № 4. — С. 22–23.

УДК 37.02

Ірина Тернова

викладач

Маріанна Михайлишин

викладач

*ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний коледж»
м. Бережани, Тернопільська обл., Україна*

УПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. Соціальні перетворення в українському суспільстві докорінно змінили орієнтації в галузі освіти. Спрямовання навчально-виховного процесу на формування духовності особистості, розкриття її потенційних можливостей та здібностей, утвердження загальнолюдських цінностей стало головною стратегією педагогічної діяльності творчо працюючих викладачів.

Ключові слова: освіта, методика, технологія, особистість, інтерактивні методи, суспільство

Ірина Тернова

преподаватель

Маріанна Михайлишин

преподаватель

*ОП НУБіП України «Бережанский агротехнический колледж»
г. Бережаны, Тернопольская обл., Украина*

ВНЕДРЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотація. Соціальні перетворення в українському суспільстві докорінно змінили орієнтації в області освіти. Спрямовання навчально-виховного процесу на формування духовності особистості, розкриття її потенційних можливостей та здібностей, утвердження загальнолюдських цінностей стало головною стратегією педагогічної діяльності творчо працюючих викладачів.

на формирование духовности личности, раскрытие ее потенциальных возможностей и способностей, утверждение общечеловеческих ценностей стала главной стратегией педагогической деятельности творчески работающих преподавателей.

Ключевые слова: образование, методика, технология, личность, интерактивные методы, общество

Iryna Ternova

Teacher

Marianna Mykhajlyshyn

Teacher

NUBiP of Ukraine «Berezhany Agrotechnical College»

Berezhany, Ternopil region, Ukraine

IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES OF EDUCATION INTO EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER SCHOOL

Abstract. Social transformations in the Ukrainian society have radically changed the orientations in the field of education. The focus of the educational process on the formation of the personality's spirituality, the disclosure of potential capabilities and abilities, the establishment of universal values has become the main strategy of the pedagogical activity of creative teachers.

Key words: education, methodology, technology, personality, interactive methods, society

Прискорення темпу життя, великий потік знань, що впливає на сучасну людину, потребує від неї вміння швидко знаходити необхідне рішення, використовуючи для цього пошукові методи, користуючись великою кількістю різноманітних джерел інформації. У зв'язку з цим, серед традиційних форм та методик навчання, у педагогічній практиці все частіше використовуються інтерактивні методи. Ця затребуваність пояснюється тим, що таке навчання спрямовано на підвищення пізнавальної активності студентів, посилення діяльнісного підходу в навчанні і реалізацію спільної діяльності, націленої на кооперативну обробку навчальної інформації з виробленням нових знань особисто кожним студентом в оптимальному тільки для нього режимі.

Інтерактивні методи навчання досить швидко були визнані викладачами та управлінцями дієвим засобом впровадження нових освітніх технологій. Однак використання їх у практиці вищих навчальних закладів поки що фрагментарне, епізодичне, не системне внаслідок нерозробленості відповідних технологій та неготовності більшості викладачів і управлінців користуватися інформаційними технологіями та комп'ютерною технікою.

На сучасному етапі розвитку нові педагогічні технології розробляються у теоретичному й дидактичному аспектах. Разом з цим, активно вивчається досвід зарубіжних науково-практичних педагогічних розробок та інновацій.

Насамперед, можна виділити роботи Ю. Бабанського, М. Башмакова, В. Беспалька, І. Бім, Л. Буркової, В. Давидова, Дж. К. Джонса, Д. і Р. Джонсона, Дж. Дьюї, Л. Занкова, Г. Іванова, О. Киричука, М. Кларіна, Л. Лісіна, В. Лозової, Дж. Майер, М. Махмутова, Л. Момота, Ю. Пасова, О. Пехоти, Є. Полат,

О. Пометун, Р. Реванса, Г. Селевка, М. Скрипника, К. Стоута, Дж. Шнайдера.

Разом з цим, впровадження нових технологій у сучасну педагогічну практику просувається дуже повільно, перш за все, із-за недосконалості сучасних технологій управління освіти в цілому та технологій управління процесом впровадження інновацій зокрема.

Теоретичний і дидактичний аспекти нових технологій навчання вже достатньо розроблені та висвітлені в роботах М. Башмакова, В. Беспалька, Л. Буркової, В. Лозової, Г. Селевка, О. Пехоти та інших вітчизняних й зарубіжних вчених.

Сучасний період розвитку суспільства, оновлення всіх сфер соціального і духовного життя потребує якісно нового рівня освіти, який відповідав би міжнародним стандартам. Сьогодні в освіті відчутний пріоритет загальнолюдських цінностей. Згідно з особистісно-діяльнісним підходом до організації навчального процесу в центрі його знаходиться той, хто вчиться. Формування особистості і її становлення відбувається у процесі навчання, коли дотримуються певних умов:

- створення позитивного настрою для навчання;
- відчуття рівного серед рівних;
- забезпечення позитивної атмосфери в колективі для досягнення спільних цілей;
- усвідомлення особистістю цінності колективно зроблених умовиводів;
- суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку. Це формує внутрішню мотивацію до навчання та спонукає їх до саморозвитку та самостереження.

У сучасному суспільстві джерелом знань може виступати не тільки викладач, а й комп'ютер, телевізор, відео. Студенти повинні вміти осмислювати отриману інформацію, трактувати її, застосовувати в конкретних умовах; водночас думати, розуміти суть речей, вміти висловити думку. Саме цьому сприяють інтерактивні технології [8, с. 25].

«Інтерактивний» (від англ. «*inter*» – взаємний і «*act*» – діяти) – здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання – специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Головна риса інтерактивного навчання – використання власного досвіду студентами під час розв'язання проблемних питань. Їм надається максимальна свобода розумової діяльності при побудові логічних ланцюгів.

Використання сучасних інноваційних технологій, зокрема технології інтерактивного навчання, значною мірою підвищує ефективність навчального

процесу, сприяє високому інтелектуальному розвитку студентів, забезпечує оволодіння навичками саморозвитку особистості, можливістю думати, творити.

Перевага інтерактивного навчання в тому, що студенти засвоюють всі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, оцінка), в аудиторіях збільшується кількість студентів, які свідомо засвоюють навчальний матеріал. Студенти займають активну позицію в засвоєнні знань, зростає їхній інтерес в отриманні знань.

Інтерактивне навчання ділять на 4 групи (рис. 1.1.)

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури занять:

I. Організація групи.

1. Привітання.

2. Перевірка готовності робочих місць.

II. Підсумок фенологічних спостережень.

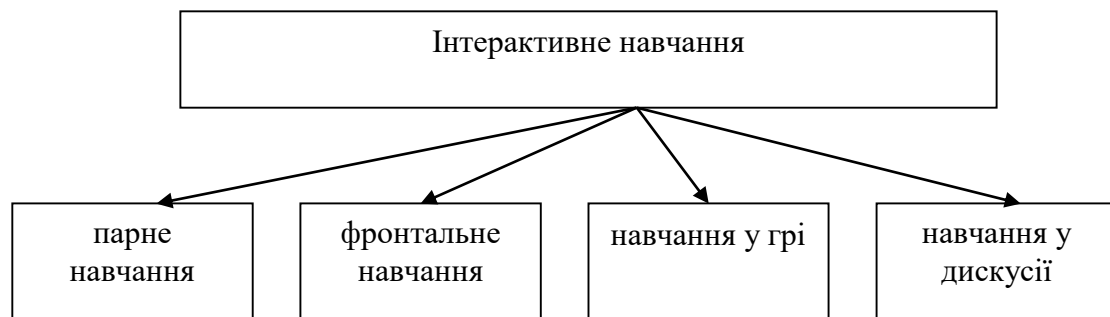
III. Мотивація навчальної діяльності.

IV. Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.

V. Надання необхідної інформації.

VI. Інтерактивна вправа.

VII. Підбиття підсумків, оцінювання результатів пари. [9, с. 8-9]

Рис. 1.1. Поділ інтерактивного навчання на групи

Мотивація готує студентів до сприйняття матеріалу, налаштовує їх на розв'язання певних проблем і стає місточком для представлення теми пари.

Метою етапу оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів – забезпечення розуміння студентами змісту їхньої діяльності, того, чого вони повинні досягти на парі і чого від них чекає викладач.

Формулювання очікуваних результатів пари – це по суті те, що традиційно називають дидактичною метою пари.

Метою етапу надання необхідної інформації – дати студентам достатньо інформації для того, щоб на її основі виконувати практичні завдання, але за мінімально короткий час. Для опанування інформацією часто використовують технічні засоби навчання або унаочнення.

Інтерактивна вправа – центральна частина заняття, яка займає близько 60-

70% його часу. Мета – засвоєння навчального матеріалу, досягнення результатів пари.

Етап підбиття підсумків, який займає приблизно 10% часу, є дуже важливим. На ньому порівнюються одержані знання з очікуваними результатами, робляться висновки, закріплюється матеріал, аналізуються власні дії, отримані результати, складається план подальших дій.

Інтерактивні технології навчання зорієнтовані на:

– створення умов для осмислення й вирішення проблем, пов'язаних із захистом своїх прав і прав товариша; усвідомлення обов'язку і відповідальності перед оточенням, плекання навичок культури і соціальної етики, що включають у себе дотримання моральних принципів та норм у суспільстві, пріоритет загальнолюдських цінностей;

– соціалізацію особистості й формування в процесі виховання та освіти, навичок активної моральної дії;

– розвиток особистості, яка здатна критично оцінювати події, що відбуваються в суспільстві.

Слід зазначити, що інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити процес засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість студента, а й на його почуття, волю (дії, практику). Результати цих досліджень можна відобразити в схемі, що отримала назву «Піраміда навчання» (рис. 1.2).

Рис. 1.2 «Піраміда навчання»

– навчання інших, застосування отриманих знань відразу ж – 90% засвоєння.

Розв'язання актуальних проблем можливе лише на основі впровадження новітніх педагогічних технологій, які б давали можливість для розвитку творчих

здібностей особистості. Такими новітніми педагогічними технологіями і є інтерактивні технології.

Інтерактивні методики навчання базуються на підході, центрованому на студенті, що дає можливість актуалізувати знання, досвід всіх учасників навчання, обмінятися ним. Цей підхід робить навчання активним, що полегшує засвоєння матеріалу, робить цей процес усвідомленим, а відтак більш ефективним.

Упровадження інтерактивних технологій потребує від викладача розуміння суті даної моделі навчання, вміння старанно планувати свою роботу, значної кількості часу, особливо на початкових етапах. Слід поступово вводити елементи інтерактивних технологій на окремих парах, починаючи з найпростіших – робота в малих групах, парах, трійках, «мозковий штурм», «мікрофон» тощо.

Педагогу слід усвідомлювати, що змістом такої пари є програмовий матеріал. Мета – реалізація навчальних цілей, загальний розвиток студента, надання кожному з них оптимальної можливості в особистісному становленні й розвитку, розширення можливостей самовизначення. Результат – створення дидактичних умов для ситуації успіху дитини у процесі навчальної діяльності, збагачення її мотиваційної, інтелектуальної та інших сфер.

Ефект від використання інтерактивних прийомів максимальним буде тільки тоді, коли сам викладач глибоко усвідомить суть і необхідність такої роботи, при цьому врахує вікові особливості та рівень розвитку студентів аудиторії.

Демократизація навчання, що є потребою суспільства, неможлива без осучаснення навчального процесу вищої школи. Майстерність викладача сьогодні полягає у творчому підході до конструювання пари, у постійному прагненні підвищити ефективність навчально-пізнавальної діяльності шляхом новітніх організаційних форм. При цьому значущою залишається реалізація на занятті виховних, розвивальних та освітніх завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Активні та інтерактивні методи навчання / Укладач *Кравчина О. С.* — К. : ЦППО АПН України, 2003. — 32 с.
2. *Біда О.* Структура і методика інтерактивного уроку // Початкова школа. — 2007. — № 7.
3. *Гейко І.* Використання інтерактивних форм і методів навчання. З досвіду роботи // Тема. — 2004. — № 3/4. — С. 229-232.
4. *Єльнікова О. В.* Інтерактивні методи навчання, їх місце у класифікації педагогічних інновацій // Імідж сучасного педагога. — 2001. — № 3-4 (14-15). — С. 71-74.
5. *Іванішена С.* Форми та методи інтерактивного навчання // Початкова школа. — 2006. — № 3.
6. *Іванчук М.* Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання // Початкова школа. — 2006. — №8.
7. Інтерактивне навчання: [Добірка статей] // Початкова школа. — 2006. — № 44. — С. 1-

23.

8. *Комар О.* Інтерактивні технології – технології співпраці // Початкова школа. — 2005. — № 2.

9. *Крамаренко С. Г.* Інтерактивні техніки навчання, як засіб розвитку творчого потенціалу учнів // Відкритий урок. — 2002. — № 5-6. — С.7-10.

10. *Побірченко Н.* Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій / *Побірченко Н., Коберник Г.* // Початкова школа. — 2004. — № 10. — С. 8-10.

11. *Пометун О.* Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : Наук.-метод. посібник / *Пометун О., Пироженко Л.* — К. : Видавництво А.С.К., 2004. — 192 с.

12. *Пометун О.* Як оцінити діяльність учнів на інтерактивному уроці // Доба. — 2002. — № 2. — С. 2-6;

13. *Симоненко Н. Є.* Інтерактивні методи в гуманітарній освіті // Управління школою. — 2005. — № 34. — С. 18-21.

УДК 373

Татьяна Цалко
аспірант АПО г. Минска
г. Минск, Беларусь

ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СЕГОДНЯ: ПРОТИВОРЕЧИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ НА БУДУЩЕЕ

Аннотация. В статье автором анализируется современная система дошкольного образования с ее положительными сторонами и вместе с тем имеющимися противоречиями, а также с перспективами развития дошкольного образования в Беларуси.

Ключевые слова: инновационные технологии, режим поиска, режим функционирования, модернизация, качество дошкольного образования.

Тетяна Цалко
аспірант АПО Мінська
м.Мінськ, Білорусь

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА СЬОГОДНІ: ПРОТИРІЧЧЯ І ПЕРСПЕКТИВИ НА МАЙБУТНЄ

Анотація. У статті аналізується сучасна система дошкільної освіти з її позитивними сторонами і разом з тим наявними протиріччями, а також перспективи розвитку дошкільної освіти в Білорусі.

Ключові слова: інноваційні технології, режим пошуку, режим функціонування, модернізація, якість дошкільної освіти.

Tatiana Tsalko
Postgraduate Student
Postgraduate Education Academy of Minsk
Minsk, Belarus

PRESCHOOL EDUCATION TODAY: CONTRADICTIONS AND PROSPECTS FOR FUTURE

Abstract. In the article, the author analyzes the modern system of preschool education with its positive aspects and, at the same time, with existing contradictions, as well as the prospects for the development of pre-school education in Belarus.

Key words: innovative technologies, search mode, mode of operation, modernization, quality of preschool education.

В условиях модернизации системы образования, ориентирами которого являются доступность, качество, эффективность, происходит смена требований и к учреждениям дошкольного образования (УДО). Приоритетными направлениями для развития деятельности УДО являются:

- повышение качества дошкольного образования;
- использование инновационных образовательных технологий;
- личностное развитие ребенка дошкольного возраста, способного реализовать себя как часть социума.

Любое учреждение дошкольного образования проходит три этапа: становление (при создании нового УДО и нового коллектива), функционирование (воспитательно-образовательный процесс организован на основе традиционной стабильной программы, педагогических технологий); развитие (прежнее содержание образования, педагогические технологии воспитания и образования приходят в противоречие с новыми целями, условиями УДО). Развивающиеся УДО, работающие в поисковом режиме, значительно отличаются от тех, целью которых является стабильное традиционное поддержание раз и навсегда заведенного порядка функционирования. Существует два основных режима деятельности учреждений дошкольного образования:

-деятельность УДО в режиме развития – целенаправленный, закономерный, непрерывный и необратимый процесс перехода учреждения в качественно новое состояние, характеризующийся разноуровневой организацией, культурно-творческой направленностью и использованием постоянно расширяющегося потенциала развития;

-деятельность УДО в режиме функционирования – процесс жизнедеятельности, направленный на стабильное поддержание какого-либо определенного состояния, характеризующийся цикличным повторением, воспроизводством накопленного опыта и использованием наработанного потенциала.

Существует несколько признаков, по которым можно определить, находится ли УДО в режиме развития:

1. Актуальность (значимость и своевременность) проводимой работы, направленной на выработку практических мер для решения серьезной проблемы.
2. Включенность в поисковую деятельность большинства педагогов; инновационный потенциал и климат в коллективе, а также баланс интересов всех участников инновационной деятельности.
3. Характеристика результатов: эффективность, продуктивность, оптимальность.

4. Присутствуют показатели инновационного развития: устойчивость, воспроизводимость, качественная трансформация системы управления, всех компонентов целостного педагогического процесса и условий его реализации в УДО.

А. А. Майер выделяет такие условия развития УДО и источники идей развития: четкая формулировка цели на основе всестороннего проблемного анализа; наличие концепции развития; наличие кадрового обеспечения, материально-технической базы, научно-методического сопровождения, ресурсов для предстоящей работы; благоприятный социально-психологический климат в коллективе, готовность педагогов к реализации программы развития, удовлетворенность субъектов текущими результатами работы, сбалансированность интересов всех участников инновационного процесса; предоставление свободы выбора в решении поставленных задач; выбор педагогически целесообразных, оптимальных технологий инновационной деятельности; использование образовательного потенциала социума; расширение внешних связей, открытость УДО; организация целесообразного управления, оптимальное сочетание видов управления; изучение и использование позитивного опыта других УДО [2, с. 16-20].

В настоящий период развитие современного дошкольного образования идет по следующим направлениям:

- формирование нового содержания образования;
- разработка, внедрение и реализация инновационных педагогических технологий, методик, систем развития детей;

Сегодня существует ряд проблем в развитии инновационного процесса в УДО, в частности:

- совмещение инновационных программ с уже существующими;
- сосуществование представителей различных педагогических концепций;
- раскол педагогического сообщества;
- несоответствие новых типов образовательных учреждений требованиям родителей;
- потребность в новом научно-методическом обеспечении;
- потребность в новых педагогических кадрах;
- приспособление новшеств к конкретным условиям;
- проблема изменения, оптимизации, замены новшеств;
- проблема воспроизводства инновационности и формирования условий, способствующих этому.

В. Т. Кудрявцев выделяет четыре ведущих направления инноваций УДО [1]:

1. Рассмотрение дошкольного образования в качестве не подготовительной к

школе ступени, а относительно самостоятельной, ценной, развивающейся и развивающей системы, направленной на амплификацию (обогащение) детского развития за счет возможностей, которые присущи дошкольным видам деятельности (творческий характер игры, активное восприятие сказок, различная продуктивная деятельность и т.д.). Культивируя творчество на занятиях и вне их, мы тем самым способствуем не только общему психологическому созреванию ребенка, но и созданию фундамента полноценной школьной готовности на основе развития творческих возможностей, интеллектуальных сил воспитанников. Достаточно просто внимательно относиться к главной психологической особенности дошкольного возраста – продуктивному или творческому воображению, которое должно развиваться во всем многообразии детской деятельности. Развитие воображения связано с обретением человечности в самом широком смысле этого слова путем приобщения ребенка к культуре. Поэтому нужны образовательные программы, направленные на развитие воображения дошкольников.

2. Утверждение гуманных субъект-субъектных отношений в процессе равнопартнерского взаимодействия и сотрудничества детей и взрослых посредством диалога в педагогическом процессе.

3. Развитие связи между практиками и теоретиками в области инноватики.

4. Широкая поисковая и экспериментальная деятельность, организуемая с позиции исследовательского подхода.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Кудрявцев В. Т.* Инновационное дошкольное образование: опыт, проблемы и стратегии развития // Дошкольное воспитание. — 1997. — № 7, 10, 12. — 1998. — № 1, 4, 5, 10, 11. — 1999. — № 3, 12.
2. *Майер А. А.* Модернизация дошкольного образования // Управление дошкольным образовательным учреждением. — 2004. — № 2. — С. 16-20

Научный руководитель: Перережко И.Р.
(кандидат пед.наук, доцент)

УДК 371.321

Вероника Парченкова
Гродненский государственный университет им. Я. Купалы
г.Гродно, Беларусь

РАЗВИТИЕ АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ C++

Аннотация. В данной работе обозначена значимость развития алгоритмического мышления учащихся, рассмотрены основы алгоритмизации и программирования на примере факультативного курса для учащихся старшей школы.

Ключевые слова: мышление, алгоритмизация, программирование, факультатив, алгоритм.

Veronika Parchenkova
Grodno State University. Ya. Kupaly
Grodno, Belarus

DEVELOPMENT OF ALGORITHMIC THINKING OF STUDENTS AT THE STUDY OF C ++

Abstract. In this paper, the significance of the development of algorithmic thinking of students is indicated, the bases of algorithmization and programming are considered on the example of an optional course for high school students.

Keywords: thinking, algorithmization, programming, elective, algorithm.

Вероніка Парченкова
Гродненський державний університет ім. Я. Купали
м.Гродно, Білорусь

РОЗВИТОК АЛГОРИТМІЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ C ++

Анотація. У даній роботі позначена значущість розвитку алгоритмічного мислення учнів, розглянуті основи алгоритмізації і програмування на прикладі факультативного курсу для учнів старшої школи.

Ключові слова: мислення, алгоритмізація, програмування, факультатив, алгоритм.

Одной из основных дидактических задач образовательных учреждений является формирование мышления учащегося, развитие его интеллекта. Важной составляющей интеллектуального развития человека является алгоритмическое мышление. Под алгоритмическим стилем мышления подразумевается система мыслительных действий и приемов, направленных на решение как теоретических, так и практических задач, результатом которых являются алгоритмы как специфические продукты человеческой деятельности. Огромные возможности для развития алгоритмического стиля открываются при изучении темы алгоритмизация и программирование. Программирование

помогает школьникам пройти все основные этапы формализованного решения некоторой творческой точно сформулированной задачи. Наибольшим потенциалом для формирования алгоритмического мышления школьников среди естественнонаучных дисциплин обладает информатика.

Анализ развития стандарта образования по информатике позволяет сделать вывод: формирование алгоритмического мышления школьников – важная цель школьного образования на разных ступенях изучения информатики. Решение задачи на компьютере невозможно без создания алгоритма. Умения решать задачи, разрабатывать стратегию ее решения, выдвигать и доказывать гипотезы опытным путем, прогнозировать результаты своей деятельности, анализировать и находить рациональные способы решения задачи путем оптимизации, детализации созданного алгоритма, представлять алгоритм в формализованном виде на языке исполнителя позволяют судить об уровне развития алгоритмического мышления школьников. Поэтому необходимо особое внимание уделять алгоритмическому мышлению подрастающего поколения. Поскольку алгоритмическое мышление в течение жизни развивается под воздействием внешних факторов, то в процессе дополнительного воздействия возможно повышение уровня его развития. Необходимость поиска новых эффективных средств развития алгоритмического мышления у школьников обусловлена его значимостью для дальнейшей самореализации личности в информационном обществе. В методической литературе по информатике отмечены различные способы формирования алгоритмического мышления школьников: проведение систематического и целенаправленного применения идей структурного подхода (А.Г. Гейн, В.Н. Исаков, В.В. Исакова, В.Ф. Шолохович); повышение уровня мотивированности задач (В.Н. Исаков, В.В. Исакова); постоянная умственная работа (Я.Н. Зайдельман, Г.В. Лебедев, Л.Е. Самовольнова) и пр.[1]. Среди диссертационных исследований в области теории и методики обучения информатике формирование алгоритмического мышления школьников рассмотрено в работах А.И. Газейкиной (5–7-е классы), Л.Г. Лучко (базовый курс), С.В. Ильиченко, И.В. Левченко, И.Н. Слинкиной (начальная школа).

Технология решения задач на компьютере – это не только составление программы и получение загрузочного модуля, а формирование модели, составление алгоритма, отладка программы и ее тестирование. Без программирования развитие алгоритмического стиля мышления практически невозможно, так как отсутствует возможность компьютерного эксперимента проверки работоспособности алгоритма. Поэтому изучать основы алгоритмизации и программирования нужно в средней школе на базе систем программирования.

Существует несколько программных комплексов, направленных на развитие алгоритмического мышления уже с начальной школы например такие как Scratch, в средней и старшей Pascal.

Для составления и записи алгоритмов в школьном алгоритмическом языке используется исполнитель Робот. Чтобы описать исполнителя, нужно задать среду, в которой он действует, и действия, которые он совершает. Очень важно на уроках индивидуально варьировать сложность задач в зависимости от уровня учеников.

При проведении практических работ, в целях сокращения времени, можно предлагать учащимся готовые алгоритмы, записанные на компьютере. Затем их легко прокручивать с различными данными и модифицировать.

Однако Pascal который изучают в старшей школе, на настоящий момент теряет былую актуальность, эффективным способом формирования алгоритмического мышления школьников профильных классов в курсе информатики и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) является обучение при помощи ЯП C++.

Я предлагаем изучать основы программирования, используя графические возможности языка программирования C++. Факультатив предлагаем вводить параллельно с изучением темы «Основы алгоритмизации». При организации предложенных факультативных занятий не ставится задача обучения учащихся профессиональному программированию, однако итоговых знаний будет достаточно для самостоятельного написания и отладки несложных программ на языке программирования C++. Важно, что предлагаемая внеклассная работа не дублирует учебную, а дополняет её.

Знакомство учащихся с графикой предлагается начинать с демонстрации мультфильмов и рисунков, подготовленных учителем или выполненных учениками в предыдущие годы, что вызовет дополнительный интерес к изучению курса.

В содержание курса включены темы: «Основы программирования в среде C++», «Линейные алгоритмы», «Разветвляющие алгоритмы», «Циклические алгоритмы», «Имитация движения», «Управление движением». На заключительном этапе ребятам самостоятельно предлагается написать программу – создание мультфильма. Таким образом данный курс поможет учащимся в :

- формировании основ научного мировоззрения, включающего инвариантные фундаментальные знания в области информатики;
- развитию логико-алгоритмического и системного мышления учащихся;
- формировании представления о широком применении алгоритмов;
- развитии интереса к изучению алгоритмизации и программирования;

– раскрытие основных возможностей языка программирования С++

Учащиеся должны усвоить основные операторы языка программирования С++ и операторы графики, получить навыки их практической реализации и применения их при решении задач.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Сергеева (Лебедева) Т.Н.* Факультативный курс «Рекурсивные алгоритмы и функции» // Сборник научных статей аспирантов. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 1999. – С. 203-205.

2. *Сергеева (Лебедева) Т.Н.* Рекурсия в курсе информатики // Учащаяся молодежь России: прошлое, настоящее и будущее: Сборник научных статей. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ. 2000. – С.95-96.

Научный руководитель: *Романовский Юрий Яцентович*
Декан факультета довузовской подготовки
Кандидат физико-математических наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 796.011.1:003.1

Віталій Дворак

*канд. пед. наук, доцент, заступник декана
факультета психології та педагогіки*

Юлія Ходосок

*студентка факультета психології та педагогіки
«Гомельський державний університет ім. Ф. Скорини»
г. Гомель, Білорусь*

МЕТОД БИОЛОГИЧЕСКОЙ ОБРАТНОЙ СВЯЗИ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. *Метод биологической обратной связи занимает особое место в современной психологии, фактически став революционной технологией, и заняв прочное место в списке достижений современной психологии. БОС является нефармакологическим методом лечения с использованием специальной аппаратуры для регистрации, усиления и «обратного возврата» пациенту и психологу на экран компьютерного монитора или в аудио-форме текущих значений физиологических показателей человека для контроля и управления этими показателями.*

Ключевые слова: *биологическая обратная связь, БОС-метод, схема работы, преимущества, эффективность.*

Віталій Дворак

*канд. пед. наук, доцент, заступник декана
факультету психології та педагогіки*

Юлія Ходосок

*студентка факультету психології та педагогіки
«Гомельський державний університет імені Ф. Скорини»
м. Гомель, Білорусь*

МЕТОД БІОЛОГІЧНОГО ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. *Метод біологічного зворотного зв'язку посідає особливе місце в сучасній психології, фактично ставши революційною технологією, і посівши міцне місце в списку досягнень сучасної психології. БОС є нефармакологічним методом лікування з використанням спеціальної апаратури для реєстрації, посилення і «зворотного повернення» пацієнтові і психологу на екран комп'ютерного монітора або в аудіо-формі поточних значень фізіологічних показників людини для контролю і керування цими показниками.*

Ключові слова: *біологічний зворотний зв'язок, БОС-метод, схема роботи, переваги, ефективність.*

Vitaliy Dvorak

*PhD (Pedagogy), Associate Professor
Deputy Dean of Psychology and Pedagogy Faculty*

Juliya Hodosok

*student at Psychology and Pedagogy Faculty
Francisk Skorina Gomel State University
(Gomel, Belarus)*

METHOD OF BIOLOGICAL FEEDBACK AND ITS APPLICATION IN PSYCHOLOGY

Abstract. *The method of biofeedback takes a special place in modern psychology, in fact, becoming a revolutionary technology, and taking a firm place in the list of achievements of modern medicine. BOS is a non-pharmacological method of treatment with the use of special equipment for recording, amplifying and «returning back» to the patient and psychologist on the screen of a computer monitor or in the audio form of the current data of the patient's physiological parameters for monitoring and managing these indicators.*

Key words: *biological feedback, BOS-method, scheme of work, advantages, efficiency.*

Биологическая обратная связь – технология, которая включает в себя комплекс немедицинских, исследовательских, физиологических, профилактических процедур, в ходе которых человеку посредством внешней цепи обратной связи, организованной преимущественно с помощью микропроцессорной или компьютерной техники, предъявляется информация о состоянии и изменении тех или иных собственных физиологических процессов.

БОС позволяет человеку изменять свое поведение с помощью обратной физиологической связи в сторону большей степени саморегуляции и гомеостатичности. Психолог при проведении тренинга может наблюдать на экране монитора объективные показатели ответной реакции человека и оценивать степень проводимого воздействия [1, с. 186].

Суть БОС-метода состоит в «возврате» пациенту на экран компьютерного монитора или в аудио-форме текущих значений его различных физиологических показателей. В этом смысле все БОС-тренинги разделяются на две большие группы:

- во-первых, это направление, в рамках которого осуществляется изучение различных аспектов деятельности головного мозга (амплитуды, мощности, когерентности и т.д. основных ритмов),

- во-вторых, это направление, в рамках которого подвергаются изменению показатели вегетативной (симпатико-парасимпатической) активации (проводимость кожи, кардиограмма, частота сердечных сокращений, дыхание, электромиограмма, температура, и др.).

По современным представлениям, регуляторные изменения в деятельности вегетативной нервной системы, обусловленные сильным и/или хроническим стрессом, представляют собой один из важнейших факторов возникновения большой группы заболеваний, обозначаемых такими понятиями, как психосоматические расстройства, болезни регуляции и др.

Важнейшим качеством БОС-метода является точность снятия физиологических параметров в реальном времени без модулирующих искажений при обработке сигнала. В каждой системе БОС на базе современных цифровых устройств осуществляется высокоточная регистрация индивидуальных характеристик биоэлектрической активности мозга, мышц и т.д.

Это позволяет человеку в полной мере анализировать особенности текущих физиологических процессов, и в интерактивном режиме влиять на них, используя дополнительные технологии аутотренинга.

Важными условиями при использовании БОС-метода являются: четкая словесная инструкция психолога и создание мотивации для правильного выполнения упражнения. Чтобы занимающийся смог правильно выполнять упражнение, ему нужно создать мотивацию (сильную побудительную причину). Чем выше уровень мотивации, тем эффективнее будет проводиться тренировка. В качестве пускового механизма мотивации на практике широко используются бесконечное разнообразие компьютерных игр, различные способы поощрения и словесного подкрепления, комфортные условия БОС-сеансов. Мотивация помогает человеку самореализоваться, раскрыть свой потенциал. Благодаря информации, полученной при помощи технических средств, человек может выполнять упражнения наиболее оптимальным образом, что гарантирует высокую эффективность применения метода БОС [2, с. 162].

Сеанс БОС-терапии строится по принципу чередования периодов работы и отдыха, что позволяет избежать переутомления и утраты интереса к занятию. Периоды работы делятся от 3 до 10 мин. в зависимости от особенностей занимающихся и цели конкретного вида тренировки. Первый самый длительный и интенсивный курс БОС-терапии составляет обычно 30–40 сеансов с частотой посещения 2–3 раза в неделю. Каждый сеанс длится 30–60 минут в зависимости от того, как строится занятие (из каких видов БОС-терапии оно состоит).

Важным преимуществом метода БОС является его безопасность. Применение метода БОС безболезненно для человека. Аппаратура БОС регистрирует сигналы организма (частоту дыхательных циклов, пульса, ритмы головного мозга, биоэлектрические сигналы, исходящие от мышц), не оказывая на непосредственного воздействия на организм.

Помимо безопасности, к преимуществам метода БОС по сравнению с другими методами относят:

1. Отсутствие абсолютных противопоказаний.
2. Физиологичность метода, т.к. он опирается на активизацию и мобилизацию собственных резервов организма человека.
3. Требование индивидуально-психологического подхода со стороны психолога и занимающегося к проведению каждого тренинга, что значительно повышает его эффективность.
4. Требование от клиента активного участия в терапии, что также повышает его эффективность, воспитывает волевые качества личности [3, с. 5].

В сфере медицины к настоящему времени доказана эффективность биологической обратной связи при лечении многих функциональных нарушений

(в том числе головных болей, нарушений сна и т.п.), а также целого ряда психосоматических заболеваний.

Выбор адекватной программы управления своим состоянием позволяет занимающемуся переориентировать свой внутренний мир и тем самым корригировать депрессивные и навязчивые состояния, гиперактивное поведение, блокировать страх и напряжение.

Хороших результатов удалось добиться при лечении с помощью БОС пограничных психических расстройств. Успешное обучение дает возможность больным с тревожными состояниями повысить самообладания, улучшить адаптацию к внешним условиям [3, с. 7].

Таким образом, основными преимуществами метода БОС являются:

- объективность (основу составляет регистрация биоэлектрических импульсов, генерируемых внутренними органами);
- аналитичность (интерпретировать результаты помогают компьютерные аналитические программы, созданные по специальному алгоритму);
- системность (одномоментное исследование всех органов и систем);
- on-line визуализация (графическое наглядное представление результатов на экране монитора);
- гарантированное обучение навыкам саморегуляции, релаксации и управляемого восстановления поражённых органов и систем;
- длительный эффект, формирование устойчивых навыков самокоррекции психических, физиологических процессов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Говорушина Т. К. Педагогическое использование метода БОС: результаты, проблемы, перспективы / Говорушина Т.К., Даринский Ю. А., Румянцев И. А., Смирнов В. А. — СПб. : Речь, 2006. — С.186.
2. Комплекс реабилитационный психофизиологический для тренинга с биологической обратной связью «РЕАКОР»: метод. указания. — Таганрог : НПКФ «Медиком МТД», 2007. — С. 162.
3. Заюнчковский О. С. Развивающие возможности биологической обратной связи в различной образовательной среде / Заюнчковский О. С. // Вестник университета (Государственный университет управления). — М. : ГУУ. — 2010. — № 30. — С. 5-7.

УДК 378.046.4

Ірина Матійків

канд. психол. наук, ст. н. сп., доцент
Львівський навчально-науковий центр
професійної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова
м. Львів, Україна

ЕМОЦІЙНІ УМІННЯ ПЕДАГОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті викладено результати теоретичного аналізу досліджуваної проблеми; висвітлено визначення ключових понять «емоційні уміння педагога», «усвідомлене емоційне реагування», «позитивна взаємодія»; запропоновано основні принципи і переконання для позитивної взаємодії та формування емоційних умінь педагога.

Ключові слова: емоційні уміння педагога, атмосфера комунікативного контакту, усвідомлене емоційне реагування, переконання і принципи емоційно компетентної людини.

Ірина Матійків

канд. психол. наук, ст. н. с., доцент
Львівський учебно-научный центр
профессионального образования НПУ им. М. П. Драгоманова
г. Львов, Украина

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ УМЕНИЯ ПЕДАГОГА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЗИТИВНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УЧЕБНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В статье изложены результаты теоретического анализа исследуемой проблемы, даны определения основных понятий «эмоциональные умения педагога», «осознанное эмоциональное реагирование», «позитивное взаимодействие»; предложены принципы и убеждения, которые находятся в основе позитивного взаимодействия и формирования эмоциональных умений педагога.

Ключевые слова: эмоциональная компетентность педагога, атмосфера коммуникативного контакта, осознанное эмоциональное реагирование, убеждения и принципы эмоционально компетентного человека.

Iryna Matiykiv

PhD (Psychology), Senior Researcher, Associate Professor
Lviv Scientific and Research Center for Vocational Training
M. P. Drahomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine

TEACHER'S EMOTIONAL SKILLS AS A TOOL OF POSITIVE INTERACTION IN THE LEARNING ENVIRONMENT

Abstract. The article considers the results of theoretical analysis of the teacher's emotional competence; the key concepts «teacher's emotional competence», «conscious emotional response», and «positive interaction» are defined; the principles and beliefs that are the basis for positive interaction and the formation of emotional competence of the teacher are suggested.

Key words: teacher's emotional skills, atmosphere of communicative contact, conscious emotional response, beliefs and principles of an emotionally skilled person.

Професія педагога вважається особливо стресогенною, емоційно напруженою і психологічно виснажливою, оскільки пов'язана з інтенсивною

комунікативною взаємодією. У педагогічній діяльності часом виникають несподівані та непередбачувані ситуації і навіть досвідченим педагогам важко опанувати власні емоції, не кажучи вже про початківців. Сформованість комунікативних і емоційних умінь викладача суттєво підвищує якість його професійних дій, поліпшує педагогічну взаємодію, є профілактикою «професійного вигорання».

Педагогічна діяльність – це, перш за все, процес творення взаємин, який сприяє взаєморозумінню та досягненню навчальних цілей. Адже, сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу відбувається через налагодження стосунків педагога з навчальною групою, їх спілкування та взаємодію.

Згідно з науковими дослідженнями уміння педагога створити на уроці простір інтересу й радості підвищує працездатність учнів на 30-40% [1, с. 47]. Окрім того, емоційно насичене навчання викликає захоплення, сприяє запам'ятовуванню матеріалу, є важливим чинником розвитку здібностей. Радість творчості, почуття задоволення від напруженої інтелектуальної праці, емоційна насолода цим процесом підвищують розумовий тонус учня, мобілізують його сили, допомагають долати перешкоди [2, с 293-298]. Емоційно компетентного педагога учні наділяють «емоційною референтністю», тобто він стає для них не тільки значущим іншим, до якого можна звертатися за інформацією та підтримкою, а й зразком для наслідування емоційно доцільної поведінки.

Новітні дослідження засвідчують, що успіх фахівців, які працюють з людьми, лише на 15% визначається коефіцієнтом інтелекту (IQ) і на 85% залежить від емоційного інтелекту (EI), – умінь налагоджувати стосунок на засадах позитивної взаємодії [5].

Позитивну взаємодію розглядаємо як процес налагодження і підтримки стосунків на засадах співпраці, спрямованості на пошук згоди й порозуміння у різних комунікативних ситуаціях, зокрема, конфліктних. Уміння позитивно взаємодіяти – це мистецтво слухати і чути, бачити і відчувати, розуміти співрозмовника і доносити до нього свої думки, конструктивно вирішувати комунікативні завдання, досягати позитивних результатів в сумісній діяльності.

Позитивне налаштування до співрозмовника, інтерес, уважність і розуміння викликає позитивну емоційну реакцію з його боку. Стосунки ніби дзеркало, у процесі спілкування емоційний стан одного співрозмовника, його поведінка та експресія емоцій викликають реакцію з боку іншого. Співрозмовники схильні автоматично, підсвідомо віддзеркалювати позитивні та негативні емоції, імітувати стиль один одного. А це впливає на комунікацію, переговори та вирішення професійних завдань, призводить до певних результатів взаємодії: приємних чи не дуже.

Налагодження позитивної взаємодії з учнем потребує неабияких емоційних умінь педагога. Категорію “емоційні уміння педагога розглядаємо як його здатність управляти емоційними реакціями у звичних, нестандартних і стресових ситуаціях професійної діяльності. Педагоги з високим рівнем емоційних умінь добре розуміють власні емоції; володіють широким діапазоном емоційних реакцій, що забезпечує гнучкість поведінки у різних ситуаціях професійної діяльності.

До емоційних умінь, які необхідні для ефективного здійснення педагогічної діяльності та вирішення різних соціальних завдань, віднесено такі:

усвідомлювати власні емоції: спостерігати за перебігом емоцій, тілесних відчуттів, думок; розпізнавати та називати подумки актуальну емоцію; аналізувати власні емоції, розуміти причини їх виникнення;

управляти власними емоціями: брати відповідальність за свою емоційну реакцію; зберігати позитивне налаштування, зокрема, у несприятливих ситуаціях; толерантно висловлювати емоції, почуття (зокрема, невдоволення, без критичного оцінювання та звинувачення людей або ситуації); відновлювати емоційну рівновагу, коли щось її порушило; чинити опір нагальному бажанню вихлюпнути емоції; розуміти власну невербальну мову тіла і рухів, невимушено і адекватно ситуації виражати емоції та почуття через міміку, погляд, жести, інтонацію голосу; пробачати, забувати образи; впевнено відмовляти при необхідності; володіти прийомами психофізіологічної саморегуляції (дихання, м'язове розслаблення, медитація тощо); виявляти високий рівень емоційної стійкості та саморегуляції в стресових ситуаціях; свідомо обирати доцільну емоційну реакцію залежно від комунікативної ситуації;

розуміти емоції інших: розпізнавати актуальні емоції (і потреби) колег, учнів; сприймати та розуміти невербальну мову та враховувати це для поліпшення комунікації; надавати емоційну підтримку;

управляти емоційною атмосферою контакту: налагоджувати й підтримувати комфортну атмосферу контакту, виявляти позитивне ставлення до інших людей; надавати конструктивний зворотній зв'язок; володіти прийомами активного слухання; ставити запитання для прояснення ситуації, розуміти емоційний стан/потреби співрозмовника; коректно ставитись до поглядів і думок, які відрізняються від власних; емоційно розумно реагувати на позитивні та негативні емоції з боку інших; зменшувати (нейтралізувати) емоційну напругу стосунків; конструктивно вирішувати емоційно напружені ситуації та конфлікти; пробачати, вибачатися, забувати образи; співпрацювати, домовлятися, доходити згоди.

Володіючи емоційними уміннями, викладач має у своєму розпорядженні дієвий інструмент, за допомогою якого він уміло управляє не лише своїм

емоційним станом, а й налагоджує позитивну взаємодію в професійному середовищі.

Вдосконалення емоційних умінь педагога передбачає формування переконань і цінностей емоційно компетентної людини, а також психологічної готовності до усвідомленого емоційного реагування. На відміну від неусвідомленого, усвідомлене емоційне реагування – це вміння людини обирати доцільну емоційну реакцію залежно від комунікативної ситуації та конструктивно реалізувати її в діях, поведінці, вчинках. При усвідомленому емоційному реагуванні людина вміє витримати паузу, подумати («Якщо я так відреагую, якими будуть наслідки?», «Як мені відреагувати, щоб вирішити ситуацію, зберегти стосунки, домогтися бажаного?»), обрати емоційно доцільну реакцію та реалізувати її в поведінці. Критеріями усвідомленого емоційного реагування вважаємо: адекватність поведінки ситуації; вирішення проблеми чи задоволення потреби, що викликали емоцію; збереження рівноваги чи зменшення інтенсивності негативних переживань; розвиток стосунків.

Вагомим чинником усвідомленого емоційного реагування в професійній діяльності є, з одного боку, переконання і цінності самого працівника, з іншого, філософія, пріоритети і особливості організаційної культури. Саме внутрішні переконання відображають стиль емоційного реагування і поведінку викладача.

Згідно з нашим припущенням позитивна взаємодія стає можливою за умови наявності таких принципів і переконань:

1. Фокус уваги на цінностях. Вміння налагоджувати позитивну взаємодію базується на толерантності, повазі, розумінні, довірі, чуйності і формується на основі цінностей, переконань, життєвої філософії.

Саме у цінностях відображається розуміння людиною реальності, переконання щодо довкілля й самого себе. Лише усвідомлюючи та шануючи власні цінності, – розуміємо і визнаємо унікальність внутрішнього світу і цінності інших людей. Адже кожна людина є особливою, зі своїми поглядами на життя, культурою, вихованням, характером, здібностями, життєвим досвідом тощо. Розуміння й визнання цих відмінностей є основою толерантного сприйняття людей (з їх чеснотами і недоліками) і поваги до них. Коли в основу взаємодії співрозмовників покладено духовні й загальнолюдські цінності, – між ними налагоджується порозуміння і згода.

2. Відповідальність. Кожна людина творить власне життя і є відповідальною за свої думки, емоційне реагування, вчинки, поведінку, стосунки, благополуччя, професійні досягнення, життя загалом. В основі позитивної взаємодії – позиція персональної відповідальності. Екологію спілкування забезпечують усі учасники взаємодії і відповідальність за її результат розподіляється також між ними. Адекватно оцінюючи ситуацію і

взявши персональну відповідальність за те, що відбувається, є можливість вирішити її без звинувачення, образ і агресії, знайти прийнятний для усіх спосіб вирішення ситуації. Коли відчуваємо себе відповідальними, усвідомлюючи при цьому, що не можемо задовольняти свої потреби за рахунок інших, свідомо щось робимо для покращення різних сфер життя [3, с. 58]. Недотримання принципу відповідального ставлення до життя, стосунків загрожує неприємними несподіванками, які, з великою ймовірністю, спричиняють конфлікти, дистрес.

3. Позитивне налаштування щодо себе, інших людей, довкілля; спрямованість на співпрацю. Світ навколо нас є таким, яким є. Значно важливіше для нас самих те, як ми цей світ сприймаємо, які думки й емоції переважають: позитивні чи негативні. Людина створює навколо себе сприятливий для взаємодії й взаєморозуміння простір тоді, коли сама перебуває у стані внутрішнього психологічного благополуччя. Само по собі ставлення до студента з повагою, як до цілісної і дієздатної особистості незалежно від історії його життя, розкриває його силу і найкращі якості, з великою ймовірністю викликає позитивний відгук з його боку. Атмосфера, в якій людина спілкується без страху бути осміяною, приниженою, відкинутою; де на помилках вчаться, набувають досвід і зростають, – відкриває можливості повноцінної реалізації потенціалу. Для педагога важливо вміти управляти собою, своїм емоційним станом, зберігати внутрішню рівновагу й позитивне налаштування незалежно від того, що відбувається усередині чи зовні.

4. Усвідомленість процесу взаємодії. Із зовнішнього і внутрішнього світу особистості в мозок постійно надходить інформація. Принцип усвідомленості полягає в присутності «тут і тепер», спостережливості до того, що відбувається усередині себе і навколо. «Відчуття своєї присутності, сили теперішнього моменту й повноти буття, занурення у те, що відбувається «зараз», – збільшує можливості діяти [4, с. 97]. Позитивна взаємодія є завжди усвідомленою, що означає зосередженість на цьому процесі, уважність до співрозмовника, його емоційного стану й потреб, уважне слухання, щире і конкретне висловлення своїх думок, осмислені дії.

5. Пошук «золотої середини», відчуття міри і такту. Інтуїтивно більшість людей відчувають «золоту середину» у поведінці, яка забезпечує найбільш сприятливу атмосферу в комунікативних ситуаціях. «Золотою серединою» між агресивною і пасивною є асертивна поведінка. Асертивна особистість завжди відчуває, коли її поведінка буде недоречною, і може утримати себе від некерованого сплеску емоцій, бере на себе відповідальність за власний емоційний стан. За своєю суттю асертивність – це філософія особистої відповідальності.

6. *Відкритість змінам.* Початок нових справ, досягнення бажаного або вирішення професійних завдань пов'язано з внесенням змін, навіть, з ризиком. Часто бажання щось змінити на краще супроводжується страхом, що не вийде. Невпевненість, тривога у незнайомих ситуаціях, умовах невизначеності є нормальним явищем. З іншого боку, постійний страх невідомого, тривога про те, що може щось статися; боязнь припуститися помилки не тільки з'їдають позитивні емоції, а й зачиняють двері до позитивних змін.

Будучи психологічно готовими до несподіваних поворотів подій, тим самим налаштовуємося бути гнучкими у реагуванні на зовнішні зміни. Довіра до процесу життя, його проживання без очікування неприємностей, визнання подій, що відбуваються, внутрішні установки на кшталт «Усе, що відбувається, має сенс і є закономірним», уміння отримувати досвід з ситуацій, що трапляються, «вчитися на помилках», – дає відчуття безпеки, підтримки, впевненості, послаблює неприємні переживання. Завдяки змінам відбувається набуття досвіду, розвиток, вдосконалення особистості.

7. *Вдячність.* Почуття подяки має велику силу творити і змінювати життя на краще, поліпшувати стосунки. Вміння знаходити позитивні моменти навіть у складних ситуаціях; радіти простим речам, цінувати те, що є, і бути вдячними долі навіть за найменші подарунки й досягнення є основою благополуччя. По-справжньому щасливі люди є вдячними. Це так просто і так складно водночас.

Вдосконалення емоційних умінь викладачів і реалізація запропонованих принципів у професійних і життєвих ситуаціях сприятиме не лише конструктивним особистісним змінам, а й налагодженню позитивних взаємин у професійному середовищі, поліпшенню якості навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Вергасов В. М.* Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе / *В. М. Вергасов.* — К. : Вища школа, 1985. — 175 с.
2. *Крутецкий В. А.* Математические способности и личность : учеб. пособ. / *В. А. Крутецкий.* — 2-е изд. — М. : Просвещение, 1987. — 447 с.
3. *Розенберг М.* Язык жизни. Ненасильническое общение / *Маршалл Розенберг.* — М. : София, 2009. — 169 с.
4. *Экхарт Т.* Сила настоящего: Руководство к духовному пробуждению : пер. с англ. / *Толле Экхарт.* — М. : София, 2012. — 256 с.
5. *Goleman D.* An EI-based theory of performance // *C. Cherniss, D. Goleman (eds.).* The emotionally intelligent workplace. — San Francisco : Jossey-Bass, 2001. — P. 27-44

УДК 159.9:316.472.42

Анна Шиделко

*канд. соц. наук, доцент кафедри психології
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖІНОК – ЖЕРТВ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ

Анотація. *Висвітлено психологічні характеристики жінок-жертв домашнього насильства в інтерпретації наукових розвідок вітчизняних вчених Г. Мустафаєва, О. Савчук, С. Тунтуєвої. Сформульовано авторську дефініцію «домашнє насильство над жінкою». Подано статистичні дані щодо соціально-демографічних характеристик жінок, які потерпіли від сімейного насильства. Виокремлено «стокгольмський синдром» як характеристику психологічного стану жертв-насильства.*

Ключові слова: *насилья, домашнє, сімейне насильство, жінка-жертва, психологія, психологічні ознаки, характеристики.*

Анна Шиделко

*канд. соц. наук, доцент кафедри психології
Львовский государственный университет внутренних дел
г. Львов, Украина*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖЕНЩИН–ЖЕРТВ СЕМЕЙНОГО НАСИЛИЯ

Аннотация. *Представлены психологические характеристики женщин-жертв домашнего насилия в интерпретации научных исследований отечественных ученых Г. Мустафаева, Е. Савчук, С. Тунтуевой. Сформулирована авторскую дефиницию «домашнее насилие над женщиной». Приводятся статистические данные о социально-демографических характеристиках женщин, пострадавших от семейного насилия. Выделен «стокгольмский синдром» как характеристика психологического состояния жертв-насилия.*

Ключевые слова: *насилие, домашнее, семейное насилие, женщина-жертва, психология, психологические признаки, характеристики.*

Anna Shydelko

*PhD (Sociology), Associate Professor
Psychology Department
Lviv State University of Internal Affairs
Lviv, Ukraine*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF WOMEN – VICTIMS OF FAMILY VIOLENCE

Abstract. *The psychological characteristics of women – victims of home violence in the interpretation of scientific researches of national scientists G. Mustafayev, O. Savchuk, S. Tunduyeva are described. The author's definition of «domestic violence against a woman» is formulated. Statistical data on the socio-demographic characteristics of women – victims of family violence are provided. The «Stockholm syndrome» is singled out as a characteristic of the psychological state of victims of violence.*

Key words: *violence, home, family violence, woman-victim, psychology, psychological features, characteristics.*

На сучасному етапі проблема домашнього насильства над жінками привертає все більше уваги. Фахівці різних галузей: науковці, журналісти, соціологи, педагоги, психологи, соціальні працівники, юристи, криміналісти та інші всесторонньо досліджуючи означене питання, все ж не можуть конструктивно відповісти, чому в останні роки при визнанні жінки як рівноправної, насильство у сім'ї не мінімізується, а набуває все більших видозмінень і масштабів, чому значна кількість жінок потерпаючи роками від насилля над ними, бездіяльна. Розглянемо окремі аспекти означеного питання.

В Україні проблема насильства над жінкою в сім'ї тривалий час не була предметом спеціальних досліджень соціологів, психологів і соціальних працівників. Нею займалися, в основному, криміналісти при вивченні злочинів, які здійснювалися в сімейно-побутовій сфері. Однак, практика останніх років доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченням цього є і прийняття законодавчої бази, і створення кризових центрів роботи з тими, хто потерпає від насильства в родині [2], написання тренінгів і програм щодо превентивних, корекційних методів подолання та запобігання насильству тощо.

Тема попередження сімейного насильства вже багато років знаходиться у центрі міжнародного обговорення. У країнах Західної Європи і Північної Америки ця проблема більше двох десятиріч перебуває у полі зору громадськості й тому досліджена набагато ґрунтовніше, ніж в Україні. Багато років в українському суспільстві було накладено своєрідне табу на обговорення як проблем насильства над дітьми та жінками, так і проблем насильства проти особистості в цілому. Окремі випадки, що ставали надбанням громадськості, трактувалися як дії маніяків або карних злочинців. Лише останніми роками суспільство починає усвідомлювати катастрофічні масштаби проблеми домашнього насильства [2].

На наше переконання, домашнє насильство над жінкою – це багаторазове застосування сили психологічного, фізичного, медичного, сексуального, економічного, дозвіллевого, побутового характеру, чоловіком чи іншим членом родини, з метою приниження честі та гідності жертви. Насильство вказує на протиправність, невідповідність (диспропорцію) сили і влади кривдника та неспроможність жертви насилля захистити себе та надати відсіч.

Прояви домашнього насильства мають циклічний характер: випадок насильства – примирення – заспокоєння – посилення напруги – і знову насильство. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство – ставати більше інтенсивним і жорстоким [2].

Насильству у сім'ї приділена належна увага науковців-дослідників із психології, соціології, педагогіки, юриспруденції, серед них: І. Грабовська

(1998); О. Шинкаренко (2000), В. Захожа, М. Дмитренко, М. Тропін, П. Власов (2001); Н. Шведова (2002); О. Бойко, Н. Максимова та К. Мітюліна, О. Савчук (2003); К. Мінакова (2005), І. Малкіна-Пих (2006), Г. Мустафаєв; В. Бондаренко, Я. Бордіян, Л. Булах, Т. Журавель, О. Маміч, О. Попова (2014), О. Шевченко-Бітенська (2015) та ін.

Мета статті – висвітлити психологічні характеристики жінок-жертв домашнього насильства в інтерпретації наукових розвідок українських вчених.

Вітчизняні вчені по-різному трактують психологію жінки-жертви сімейного насильства. Так, Г. Мустафаєв наводить такі психологічні ознаки потерпілих від домашнього насильства: сприйняття ситуації насильства як норми; високий рівень адаптації до насильства; неусвідомлення потерпілою втягнення до насильницьких стосунків; низький рівень довіри потерпілих до самих себе; високий рівень пасивності; депресивне світосприйняття; сумніви у власній психічній повноцінності; низький рівень самооцінки [1, с. 10-12].

Водночас О. Савчук у дисертаційному дослідженні визначила, що психічний стан постраждалих жінок характеризується низьким рівнем контролю над емоціями та впевненості в собі, самооцінки, високим рівнем тривожності, відсутністю критичності мислення, браком умінь поводитися асертивно, почуттями провини та сорому, підвищеною конформністю, низькою активністю, приступами гніву й агресії [3].

С. Тунтуєва [4] серед психологічних характеристик постраждалих жінок визначає посттравматичний стресовий розлад–непсихотичну відкладену реакцію особистості на стрес, що може викликати психічні порушення. Цей розлад можуть викликати: подія, яка відбулась –(у нашому випадку, це домашнє насильство) усвідомлюється; стан, що зумовлюється зовнішніми причинами; домашнє насильство руйнує звичний спосіб життя, це спричиняє психологічний дискомфорт; домашнє насильство спричиняє страх, відчуття безпорадності.

Стан посттравматичного стресового розладу має три фази, які свідчать про розгорнутість розладу у часі:

➤ пригнічення загальної активності особистості: відбувається пригнічення діяльності аж до пасивності, апатичності, дезорганізації діяльності, повним запереченням того, що відбулося домашнє насильство, порушенням орієнтації у просторі та часі, звичному соціальному середовищі (триває– від однієї доби до двох тижнів. Характерні ознаки: втрата почуття безпеки – безпричинні напади паніки, страху, гніву, прагнення до самотності, концентрація на травмуючій події – насильстві;

➤ гострі емоційні реакції на подію: інтенсивний плач, сильний страх, підвищена тривожність, істерика, усвідомлення власного безсилля, звинувачення себе у тому, що сталося. Ця фаза є найбільш критичною, адже можливі два

варіанти розвитку подій: нормалізація стану і перехід до адекватного прийняття ситуації та поглиблення стресового стану, фіксації на події; можлива повторна травматизація, якщо є відсутність підтримки із боку інших, опосередкованого звинувачення у насильстві із боку інших, формування почуття провини;

➤ входження у стан жертви: відчуття приреченості, нетерпимість до власних помилок, самозвинувачення, перенесення насильства у інші сфери життя.

У постраждалих із посттравматичним стресовим розладом спостерігаються такі можливі соматичні та психічні прояви: порушення сну, нічні кошмари, нав'язливі спогади про насильство, підвищення тривожності та збудливості, гіперактивність, загострене почуття ворожості, відчуття нестачі кисню, дискомфорт у внутрішніх органах, поява хронічних болей, зміна харчової (булімія, анорексія), сексуальної (безладна зміна сексуальних партнерів, схильність до німфоманії, фригідність), соціальної поведінки (зміна звичних моделей поведінки, зловживання психоактивними речовинами, асоціальні тенденції).

Стосовно «стокгольмського синдрому», який часто є супутньою характеристикою психологічного стану постраждалих від домашнього насильства, то він проявляється у тому, що постраждалі часто поводять себе як жертви для того, щоб уникнути небезпеки для життя. Тобто, будь-які дії кривдника постраждалі сприймають із користю для себе, переконують себе у тому, що їх беззахисність зберігає їх від ще більшого насильства. Цей синдром виникає за дисбалансу сили і влади у стосунках, а також за переривчастого характеру насильства – домашнє насильство стосовно жінки здійснюватиметься періодично, але перерва між актами тривала у часі. Постраждалі у цьому випадку переконують себе у тому, що домашнє насильство колись закінчиться, але це лише посилює почуття залежності від кривдника. Кривдник у цьому випадку переконує себе у повному контролі постраждалих, посилює почуття власної могутності [4].

Серед психологічних характеристик жінок також наявні:

- амбівалентність почуттів (ненависть і любов до кривдника);
- страх перед кривдником;
- втрата контролю над власними почуттями й емоціями;
- активне намагання до подолання ситуації або навпаки – пасивність;
- намагання уникнути осуду, прагнення приховати від інших ситуацію;
- переживання внутрішнього конфлікту між самозвинуваченням і страхом осуду оточуючих;
- гнітюче почуття відповідальності за збереження сім'ї навіть ціною власного благополуччя;

- відсутність готовності до самостійного прийняття рішення;
- відсутність внутрішньої впевненості;
- співзалежне існування із кривдником;
- почуття власної безпорадності;
- втрата самоповаги, низька самооцінка;
- підвищена соціальна ізоляція;
- економічна, фізична, сексуальна, психологічна залежність від кривдника;
- заборона на прояв емоцій.

Наведемо дані 2015 р. української дослідниці С. Тунтуєвої щодо соціально-демографічних характеристик жінок, які потерпіли від домашнього насильства:

- 65% потерпілих від домашнього насильства жінок належать до вікової групи 28-47 років;
- 68,3% жінок, які потерпіли від домашнього насильства мають середню або неповну середню освіту.

Із загальної кількості постраждалих жінок:

- 22,4% жінок – представниці робітничих спеціальностей;
- 9,1% сфера надання послуг, будівництво, виробництво, торгівля; освіта і наука, соціальне забезпечення – 8,4%;
- жінки-підприємці – 2,1%;
- пенсіонерки – 18,1%;
- ті, що не працюють і не навчаються – 28,6%.

Водночас зауважимо, що більшість жінок, постраждалих від домашнього насильства, перебувають у шлюбі. Це можна пояснити пануванням соціокультурних стереотипів щодо ставлення чоловіка до жінки як до власності, засвоєних моделей поведінки членів подружжя, патріархальними традиціями. Кожен додатковий рік навчання жінок зменшує вірогідність скоєння домашнього насильства над ними на 22% [5, с. 47-55].

Отже, ґрунтуючись на зазначеному, констатуємо, що більшість потерпілих жінок мають незначний рівень доходів, низький соціальний статус. Заразом зауважимо, що низький культурний та освітній рівні сприяють невмінню жінок розцінити небезпечність ситуації, звернутися за допомогою до соціальних, психологічних служб або правоохоронних органів, захистити дітей тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / [Укладачі : *Мустафаєв Г. Ю., Довгаль І. І.*]. — Київ : ОБСЄ, 2011. — 192 с.
2. *Попова О. М.* Насилля в сім'ї : метод. посібник / *О. М. Попова* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vzvo.gov.ua/innovatsiyi-oslavni-tehnolohii/362-nasyllya-v-simi-methodychnyy-posibnyk>.

3. Савчук О. М. Соціально-психологічна корекція стану співзалежних жінок, що зазнали насильства в сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Савчук Олена Миколаївна. — Київ, 2005. — 21 с.

4. Тунтуєва С. В. Посттравматичний стресовий розлад та «стокгольмський» синдром як складові соціально- психологічного портрету жінок, постраждалих від насильства в сім'ї / С. В. Тунтуєва // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. — Вип. 84. — 2011. — С. 196–199.

5. Тунтуєва С. В. Соціально-педагогічна робота з особами, постраждалими від насильства сім'ї : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. В. Тунтуєва ; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». — Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. — 172 с.

УДК 159.9.

Наталія Калька

старший викладач кафедри психології факультету № 7

Ярослав Цибрівський

викладач кафедри психології факультету № 7

Львівський державний університет внутрішніх справ

м. Львів, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛАМБЕРСЕСУАЛЬНОСТІ У СУЧАСНИХ ЧОЛОВІКІВ

Анотація. У статті подано особливості формування нового типу чоловічої сексуальності – ламберсексуальності. Автори подають характеристику особливостей зовнішнього вигляду, поведінки, мотиваційної сфери та життєвого стилю таких чоловіків. Автори описують демонстрацію через зовнішність внутрішньої впевненості у ламберсексуалів.

Ключові слова: сексуальність, маскуліність, ламберсексуал, хіпстер, метросексуальність, бруталність.

Наталья Калька

старший преподаватель кафедры психологии факультета № 7

Ярослав Цибровский

преподаватель кафедры психологии факультета № 7

Львовский государственный университет внутренних дел

г. Львов, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛАМБЕРСЕСУАЛЬНОСТИ У СОВРЕМЕННЫХ МУЖЧИН

Аннотация. В статье представлены особенности формирования нового типа мужской сексуальности – ламберсексуальности. Авторы представляют характеристику особенностей внешнего вида, поведения, мотивационной сферы и жизненного стиля таких мужчин. Авторы описывают демонстрацию через внешность внутренней уверенности у ламберсексуалов.

Ключевые слова: сексуальность, маскулинность, ламберсексуал, хипстер, метросексуальность, грубость.

Nataliya Kalka

Senior Lecturer, Psychology Department, Faculty № 7

Yaroslav Tsybrivskiy

Lecturer, Psychology Department, Faculty № 7

Lviv State University of Internal Affairs

Lviv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LAMBERSEXUALITY IN MODERN MEN

Abstract. *The article presents the peculiarities of the formation of a new type of male sexuality – lambersexuality. The authors describe characteristics of the appearance, behavior, motivation and life style of such men. The authors describe the demonstration of the internal confidence in men of lambersexual type through an appearance.*

Key words: *sexuality, masculinity, lambersexual, hipster, metrosexuality, roughness.*

У сучасному світі вектор сприймання чоловічої сексуальності стійко почав тяжіти в бік абсолютної маскулінності. Демонстрація чоловіками маскулінності як через зовнішність, такі і через манери поведінки забезпечує завоювання ними позиції домінування, що є первинно та архетипічно властивою для справжнього чоловіка. Тому новою тенденцією у чоловічому світі є формування нового типу чоловіка – ламберсексуала. Стиль ламберсексуалів став повною протилежністю стилю метросексуалів – доглянутих чоловіків, що віддають перевагу дорогому модному одягу. Ламберсексуали змінили метросексуалів – гламурних юнаків, які надають перевагу брендовому одягу. Якоюсь мірою стиль перших з'явився як реакція на зовнішній образ других. Акуратність змінилася недбалістю, витонченість – жорсткістю, а елегантність – брутальністю.

Ламберсексуальність – прояв запиту суспільства на повернення до маскулінності, як наслідок втоми від нав'язуваних стандартів чоловічої зніженості [2].

Ламберсексуали – міцні хлопці з відверто грубим зовнішнім виглядом, обов'язковим атрибутом якого є густа й красива борода.

Неологізм «ламберсексуал» (з англ. *lumberjack* («лісоруб») й англ. *metrosexual*) вперше з'явився в 2014 р. в інтернет-журналі *GearJunkie* й був швидко підхоплений відомими журналами та газетами «Гардіан» і «Тайм».

Саме поняття «ламберсексуал» походить від англійського «ламберджек» (*lumberjack*), що в перекладі означає «дрворуб», «лісоруб». Тому без докорів совісті бородатих хлопців ми можемо називати міськими дрворубами. Але це тільки з вигляду: такі хлопці найчастіше працюють у високооплачуваних сферах і мають належний фінансовий дохід [4].

Ламберсексуал (англ. *Lumbersexual*), або дрвосексуал – чоловік-городянин, який дотримується, на відміну від метросексуала, підкреслено грубого стилю в

одязі й зачісці: товсті светри, фланелеві сорочки, робочі черевики, борода; хіпстер, який схожий до дроворуба [1].

Звернемося до опису особливостей самопрезентації, зовнішнього вигляду та особистісних якостей чоловіків-ламберсексуалів. Уважається, що «душею» ламберсексуала та пікової точкою сексуальності є його борода. Вона є необхідним атрибутом його образу сексуального «Я» та підтвердженням його маскулінності. Окрім того, слід зазначити, що ламберсексуали стежать за зачіскою – обов'язково модна стрижка й не менш модна зачіска.

Що стосується одягу, то вони сповідують модний закон «простіше-стильніше». Як правило, в гардеробі у ламберсексуала багато фланелевих сорочок у клітинку, футболки, джинсів і черевиків. Особлива любов бороданів – татуювання, що додають образу мужності і неповторність [4].

Варто зазначити, що ламберсексуали багато запозичили у хіпстерів: зачіску, деякі риси стилю casual, навіть бороду, яка була візитною карткою хіпстерів. Але поза тим у наявності головні особливості ламберсексуала: хороша фізична форма, зручний одяг і взуття, любов до відпочинку на свіжому повітрі у заміській зоні, домашньої кухні, а також – мужність і впевненість у собі [3].

Характерні ознаки, за якими можна розпізнати ламберсексуала: доглянута, підстрижена борода, якісне шкіряне взуття, дорогі гаджети та аксесуари, татуювання, підтяжки [5]. При усій зовнішній брутальності представники цього стилю охайні та доглянуті, великої уваги надають запаху, використовуючи добротні парфуми.

Ламберсексуал соціально активний, культурний, освічений чоловік, у якому за зовнішньою простотою ховається цікавий і розумний співрозмовник [5].

Жінки, звичайно, приймають такий образ чоловічого «Я» з неабиякою радістю. Вони вважають, що ламберсексуали доглянуті і мужні, від них віє силою і впевненістю, до того ж вони успішні в роботі, що не може не захоплювати жінок.

У більшості випадків ламберсексуальний чоловік – це гетеросексуальний чоловік з активною життєвою позицією. У жінках цінують максимальний прояв жіночності (м'якість, ніжність і вміння не переходити межі), а також самобутність.

Психотип чоловіка-ламберсексуала – це не донжуан, що полонить красунь, а господар, який керує своїм життям і готовий взяти відповідальність за себе та іншого.

Важливо зазначити, що ламберсексуал – не тільки зовнішній стиль, а насамперед, спосіб життя і спосіб мислення, життєві цінності та особисті переконання.

Ламберсексуал – справжній чоловік зі здоровими інтересами і відповідним зовнішнім виглядом. Він володіє високим рівнем мотивації досягнення, прагненням успіху, конкретними життєвими цілями, а також сформованістю особистісних якостей, що дозволяють йому завжди залишатися на «гребені хвилі», а його зовнішня впевненість та автентичність вдало презентують його внутрішні переконання та життєвий стиль.

Отже, сучасна традиційна модель чоловічої сексуальності модифікується з фемінного образу у сторону «брутальної сексуальності», завдяки якій чоловік демонструє якості, які є значимими для сучасної жінки – мужність, впевненість та силу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ламберсексуалы – это кто такие? — Режим доступа : <http://maxud.com.ua/lamberseksualy-eto-kto-takie/>
2. Петрушкевич М. Сучасні інтерпретації чоловічої сексуальності / *Марія Петрушкевич* / Волинські наукові студії. — 2011. — № 2. — Режим доступа : <http://kulturolog.org.ua/publications/-p-article/341-2011-02-23-20-15-27.html>
3. Стиль ламберсексуал. — Режим доступа : <http://lookmystyle.club/soveti/odezhda/lumbersexual.html>
4. *Brown W.* Lumbersexuality and its Discontents. // Atlantic, 10 December, 2014.
5. The Rise Of The ‘Lumbersexual’ // GearJunkie (30), 2014.

УДК 331.54-057.874:373.5

Ольга Мельникова
ст. преподаватель кафедры психологии
Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины
г. Гомель, Республика Беларусь

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ УЧАЩИХСЯ ПРОФИЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. Стаття посвящена проблеме профессионального самоопределения юношей и девушек в условиях профильного обучения. Характеризуется профильное обучение, его этапы, допрофильная подготовка, трудности, с которыми сталкиваются учащиеся в процессе профессионального самоопределения.

Ключевые слова: личностное самоопределение, профессиональное самоопределение, профильное обучение, допрофильная подготовка, мотивы, самоактуализация.

Ольга Мельникова.
ст. викладач кафедри психології
Гомельський державний університет імені Ф. Скорини
м. Гомель, Республіка Білорусь

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ

Анотація. Статтю присвячено проблемі професійного самовизначення юнаків і дівчат в умовах профільного навчання. Характеризується профільне навчання, його етапи,

допрофільна підготовка, труднощі, з якими стикаються учні в процесі професійного самовизначення.

Ключові слова: особистісне самовизначення, професійне самовизначення, профільне навчання, допрофільна підготовка, мотиви, самоактуалізація.

Olga Melnikova

Senior Teacher, Psychology Department,
Francisk Skorina Gomel State University
Gomel, Republic of Belarus

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENTS OF PROFILE CLASSES

Abstract. *The article is devoted to the problem of professional self-determination of young men and women in the conditions of profile training. Specialized training, its stages, pre-profile training, the difficulties experienced by students in the process of professional self-determination are considered.*

Key words: *personal self-determination, professional self-determination, profile training, pre-profile training, motives, self-actualization.*

Подростковый и юношеский возраст – это период интенсивного личностного и профессионального становления. Для этого периода жизни характерно становление нового уровня развития самосознания, выработка собственного мировоззрения, определение позиции в жизни, активизация процессов личностного самоопределения и самопознания, выбор профессии и проектирование себя в профессии.

Исследованию проблемы профессионального самоопределения старшеклассников в отечественной науке всегда уделялось большое внимание. Становление профессионального самоопределения личности старшего школьника рассматривается исследователями не как единичный акт выбора, а как длительный процесс развития личности в рамках будущей профессиональной деятельности (Е. А. Климов, Ю. П. Поваренков, Н. С. Пряжников и др.)

Профессиональное самоопределение можно рассматривать как осознание индивидом уровня развития своих профессиональных способностей, совокупности профессиональных мотивов; процесс принятия личностью решения о выборе будущей профессиональной деятельности, а также процесс формирования личностью своего отношения к профессиональной деятельности и способ ее реализации через согласование личностных и социально-профессиональных потребностей [2].

Профессиональное самоопределение представляет собой, с одной стороны, принятие личностью решения о выборе будущей профессиональной деятельности, с другой – интегральным свойством личности, способствующим осознанному и самостоятельному осуществлению стратегии профессионального выбора. Сегодня старшеклассники все чаще сталкиваются с серьезными проблемами, связанными с выбором профессии, профиля дальнейшего

образования, последующим трудоустройством и т.д. Эти трудности связаны с тем, что, наряду с желанием реализовать себя в профессиональной деятельности, обеспечить свою моральную и материальную независимость, учащиеся старших классов слабо владеют знаниями о реальных особенностях привлекающей профессии, требованиях, которые она предъявляет к профессионалу, своих собственных реальных и потенциальных возможностях, что, в свою очередь, затрудняет выбор сферы будущей профессиональной деятельности [1].

За последнее десятилетие взгляды на профессиональное самоопределение школьников существенно изменились, что связано, в том числе, с введением профильного обучения на старшей ступени общего среднего образования. Одной из особенностей профильного обучения на старшей ступени школы является его профессионально ориентированная направленность, Переход к профильной школе делает формирование профессионального самоопределения старших школьников многоэтапным: выбор профиля обучения, проверка правильности выбора профиля обучения и как результат – выбор профессии.

С введением профильного обучения актуальной становится реализация допрофильной подготовки, которая включает не только информирование учащихся, родителей и учителей об особенностях организации образовательного процесса, но и их психолого-педагогическое сопровождение, проведение специальных факультативных занятий. Наиболее эффективной формой допрофильной подготовки можно считать систему факультативов, с помощью которой учащиеся узнают тот или иной предмет, а затем уже решают, нравится им этот предмет или нет.

Зарубежные и отечественные психологи успешность профессионального самоопределения связывают, в первую очередь, с содержанием мотивационных образований, лежащих в его основе. Ведущая роль в профессиональном выборе принадлежит мотивам и потребностям старшеклассника.

Профессиональная деятельность является пространством самореализации и самоактуализации личности, что придает особый смысл процессу выбора профессии в юношеском возрасте, которому свойственна выраженная направленность сознания на будущее. Профессиональное самоопределение представляет собой важнейшую характеристику социально-психологической зрелости личности, одним из аспектов самореализации. Выбор профессии старшеклассников как компонент профессионального самоопределения определяется внутренними и внешними мотивами, которые могут быть положительными и отрицательными, индивидуально значимыми и социально значимыми.

Профильное обучение на старшей ступени школы рассматривается как целостная система общеобразовательной профессионально ориентированной

підготовки учаснихся, забезпечуюча на основі диференціації навчання отримання старшокласниками якісного загального середнього навчання, формування їхньої готовності до свідомого професійного самовизначення, подальшому продовженню навчання та трудової діяльності.

В зв'язі з тим, що сучасний світ надзвичайно динамічний та змінюваний, юнакам та дівчатам, що перебувають на етапі професійного самовизначення, необхідно бути готовими до того, що знання та вміння, отримані в період навчання, не вистачать на все життя професійної діяльності. Тому діяльність педагогів та психологів в умовах профільного навчання повинна бути спрямована на розвиток у учаснихся зацікавленості та потреби в самозміненні, саморозвитку, та орієнтувати їх не на конкретну професію, а на групу професій, схожих за предметом праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ермачкова Е. С. Психолого-педагогічна підтримка процесу професійного самовизначення учаснихся / Е. С. Ермачкова. // Вестник Астраханського державного технічного університету. — 2008. — № 4 (45). — С. 210-215.
2. Пряжников Н. С. Теорія та практика професійного самовизначення / Н. С. Пряжников. — М. : МГППИ, 1999. — 543 с.

УДК:378.9:351.741:331.546(477)

Олена Павлюк
аспірантка кафедри психології
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ КУРСАНТІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України. Визначено мету та специфіку освітньої діяльності вищих навчальних закладів системи МВС України. Розглянуто особливості навчально-виховного процесу та професійної підготовки курсантів. Проаналізовано характеристики професійно-психологічних якостей, які необхідні для виконання професійних обов'язків курсантами.

Ключові слова: професійна підготовка, курсант, навчальний заклад, фахівець, професійно-психологічні якості.

Елена Павлюк
аспірантка кафедри психології
Запорозького національного університету
г. Запорозьє, Україна

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ КУРСАНТОВ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ МВД УКРАИНЫ

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию особенностей подготовки специалистов для подразделений Национальной полиции Украины. Определены цели и специфика образовательной деятельности высших учебных заведений системы МВД Украины. Рассмотрены особенности учебно-воспитательного процесса и профессиональной подготовки курсантов. Проанализированы характеристики профессионально-психологических качеств, необходимых для выполнения профессиональных обязанностей курсантами.*

***Ключевые слова:** профессиональная подготовка, курсант, учебное заведение, специалист, профессионально-психологические качества.*

Olena Pavliuk
Post-graduate student
Psychology Department
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine

FEATURES OF CADETS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT WHILE REFORMING THE SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

***Abstract.** The article is devoted to the study of the peculiarities of training specialists for units of the National Police of Ukraine. The purpose and specificity of educational activity of higher schools of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are determined. The features of the educational process and professional training of the students are considered. The characteristics of professional and psychological qualities for carrying out cadets' professional duties are analyzed.*

***Keywords:** professional training, cadets, educational institution, specialist, professional and psychological qualities.*

Актуальність дослідження. Процеси реформування системи правоохоронних органів, які останніми роками відбуваються в країні, неодмінно торкаються і системи вищої освіти, в якій заклади МВС України посідають особливе місце. Професійна підготовка фахівців для підрозділів Національної поліції відбувається у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання.

Метою освітньої діяльності вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання системи МВС України є підготовка фахівців для потреб системи МВС України, яка покликана сформувати в особі курсанта – майбутнього офіцера Національної поліції з системою професійних, світоглядних і громадянських якостей, які обумовлені сучасними потребами суспільства, суспільних інститутів та держави від злочинних посягань. Статус «курсант» надається особам рядового та молодшого начальницького складу органів внутрішніх справ (військовослужбовцям, що не мають звань офіцерського складу), які в установленому порядку зараховані до ВНЗ і

навчаються за денною (очною) формою навчання з метою здобуття певних освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів за рахунок коштів державного бюджету [2].

Мета статті полягає у дослідженні особливостей підготовки курсантів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. Успішне вирішення значних завдань, які покладені на органи внутрішніх справ в Україні залежить від ефективності організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України. Вдосконаленню навчально-виховного процесу та фахової підготовки майбутніх офіцерів МВС, формуванню в них професійних знань, умінь, навичок та якостей, готовності до професійної діяльності варто відзначити дослідження таких фахівців, як: О. Бандурка, В. Глуховець, М. Іншин, Р. Калюжний, А. Манжула, В. Петков, О. Синявська, О. Червякова, В. Васильєва, О. Діденка, В. Зеленого, Д. Кобзіна, М. Козяра, М. Костицького, О. Назарова, В. Медведєва, І. Платонова, М. Прадівляного, В. Примака, О. Тімченка, О. Телічкіна, О. Тогочинського, В. Толубка, Г. Юхновця, С. Яковенка та ін.

Відповідно до положень чинного Закону України «Про вищу освіту», вищим навчальним закладом зі специфічними умовами навчання визнається вищий навчальний заклад державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції» [1].

Навчання у вищих освітніх установах МВС України істотно відрізняється від навчання в цивільних вузах, підпорядковується певним правилам, має свою специфіку та особливості [1; 2; 3]:

1) При зарахуванні до освітньої установи МВС України курсанти приймаються на службу в органи внутрішніх справ, їм надається звання «рядовий поліції», вони приймають присягу і впродовж всього навчання поєднують навчальну і службову діяльність.

2) Навчально-виховний процес регламентований статутом та наказами МВС України:

- відомчий вуз вважається режимним об'єктом;
- казармені умови проживання;
- перед початком навчальних занять, після завершення навчальної та службової діяльності, перед відбоєм, проводиться шиккування особового складу;
- курсантами виконуються службові обов'язки (патрульно-постова служба в добовому наряді, господарські роботи);

– навчальний процес контролюється керівництвом вузу та відповідальними особами (старшими офіцерами, педагогами-наставниками).

Під час навчання у ВНЗ курсант накопичує знання, розширює світогляд, досягає того рівня у розвитку інтелекту і культури, який дозволяє стати йому національно свідомим, зрілим, активним і готовим до виконання своїх професійних обов'язків.

3) Професійна підготовка відбувається під час навчально-виховного процесу і з орієнтована на набуття професійної компетентності, адже це саме той початковий фундамент, на якому будуватиметься вся подальша діяльність майбутнього фахівця. Вона дає основи оволодіння сучасними професійними знаннями й навичками щодо протидії та профілактики злочинності, уникнення порушень публічної безпеки та забезпечення громадського порядку, виявлення та знешкодження злочинців. Також курсанти проходять відповідну спеціальну підготовку щодо зберігання, носіння, застосування і використання вогнепальної зброї [4].

Отримані під час підготовки знання будуть необхідні для практичної діяльності майбутнього працівника, а також для формування власного професійного досвіду.

4) Під професійно-психологічною підготовкою курсантів розуміється:

– формування та розвиток стійкої психологічної установки на захист інтересів народу України від протиправних посягань;

– формування ціннісних орієнтацій для вирішення конфліктів засобами цивілізованого, правового суспільства;

– формування психологічної стійкості, здатності безпомилкового та ефективного вирішення професійних завдань;

– розвиток професійно важливих психологічних якостей, що необхідні для успішних дій у складних та небезпечних обставинах (пильності, мобілізованості, обачності, зібраності, спостережливості, оперативності та точності мислення, інтуїції, сміливості, витривалості, цілеспрямованості, наполегливості, активності);

– розвиток професійно-психологічних умінь та навичок психологічного аналізу обстановки, психологічного впливу, психологічної спостережливості, психологічно умілого ведення переговорів [4].

Якість підготовки майбутнього фахівця має величезне значення для всієї держави, оскільки від неї залежить розвиток демократії в країні, забезпечення прав і свобод громадян.

Висновки. Отже, процес професійної підготовки курсантів вузів МВС, як специфічний вид освітньої діяльності підпорядковується певним правилам, має свої закони, закономірності й особливості, до яких належать: професійна

спрямованість; практичний характер навчально-виховної роботи має тісний зв'язок із службовою діяльністю; поєднуються теоретична й практична підготовки; процес навчально-виховної роботи у суворій відповідності до вимог статутів і постанов; провідна роль командирів і начальників у реалізації професійної підготовки, єдність індивідуальної й колективної підготовок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Наказ МВС № 62 від 14.02.2008 «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-МВС/type-/62-14.02.2008.
3. Наказ МВС № 69 від 14.02.2008 «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_34/pg_gncwwn.htm
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. — Ст 43; Ст 46.

Науковий керівник к.психол.н., доцент Губа Н.О.

УДК 159.9

Вероніка-Наталія Микитів
студентка 4 курсу факультету № 7 ЛьвДУВС
м. Львів, Україна

ТАТУ ЯК СПОСІБ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті подано психологічну характеристику самопрезентації та її значенні у демонстрації власного «Я» особистістю. Описано важливість успішної самопрезентації для соціального розвитку індивіда. Особливу увагу звернено на самопрезентацію засобами тату. Наведено психологічну характеристику особливостей осіб, що використовують у малюнках тату символи рослини, тварин або ж просто букви і слова.

Ключові слова: самопрезентація, самоставлення, тату, Я-образ, індивідуальність.

Вероніка-Наталія Мыкитив
студентка 4 курсу факультета № 7 ЛьвГУВД
г. Львов, Украина

ТАТУ КАК СПОСОБ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Аннотация. В статье представлена психологическая характеристика самопрезентации и ее значение в демонстрации личностью собственного «Я». Описана важность успешной самопрезентации для социального развития индивида. Особое внимание обращено на самопрезентации средствами тату. Представлена психологическая

характеристика особенностей лиц, использующих в татуировках символы растения, животных или просто буквы и слова.

Ключевые слова: самопрезентация, самоотношение, татуировки, Я-образ, индивидуальность.

Veronika-Nataliya Mykytiv
4-year student of faculty № 7
Lviv State University of Internal Affairs
Lviv, Ukraine

TATTOO AS A WAY OF PERSONALITY'S SELF-PRESENTATION IN THE MODERN WORLD

***Abstract.** The article presents the psychological characteristics of the self-presentation and its meaning in the demonstration of personality. The author describes the role of the successful –self-presentation for the social development of the personality. Particular attention is paid to self-presentation by means of tattoos. The psychological description of the peculiarities of people who use plant symbols, animals or just letters and words in the tattoos is given.*

***Key words:** self-presentation, self-adaptation, tattoo, Self-image, individuality.*

Самопрезентація в процесі життєдіяльності суб'єкта виступає важливим регулятором його соціальної поведінки. Завдяки самопрезентації як невід'ємній частині індивідуальної соціальної поведінки кожна людини дозволяє:

- отримувати від інших людей потрібні ресурси (матеріальні, інформаційні, емоційні та інші). Людина, що уміє подати себе, легше за інших влаштується на роботу, сподобається чоловікові або жінці, знайде спільну мову з керівником тощо;
- конструювати образ власного «Я». Образ «Я» залежить не тільки від власних переконань суб'єкта, але також і від того, як, на його думку, його бачать інші;
- відносно пластично протікати соціальним контактам. У спілкуванні це дозволить істотно згладити моменти критики, знизити конфронтацію і агресію [6].

Самопрезентація різними авторами розглядається як: засіб організації взаємодії з іншими людьми для досягнення своїх цілей; форма соціальної поведінки; засіб підтримки самооцінки; засіб формування образу «Я» і самооцінки; самовираження; прийом усунення когнітивного дисонансу; реалізація мотивації досягнення або ж уникнення невдач; створення стану об'єктивної самосвідомості в результаті сприйняття чужих оцінок ; наслідок підвищення мотивації в результаті фокусування уваги на собі; прояв прагнення до влади в міжособистісних відносинах; особистісна риса ; представлення своїх особистісних якостей у зв'язку з потребою в довірчих відносинах або для встановлення взаємодії.

У сучасному світі мотиваційними чинниками самопрезентації науковці

виокремлюють особливості самоствалення, рівень суб'єктивного контролю, спрямованість особистості, емоційну спрямованість, систему термінальних і інструментальних цінностей, мотивацію досягнення успіху і уникнення невдач.

У суспільстві з кожним роком з'являється все більше варіантів для самовираження, одним з яких є татування. І хоча виток татування тіла сягають в далеке минуле і беруть свій початок з часів первісних племен і народів, тату міцно закріпилось і набуває популярності в сучасній культурі та візуальному мистецтві. Завдяки татуванню особистість певним чином формує соціальну позицію стосовно власної індивідуальності, оскільки певний символи чи малюнок змінює ставлення до себе зі сторони соціуму. В свою чергу особистість, «відзначаючи» своє тіло різноманітними знаками, символами змінює свою поведінку, що впливає на самовираження. Сьогодні тату вийшло за рамки буденного і стереотипного уявлення. З процесом популяризації цього способу самовираження, татування, складність символіки якого будувалося століттями, перейшло в явище повсюдне.

Татування (від полінезійської – «зображення») означає нанесення на людину різних слів, знаків або малюнків шляхом глибокого підшкірного проникнення голки та фарби [4]. Воно є своєрідним «клеймом» на людському тілі і може бути декоративним, символічним, статусним (у певних соціальних групах).

Насьогодні серед найпоширеніших мотивів татування є:

- 1) спосіб самовираження, самопрезентації бажання виділитися, бути оригінальним;
- 2) переконання (релігійні, емблеми клубів, організацій);
- 3) мотив, викликаний комплексом неповноцінності, відчуттям незахищеності і особистої слабкості;
- 4) статусна мотивація (відноситься до кримінального світу);
- 5) косметична, маскування шрамів, родимих плям [4].

Щодо сучасного татування, то воно набуло дещо видозмінених смислових наповнень. Так, військовослужбовці доволі часто використовують татування, задля позначення їхньої приналежності до обраної професії. Також практика активного нанесення малюнку на тіло є у представників кримінального світу та засуджених. Тому розуміючи зміст татувань та особливості їхнього розміщення на тілі, доволі легко інтерпретувати і описувати поведінку та особистісні якості.

Аналізуючи зміст татувань варто зазначити, що доволі часто у татуваннях люди використовують символи рослина або тварин. Наявність рослин, зокрема квітів у татуваннях свідчить про чуттєвість, вразливість, естетичну спрямованість особистості, «бажання бути кращим, ніж є насправді».

Найпопулярнішою твариною, присутньою в татуюванні є, звичайно, *дракон*. Він поєднує в собі протилежності: вогонь і воду, і символізує силу і владу. Намальований *корон* говорить про мужність і відвагу, а *тигр* – символ безстрашності. Особи, що обирають *лева*, можуть підкреслювати особливу силу, владу і могутність або ж навпаки прагнути її набути; ті хто зображає на тілі *голубів*, демонструє лагідність, ніжність, чистоту і любов. Якщо люди для тату обирають символ *риби*, якоря криптограми грецькими буквами (Ісус Христос Божий Син Спаситель) вони транслиують через тіло надію на порятунок душі.

Досить часто використовують татуювання у вигляді букв, слів та словосполучень. Вони є таким собі «емоційним повідомленням» на тілі людини про важливих людей або улюблені місця.

На наявність татуювань у людини впливають не тільки зовнішні фактори, такі як мода або прихильність до субкультур, а й психологічні аспекти, такі як: внутрішнє бунтарство, закарбування спогадів і бажання жити в минулому, позбавлення від комплексів, спосіб позбавлення від болю морального через біль фізичний та інше. Для одних тату – разовий експеримент, для інших – стиль життя, в когось – можливість заявити про себе.

Варто зазначити, що для досягнення цілей самопрезентації, їй потрібно правильно організувати процес управління враженням про себе, керуючись особливостями соціуму, якому людина презентує себе зі своїми індивідуальними особливостями. Для досягнення успішної самопрезентації особа використовує певні стратегії, техніки і тактику самопрезентації.

Безперечно, ефективність самопрезентації визначається доцільним використанням спеціальних технік і стратегій, а також природним умінням людини поводити себе відповідно до ситуації, висловлювати свої емоції, світогляд та характер шляхом татуювання. Самопрезентація є реальним засобом формування образу «Я». В системі особистісних орієнтирів вона помічає «точку перетину» соціального та внутрішньопсихологічного в структурі особистості.

Зрештою, можна стверджувати, що прояв власного «Я», інформаційне наповнення про особистість та її життя, бажання, емоції через татуювання – все це було від початку й до сьогодні, адже цей специфічний вид самопрезентації зародився ще у давніх племенах і досі актуальний, задля привертання до себе уваги та невеличкого опису особистості, що має характерні візерунки на власному тілі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гофман Э. Представление себя другим в повседневной жизни / Э. Гофман. — М., 2000. — 30 с.
2. Зарицька В. В. Формування здатності до самореалізації. Програма для старшокласника / Укл. В. В. Зарицька. — Запоріжжя : Час, 2004. — 24 с.

3. Капустюк О. М. Самопрезентація як засіб створення позитивного іміджу особистості: дис... канд. психол. наук : 19.00.05 / Капустюк Олена Миколаївна. — К., 2007. — 252 с.
4. Татуировки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.moda-i-zdorovie.ru/tattoo/reasons.html>
5. Татуювання. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Татуювання>.
6. Федорова Н. А. Проблема самопрезентации в современной социальной психологии: использование понятийного аппарата теории деятельности [Електронний ресурс] / Н. А. Федорова. — Режим доступу:
http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhdunaro/nauchnye_m/razdel_3_a/fedorova_n.html

Науковий керівник: Калька Наталя Миколаївна
Старший викладач кафедри психології ЛьвДУВС

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.43:658.5

Серик Ыдырыс

д-р. екон. наук, професор

Жанар Тохаева

докторант по специальности «Менеджмент и туризм»

МКТУ имени Х. А. Ясави

г. Туркестан, Республика Казахстан

ПРОЦЕСС УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

***Аннотация.** В статье рассматривается вопрос об эффективном управлении инновационной деятельностью сельскохозяйственных предприятий и устойчивым развитием бизнеса. Процесс управления инновационной деятельностью имеет стратегический характер, приводящий к исследованиям инновационных коммуникаций и созданию глобального рынка новшеств. Управление инновационной деятельностью предприятий позволит повысить конкурентоспособность, анализировать и прогнозировать развитие предприятия в долгосрочной перспективе, что является не маловажным в развитии экономики. Финансирование аграрной науки, рычаги инновационной политики и новые формы менеджмента выделены как наиболее эффективные пути воздействия на развитие предприятия.*

***Ключевые слова:** инновационная деятельность, инновационная политика, сельскохозяйственные предприятия, аграрная наука.*

Серік Идирис

д-р. екон. наук, професор

Жанар Тохаева

докторант за фахом «Менеджмент і туризм»

МКТУ імені Х. А. Ясави

м. Туркестан, Республіка Казахстан

ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

***Анотація.** У статті розглядається питання про ефективне управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств і стійким розвитком бізнесу. Процес управління інноваційною діяльністю має стратегічний характер, що призводить до досліджень інноваційних комунікацій і створення глобального ринку нововведень. Управління інноваційною діяльністю підприємств дозволить підвищити конкурентоспроможність, аналізувати і прогнозувати розвиток підприємства в довгостроковій перспективі, що є не менш важливим у розвитку економіки. Фінансування аграрної науки, важелі інноваційної політики і нові форми менеджменту виділені як найбільш ефективні шляхи впливу на розвиток підприємства.*

***Ключові слова:** інноваційна діяльність, інноваційна політика, сільськогосподарські підприємства, аграрна наука.*

Serik Ydyrys

Doctor of Economical Sciences, Professor

Zhanar Tokhayeva

PhD Doctorate, Department of Management and Tourism

Kh. A. Yasawi International Kazakh-Turkish University

Turkestan city, Kazakhstan

MANAGEMENT PROCESS OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. *This article discusses the issue of effective management of innovative activities of agricultural enterprises and sustainable business development. The process of managing innovation activities is of a strategic nature, leading to research on innovative communications and the creation of a global market for innovations. Management of innovative activities of enterprises will increase competitiveness, analyze and forecast the development of the enterprise in the long term, which is important in the development of the economy. Financing of agrarian science, levers of innovation policy and new forms of management are identified as the most effective ways of influencing the development of an enterprise.*

Key words: *innovative activity, policy, agricultural enterprises, agrarian science.*

В Казахстане приоритетным направлением инновационного развития сельскохозяйственных предприятий является в первую очередь использование технологических инноваций. Объективно, что высокий научно-исследовательский потенциал агропромышленного комплекса может складываться, прежде всего, из современного уровня материально-технической базы научно-исследовательских институтов и профильных высших учебных заведений. Наряду с этим, на сегодняшний день потенциал аграрной науки используется слабо, доля инновации, передовых технологий в развитии сельскохозяйственного производства незначительна. Наблюдается старение кадров, отток ученых, снижается уровень профессионализма, отсутствует стимул для привлечения молодежи в науку.

К примеру, за последние 10 лет, количество научных кадров сократилось на 8%, идет процесс старения кадров, средний возраст научных сотрудников с ученой степенью составляет 57 лет, главных научных сотрудников – 65 лет, ведущих и старших научных сотрудников – 54 года, младших научных сотрудников – 30 лет. Количество научных сотрудников пенсионного возраста составляет 15%. Средняя заработная плата ученого на порядок ниже, чем в других секторах экономики. Начиная с 2012 г. количество научных публикаций сократилось на 40%, зарубежных стажировок на 26%. Это говорит о снижении качества научных исследований и уровня подготовки ученых.

Анализ международного опыта показывает, что доля финансирования науки со стороны бизнес-сообщества составляет в Люксембурге – 80%, Японии и Германии – 70%, в Финляндии, Швеции, Китае, США – 65%, во Франции – 54%. Данный показатель в Казахстане составляет менее 5% [1, с. 1]

В настоящее время стоит вопрос о необходимости создания рынка инноваций в агропромышленном комплексе, который способен помочь в решении проблемы самофинансирования и перехода на рыночные механизмы существования научных учреждений и увеличить конкурентоспособность отечественного сельскохозяйственного рынка. Воплощение инновационных процессов в новых продуктах является основой экономического роста. Научно-технический прогресс привел к появлению новых технологий и производств и вызвал существенную трансформацию привычного экономического уклада.

В Казахстане селекционные достижения и инновационные технологии, изобретенные учеными, необходимо внедрять на производстве, однако не всегда научные институты обладают необходимой производственной инфраструктурой. Именно на этом этапе должен активно подключаться бизнес. В целом, финансирование аграрной науки из республиканского бюджета на 2018–2020 гг. составляет 12,6 млрд. тенге. Финансирование осуществляется по 21 приоритетному направлению развития науки. Вместе с тем МСХ намерено повысить участие бизнеса в продвижении аграрной науки [2, с. 1]

Надо отметить, что инновационная политика это мощный рычаг, с помощью которого возможно преодолеть спад в экономике, обеспечить ее структурную перестройку, насытить рынок разнообразной конкурентоспособной продукцией. Переход к инновационной модели экономики означает не только стабилизацию, но и постепенное повышение технического и технологического уровня отечественного производства, приближение его к группе высокоразвитых стран мира.

Инновационная политика регламентирует сложную систему научно-технической, маркетинговой, управленческой, производственной и экономической деятельности, целью которой является внедрение инноваций в работу предприятия для обеспечения удовлетворения потребностей заказчиков и оптимальной загрузки производства.

Носителем инновационного продукта выступает инновационное агропромышленное предприятие. Вопрос: какое предприятие следует считать инновационным? В мировой практике к инновационным принято относить предприятия, в которых более 70% общего объема продукции в денежном измерении за отчетный налоговый период формируется за счет производства инновационной продукции. Если такой критерий распространить на отечественные предприятия, то станет очевидным: в сельском хозяйстве Казахстана в настоящее время очень мало инновационных предприятий.

Деятельность сельскохозяйственного предприятия связана с непрерывным потоком многообразных изменений. Адаптация к инновациям, их проведение требуют разнообразных преобразований, как правило, новых для организации и

потому носящих инновационный характер. Избранная инновационная стратегия должна быть реализована. Для успешного достижения поставленных инновационных целей необходим способ управления изменениями инновационного характера. Другими словами, предприятию необходима модель управления инновационной деятельностью [3, с. 82].

Управление организацией – целенаправленное, упорядочивающее воздействие администрации на его коллектив с целью обеспечения эффективного выполнения плана развития организации для расширенного воспроизводства. Функции управления сельскохозяйственным предприятием:

- планирование инновационной деятельности как части стратегии организации;
- внедрение новых технологий, оборудования, новых форм организации труда и его оплаты;
- формирование организационной структуры инновационной деятельности организации, организация инновационного процесса;
- наблюдение и проверка исполнения установленных правил и распоряжений, оценка эффективности принятия управленческих решений и их выполнения;
- выявление отклонений и разработка корректирующих мероприятий [4, с. 11].

Процесс управления инновационной деятельностью предприятия включает в себя применение новых форм менеджмента. Например, можно сэкономить на мелких товарах, но внедрить более эффективную систему управления предприятием и в итоге получить более высокую прибыль. А также инновационная деятельность требует четкого планирования и контроля. Иначе даже самая передовая технология может принести предприятию убыток, а не доход.

Управление инновационной деятельностью связано с повышенным уровнем риска, как правило, в инновационном портфеле должно находиться несколько идей, которые могут быть реализованы на предприятии. Аналитики не рекомендуют заниматься развитием одного крупного инновационного проекта, а рассредоточить свои усилия на несколько мелких проектов. Очевидно, что такой подход позволяет снизить объемы инвестиций для проектов и получить прибыль в случае реализации одной или нескольких бизнес-идей [5, с. 79].

Таким образом, внедрение инновации и управление инновационной деятельностью на предприятиях сельского хозяйства:

- во-первых, открывают возможности значительного увеличения производства, роста производительности труда, сокращения сроков окупаемости вложенных капиталов и соответствующего повышения их доходности;

– во-вторых, результаты деятельности передовых предприятий области, применяющих инновации, свидетельствуют о повышении эффективности хозяйствования на этой основе, тем самым, расширяются источники привлечения капитала, активизируется процесс коммерциализации научных идей и повышается инвестиционная привлекательность регионов;

– в-третьих, применение достижений научно-технического прогресса расширяет сферу формирования аграрного капитала с помощью перемещения его из других отраслей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРЫ:

1. Модернизация и развитие аграрной науки // [Электронный ресурс]. — URL : <http://abkaz.kz/modernizaciya-i-razvitie-agrarnoj-nauki/> (дата обращения : 23.09.2016)
2. Развитие аграрной науки невозможно без участия бизнеса/ / [Электронный ресурс]. — URL : <http://mgov.kz/ru/biznesti-atysuynsyz-agrarly-ulymdy-damytu-m-mkin-emes/> (дата обращения : 28.09.2017)
3. *Болдырева С. Б.* Процесс управления инновационной деятельностью сельскохозяйственного предприятия / *Болдырева С. Б., Аксенова Т. Н.* // Молодой ученый : научный журнал. — 2009. — № 11. — С. 82-85.
4. *Мумладзе Р. Г.* Эффективность управления инновациями в сельском хозяйстве : монография / *Мумладзе Р. Г., Платонов А. В.* — М. : Изд-во «Русайнс», 2014. — С. 9-11.
5. *Джумабаева А. М.* Управление инновационной деятельностью предприятия // *Ізденістер, нәтижелер. Исследования, результаты : научно-метод. журнал.* — 2011. — № 2. — С. 78-84.

УДК 657

Ірина Галушак
канд. екон. наук
доцент кафедри обліку і аудиту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
м. Івано-Франківськ, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБЛІКУ В ТОВАРИСТВАХ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Анотація. У статті розглянуто нормативно-правову регламентацію обліку в товариствах з обмеженою відповідальністю. Пропозиції щодо удосконалення обліку дають можливість підняти на якісно вищий рівень обробку та представлення економічної інформації. Наведено нормативно-правові акти, що регламентують облік в товариствах з обмеженою відповідальністю.

Ключові слова: нормативно-правовий облік, товариства з обмеженою відповідальністю, регламентація обліку, суб'єкти господарювання.

Ирина Галушчак

канд. экон. наук

доцент кафедры учета и аудита

ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника»

г. Ивано-Франковск, Украина

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ УЧЕТА В ОБЩЕСТВЕ С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ

Аннотация. В статье рассмотрена нормативно-правовая регламентация учета в обществах с ограниченной ответственностью. Предложения по совершенствованию учета дают возможность поднять на более высокий уровень обработку и предоставление экономической информации. Приводятся нормативно-правовые акты, регламентирующие учет в обществах с ограниченной ответственностью.

Ключевые слова: нормативно-правовой учет, общества с ограниченной ответственностью, регламентация учета, субъекты хозяйствования.

Iryna Halushchak

PhD (Economics), Associate Professor at

Department of Accounting and Audit

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Ivano-Frankivsk, Ukraine

NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF ACCOUNTING IN LIMITED LIABILITY COMPANIES

Abstract. The article deals with the normative and legal regulation of accounting in limited liability companies. The proposals for improving the accounting give an opportunity to raise the level of processing and presentation of economic information at a higher level. The normative and legal acts regulating accounting in limited liability companies are given.

Key words: normative and legal, accounting, limited liability companies, accounting regulation, business entities.

Розглядаючи питання нормативної регламентації обліку в товариствах з обмеженою відповідальністю слід найперше звернутися до Господарського Кодексу України, оскільки, Господарський кодекс України визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають в процесі організації здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання (операції з формування, зміни та використання власного капіталу, що виникають внаслідок господарської діяльності). А також встановлює умови і порядок випуску та придбання цінних паперів суб'єктами господарювання.

Цивільним кодексом України регулюються взаємовідносини, що виникають під час діяльності суб'єктів. Зокрема питання господарських зобов'язань та заборгованостей, що виникають в процесі управління господарською діяльністю. Визначає поняття, види господарських товариств, а також склад їхнього майна [7].

Закон України «Про господарські товариства» визначає поняття і види господарських товариств, правила їх створення, діяльності, а також права і обов'язки їх учасників та засновників. Він встановлює мінімальний розмір статутного капіталу для різних видів товариств, що становить для товариства з

обмеженою відповідальністю, товариства з повною та додатковою відповідальністю – суму, еквівалентну 100 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення товариства [2].

Також цим законом регламентується створення резервного фонду господарських товариств. Розмір даного фонду при створенні не повинен бути меншим 25% статутного фонду та інших фондів, а розмір щорічних відрахувань до нього не менше 5% суми чистого прибутку [2].

Найголовнішим нормативним актом, з якого беруть початок всі інші правові документи в сфері бухгалтерського обліку, є Закон України в Україні «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16.07.1999 р. № 996-XIV. Загалом він визначає основні засади функціонування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а також правильне ведення обліку власного капіталу, його правове регулювання та надання повної й правдивої інформації. Закон запобігає заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів та доходів підприємств [1].

Фінансові результати (прибуток, збиток) кожного підприємства, згідно з національними стандартами відображаються у фінансових звітах, які надають повну інформацію про його фінансовий стан. Необхідність ефективного управління підприємством, яке призводить до збільшення фінансових результатів зумовлює потребу в складанні фінансової звітності. Показники, відображені в фінансовій звітності та порядок їх заповнення, залежать від інтересів користувачів фінансової звітності. Процес інтеграції української економічної системи в європейську і світову спільноту висуває вимогу однотипності звітних форм і стандартів бухгалтерського обліку для всіх країн. Враховуючи це, в Україні діють такі національні стандарти бухгалтерського обліку, які забезпечують складання фінансової звітності і чітко відображають в них отриманий фінансовий результат: НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність», П(С)БО 15 «Дохід», П(С)БО 16 «Витрати», Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», діючий План рахунків в Україні та Інструкція, щодо його використання та ін.

Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій. Господарські операції повинні відображатись в облікових регістрах під час надходження первинних документів або підсумком за місяць. Регістри бухгалтерського обліку будуються за кореспонденцією рахунків, яка встановлена Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку, активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій, що дозволяє

уникати помилок, пов'язаних із складанням проводок, які не мають економічного змісту. Інструкція встановлює призначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку для узагальнення методом подвійного запису інформації про наявність і рух активів, капіталу, зобов'язань та факти фінансово-господарської діяльності підприємства [4, с. 64].

У сучасних кризових умовах стан та результати діяльності вітчизняних підприємств перебувають під пильним наглядом різноманітних суб'єктів, зокрема державних органів влади, кредиторів, інвесторів, постачальників, споживачів, власників та ін. Це пояснюється намаганням зацікавлених осіб відстежувати існуючі тенденції у функціонуванні підприємств з метою запобігання різноманітним групам ризиків та оперативного реагування на потенційні проблеми. Наголосимо, однак: представники внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства мають властиві та притаманні їм цілі в процесі здійснення діагностики, що зумовлює подальший вибір методів, методик, засобів діагностики. За таких умов переважно ключовими для здійснення цільової діагностики є методики, відображені у чинній нормативно-правовій базі, оскільки їх надалі закладають в основу розроблення методичних положень та рекомендацій стосовно оцінювання певних сфер та об'єктів на різних рівнях [6].

Підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, підпорядкування та видів діяльності в роботі з персоналом використовують поряд з нормативно-правовими актами локальні (внутрішні) організаційно-правові документи, а саме:

- правила внутрішнього трудового розпорядку;
- штатний розпис;
- положення про структурні підрозділи (за наявності);
- посадові інструкції;
- положення про оплату праці;
- положення про преміювання;
- положення про винагороду за підсумками роботи за рік [6].

Зазначені документи розробляються власником або уповноваженим ним органом (в окремих випадках за погодженням з профспілковим комітетом, а якщо його немає – з представниками, вільно обраними на загальних зборах найманих працівників) з урахуванням вимог чинного законодавства [6, с. 81].

Основним документом серед зазначених є правила внутрішнього трудового розпорядку (далі – Правила), які регулюють права та обов'язки усіх учасників трудового процесу. Правила регламентують:

- трудовий розпорядок на підприємстві;
- порядок прийняття на роботу і звільнення працівників;

- основні права та обов'язки працівників і власника підприємства;
- застосування заохочень за успіхи в роботі та заходів стягнення за порушення трудової дисципліни [5].

За сферою дії Правила поширюються на всіх працівників, які працюють за трудовим договором, незалежно від статусу (основний, сумісник), строку трудового договору (на невизначений строк, строковий, тимчасовий, сезонний), виду виконуваної роботи, режиму роботи (повний робочий час, неповний робочий час), віку, статі тощо за винятком окремих категорій працівників деяких галузей народного господарства, для яких діють статuti і положення про дисципліну (Статут про дисципліну працівників зв'язку, Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту, Статут про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб, інші) [5].

Оскільки записи до трудових книжок вносять на підставі штатного розпису, назви посад у ньому мають відповідати професійним назвам робіт за Класифікатором професій ДК 003:2005. При цьому в штатному розписі слід застосовувати повну назву посади (професії) відповідно до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників.

Штатний розпис затверджується власником або уповноваженим ним органом на поточний рік (грифом «Затверджую», а в окремих випадках і відповідним наказом), без будь-яких погоджень із профспілковим комітетом або іншим представницьким органом найманих працівників.

Протягом року до штатного розпису може бути внесено зміни чи доповнення, зокрема у разі:

- введення (виведення) штатних одиниць;
- зміни розміру посадових окладів;
- встановлення (скасування) надбавок або доплат;
- зміни назв посад (професій), категорій, розрядів тощо [6].

Зміни до штатного розпису вносять на підставі наказу із загальної діяльності. Кількість і періодичність таких змін протягом року не обмежується. При цьому якщо до штатного розпису вносяться незначні зміни (вводяться або виводяться посади, змінюються посадові оклади, встановлюються доплати), то штатний розпис, затверджений на поточний рік, не замінюють (не переписують), а в практичній роботі керуються наказом про внесення до нього відповідних змін [5].

Якщо ж протягом року структура підприємства трансформується докорінно (створюються або ліквідуються структурні підрозділи), має бути видано наказ про затвердження нового штатного розпису із зазначенням дати введення його в дію та скасування штатного розпису, затвердженого на поточний рік [6].

Отже, кожен нормативний акт по своєму має важливе значення і регулює певну частину обліку власного капіталу. Слід відмітити, що в Україні відсутнє Положення (стандарт) бухгалтерського обліку, що регулює відображення в обліку власного капіталу. Ті моменти обліку, які були не висвітлені у П(С)БО, а саме: формування, зміна та використання власного капіталу, перелік рахунків та типові кореспонденції тощо, знаходять своє відображення у законах, положеннях та інструкціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV. [Електронний ресурс] : сайт Верховної ради України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 49. [Електронний ресурс] : сайт Верховної ради України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Кодекс України «Кодекс законів про працю» редакція від 02.12.2017 р. [Електронний ресурс] : сайт Верховної ради України. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. *Пархоменко В. М.* Бухгалтерський облік в Україні. Нормативи. Коментарі. / *В. М. Пархоменко.* — К. : Лібра, 2014. — 448 с.
5. Правила внутрішнього трудового розпорядку. [Електронний ресурс] : сайт Верховної ради України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
6. *Рожнов В. В.* Організаційно-нормативні документи підприємства: Правила внутрішнього трудового розпорядку: Штатний розпис / *В. В. Рожнов* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=382>
7. Цивільний кодекс України редакція від 15.12.2017 р. [Електронний ресурс]: сайт Верховної ради України. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

УДК 330.341.1

Зоряна Герасимів

*канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Анотація. У статті розкрито необхідність впровадження інновацій у сільськогосподарське виробництво. Розглянуто інновації в галузях рослинництва і тваринництва. Проаналізовано основні проблеми розвитку сільського господарства. Розкрито перешкоди запровадження інновацій. Запропоновано заходи для активізації інноваційної діяльності.

Ключові слова: інновація, інноваційна технологія, конкурентоспроможність, ефективність, інноваційна стратегія.

Зоряна Герасимив

*канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства
ОП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
г. Бережаны, Україна*

ИННОВАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

***Аннотация.** В статье раскрыта необходимость внедрения инноваций в сельскохозяйственное производство. Рассмотрены инновации в области растениеводства и животноводства. Проанализированы основные проблемы развития сельского хозяйства. Раскрыты препятствия внедрения инноваций. Предложены меры по активизации инновационной деятельности.*

***Ключевые слова:** инновация, инновационная технология, конкурентоспособность, эффективность, инновационная стратегия.*

Zoriana Herasymiv

*PhD (Geography), Docent, Associate Professor at Department of Economy
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Berezhany Agrotechnical Institute
Berezhany, Ukraine*

INNOVATIVE SUPPLY OF AGRICULTURAL PRODUCTION

***Abstract.** The article deals with the necessity of introducing innovations in agricultural production. The innovations in the fields of plant growing and animal husbandry are reviewed. The main problems of agricultural development are analyzed. The obstacles to introducing innovations are revealed. The measures to enhance innovation activities are proposed.*

***Key words:** innovation, innovative technology, competitiveness, efficiency, innovative strategy.*

У сучасних умовах господарювання сільськогосподарські підприємства, які використовують найновіші досягнення науки і техніки, застосовують прогресивні технології виробництва та переробки продукції, мають більше можливостей для створення конкурентоспроможної продукції, для збереження та розширення ринків збуту. Тому інноваційна діяльність виступає важливим фактором економічного розвитку, дозволяє забезпечити конкурентні переваги сільгоспвиробникам на внутрішньому та зовнішніх ринках. Застосування інноваційних технологій дає змогу раціональніше використовувати природні, матеріальні і трудові ресурси, підвищити економічну ефективність виробництва.

Питанням інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств присвячені наукові праці таких вчених: В. Г. Андрійчука, Ю. М. Бажала, О. І. Дація, М. І. Долішнього, О. Ю. Єрмакова, Ю. О. Лупенка, П. Т. Саблука, В. М. Трегобчука, О. В. Шкільова, О. В. Шубравської та ін.

Потребують вдосконалення наукові і практичні засади інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, обґрунтування ефективності впровадження інноваційних технологій в окремих галузях сільського

господарства та перспективи інноваційного розвитку підприємств аграрної сфери в окремих регіонах країни.

Метою статті є дослідження особливостей впровадження інновацій у сільськогосподарське виробництво.

У сучасних умовах господарювання важливого значення набуває науково-технічне зростання та забезпечення структурних перетворень в аграрній сфері, щодозволить підвищити ефективність виробництва, отримати конкурентні переваги, сприятиме енерго- та ресурсозбереженню, забезпечить перспективний розвиток.

Інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [2].

У сільськогосподарському виробництві інновації можуть впроваджуватись шляхом введення у виробничий процес окремих інноваційних операцій або шляхом використання принципово нових енергозберігаючих, екологічнобезпечних інноваційних технологій.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва дозволяє виділити основні проблеми галузі:

- 1) застаріле обладнання та низький рівень техніко-технологічного оснащення виробництва;
- 2) зниження родючості ґрунтів, їх виснаження, розвиток ерозійних процесів;
- 3) низька врожайність рослин та продуктивність тварин;
- 4) значні втрати при збиранні, переробці та зберіганні врожаю;
- 5) невисокий рівень залучення інвестицій, в тому числі й іноземних;
- 6) диспаритет цін на продукцію сільського господарства та промисловості;
- 7) низька конкурентоспроможність виробленої продукції;
- 8) невисока заробітна плата працівників аграрної сфери;
- 9) проблеми сертифікації продукції органічного землеробства;
- 10) недостатній рівень державної підтримки.

Реалізація інноваційних проектів у сільськогосподарському виробництві дасть змогу знизити собівартість, підвищити ефективність, забезпечити виробництво продукції в достатній кількості та належної якості для потреб внутрішнього і зовнішнього ринків.

Інновації у сільському господарстві проявляються у вигляді нової або вдосконаленої техніки, технології, сировини чи продукції, зокреманових сортів рослин, порід тварин, добрив, засобів захисту рослин, техніки, технологій обробітку ґрунту тощо. В галузі рослинництва впровадження інновацій

пов'язане з розвитком генної інженерії, селекції, органічного землеробства, застосуванням ресурсозберігаючих технологій. У тваринництві інновації пов'язані із впровадженням біотехнологій, селекційно-племінною роботою, покращенням систем годівлі та техніко-технологічного забезпечення тваринницьких комплексів.

Не менш важливими для розвитку вітчизняного агропродовольчого сектора є управлінські інновації. Використання міжнародного досвіду інноваційних змін у формах і методах організації виробництва й управління у даній сфері полегшує і пришвидшує адаптацію вітчизняного аграрного сектора до світових умов господарювання, забезпечує належний рівень конкурентоспроможності української агропродовольчої продукції [3].

Однак на перешкоді запровадженню інновацій у сільськогосподарських підприємствах України є висока їх вартість, нестача коштів для переходу на інноваційні засади господарювання, низький рівень державної підтримки сільського господарства, відсутність належного нормативно-правового забезпечення.

Ефективність підприємницької діяльності окремої фірми, галузі чи народного господарства в цілому значною мірою залежить від організації інноваційної діяльності. Сьогодні багато науковців та практиків розглядають стратегічне управління як один із ключових моментів успіху підприємства [1].

Стратегію розвитку сільськогосподарських підприємств на інноваційних засадах потрібно розробляти на довгострокову перспективу для раціонального використання ресурсів, збільшення прибутку, забезпечення конкурентних переваг на світовому та вітчизняному ринках.

Важливим є пошук таких інноваційних рішень для сільськогосподарських підприємств, які б забезпечили підвищення продуктивності праці, зниження собівартості, зростання ефективності виробництва, економію ресурсів, підвищення конкурентоспроможності та збільшення обсягів виробництва продукції.

З метою активізації інноваційної діяльності потрібно забезпечити державну підтримку сільгоспвиробників, які впроваджують інноваційні технології, сприяти розвитку аграрної науки, залучати інвестиції для реалізації інноваційних проектів, розробити інноваційну стратегію розвитку аграрних формувань на основі аналізу сильних та слабких сторін, загроз і можливостей ефективного здійснення сільськогосподарської діяльності, обґрунтувати перспективний розвиток аграрних формувань окремих регіонів країни на інноваційних засадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єрмаков О. Ю. Інноваційно-інвестиційне забезпечення виробничої діяльності сільсько-господарських підприємств: Монографія // О. Ю. Єрмаков, А. А. Гребеннікова. — Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. — 140 с.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
3. Шубравська О. В. Інноваційні трансформації аграрнопродовольчого сектора економіки : світові тенденції та вітчизняні реалії / О. В. Шубравська // Економіка і прогнозування. — 2010. — № 3. — С. 90-102.

УДК: 338.43(477.42)

Ірина Гурська
канд. екон. наук, доцент
Адріана Патіота
студентка II курсу ВП НУБіП України
«Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація: Досліджено сучасний стан розвитку аграрних формувань Тернопільській області, який характеризується нестабільністю розвитку, збитковістю окремих виробництв та аграрних підприємств, залежністю результативності виробництва від природно-кліматичних умов. Визначено перспективні напрями підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: ефективність, рентабельність, аграрні формування, агропромисловий сектор економіки.

Ирина Гурская
канд. эконом. наук, доцент
Адриана Патиота
студентка II курса
ОП НУБіП Украины
«Бережанский агротехнический институт»
г. Бережаны, Украина

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация: Исследовано современное состояние развития аграрных формирований Тернопольской области, которое характеризуется нестабильностью развития, убыточностью отдельных производств и аграрных предприятий, зависимостью результативности производства от природно-климатических условий. Определены перспективные направления повышения эффективности сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: эффективность, рентабельность, аграрные формирования, агропромышленный сектор экономики.

Iryna Hurska

PhD (Economics), Associate Professor, Head of Department of Economy of Enterprise

Adriana Patiota

student of II course

Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Berezhany Agrotechnical Institute

Berezhany, Ukraine

PROSPECTS FOR AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT IN TERNOPIL REGION

Abstract. *The author investigates the present state of the development of agrarian formations in Ternopil region, which is characterized by the instability of the development, the unprofitability of separate production and agrarian enterprises, and the dependence of production efficiency on natural and climatic conditions. The perspective directions of increasing the efficiency of agricultural production are determined.*

Key words: *efficiency, profitability, agrarian formation, agro-industrial sector of economy.*

Розвиток аграрного сектору завжди був однією з пріоритетних сфер як зовнішньоекономічного, так і внутрішньоекономічного розвитку національної економіки, адже питання організації виробництва й підтримки продовольчого забезпечення для окремої країни актуальні в усі часи. В сучасних умовах головними перспективами розвитку аграрного сектору є забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, що передбачає забезпечення його прибутковості.

Відомо, що сільське господарство є специфічною галуззю економіки. Це проявляється в тому, що, на відміну від багатьох інших галузей економіки, результати його діяльності значно залежать від природно-кліматичних умов. Тому одним із важливих напрямків розвитку сільськогосподарського виробництва є зменшення ризиків від природно-кліматичних умов та забезпечення подальшого розвитку аграрного сектора шляхом удосконалення системи захисту господарств [2].

Тернопільська область є аграрним регіоном, який володіє досить хорошим потенціалом (земельних, людських та матеріальних), щодо виробництва різних видів сільськогосподарської продукції. Процеси, що визначають економічний стан аграрного сектора області, останнім часом стимулюють підприємства вдаватися до все нових заходів щодо підвищення рівня конкурентоспроможності своєї продукції на вітчизняному та світових ринках.

Аналіз основних показників розвитку аграрного сектору Тернопільської області (табл. 1), вказує, що у процесі реформування зменшилася кількість сільськогосподарських підприємств на 26 одиниці. В 2016 р. земельна площа сільськогосподарських угідь становила 460,5 тис. га, що на 35,2 тис. га менше порівняно із 2012 р., а число зайнятих в аграрному секторі мало нестабільний показник. Наведені статистичні дані по аграрних формуваннях розглядаються

нами, як наслідок затяжної економічної кризи, яка зумовила структурні зміни і вивільнення висококваліфікованих працівників із даної галузі. З огляду на таку ситуацію можна зробити висновок, що значна їх частина перейшла у більш прибуткові галузі економіки.

Важливе значення в умовах ринкової економіки має не кількість господарюючих суб'єктів, а результати їх економічної діяльності. На розвиток аграрного сектору впливають такі чинники, як посівні площі та врожайність, поголів'я худоби та її продуктивність. У процесі господарської діяльності аграрні формування Тернопільської області одержали прибутку від реалізації продукції в 2016 р. на суму 1054 млн. грн, а рівень рентабельності виробництва становив 13,1 %, що на 2,2 відсоткові пункти нижче ніж у 2012 р.

Таблиця 1

**Основні показники стану та розвитку аграрного сектору
Тернопільської області**

Показники	Роки					Відхилення (+/-) 2016 р. до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	2016	
Сільськогосподарські підприємства, од.	1052	1044	1020	1023	1026	-26
Площа сільськогосподарських угідь, всього, тис. га	797,5	798,3	803,0	793,4	812,2	140,7
Середньооблікова чисельність працівників, тис. осіб	10,6	10,9	11,1	9,3	8,6	-2,0
Виробництво валової продукції у співставних цінах 2010 р., млн грн	3715,4	3781,8	4814,6	4130,2	4444,1	728,7
Реалізовано продукції всього, млн. грн	4142,7	4180,6	5884,5	8719,2	9077,2	4934,5
Одержано в розрахунку на 1 сільськогосподарське підприємство						
валової продукції, млн грн	9,2	8,4	10,9	15,9	16,8	7,6
прибутку, млн грн	1,2	0,7	2,4	9,6	3,9	2,7
Рівень рентабельності (збитковості), %	15,3	8,1	21,1	39,9	13,1	-2,2

Аналіз причин та умов недосконалого розвитку аграрного сектору проведений В. П. Рябоконею [3, с. 83], який виділив чотири основні групи чинників, що впливають на їх стан:

1. скорочення чисельності сільського населення, яке має значно вищі темпи, ніж скорочення чисельності жителів міст;
2. високий рівень безробіття в сільській місцевості;
3. найнижча заробітна плата у порівнянні з іншими галузями економіки;
4. переважання ручної праці в господарствах населення.

Основними умовами перспективного розвитку аграрного сектору є «надійне забезпечення населення дешевими продуктами харчування, промисловості сировиною, збалансування попиту і пропозиції на ринку,

збільшення експорту продовольчої продукції» [1, с. 26], що в повній мірі відображає суспільні очікування населення від аграрного бізнесу.

Тому перспективами розвитку аграрного сектору є: підвищення пріоритетності принципу прибутковості у порівнянні з соціальною складовою аграрного сектору; посилення ролі несільськогосподарської зайнятості сільського населення в контексті впровадження диверсифікації виробництва аграрними формуваннями; посилення капіталізації аграрних формувань, особливо зарахунок вливання фінансових ресурсів з інших галузей економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудар Т. Г. Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектора економіки України : зб. тез доповідей наук. конф. проф.-викл. складу [«Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності»], (Тернопіль, 2013) / МОНУ, ТНЕУ. — Тернопіль : ТНЕУ, 2013. — С. 25-27.
2. Недбаєва С. М. Державне регулювання страхуванням сільськогосподарських ризиків / Недбаєва С. М. // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 24. — С. 88-91.
3. Рябоконт В. П. Використання земельних ресурсів господарств населення в кооперативних умовах / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 82-87.

УДК 331.5.024.5

Оксана Замора
канд. екон. наук, доцент
Юлія Цюпка
студентка групи Ек-31Б
факультету економіки і природокористування
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна,

РЕАЛІЗАЦІЯ АКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ

Анотація. Розглянуто стан ринку праці та особливості зайнятості і безробіття в регіоні. З метою реалізації активної політики зайнятості проаналізовано проблемні питання щодо продуктивної зайнятості населення та регулювання безробіття. Зроблено висновок щодо розширення видів тимчасової зайнятості соціального спрямування.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, працевлаштування, економічно активне населення, МОП, соціальний захист.

Оксана Замора
канд. екон. наук, доцент
Юлія Цюпка
студентка групи Ек-31Б
факультету економіки і природопольовання
ОП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
г. Бережаны, Україна,

РЕАЛИЗАЦИЯ АКТИВНОЙ ПОЛИТИКИ ЗАНЯТОСТИ

Аннотация. Рассмотрено состояние рынка труда и особенности занятости и безработицы в регионе. С целью реализации активной политики занятости проанализированы проблемные вопросы занятости населения и регулирования безработицы. Сделан вывод о расширении видов временной занятости социальной направленности.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, трудоустройство, экономически активное население, МОТ, социальная защита.

Oksana Zamora

PhD (Economics), Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise

Yuliya Tsyupka

Student of Ek-31B Group

Faculty of Economics and Natural Resources

Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Berezhany Agrotechnical Institute

Berezhany, Ukraine

REALIZING ACTIVE POLICY OF EMPLOYMENT

Abstract. The state of the labor market and the specifics of employment and unemployment in the region is considered. To implement an active employment policy, the problematic issues of productive employment of the population and regulation of unemployment are analyzed. The conclusion is drawn of the expansion of types of temporary employment of social orientation.

Key words: labor market, employment, unemployment, economically active population, International Labour Organization, social protection.

Реалізація активної політики зайнятості на етапі ринкової трансформації спрямована на забезпечення продуктивної зайнятості та попередження стрімкого зростання безробіття шляхом включення в дію ринкових механізмів, що сприяють встановленню динамічної рівноваги попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці. Пріоритетного значення набувають заходи активної політики зайнятості – сприяння повній, продуктивній та вільно обраній зайнятості з метою стимулювання економічного зростання і розвитку, підвищення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття.

Активна політика зайнятості, націлена насамперед на підвищення рівня конкурентоспроможності незайнятого населення, адаптованості його до структурних змін, скорочення періоду вимушеної незайнятості завдяки здійсненню професійної перепідготовки, сприянню розвитку самозайнятості та запобіганню маргіналізації, поширена в економічно розвинених країнах. І хоча зміст та методи управління програмами цієї політики в різних країнах суттєво різняться, всі вони спрямовані на сприяння стабільній зайнятості, тобто на працевлаштування безробітних, підвищення мобільності робочої сили за рахунок запровадження програм професійної підготовки та перепідготовки кадрів, мінімізацію наслідків тривалого перебування у стані незайнятості.

За результатами дослідження кількість економічно активного населення віком 15-70 років у 2016 р. порівняно з попереднім роком збільшилась (на

0,2 тис. осіб) і становила 1134,9 тис. осіб. Із загальної кількості економічно активного населення – 1047,0 тис. осіб, або 92,3% були зайняті економічною діяльністю; 87,9 тис. осіб, або 7,7% – безробітні відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП) (Таблиця 1).

Рівень зайнятості населення віком 15–70 років порівняно з попереднім роком зріс на 0,4 в.п. та склав 55,9%, а серед населення працездатного віку – на 0,1 в.п. та 64,0% відповідно. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед економічно активного населення віком 15–70 років у 2016 р. порівняно з 2015 р. зменшився на 0,5 в.п. та становив 7,7%. Цей показник серед осіб працездатного віку в 4,4 раза перевищив рівень зареєстрованого безробіття, розрахований по відношенню до економічно активного населення працездатного віку (7,9% проти 1,8%).

Таблиця 1

Економічна активність населення у Львівській області*

	2001 р.	2005р.	2010р.	2014р.	2015р.	2016р.
Економічно активне населення, (тис. осіб)	1 234,1	1 167,0	1 190,0	1 135,4	1 134,7	1 134,9
Рівень економічної активності населення, (%)	64,5	61,2	62,9	60,5	60,5	60,6
Населення, зайняте економічною діяльністю, (тис. осіб)	1 079,0	1 064,6	1 096,7	1 038,2	1 042,0	1 047,0
Рівень зайнятості населення, (%)	56,4	55,8	58,0	55,3	55,5	55,9
Безробітне населення (за методологією МОП), (тис. осіб)	155,1	102,4	93,3	97,2	92,7	87,9
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), (%)	12,6	8,8	7,8	8,6	8,2	7,7
Економічно неактивне населення, (тис. осіб)	678,8	740,1	702,1	741,3	741,6	736,6

*Головне управління статистики у Львівській області

У Львівській області, згідно з останніми оприлюдненими даними вибірових обстежень населення з питань економічної активності за методологією МОП, які проводяться державними органами статистики, чисельність економічно активного населення віком 15–70 років в середньому за I півріччя 2017 р., порівняно з відповідним періодом 2016 р., збільшилась на 2,0 тис. осіб і становила 1 130,6 тис. осіб. Чисельність осіб працездатного віку за вказаний період збільшилась на 5,2 тис. та становила 1 113,6 тис. осіб. Із

зазначеної кількості громадян 1 041,1 тис. осіб (або 92,1%) були зайняті економічною діяльністю, а решта – 89,5 тис. осіб, відповідно до методології Міжнародної Організації Праці (МОП), класифікувалися як безробітні.

Чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років, у порівнянні з відповідним періодом 2016 р., збільшилася на 4,4 тис. осіб та становила 1 041,1 тис. осіб, або 6,5% від загальної кількості зайнятих в Україні. Серед регіонів країни за кількістю зайнятих область посідає четверте місце (після м. Києва, Дніпропетровської та Харківської областей). Кількість зайнятих осіб працездатного віку становила 1 024,1 тис. осіб (у I півріччі 2016 р. – 1 016,5 тис. осіб).

Рівень зайнятості населення віком 15-70 років збільшився з 55,4% у I півріччі 2016 р. до 55,7% у I півріччі п.р. Рівень зайнятості серед працездатних осіб становив 64,2% (у I півріччі торік – 63,2%). Для порівняння: в Україні рівень зайнятості населення становив 56,0% (торік — 56,2%). Серед регіонів країни за рівнем зайнятості область разом з Херсонщиною поділяє дванадцяте місце.

Кількість вакансій, про які роботодавці проінформували центри зайнятості, станом на 1 жовтня 2017 р. становила 6,6 тис. та, у порівнянні з відповідною датою торік, збільшилась удвічі. Збільшення попиту на робочу силу на зареєстрованому ринку праці зафіксували майже всі центри зайнятості області. Разом з тим, зарплата, яку пропонують роботодавці, залишається низькою, у тому числі для висококваліфікованих працівників. Середній розмір заробітної плати у вакансіях на 1 жовтня 2017 р. становив 4,6 тис. грн., зокрема, у 27% вакансій пропонувалася заробітна плата в мінімальному розмірі (3200 грн.).

За підсумками діяльності Львівської обласної служби зайнятості у січні-червні 2017 р. на тлі України Львівщина входить до числа регіонів, де спостерігається підвищення результативності наданих соціальних послуг і досягнута позитивна динаміка щодо охоплення краян заходами активної політики зайнятості.

Водночас проблемним залишається питання залучення до продуктивної зайнятості населення з числа зареєстрованих безробітних, у тому числі й довготривалих, що призводить до додаткових витрат Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Разом із зменшенням в області середнього періоду пошуку роботи (з 116 до 98 календарних днів) є центри зайнятості, де цей показник перетнув позначку 150. Більше уваги необхідно зосередити залученню до трудової діяльності учасників АТО, скеруванню осіб, котрі не мають професії або займали місця, що не потребують спеціальної підготовки, на професійне навчання з

метою здобуття ними нового фаху, а також потрібно вжити заходи для збільшення рівня працевлаштування тих, хто підвищував кваліфікацію за скеруванням ЦЗ.

На часі – більш активно організовувати громадські роботи, розширити види тимчасової зайнятості соціального спрямування. А це – догляд за дітьми, інвалідами, престарілими, юридичний супровід учасників АТО та ін. Особливо порушувалося питання раціонального використання кошторисних призначень і дотримання фінансової дисципліни.

Для мінімізації виявленого негативного впливу зростання частки витрат на пасивну політику зайнятості на рівень безробіття доцільно провести додатковий ретельний аналіз структури отримувачів допомоги по безробіттю. Особливу увагу необхідно звернути на мінімізацію збитків держави, пов'язаних із прагненнями безробітних зберігати такий соціальний статус з метою отримання субсидій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Економічна активність населення Львівської області у 2016 р. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/express /2017/v0712_65.pdf
2. Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття №26 від 16.09.2014 «Про схвалення проекту бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття на 2014 рік» / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/file/link/332447/file/postanova_26.pdf
3. Статистичні матеріали офіційного сайту Головного управління статистики у Львівській області / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>

УДК 330.341.1

Ігор Федуняк

*канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Анотація. *Стаття присвячена підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, оскільки відносини в ринковій економіці неможливі без такого поняття, як конкуренція, конкурентоспроможність. Зазначено, що створення реального конкурентного середовища є важливим напрямом економічних перетворень в державі.*

Ключові слова: *ринкові відносини, конкуренція, конкурентні переваги, торгівля, якість товару, стандарти.*

Игорь Федуняк

канд. экон. наук, доцент кафедры экономики предприятия
ОП НУБиП Украины «Бережанский агротехнический институт»
г. Бережаны, Украина

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР

Аннотация. *Статья посвящена повышению конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции, поскольку отношения в рыночной экономике невозможны без такого понятия, как конкуренция, конкурентоспособность. Отмечено, что создание реальной конкурентной среды является важным направлением экономических преобразований в государстве.*

Ключевые слова: *рыночные отношения, конкуренция, конкурентные преимущества, торговля, качество товара, стандарты.*

Ihor Feduniak

PhD (Economics), Associate Professor at Department of Economics of Enterprise
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Berezhany Agrotechnical Institute
Berezhany, Ukraine

INCREASING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTION, AS A BASIS OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISES' STRUCTURES

Abstract. *The article is devoted to increasing the competitiveness of agricultural products, since the relations in a market economy are impossible without such a concept as competition, and competitiveness. It is noted that the creation of a real competitive environment is an important direction of economic transformation in the state.*

Key words: *market relations, competition, competitive advantages, trade, quality of goods, standards.*

Ринкові відносини сприяють координації діяльності як виробників, так і споживачів, застосовуючи вільне ціноутворення. За допомогою ринку стає можливим об'єднання зусиль виробників, потреб споживачів і формування платоспроможного попиту, а також витіснення із виробництва тих підприємців, які не спроможні ефективно працювати в умовах конкурентної боротьби. Відносини в ринковій економіці неможливі без такого поняття, як конкуренція, конкурентоспроможність тощо, оскільки вони є важливими складовими всієї системи ринку та забезпечують здатність вистояти в конкурентній боротьбі.

Піднесення конкурентоспроможності країни дає можливість до інтеграції у світове господарство. Адже ефективне входження держави на міжнародні ринки сприяє в першу чергу розвитку, як економіки в цілому, так і окремих виробників. В умовах фінансових та продовольчих викликів активна міжнародна торгівля є першочерговим фактором підвищення добробуту власної країни.

Серед галузей народного господарства, сільське господарство зумовлює чи не найважливіший ринок, який має змогу зайняти передові світові позиції за

показниками торгівлі. Такі економічні відносини ефективно діють тоді, коли виробники продукції займають самостійне становище на ринку.

Конкуренція полягає в тому, щоб зміцнити власні позиції на ринку та пригнітити можливості суперників, використовуючи при цьому різноманітні способи. Вона також виступає важливим засобом, який регулює темпи і обсяги виробництва, стимулює виробників запроваджувати новітні досягнення в науці і техніці, що призводить до зменшення собівартості, а також дає можливість вдосконалювати організацію праці на виробництві. Створення конкурентного середовища виступає важливим напрямом економічних реформ в нашій державі.

У конкурентній боротьбі необхідна самостійність підприємців, що дає змогу їм самим вибирати, в які галузі спрямовувати свою діяльність для того щоб отримувати оптимальні прибутки. Це дає змогу створити реальне конкурентне середовище. Така дієвість реально існуючого конкурентного середовища є важливим результатом ринкових змін. Зважаючи на те, що підприємство за умов ринкової економіки перебуває в конкурентному середовищі, яке змушене конкурувати, воно зобов'язане всіма способами та методами брати участь у конкурентній боротьбі.

У кожній окремо взятій, як галузі економіки в цілому, так і в галузях сільського господарства, сформоване власне конкурентне середовище. Для того щоб ефективно функціонувати в ньому необхідно провести оцінку діяльності своїх конкурентів в даній галузі та розробити власні стратегії розвитку, адже в ході конкурентної боротьби насичується ринок більш якісними товарами.

У конкурентному середовищі для того щоб покращити свої позиції на ринку необхідно застосовувати такі засоби, як якість товару, визначення оптимальної ціни, надання сервісних послуг, рекламу тощо. Створення реального конкурентного середовища, де на перший план виходить добросовісна конкуренція є важливим напрямом економічних перетворень в державі.

При добросовісній конкуренції проявляється взаємне узгодження інтересів сторін та вирішення претензій. Тобто в конкурентній боротьбі на ринку повинна існувати велика ступінь довіри між суб'єктами господарювання.

Держава зобов'язана також запроваджувати організаційні та правові заходи, які б обмежували чи усували негативні економічні наслідки, що можуть виникнути в будь-який час за умов відсутності конкуренції [1, с. 8]. За допомогою бюджетної підтримки держави сільськогосподарського виробника, а саме за допомогою фінансових ресурсів, відкриваються можливості в підвищенні конкурентоспроможності аграрної сфери та захист навколишнього природного середовища.

Основною складовою успіху в підприємстві є володіння конкурентними перевагами, тобто сукупністю ключових відмінних від суперників чинників

успіху, які сприяють забезпеченню підприємству стійкої лідируючої конкурентної позиції на ринку на певний період [2, с. 41–42].

У теорії та практиці виділяють зовнішню та внутрішню конкурентоспроможність. При високому рівні виробництва продукції виникає можливість її реалізації на світових ринках, а якщо це забезпечить також і стійкість платіжного балансу країни, то це дасть змогу конкурувати на зовнішніх ринках, тобто утворюється зовнішня конкурентоспроможність. При внутрішній конкурентоспроможності товари вітчизняного виробника повинні конкурувати з імпортними і при цьому забезпечувати доходи виробників.

Необхідно відмітити і той факт, що продукція, яка не відповідає світовим стандартам не має місця на світових ринках, отже не може конкурувати, та не дасть змоги встановити відносини на рівних з іншими країнами. На міжнародному ринку конкурентні переваги країни будуть проявлятися в залежності від певних факторів, а саме це визначені факторні умови до яких відносять розвиток інфраструктури та наявність кваліфікованої робочої сили, попит на продукцію, наявність супровідного виробництва, стратегічна політика виробників та підтримка держави.

Важливим напрямом діяльності на зовнішніх ринках є експорт продукції, яка не призведе до виникнення товарного дефіциту і не загрожуватиме продовольчій безпеці країни по цій групі товарів, що виробляються в країні з надлишком [3, с. 29].

Із збільшенням експорту підвищується національний дохід завдяки зростанню внутрішнього виробництва та кількості робочих місць [4, с. 144].

На даний час експорт продукції сільського господарства має постійну зростаючу тенденцію. Експортні орієнтири будь-якої галузі визначаються рядом конкурентних переваг, серед яких необхідно виділити такі як якість продукції, рентабельність виробництва, рівень продуктивності праці, швидкість реагування на виникнення нових умов, стратегічні пріоритети тощо.

Низька конкурентоспроможність на зовнішніх ринках прослідковується внаслідок жорсткої конкуренції з боку іноземних виробників аналогічної продукції. Розглядаючи конкурентоспроможність на макrorівні, можемо говорити про позиції економіки держави в міжнародних відносинах, тобто здатність до ефективного ведення міжнародної торгівлі та спроможність зміцнення своїх позицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корчак Н. М. Загальні положення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності / Н. М. Корчак // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 2. — С. 7-9.

2. Близнюк С. В. Конкурентний потенціал підприємництва як категорія сучасних економічних досліджень / С. В. Близнюк, А. В. Остапенко // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 7. — С. 41-42.

3. Шубравська О. В. Перспективи реалізації експортного агропродовольчого потенціалу України / О. В. Шубравська // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — №4. — С. 27-32 .

4. Артюш В. І. Розрахунки імпорتنих поставок товарів в Україну / В. І. Артюш // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 143-146.

УДК 338.436

Любов Ярема

*канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

***Анотація.** У статті представлений організаційно-економічний механізм інтеграції підприємств агропромислового комплексу. Розглянуто формування і розвиток нових організаційно-правових структур в умовах ринкової трансформації економіки. Запропоновано концептуальний підхід щодо його формування, наведені основні його складові.*

***Ключові слова:** організаційно-економічний механізм, інтеграція, інтегрування, процес, агропромисловий комплекс.*

Любов Ярема

*канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства
ОП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
с. Бережани, Україна*

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ИНТЕГРАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

***Аннотация.** В статье представлен организационно-экономический механизм интеграции предприятий агропромышленного комплекса. Рассмотрено формирование и развитие новых организационно-правовых структур в условиях рыночной трансформации экономики. Предложен концептуальный подход к его формированию, приведены основные его составляющие.*

***Ключевые слова:** организационно-экономический механизм, интеграция, интеграция, процесс, агропромышленный комплекс.*

Liubov Yarema

*PhD (Economics), Associate Professor at Department of Economics of Enterprise
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Berezhany Agrotechnical Institute
Berezhany, Ukraine*

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF INTEGRATION OF ENTERPRISES OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

***Abstract.** The article presents the organizational and economic mechanism of integration of enterprises of the agro-industrial complex. The formation and development of new organizational and legal structures in the conditions of market transformation of the economy is considered. The conceptual approach to its formation is proposed, its main components are presented.*

***Key words:** organizational and economic mechanism, integration, process, agro-industrial complex.*

Інтегрування можна вважати головним організаційним фактором, на основі якого можна досягти більшої ефективності певної галузі. Форми інтеграції новостворених агропромислових формувань можуть бути різними, законодавча база – єдиною для всіх, мета – вижити в кризовій ситуації, подолати її не лише на рівні товаровиробників, а й переробних та інших підприємств.

Реалізувати такі завдання можна тільки спільними зусиллями на основі принципу асоціювання й акціонування та взаємовигідного розподілу прибутку від реалізації кінцевої продукції. Завдяки цьому будуть збережені трудові колективи всіх асоційованих членів, підвищиться життєвий рівень працівників, з'явиться стимул працювати, припиниться негосподарське використання продукції, інших засобів виробництва [3, с. 23].

Особливості агропромислового комплексу як сектора економіки формують специфічні вимоги до розвитку маркетингової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Серед таких особливостей можна відмітити: низьку еластичність попиту на продовольчі товари масового користування, абстрагування багатьох видів агропродукції від торгових марок, неспівпадання між тривалістю життєвого циклу готового продовольства та сировини для його виробництва, територіальну віддаленість від об'єктів ринкової інфраструктури, низький рівень концентрації виробництва і капіталу, низьку ступінь контакту з кінцевим споживачем [1, с. 4].

Сучасні підходи до формування ефективної системи маркетингу передбачають перебудову організаційно-економічного механізму агробізнесу, що стосується не тільки процесів реалізації продукції, але і її виробництва.

Нині поліпшення фінансового стану сільськогосподарських підприємств безпосередньо або опосередковано залежить від аграрної політики держави, основними положеннями якої слід вважати: створення сприятливих умов для поліпшення інвестиційного клімату в сільському господарстві; розвиток різноманітних організаційно-економічних форм інтеграції вертикального та горизонтального напрямів; державне регулювання сільськогосподарського виробництва; регулювання пропозиції сільськогосподарської продукції шляхом застосування інтервенцій та експортно-імпортних механізмів; впровадження довгострокового кредитування, що дозволить сільськогосподарським товаровиробникам отримувати гарантовані доходи [2, с.113].

Формування і розвиток нових організаційно-правових структур в умовах ринкової трансформації економіки потребує науково обґрунтованих підходів до вибору цілей і завдань створення суб'єктів підприємницької діяльності при раціональному поєднанні інтегрованого виробництва певних видів ринкової продукції та здійснення послуг, визначення потреб у виробничо-технічних засобах, форм і методів реалізації продукції, можливостей держання більшої

маси високоякісних конкурентоспроможних продуктів. Це потребує розробки модельних варіантів або моделей виробничо-господарських структур, сформованих на відповідних організаційно-економічних принципах ефективного використання земельних ресурсів, матеріально-технічного, трудового та природного потенціалу на засадах приватної власності [5, с. 51].

Ефективність функціонування АПК багато в чому визначається обґрунтованістю та налагодженістю стійких зв'язків і взаємовідносин між галузями та характером контактів, які склалися на міжгалузевому рівні виробництва. Налагодження цих взаємовідносин будується на використанні різноманітних економічних імпульсів, адміністративних інструментів, законодавчих актів, які повинні враховувати особливості кожного регіону, його історичну специфіку, структуру економіки, форму державного устрою тощо.

У сьогоденнішніх умовах функціонування агропромислового комплексу виникає необхідність у формуванні організаційно-економічних структур, які будуть здатні сконцентрувати в одних руках управління рухом продукції по технологічному ланцюгу, й відповідно, стати ініціаторами залучення зовнішніх інвестицій, виступити гарантом їх доходності і збереженості вкладених засобів.

Ставиться завдання невідкладної реалізації заходів щодо вирішення організаційних питань розвитку, підвищення ефективності виробництва в усіх його ланках, зміни структури і збільшення обсягів виробництва плодів та овочів до рівня фізіологічної потреби людини, забезпечення формування експортного потенціалу, удосконалення цінової й податкової політики держави, а також економічних відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, овочеконсервними підприємствами та торгівельними організаціями.

Перелічені заходи можна реалізувати шляхом створення інтегрованої структури в межах єдиного технологічного ланцюга, тобто розвиток агропромислової інтеграції дасть змогу забезпечити технічну, технологічну, організаційно-управлінську, економічну єдність і неперервність етапів виробництва, заготівлі, транспортування, зберігання й переробки сільськогосподарської продукції. Розв'язання цієї проблеми забезпечить стабілізацію агропромислового виробництва й підвищення економічної ефективності [4, с. 91].

У перспективі одним із основних напрямків розвитку економіки будуть процеси кооперації та агропромислової інтеграції. Позитивним моментом сучасного стану економіки є те, що з'являються можливості для прийняття успішних та продуктивних рішень по створенню нових організаційних моделей, адекватних певному регіону.

При всій багатоманітності методологічних підходів до формування організаційно-економічних механізмів і їх ролі в розвитку АПК одним із

основних має бути принцип технологічної завершеності. Він базується на кооперації або інтеграції та передбачає формування замкнутого виробничого циклу: виробництво – переробка – реалізація. Необхідність такого положення зумовлено тим, що досягнення високих показників сільськогосподарського виробництва можливе при скороченні втрат та повної переробки виробленої продукції, а не тільки при нарощуванні її об'ємів, що виступає найбільш реальним та швидким способом, який дозволяє краще забезпечувати населення продовольством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Гаман П. І.* Інтеграція у розвитку державного регулювання агробізнесу / *П. І. Гаман* // *Агросвіт*. — 2011. — № 20. — С. 2–5.
2. *Дибач І. Л.* Концептуальні засади визначення ефективності економічної інтеграції невеликих підприємств / *І. Л. Дибач* // *Актуальні проблеми економіки*. — 2011. — № 9 (111). — С. 113-119.
3. *Карачина Н. П.* Організаційно-економічний механізм: проблематика термінології / *Н. П. Карачина* // *Формування ринкових відносин в Україні*. — 2011. — № 10 (125). — С. 23-27.
4. *Кушмаєва В. В.* Державне стимулювання створення на аграрному ринку інтеграційних об'єднань / *В. В. Кушмаєва* // *Інвестиції: практика та досвід*. — 2010. — № 5. — С. 89-91.
5. *Шевченко В. А.* Теоретичні засади функціонування організаційно-економічного механізму управління підприємством / *В. А. Шевченко* // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. — Херсон, 2017. — Вип. 22. — Ч. 2. — С. 50-54.

УДК 338

Инкар Амангелди
студентка 3 курса специальности «Финансы»
Международный казахско-турецкий университет им. К.А. Ясави
г. Туркестан, Республика Казахстан

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ: АМЕРИКАНСКИЙ ОПЫТ

Аннотация. В статье изложен американский опыт государственного регулирования экономики. Успешность американской экономики заключается в том, что в США рынок развивается независимо от программ правительства страны. Правительство не вмешивается в деятельность предпринимателей. Ограничены и расходы государства в ВВП страны. Все это в совокупности определяет природу и причину богатства Америки.

Ключевые слова: экономика, регулирование, рынок, предпринимательство, общество, богатство

Инкар Амангелді

студентка 3 курсу спеціальності «Фінанси»

*Міжнародний казахсько-турецький університет імені К. А. Ясави
м. Туркестан, Республіка Казахстан*

ДЕРЖАВНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті викладено американський досвід державного регулювання економіки. Успішність американської економіки полягає в тому, що у США ринок розвивається незалежно від програм уряду країни. Уряд не втручається в діяльність підприємців. Обмежені і витрати держави у ВВП країни. Все це в сукупності визначає природу і причину багатства Америки.

Ключові слова: економіка, регулювання, ринок, підприємництво, суспільство, багатство

Inkar Amangeldi

3-year student Department of Finance

*Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan city, Republic of Kazakhstan*

STATE REGULATION OF ECONOMY: AMERICAN EXPERIENCE

Abstract. The article describes the US experience of state regulation of the economy. The success of the American economy lies in the fact that in the USA the market develops independently of the programs of the government of the country. The government does not interfere in the activities of entrepreneurs. State spending in the country's GDP is also limited. All this together determines the nature and cause of America's wealth.

Keywords: economy, regulation, market, entrepreneurship, society, wealth

История взаимоотношений американского государства с рынком, со свободным предпринимательством носит уникальный характер. В Америке сложились по-своему идеальные условия для становления и развития капитализма, для формирования государства, вырастающего и крепнущего вместе с укоренением в хозяйственной жизни экономических принципов. Иначе говоря, государство и рынок в США набирали силу одновременно, хотя при этом экономическая функция государства в наибольшей мере проявилась лишь в первой половине XX в. Из всего многообразия факторов, определяющих природу и причины богатства Америки выделим роль государства и попытаемся выявить движущие силы активной позиции государства в переломные периоды развития американского общества.

Еще в XIX в. в США экономические кризисы не несли угрозы значительных разрушений и экономическая роль государства предопределялась общей логикой хозяйственного развития страны – укреплением промышленности, строительством железных дорог, образованием крупных корпораций, а не «тушением» вспышек циклических кризисов. В этот период государство разными методами стимулировало развитие национальной экономики, предоставляло частному бизнесу свободу инициативы и целевую поддержку. К концу XIX в. бурный рост промышленных и банковских «гигантов» вынудил

государство начать разрабатывать и внедрять антитрестовское законодательство, чтобы поддержать конкурентный механизм национальной экономики, обеспечить национальную экономическую безопасность.

Однако Великая депрессия заставила американцев задуматься не только об экономических проблемах, но и о судьбе нации и всего государства. Именно громадное социальное напряжение внутри страны, вызванное огромной безработицей, создало реальную угрозу национальной экономической безопасности. Государство в лице Ф. Рузвельта взяло на себя всю полноту ответственности за вывод страны из кризиса, становление и стабилизацию экономики и социального климата в американском обществе. Весь комплекс мер федеральных властей, получивший название «новый курс», не вписывался ни в теоретические постулаты «невидимой руки» рынка, ни даже в существовавшие законодательные акты. Реализация «нового курса» стала переломным этапом в осмыслении роли американского государства в экономике. Впервые в истории США при президенте Ф. Рузвельте был образован Совет по национальной экономической безопасности, который фактически координировал все мероприятия в рамках «нового курса».

Через 60 лет после избрания президентом США Ф. Рузвельта в Белый дом пришел Б. Клинтон, который тоже образовал Совет по национальной экономической безопасности. Свою задачу экономическая «команда» Клинтона видела в обеспечении повышения конкурентоспособности американских товаров и услуг на внутреннем и мировом рынках. И вновь речь шла о поддержании социальной стабильности в обществе.

Может показаться странным, как ведущая мировая держава обеспокоена своей экономической безопасностью, проявляя известную «неуверенность в завтрашнем дне». На самом деле, на рубеже XXI в. международная экономическая конкуренция во все большей степени становится важнейшим внутренним фактором развития всех стран, в т. ч. и США. Именно поэтому в таких условиях эффективность американского государства выражается в обеспечении национальной экономической безопасности.

Если же попытаться дать определение экономически эффективного государства, то в самом общем виде можно сказать, что это государство, которое отстаивает свои национальные интересы и обеспечивает свою национальную экономическую безопасность в условиях неограниченной международной конкуренции. Количественное выражение такого определения равнозначно выявлению оптимума между открытостью национальной экономики и поддержкой своих производителей на внутреннем и внешнем рынках. В этой связи новый ракурс получает рассмотрение экономической роли государства в целом. Так как условия развития мирового хозяйства и американской экономики

в конце второго тысячелетия существенно отличаются от подобных условий начала и даже середины XX в., то появляется возможность исследовать экономическую роль государства не по степени вмешательства в рыночный механизм, а по степени его участия в обеспечении внутренних и внешних условий функционирования национальной экономики. Иными словами, экономически эффективным государство может быть только тогда, когда эффективной является сама экономика. Но и при «плохом» государстве не может быть «хорошей» национальной экономики, развивающейся на основе рыночных принципов.

Опираясь на частную собственность во всех ее проявлениях, американская экономика постепенно расширяла свою базу, которая своей устойчивости она обязана многообразию форм собственности и организационных видов предпринимательства. Если в стране существование и развитие той или иной формы собственности определяются экономическими причинами, а не чисто административными ограничениями, то снимаются предпосылки для нелегального бизнеса, и любой предприниматель может рассчитывать при необходимости на защиту государства, которому он платит налоги.

Очевидно, с этой точки зрения государство может считаться экономически эффективным только тогда, когда в стране сохраняется возможность для эффективного функционирования любого вида предпринимательства в рамках существования хозяйственного законодательства.

В рыночной среде критерием эффективности служит прибыльность любого бизнеса. Однако по мере развития американской экономики и общества все отчетливее стали проявляться сферы, где прибыль не может выступать единственным или идеальным критерием эффективности. В ряде случаев вообще невозможно говорить об эффективности, измеряемой прибылью, скажем, в таких важных для современного общества сферах, как образование, фундаментальная наука, защита окружающей среды и т. д. Здесь «невидимая рука» рынка оказывается бессильной в том, чтобы определить значимость подобных сфер для общества. В XXI в. роль «нерыночных» сфер будет расти, но господствующими по-прежнему останутся «правила игры», которые свойственны рыночной экономике в целом. При таких обстоятельствах роль государства усложняется. С одной стороны, государство – своеобразный гарант рыночной системы, с другой, - оно не может не поддерживать те сферы жизнедеятельности общества, где рыночная мотивация «пробуксовывает». Отсюда следует, что государство по характеру своей экономической деятельности становится одновременно и составляющим элементом рыночного устройства, и стабилизирующим фактором общества в целом.

И здесь необходимо еще раз остановиться на так называемом «вмешательстве» государства в рыночную экономику. Действительно, если государство стремится подменить или даже в определенной мере заменить рынок и конкуренцию, то тут налицо реальное вмешательство. Но в случае, когда государство выступает лишь гарантом «правил игры», гарантом рынка и конкуренции, то в этой части оно органично вписывается в рыночные принципы поведения.

Если говорить об экономической и социальной роли государства, то для ее определения наиболее существенными являются два показателя – масштаб государственной собственности и доля государственных расходов в ВВП страны. Так как в США государственная собственность мало связана с хозяйственной деятельностью, в экономической литературе приоритет отдается доле государственных расходов в ВВП.

Приведем некоторые сравнительные данные. В конце XIX в. среднемировой уровень государственных расходов в ВВП составил 8,3%, в то время как в США – 4%. Но уже в 20-х гг. средний показатель по развитым странам возрос до 15,4%, а в 60-х гг. – до 27,9 и в начале 80-х гг. – до 42,6%. Причем ни в одной из индустриальных стран эта доля не опускалась ниже 30%, в том числе и в США, где в 1993 г. удельный вес совокупных расходов федеральных властей и властей штатов в ВВП ровнялся 38,7% [1]. Таким образом, хотя США и отстают от европейских стран по доле государственных расходов в ВВП, они находятся в русле общемировых тенденций. Иными словами, государство стало залогом стабильности и устойчивости всего общественного развития. По прогнозам, которые содержатся в исследовании «Будущее государства», опубликованном в лондонском журнале «Экономист», дальнейший рост государственных расходов не будет столь стремительным, а средний показатель станет колебаться вокруг 50% ВВП страны.

Анализ структуры государственных расходов дает представление об их целевом предназначении. Если взять расходы только федерального правительства США, то в 1996 г. их доля в ВВП составляла 20,8%. При этом больше половины – 12,8% ВВП – направлено на субсидирование социального страхования, образования, здравоохранения и т. п., 0,9% ВВП – на поддержание экономической инфраструктуры, расходы на оборону поглотили 3,6%, а обслуживание государственного долга – 3,2% ВВП [2].

Возлагая на себя ответственность за регулирование неподвластной или слабо подвластной рынку сфер, федеральное правительство в 90-е гг. внедряет сам регулирующий механизм в рыночные принципы и рыночную мотивацию, что помогает «правительству достичь целей общества». Как свидетельствует американский опыт, чем меньше влияние субъективного фактора на процесс

принятия решений, тем выше результативность и объективность работы государственных институтов.

По-разному можно относиться к американской истории, но очевидным является факт, что в США сложилась система государственной власти, впитавшая в себя демократические признаки рыночной экономики. В результате в экономически и политически сильном государстве заинтересованы и бизнес, которому нужны ясность и стабильность «правил игры» внутри и вне страны, и все слои населения, права которых гарантируется государством [3].

Однако было бы неправильно делать вывод о том, что в США уже найден оптимум эффективности государства вообще и его хозяйственной роли в частности. Динамизм и турбулентность современного мирового развития постоянно выдвигает все новые вызовы, на которые и должно реагировать государство.

В заключении можно сказать, если экономическая политика государства создает благоприятные условия для раскрытия всех факторов экономического роста, то такое государство само выступает одним из решающих элементов национальной экономики. В этой связи логичен вывод о том, что чем стабильнее экономический рост, тем эффективнее выполняет свою экономическую роль государство.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Пороховский А.* Экономически эффективное государство: американский опыт // Вопросы экономики. — 1998. — № 3. — С. 81-89
2. Государство в меняющемся мире (Всемирный банк. Отчет о мировом развитии) // Вопросы экономики. — 1997. — № 7. — С. 4-35
3. *Илларионов А.* Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. — 2003. — № 10. — С. 35-59

*Научный руководитель Мунасипова Малике Ереханкызы
(г.Туркестан, Республика Казахстан)
Кандидат экономических наук, старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави*

УДК 33

Гулишан Ахмедова
студентка 4 курса специальности «Финансы»
Международного казахско-турецкого университета им. Х. А. Ясави
г. Туркестан, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МИКРОКРЕДИТОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Во всем мире одной из самых сложных проблем развития предпринимательства является нахождение адекватных источников финансирования. При всех преимуществах банковского кредитования есть и недостатки, в том числе такие, как высокая процентная ставка, необходимость возврата кредита в ограниченный срок, осуществление выплат по заранее определенному графику, наконец, предоставление залогового имущества. Поэтому создание микрокредитных организаций может частично решить данную проблему. В работе проведен анализ современного состояния микрокредитования в РК.

Ключевые слова: микрокредитование, малый бизнес, бедность, спрос, рынок.

Гулишан Ахмедова
студентка 4 курсу спеціальності «Фінанси»
Міжнародного казахсько-турецького університету імені Х. А. Ясави
м. Туркестан, Республіка Казахстан

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІКРОКРЕДИТУВАННЯ В КАЗАХСТАНІ

Анотація. У всьому світі однією з найскладніших проблем розвитку підприємництва є знаходження адекватних джерел фінансування. При усіх перевагах банківського кредитування є й недоліки, в тому числі такі, як висока процентна ставка, необхідність повернення кредиту в обмежений термін, здійснення виплат за заздалегідь визначеному графіку, нарешті, надання заставного майна. Тому створення мікрокредитних організацій може частково вирішити дану проблему. У роботі проведено аналіз сучасного стану мікрокредитування в РК.

Ключові слова: мікрокредитування, малий бізнес, бідність, попит, ринок.

Gulshan Akhmedova
4- year student, Department of Finance
Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Republic of Kazakhstan

PROBLEMS AND PROSPECTS OF MICROCREDITING DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Abstract. Throughout the world, one of the most difficult problems in the development of entrepreneurship is finding adequate sources of funding. With all the advantages of bank lending, there are drawbacks, including such as a high interest rate, the need to repay a loan in a limited time, making payments on a pre-determined schedule, the end, the provision of collateral. Therefore, the creation of microcredit organizations can partially solve this problem. The analysis of the current state of microcrediting in the Republic of Kazakhstan was carried out.

Key words: microcrediting, small business, poverty, demand, market.

Бедность – актуальная экономическая проблема человечества. По данным последних исследований Всемирного банка, каждый второй из шести миллиардов населения Земли живет менее чем на 2 доллара в день и 20% всего населения живет

менее чем на 1 доллар в день [1]. Бедность это не только низкий доход, но и ограниченный доступ к здоровой пище, к образованию, к медицинским услугам, к природным ресурсам, к питьевой воде, к земле, к работе, к финансовым услугам, к информации. Рост уровня бедности в Казахстане произошел из-за экономических реформ, которые повлекли за собой спад производства, инфляцию и безработицу.

Со стороны мирового сообщества проблеме нищеты уделяется большое внимание. Прилагаются огромные усилия в ее решении. Действенным инструментом с бедностью является микрофинансирование. Зародившись в 1970 г. микрофинансирование, как отрасль стала интенсивно развиваться в 1980-х гг. в развивающихся странах в ответ на сомнительный результат государственных программ по выдаче субсидий бедным слоям населения [2].

В Казахстане микрофинансирование, как отрасль экономики появилась в середине 1990-х гг., но, несмотря на свою «молодость» активно развивается. Микрофинансовые проекты начали развиваться через государственную поддержку и международные институты развития (USAID, UNDP и др.) По своему статусу это были организации, осуществляющие отдельные виды банковских операций согласно лицензии уполномоченного органа [3]. В 2003 г. был принят закон «О микрокредитных организациях в Республике Казахстан», ограничивший микрофинансирование в республике исключительно предоставлением кредитов, т. е. микрокредитованием. Закон РК «О микрокредитных организациях» содержит основные положения о порядке создания и функционирования микрокредитных организаций (МКО), определяя основные обязанности кредитора и заемщика.

В соответствии с данным законом микрокредитная организация – это юридическое лицо, осуществляющее деятельность по предоставлению микрокредитов [4]. МКО могут быть как коммерческими (созданными в форме хозяйственного товарищества), так и некоммерческими (созданными в форме общественных фондов) организациями. Создание и регистрация МКО регулируются Гражданским кодексом РК.

Впервые в отечественном законодательстве было дано официальное определение понятию «микрокредит» как основному критерию отнесения организации к разряду МКО.

На сегодняшний день на рынке работает несколько типов институтов, предоставляющих микрокредитные услуги: это неправительственные микрокредитные организации, государственные фонды; коммерческие банки. Т. о., можно констатировать, что рынок альтернативно развивается. Но не так все гладко. Основная проблема – это слабая информированность населения, спрос на микрофинансовые услуги не удовлетворяется. Это объясняется тем, что казахстанские микрофинансовые организации имеют недостаточное

финансирование. В связи с этим перед Правительством встает новая задача – разработать гибкую стратегию помощи микрофинансовым организациям.

Преимущество микрокредитных организаций (МКО) перед банками как раз и состоит изначально в более низких расходах на содержание менеджмента. Новым законом предоставлена возможность создания МКО, лишь оплатив наличными деньгами минимальный размер ее уставного капитала (он должен составлять не менее 1000-кратного размера месячного расчетного показателя). А это не так уж и много – например, на 2017 г. МРП установлен в 2405 тенге, таким образом, для создания МКО необходимо будет порядка \$ 6000. Эти требования к формированию уставного капитала относятся только к МКО, создаваемым в форме хозяйственного товарищества. Они не распространяются на некоммерческие МКО, которые могут создаваться в виде общественного фонда, без оплаты уставного капитала.

По закону МКО разрешается выдавать микрокредиты на одного заемщика в сумме не более тысячекратного размера МРП и 25% от размера собственного капитала. Но и этого уже достаточно, чтобы МКО могли создать достойную конкуренцию банкам на рынке кредитования жилья и потребительских товаров, особенно в том сегменте населения, который банкиров сегодня особо не интересует – это, прежде всего, молодежь, не располагающая залогом и стабильно высокими доходами, а также малообеспеченные, в первую очередь, сельские жители и пенсионеры.

Развитие микрокредитования является одной из важных направлений развития предпринимательства в стране на всех этапах ее развития.

Финансирование МКО осуществляется через государственные институты развития АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» и АО «Фонд развития предпринимательства «Даму». В целом размер государственных инвестиций в сектор составил порядка 216 млн. долларов на период с 2005 по 2009 гг. В 2011 г. на микрокредитование села выделяют еще 3 млрд. тенге. В 2012-2016 гг. государство выделило 1,5 млрд. тенге. В 2017 г. сумма, выданных кредитов государством составило 4,4 млрд.тенге.

Таблица 1.

Источники формирования финансовых средств МКО в Казахстане в 2017 г.(тыс. тенге)

Всего привлечено средств	Бюджетные средства		Заемные средства		
	Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства	Фонд развития малых предпринимательства	Займы банков	Займы внебанковских юридических лиц	Займы физических лиц
46289,7	4130,1	384,9	13819,1	27850,9	104,7
100%	9%	1%	30%	60	0,2

По данным таблицы наибольший удельный вес заемных ресурсов составляют займы внебанковских юридических лиц – 60%. Вероятнее всего это инвестиции иностранных финансовых институтов или легализованный капитал. Займы банков второго уровня составляют 30% заемных ресурсов микрокредитных организаций. Сумма ресурсов, привлеченных из бюджета, составляет 10%.

Масштабная поддержка со стороны государства дала существенный импульс количественному росту микрокредитных организаций. Была сформирована законодательная база, на рынке появилась критическая масса микрокредитных организаций. Так, по состоянию на 1 января 2018 г., по данным статистики, в Казахстане зарегистрировано 1712 МКО, из них действующих 1375, активных (периодически сдающих отчетность) – 618. За год число МКО увеличилось на 395. Больше всего МКО в Южно-Казахстанской области – 299, Северо-Казахстанской области – 254 и в Алматы – 261, а меньше всего – в Мангистауской (34) и Атырауской (19) областях. Подавляющее большинство микрокредитных организаций (72%) сосредоточены в городах.

Большое внимание и концентрация микрофинансирования актуальна в южной части страны, так как высокая доля самозанятых приходится в основном на сектор сельского хозяйства и характеризуется помимо низких доходов и производительности уязвимость перед бедностью. Более половины самостоятельно занятых населения Республики Казахстан проживают в Южном регионе (50,8%), примерно 1,1 млн. чел. Статистический анализ за 3 квартал 2017 г. показал изменения в течение данного периода в микрофинансовом секторе. Микрофинансовая организация стимулирует рост предпринимательской активности населения в Республике Казахстан через микрокредитные инструменты. Если совокупный объем микрозаймов к концу третьего квартала 2017 г. увеличился на 67,6% за год, и составил 150,6 млрд. тенге, то кредиты банков второго уровня Республики Казахстан малому бизнесу выросли на 12% за аналогичный период.

В 2016 г. кредитный портфель микрофинансовой организации показывал годовой рост на 54,3%, в том время как кредиты банков второго уровня малому бизнесу выросли на 50,8%.

За отчетный период было выдано 171,3 тыс. микрокредитов на сумму 95,9 млрд. тенге, из общего объема выданных кредитов 60,4% составляют долгосрочные кредиты и 39,6% – краткосрочные. Физическим лицам было выделено 75,3 млрд. тенге, из них на потребительские цели было направлено 51,7%, на развитие предпринимательской деятельности 48,3%. Юридическим лицам было 20,6 млрд. тенге, из них 46,8% было направлено на приобретение основных средств.

Наибольшие объемы кредитов были выданы организациями г. Алматы (61,0% от республиканского объема) и Южно-Казахстанской области (10,5%)

Статистический анализ показателей объемов кредитования субъектов малого бизнеса микрофинансовыми организациями и банковским сектором за 2017 г. выявил следующую тенденцию. В 2017 г. совокупный объем микрозаймов увеличился на 67,6% за год, и составил 150,6 млрд. тенге. Кредиты банков второго уровня Республики Казахстан малому бизнесу выросли на 12%. В 2017 г. кредитный портфель микрофинансовой организации показывал годовой рост на 54,3%, в том время как кредиты банков второго уровня малому бизнесу выросли на 50,8%.

Казахстан, опираясь на успешный опыт развитых стран мира, укрепляет свои позиции на рынке микрофинансового сектора. Для стимулирования и развития малого и среднего вида предпринимательства, в Республике Казахстан принята программа по развитию продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 гг. Эксперты уверены, что это программа будет способствовать широкому развитию предпринимательства в стране.

В Республике Казахстан в микрофинансовом секторе в 2017 г. определились 10 топ лидирующих микрофинансовых организаций. Лидером в микрофинансовом секторе в РК является МФО «КМФ», объем микрокредитного портфеля вырос на 54,1%, а объем микрозаймов вырос на 72,3%, то есть на 81,6 млрд. тенге. На втором уровне стоит «Тойота Файнэншл», удельный вес составляет 16,7 млрд. тенге, в процентном соотношении составляет 11,1%. На третьем месте находится МФО «Ырыс», объем кредитного портфеля, которого составляет 10,3 млрд. тенге [5].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Всемирная сеть ассоциации микрофинансовых организаций.
- 2 *Оразымбетова Г.* Микрофинансирование в Центральной Азии //Деньги. Финансовое информационное аналитическое издание. — Сентябрь 2008 — № 19 (137).
- 3 *Лоскутов И.* Правовая база деятельности микрокредитных организаций // Аналитический журнал. Рынок ценных бумаг Казахстана. — 2009. — № 11.
- 4 Закон Республики Казахстан «О микрокредитных организациях» от 06.03.2003 г.
- 5 Статистические данные Комитета по статистике РК за 2017 г.

Научный руководитель Мунасипова Малике Ереханкызы
(г.Туркестан, Республика Казахстан)
Кандидат экономических наук, старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави

УДК 331.101.26 (574.52)

Башарат Рахманбердиева

студентка 4 курса специальности «Финансы»

*Международного казахско-турецкого университета им. Х. А. Ясави
г.Туркестан, Республика Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье автором проведен всесторонний анализ текущей ситуации на рынке труда, выявлены основные проблемы присущие казахстанскому рынку труда. Проанализированы демографические показатели за последние 7 лет и выявлены основные тенденции формирования рынка труда. Проведен анализ статистических показателей внутренней и внешней миграции трудоспособного населения Казахстана. На основе проведенного исследования в статье сделаны выводы и обобщения.

Ключевые слова: рынок труда, трудовые ресурсы, безработица, демография, миграция.

Башарат Рахманбердиева

студентка 4 курсу спеціальності «Фінанси»

*Міжнародного казахсько-турецького університету імені Х. А. Ясави
м. Туркестан, Республіка Казахстан*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ У РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

Анотація. У статті автором проведено всебічний аналіз поточної ситуації на ринку праці, виявлено основні проблеми властиві казахстанському ринку праці. Проаналізовані демографічні показники за останні 7 років і виявлено основні тенденції формування ринку праці. Проведено аналіз статистичних показників внутрішньої і зовнішньої міграції працездатного населення Казахстану. На основі проведеного дослідження в статті зроблені висновки і узагальнення.

Ключові слова: ринок праці, трудові ресурси, безробіття, демографія, міграція.

Basharat Rakhmanberdieva

4th year student, Department of Finance

*Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Republic of Kazakhstan*

SOME ISSUES OF LABOR RESOURCES FORMATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. In the article the author conducted a comprehensive analysis of the current situation on the labor market and identified the main problems inherent in the Kazakhstan labor market. Also, the analysis of demographic indicators for the last 7 years is carried out and the main trends are revealed. The analysis of statistical indicators of internal and external migration of the able-bodied population of Kazakhstan is studied. On the basis of the conducted research, conclusions and generalizations are made.

Key words: labor market, labor resources, unemployment, demography, migration.

Развитие экономики Республики Казахстан (РК) убедительно показало, что на протяжении ряда лет одной из важнейших и в то же время особо трудных проблем социально-экономического преобразования страны остается формирование механизма регулирования рынка труда. Разработка этого

механізму зв'язана з рішенням багатьох різних по своєму вмісту і формі завдань.

Не в одній країні світу ринок праці не знаходиться владі стихії. Механізм саморегулювання, безумовно, не здатний сам по собі вирішити проблеми ринку без державного втручання. Тому становлення і формування ринку праці повинно бути безпосередньо пов'язано з регулюванням відбуваються процесів. При цьому поряд з ринковими механізмами існують, розвиваються і взаємодіють механізми регулювання в межах окремих корпорацій, держав, а також міждержавних утворень. Найважливішою сферою цього регулювання є найважливіша потреба населення – зайнятість, забезпечуюча формування головної виробничої сили суспільства.

В теперішній час ринок праці в РК можна представити як достатньо складну структуру, яка утворюється за рахунок двох взаємопов'язаних сфер. Вони виконують різну функціональну навантаження, але при цьому відрізняються одне від одного способами і формами накопичення резервів працездатності, її організації і регулювання, а також характером впливу і ефективності виробництва.

Регулювання ринку праці і зайнятості населення Республіки Казахстан можливо при формуванні наступних його складових:

- створення і вдосконалення нормативно-законодавчої бази в сфері зайнятості;
- визначення пріоритетних напрямків національної політики зайнятості населення;
- вибір моделі вітчизняного ринку праці;
- розробка стратегії регулювання ринку праці на середньотерміну і довготерміну стратегію;
- формування організаційно-економічного механізму ринку праці для забезпечення ефективного зайнятості населення в масштабі країни і на рівні регіону [1, с. 37-38].

На процес формування ринку праці і зайнятості населення впливають природні, соціально-економічні, демографічні і політичні фактори. Вплив демографічного фактора на ринок праці пов'язано, перш за все, з зміною кількості економічно активного населення, а саме, населення працездатного віку, що становить 95% всіх трудових ресурсів країни. Аналіз основних демографічних показників населення РК за період з 2010 по 2016 рр. дозволив виявити певні тенденції.

В течение последних лет темпы роста всего населения республики и населения, находящегося в трудоспособном возрасте, существенно различались. Например, в 2010-2016 гг. при росте общей численности населения на 4,7%, численность населения трудоспособного возраста, увеличившись на 4,5%, в 2016 г. достигла 12 093,8 тыс. чел. Это объясняется высоким уровнем рождаемости и массовым притоком трудоспособного населения из соседних государств (Узбекистан, Туркменистан, Иран, Таджикистан). При этом существенно изменилась численность населения, не достигшего трудоспособного возраста. В 2016 г. по отношению к 2010 г. данный показатель уменьшился на 358,5 тыс. чел., что свидетельствует о снижении естественного прироста населения на конкретном отрезке времени. Если рассматривать численность населения, вышедшего из трудоспособного возраста, в динамике, то ее нельзя назвать стабильной. К примеру, в 2010 г. этот показатель превысил аналогичный показатель 2016 г. примерно на 56,3 тыс. чел. Естественный прирост населения в 2016 г. составил 22,52 на 1000 человек [2].

Согласно данным статистики, с 2010 по 2016 гг. в целом по республике на протяжении ряда лет происходят сдвиги в социально-экономических параметрах занятости, наблюдается дисбаланс в конъюнктуре спроса и предложения рабочей силы. Глобализация экономической жизни и расширение границ международного рынка труда неумолимо вовлекают страну в сеть миграционных процессов, являющихся неотъемлемой частью современной мировой экономики. Анализ индикаторов рынка труда в РК и статистических данных по миграции населения указывает на то, что одним из важнейших факторов формирования трудовых ресурсов является трудовая миграция. В 2010 г. число лиц, прибывших в Казахстан, превысило количество лиц эмигрировавших из страны. Сальдо миграции положительное и составило 15 516 чел. Правда, по прошествии нескольких лет ситуация в корне изменилась. В 2016 г. людей, прибывших в Казахстан, оказалось меньше тех, кто эмигрировал из республики. Сальдо миграции в этом году составило 21 145 чел.

Таблица 1.

Динамика изменения межгосударственной миграции в 2010-2016 гг., человек

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Прибыло в Казахстан	408094	402654	366137	361372	422400	472032	630649
Выбыло из Казахстана	392578	397558	367566	361651	434562	485498	651794
Сальдо миграции	15516	5096	-1429	-279	-12162	-13466	-21145

Примечание: составлена на основе данных [2] Комитет по статистике stat. gov.kz

Это объясняется, с одной стороны, некоторым ухудшением экономической ситуации, и, с заключением таможенного союза. Вследствие которого образовался единый рынок труда на территории стран участников таможенного союза. Кроме того, эмиграция из Казахстана, как, впрочем, и из многих развивающихся стран, ограничивается объективными экономическими условиями принимающих государств, спецификой их рынков труда. Это связано с тем, что в большинстве развитых стран достаточно высок уровень безработицы (6-10%), поэтому резко обострилась конкуренция на рынке средне- и низко-квалифицированной рабочей силы. Впрочем, в большинстве случаев это не относится к специалистам высшей квалификации.

По оперативным данным только в 2017 г. из Казахстана выехало в страны дальнего и ближнего зарубежья около 28 000 чел. Из них около 5 000 на постоянное место жительства. В составе эмигрантов в основном квалифицированные специалисты с техническим образованием, которые не нашли в Казахстане достойно оплачиваемую работу и молодые люди, которые владеют иностранным языком. В основном это выпускники казахско-турецких лицеев, получившие образование в международных университетах, специалисты получившие образование по программе «Болашак» и выпускники Назарбаев Университета.

На качество трудовых ресурсов негативное воздействие оказывает эмиграция научных работников. За последние годы из республики уехали сотни ученых в страны дальнего и ближнего зарубежья.

По данным МОН РК в настоящее время 232 ученых-казахстанцев работают за рубежом. Наибольшее количество работают в США (59 ученых) и в России (61 ученый), в том числе в известных научных центрах успешно работают 53 ученых-казахстанцев по таким перспективным направлениям, как нанотехнологии, робототехника, разработка нефтегазовых месторождений, гидродинамика, геновая инженерия, биология злокачественных клеток, репарация ДНК и мутагенез [3].

Отъезд специалистов высшей квалификации на постоянное место жительства в другие страны наносит серьезный ущерб экономическому и научно-техническому потенциалу Республики Казахстан. Вместе с тем, так как государство недооценивает ценность научного потенциала, на формирование которого ушли десятки лет, многие ученые, к сожалению, ушли из сферы науки в более высокооплачиваемые сектора экономики. Главным здесь, на наш взгляд, является осознание властью и обществом значимости науки, образования и научно-технического прогресса для будущего страны.

Одной из ярко выраженных тенденций для рынка труда страны является массовая внутренняя миграция. Трудоспособная часть населения в поисках

работы выезжают в города: Астана, Алматы, Актау и Атырау. Почти во всех регионах Казахстана наблюдается отток населения из сельской местности и малых городов. Учитывая то, что экономический потенциал страны в основном определен наличием больших сельскохозяйственных угодий и экспортный потенциал страны также зависит от аграрного сектора, то программа развития села и обеспечение села трудовыми ресурсами должен быть в приоритете при разработке программы о социальном развитии в последующие годы.

Таким образом, оценка демографических факторов, влияющих на состояние рынка труда Казахстана позволил сделать следующие выводы. Рынку труда присущи:

- высокий уровень рождаемости,
- неэффективная политика Правительства в вопросах формирования рабочих мест.
- приток на рынок труда Казахстана дешевой иностранной рабочей силы;
- наличие эмиграции талантливой молодежи в страны дальнего и ближнего зарубежья в поисках высокооплачиваемой работы;
- наличие массовой миграции из сел и моногородов;
- массовая эмиграция ученых и специалистов, имеющих высокую квалификацию в страны дальнего и ближнего зарубежья.

Такое состояние трудовых ресурсов, естественно, негативно отражается на состоянии всей экономики в целом. В первую очередь, это касается возможности осуществлять инновационную деятельность. Из этих позиций важнейшей стратегической задачей в условиях инновационного развития является не только формирование и рациональное использование кадрового потенциала общества, но и обеспечение общества качественными трудовыми ресурсами. При этом необходимо повышать качественные составляющие не только трудоспособного населения, но и подрастающего поколения, как потенциальный и перспективный трудовой ресурс. Ведь формирование индивида как личности, развитие его морально-нравственных норм, физическую подготовку и отношение к труду и знаниям необходимо прививать с детства.

Список литературы:

1. *Мунасилова М. Е.* Совершенствование организационно-экономического механизма управления трудовыми ресурсами (на материалах Жамбылской области): автореф. — 2009. — С. 37-38
2. Комитет по статистике РК. Астана. 2016г. Официальный сайт. — URL : stat.gov.kz
3. Министерство образования и науки РК. Официальный сайт. — URL : www.edu.gov.kz.

Научный руководитель *Мунасилова Малике Ереханкызы*
Кандидат экономических наук, старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави
(г.Туркестан, Республика Казахстан)

МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

УДК 378/075.8/:61.31 1

Аликуль Кабулбеков
д-р. мед. наук, професор

Камаль Аширбеков
канд. мед. наук, доцент

Анвар Темирбеков
канд. мед. наук, доцент

Мухтар Искендиоров
канд. мед. наук, доцент

Международный казахско-турецкий университета им. Х. А. Ясави
г. Туркестан, Республика Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФИЛАКТИКИ КАРИЕСА У ДЕТЕЙ

Аннотация. Заболеваемость кариесом у детей в Алматы связана с избытком углеводов в питании, негигиеническим содержанием полости рта, нарушением экологии окружающей среды и неудовлетворенным состоянием проводимых профилактических работ. Рекомендуется предупреждение общих заболеваний, пропаганда здорового образа жизни, гигиеническое обучение и воспитание, борьба с патогенными микроорганизмами, улучшение мер профилактики и уровня стоматологического здоровья.

Ключевые слова: кариес, факторы риска, питание, гигиена, экология, комплексная профилактика.

Алікуль Кабулбеков
д-р. мед. наук, професор

Камаль Аширбеков
канд. мед. наук, доцент

Анвар Темірбеков
канд. мед. наук, доцент

Мухтар Іскендіров
канд. мед. наук, доцент

Міжнародний казахсько-турецький університет імені Х. А. Ясаві
м. Туркестан, Республіка Казахстан

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ КАРІЕСУ У ДІТЕЙ

Анотація. Захворюваність карієсом у дітей в Алмати пов'язана з надлишком вуглеводів у харчуванні, негігієнічним вмістом порожнини рота, порушенням екології навколишнього середовища і незадоволеним станом профілактичних робіт, що проводяться. Рекомендується попередження загальних захворювань, пропаганда здорового способу життя, гігієнічне навчання і виховання, боротьба з патогенними мікроорганізмами, поліпшення заходів профілактики і рівня стоматологічного здоров'я.

Ключові слова: карієс, фактори ризику, харчування, гігієна, екологія, комплексна профілактика.

Alikul Kabulbekov

Doctor of Medical Sciences, Professor

Kamal Ashirbekov

PhD (Medicine), Associate Professor

Anvar Temirbekov

PhD (Medicine), Associate Professor

Muhtar Iskendiroy

PhD (Medicine), Associate Professor

Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

Turkestan, Republic of Kazakhstan

IMPROVING THE PREVENTION OF CARIES AMONG CHILDREN

Abstract. *The sickness rate of caries among the children in Almaty is associated with an excess of carbohydrates in the diet, unhygienic content of the oral cavity, violation of the ecology of the environment and an unsatisfied state of the ongoing preventive work. It is recommended to prevent common diseases, to promote healthy lifestyles, hygienic training and education, to fight against pathogenic microorganisms, and to improve preventive measures and dental health.*

Key words: *caries, risk factors, nutrition, hygiene, ecology, comprehensive prevention.*

Профилактика стоматологических заболеваний у детей – проблема, которая беспокоит стоматологов уже первое десятилетие. Государственную поддержку в решении вопроса стоматологи получили еще до V Всесоюзного съезда стоматологов в 1968 г. С 1970 г. начала создаваться «Комплексная программа профилактики стоматологических заболеваний у детей». Уже в 1988 г. были опубликованы рекомендации, содержащие основные положения комплексной программы профилактики (КПП) кариеса зубов и болезней пародонта у детей. В условиях Казахстана на кафедрах стоматологии детского возраста медицинских вузов с прошлого века неоднократно возвращались к этой теме. Были составлены положения, выделены исполнители. К сожалению, из-за отсутствия финансирования не одна программа не была доведена до конца [1-5]. Реализовать массовую профилактику стоматологических заболеваний предполагалось через конкретные программы, разработанные организаторами стоматологической помощи многих регионов нашей республики с учетом материально-технической базы и кадрового обеспечения. Осуществлять профилактику необходимо было на всех уровнях от района до республики. Обязательным являлось участие отделов народного образования, санитарной службы, женских консультаций, детских поликлиник, детских дошкольных учреждений и школ. Актуальность проблемы профилактики стоматологических заболеваний возрастает с увеличением удаления зубов и наличием очагов хронической одонтогенной инфекции [6-9]. Целью данной программы являлось достижение предложенного ВОЗ уровня глобального здоровья к 2020 г. у детей до 12 лет, где КПУ не должен превышать 2.0. Средства на КПП нужно было заранее запланировать с учетом ориентировочной потребности по количеству новорожденных в год, умноженное на число лет программы [8].

Учитывая подобную динамику кариеса, сотрудники многих стоматологических кафедр подготовили программу профилактики стоматологических заболеваний (ППСЗ) для детей Казахстана, которая официально стала осуществляться с 1991 г., хотя до этого времени, помимо вторичной профилактики – санации, активно использовалась флюоризация зубов как завершающий этап санации. В 1980-2015 гг. было проведено одновременно профилактические меры и эпидемиологическое обследование для уточнения стоматологического здоровья населения и отобрания пробы питьевой воды на определения содержания фтора.

Были определены цели программы:

1. уменьшение интенсивности и распространенности кариеса зубов в условиях г. Алматы (на первом этапе);
2. снижение индексов КПУЗ и КПП, увеличение количества лиц, не имеющих кариеса;
3. снижение процента лиц, у которых выявлены признаки поражения тканей пародонта;
4. уменьшение количества секстантов с кровоточивостью, зубным камнем и патологическими карманами в ключевой возрастной группе. Применение профилактических мероприятий во время санации позволило качественно улучшить стоматологическую помощь отдельным в нужде группах детей (СПІТN) [10];
5. мероприятия по улучшению гигиены полости рта: снижение величины индексов, характеризующих зубной налет; увеличение количества лиц, правильно ухаживающих за полостью рта;
6. профилактика заболеваний слизистой и злокачественных заболеваний полости рта;
7. снижение количества лиц с патологическими состояниями;
8. уменьшение распространенности вредных привычек или состояний.

Таблица 1.

Зависимость кариеса у детей от содержания фтора в воде, на фоне проводимой санации, фторирования и ограничения сладостей (усредненные данные)

Населенный пункт	Содержание фтора в воде, мг/л	Распространенность кариеса у детей		Интенсивность кариеса у детей	
		6 лет	12 лет	6 лет	12 лет
Алматы	0,32–0,45	64	76	1,4	2,5
Чимкент	0,3	72	85	2,2	3,0
Астана	0,15–0,17	71	78	2,3	3,0
Щучинск	0,64	56	72	1,0	2,4
Тараз	0,3	80	73	1,0	3,0

Прослеживается обратная зависимость между содержанием фтора в питьевой воде и распространенностью, интенсивностью кариеса, а также с уровнями стоматологической помощи и первичной профилактики. Сопоставляя данные, по интенсивности кариеса у детей, можно отметить, что при проведении только санации полости рта без профилактики у детей до 12 лет обнаружено КПУ=3,0. Муниципальные средства лишь частично могут компенсировать потребности детской стоматологии в лечении кариеса и его осложнений и уже не до ППСЗ. Результаты подтверждают необходимость лечебно-профилактических мероприятий в рамках ППСЗ.

Программа, работавшая с 1991 г. в большей степени была ориентирована на г. Алматы. Для качественного осуществления профилактики стоматологических заболеваний необходим районный уровень ППСЗ, с учетом конкретной экологической ситуации, в том числе живущих в промышленных зонах [3, с. 9]. Финансирование детской стоматологии по остаточному принципу привело к тому, что созданные программы лежат не востребованными. Профилактические мероприятия остались исключительно на совести детских стоматологов. Санитарно-просветительские аспекты ППСЗ могут перекрывать программы типа «Бленда-мед». Но желание фирмы использовать деньги на рекламу своей продукции – вещь не надежная. На 2016-2020 гг. сотрудниками многих кафедр детской стоматологии был предложен новый вариант ППСЗ для детей, но это пока осталось на бумаге.

Поэтому имеется немало сторонников сохранить бюджетное финансирование отрасли [4], но заболеваемость и здоровье детей не может ждать. Оптимальный выход из ситуации многим виделся в работе фонда обязательного медицинского страхования (ФОМС). Детские стоматологические поликлиники во многих городах в результате сотрудничества с ФОМС улучшили свое состояние [5]. Но в Алматы ФОМС с детской стоматологией не работала, хотя и была проделана необходимая предварительная работа. Кроме того, ФОМС лишь частично компенсирует затраты и исключительно на лечебные мероприятия, а профилактика – это не всегда лечебные манипуляции. Анализ взаимодействия факторов риска при кариесе у детей в г. Алматы обращает внимание на частые употребления детьми сладостей, напитков, перекусывание конфетами между приемами пищи, которые наносили вред эмали зубов [10-14]. Поэтому в школах необходимо внедрять понятие «культура еды» с точки зрения стоматологов. Преимущественно углеводистые, липкие сладости и высококалорийные продукты НЕ должны употребляться в первую очередь или необходимо от них отказаться [1-10]. В питьевой воде г. Алматы отмечается оптимальная концентрация фтора, поэтому системное введение его в организм ребенка не требуется. Распространенность кариеса у детей до 12 лет колебалась

от 80 до 82% при интенсивности – от 2,2 до 2,6, а у детей 6-7 лет – распространенность кариеса молочных зубов – от 60 до 76,3% при интенсивности от 1,5 до 2,0.

Болезни пародонта у 15-летних детей составляет 60-70%. Зубочелюстные аномалии встречаются у 69% обследованных детей. В период перехода Республики Казахстан к рыночным отношениям значительно ухудшилось состояние профилактической помощи детям. Несмотря на проводимые периодические санации полости рта, заболеваемость кариесом снизилась незначительно. По нашим наблюдениям установлены, что уже в годовалом возрасте у детей поражаются передние верхние зубы. У них обычно отсутствует контроль за состоянием гигиены полости рта и зубами со стороны родителей, злоупотребление сладкими и липкими продуктами питания.

В России с целью оказания целенаправленной помощи предлагалась создание профилактических центров (Леонтьев В. К., 1999, Хамадеева А. М., 2000). В условиях г. Алматы на базе имеющихся медицинских учреждений возможно создание центра профилактики, где должны производиться не только профилактические меры, а также их координация, планирование, контроль и аудит. По данным зарубежных авторов, наибольший эффект от профилактики наблюдаются там, где делом занимается зубной гигиенист.

Эффективность работы оценивается улучшением гигиены, стабилизацией или уменьшением заболеваемости зубов. Средства для создания центров профилактики можно изыскать в улучшении работы стоматолога и ее перестройки. Предлагаем отказаться от сплошной профилактики полости рта детям из года в год по мере обращаемости, вместо нее проводить их планово в рискованные годы. Рисковыми годами являются возраст 6-7, 11-12, 15-17 лет. В то же время срочную стоматологическую помощь дети могут получать по мере их обращения к врачу. Родители и воспитатели детских садов должны обеспечить чистку зубов и полости рта ребенка с момента их прорезывания. В возрасте 3-х лет ребенок должен уметь самостоятельно выполнять элементарные движения зубной щеткой, а задача воспитателей – контролировать их выполнение.

В то же время из-за неудовлетворительного знания основ гигиенического обучения и воспитания детей, родители, воспитатели, педагоги самоустранились от профилактики болезней зубов. В заключении нужно отметить, что проблема «продления жизни» ППСЗ очень актуальна и требует незамедлительного решения. Если государство не может финансировать отрасль и, в частности, ППСЗ, то оно должно снабдить соответствующими решениями регионы для создания условий финансирования на региональном уровне. Кроме того, есть опыт финансирования проектов и программ (научных, просветительских) по принципу «пятьдесят на пятьдесят», половина – государство, половина – акиматы

(региональный орган исполнительной власти в Казахстане) или фонды. Такой подход был бы самым оптимальным, тем более, что в настоящее время системы финансирования региональных стоматологических служб слабоуправляемы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Васина С. А., Бланова З. А. Тезисы к III Общероссийской научно-практической конференции детских стоматологов. — Москва-Волгоград, 2000. — С. 4.
2. Воронин В. Ф. Новое в стоматологии. — 2001. — № 5. — С. 89.
3. Гнетова И.В. Новое в стоматологии. — 2002. — № 5 — С. 6.
4. Образцов Ю. Л., Бринько Т. Н. и др. Детская стоматология. — 1999. — № 2. — С. 20-23.
5. Прохин М. Н. Состояние и пути развития детской стоматологической службы // Детская стоматология. — 1999. — № 2. — С. 17-19.
6. Стоматологический банк данных. Выпуск 3. / Под ред. Кузьминой Э. М. — М., 1991. — С. 18. и др.
7. Сунцов В. Г., Леонтьев В. К. Стоматологическая профилактика у детей. — М., 2001. — С. 280-304.
8. Хмызова Т. Т., Маслак Е. Е. Тезисы к III Общероссийской научно-практической конференции. — Москва-Волгоград, 2000. — С. 21.
9. Безруков А. М. Справочник по стоматологии. — М., 1988. — 656 с.
- 10 Кабулбеков А. А. Профилактические стоматологические заболевания у детей. — Алматы, 2007. — 112 с.
- 11 Кисельникова Л. П. и др. Детская терапевтическая стоматология. — М., 2009. — 153 с.
- 12 Курякина Н. В. Терапевтическая стоматология детского возраста. — М., 2004. — 744 с.
- 13 Леонтьев В.К.и др. Руководство по терапевтической стоматологии. — М., 2010. — С. 10-30.
- 14 Леус П. А. Задачи по внедрению массовой профилактики стоматологических заболеваний // Стоматология. — 1990. — № 3. — С. 4-6.

УДК 614.27:614.8]:378.04

Петро Олійник

*докт. фармацевт. наук, доцент, профессор кафедри
медицини катастроф та військової медицини*

Віктор Чаплик

*канд. мед. наук, доцент, завідувач кафедри
медицини катастроф та військової медицини*

Василь Гуменюк

*канд. пед. наук, доцент кафедри
медицини катастроф та військової медицини*

ЛНМУ імені Данила Галицького

м.Львів, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасного стану підготовки студентів фармацевтичних факультетів з питань організації фармацевтичного забезпечення населення в умовах надзвичайних ситуацій. Обґрунтована необхідність удосконалення змісту основної освітньої програми вищої професійної освіти за напрямом «Фармація» з питань професійної

компетентності і психологічної готовності фармацевтичних працівників до роботи в умовах надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, фармацевтичне забезпечення, освітньо-професійна програма, освітньо-кваліфікаційна характеристика, професійна компетентність.

Петр Олийник.

докт. фармацевт. наук, доцент, профессор кафедры

Виктор Чаплик

канд. мед. наук, доцент, заведующий кафедрой

Василий Гуменюк

канд. пед. наук, доцент кафедры

медицины катастроф и военной медицины

ЛНМУ им. Данила Галицкого

г. Львов, Украина

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

Аннотация. Статья посвящена анализу современного состояния подготовки студентов фармацевтических факультетов по вопросам организации фармацевтического обеспечения населения в условиях чрезвычайных ситуаций. Обоснована необходимость совершенствования содержания основной образовательной программы высшего профессионального образования по направлению «Фармация» по вопросам профессиональной компетентности и психологической готовности фармацевтических работников к работе в условиях чрезвычайных ситуаций.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, фармацевтическое обеспечение, образовательно-профессиональная программа, образовательно-квалификационная характеристика, профессиональная компетентность.

Petro Oliynyk

Doctor of Pharmacy, Professor

Viktor Chaplyk

PhD (Medicine), Associate Professor, Head of Department

Vasyl Humenyuk

PhD (Pedagogy), Associate Professor

Disaster Medicine and Military Medicine Department

Danylo Halytsky National Medical University

Lviv, Ukraine

CURRENT STATE OF PHARMACEUTICAL FACULTY STUDENTS' TRAINING FOR WORKING IN CONDITIONS OF EMERGENCY SITUATIONS

Abstract. The article is devoted to the analysis of the current state of training students of pharmaceutical faculties on the organization of pharmaceutical provision of the population in emergency situations. The necessity of improving the content of the main educational program of higher professional education in the direction of «Pharmacy» on the issues of professional competence and psychological readiness of pharmaceutical workers to work in emergency situations is substantiated.

Key words: emergency situation, pharmaceutical support, educational and professional program, educational qualification characteristic, professional competence.

Ефективність функціонування системи фармацевтичного забезпечення населення (СФЗ) в умовах надзвичайних ситуацій (НС) буде залежати від рівня професійної та морально – психологічної підготовленості її працівників. Основу СФЗ складають її співробітники – фармацевти та провізори. Зміст завдань, покладених на СФЗ, екстремальні умови їх вирішення, визначають вимоги до системи підготовки кадрів з питань фармацевтичного забезпечення (ФЗ) постраждалого населення, зміст цієї підготовки та її організації. Тому, метою дослідження було обґрунтування необхідності вдосконалення підготовки студентів фармацевтичних факультетів до організації ФЗ постраждалого населення в умовах НС мирного і воєнного часу.

Сфера діяльності СФЗ має соціально – економічний напрямок і полягає у своєчасному і повному забезпеченні всіх верств населення якісними і доступними лікарськими засобами (ЛЗ). Ефективність функціонування СФЗ в умовах ліквідації наслідків НС буде залежати від якості фармацевтичної освіти персоналу, його професійних знань, умінь, навичок і морально – психологічної підготовки. СФЗ, як одна з найбільш комерціалізованих та економічно значущих компонентів загальнодержавної системи охорони здоров'я, поступово втрачає соціальну спрямованість і зосереджується на комерційно – економічних аспектах своєї діяльності. Про це свідчить і перелік спеціальностей за якими здійснюють підготовку фахівців фармацевтичні факультети медичних університетів і академій. Наприклад, Національний фармацевтичний університет готує фахівців за 14 спеціальностями (6 напрямів підготовки), серед яких провізори – косметологи, маркетологи, економісти, менеджери, фахівці в галузі якості продукції [5].

Аналіз змісту освітньо-професійної програми (ОПП) вищої професійної освіти за напрямом «Фармація» в Україні та Республіці Польща свідчить, що вони побудовані не на основі сучасних вимог до професійної компетентності фармацевтичних працівників з питань ФЗ населення (соціальна спрямованість), а перш за все з урахуванням вимог вітчизняних і зарубіжних ринків праці, тобто, переважають комерційні та економічні аспекти (економічна спрямованість) [3; 6].

Цьому сприяє і приєднання до Європейської кредитно – трансферної та акумулюючої системи освіти (так званій Болонський процес), яка висуває завдання домогтися, щоб вчені ступені відповідали європейському ринку праці, а отже, були свідоцтвом кваліфікації при працевлаштуванні в галузі, за якою отримано освіту [1]. Її мета – введення загальноприйнятих градацій дипломів, ступенів і кваліфікацій, використання єдиної системи кредитних одиниць і додатків до дипломів, усунення наявних перешкод для підвищення мобільності студентів, викладачів, наукових працівників (тобто врахування вимог

роботодавців), що визначає економічну а не соціальну спрямованість професійної підготовки фармацевтичних працівників.

Професійна компетентність фармацевтичних працівників є інтегрованим результатом навчальної діяльності і формується під час навчання у вищому навчальному закладі. Студент, як майбутній фахівець є об'єктом цілеспрямованого впливу навчального процесу. Тому, навчальні плани повинні бути адаптовані до вимог майбутньої професійної діяльності та враховувати потреби особистості студентів їх індивідуальні особливості і мотиви. Ефективність організації ФЗ постраждалого населення буде залежати не тільки від рівня професійної, а також і психологічної підготовленості провізорів, їх готовності до виконання своїх функціональних обов'язків в екстремальних умовах НС. Значне психоемоційне навантаження при виконанні професійних обов'язків фармацевтичними працівниками в екстремальних умовах НС, викликають необхідність перегляду системи їх підготовки з питань медичного і фармацевтичного забезпечення постраждалого населення, уточнення змісту цієї підготовки і її організації. Професійна діяльність фармацевтичних працівників в екстремальних умовах НС, буде відрізнятися від усталеного ритму діяльності в стаціонарних умовах. Умови НС викликають різке відхилення від норми життєдіяльності людей. Внаслідок цього інтенсивність впливу на людину зовнішніх і внутрішніх чинників НС збільшується настільки, що викликає зміни її психологічного стану. В умовах НС завжди існує небезпека для життя і здоров'я, що позначається на інтенсивності стресової реакції і можливості виконання фахівцем його функціональних обов'язків.

Професійна і психологічна готовність до дій в екстремальних умовах обумовлює наявність у фахівця не тільки професійно важливих знань і умінь, а також навичок психологічного подолання стресу. Стан фахівця в екстремальних ситуаціях НС може бути адаптивним, неадаптивним і дезадаптивним. Адаптивний стан фахівця дозволяє йому ефективно виконувати свої функції. Для неадаптивного стану характерне тимчасове зниження ефективності професійного функціонування, погіршення фізичного самопочуття, тимчасова дисфункція деяких психофізіологічних функцій. Дезадаптивний стан не дозволяє фахівцю виконувати свої функціональні обов'язки і потребує активного реабілітаційного втручання [4].

Основною причиною виникнення неадаптивного і дезадаптивного станів є психоемоційне навантаження при виконанні професійних обов'язків і відсутність компетенцій провізорів, що визначають їх готовність до ефективної роботи в умовах НС. Зростання ризику виникнення НС, вимагає нових підходів до забезпечення професійної компетентності і психологічної готовності фармацевтичних працівників. Встановлено, що для виконання професійних

обов'язків в умовах НС фахівці з фармацевтичного забезпечення населення повинні володіти раціоналізмом мислення, психологічною стійкістю і достатнім рівнем знань та практичних навиків. Це пов'язано з тим, що виконання функціональних обов'язків в умовах НС передбачає обмеження ресурсів, дефіцит інформації і часу на прийняття адекватного рішення, високу відповідальність за виконання завдань, від яких залежить життя постраждалих людей.

Світовий досвід ліквідації наслідків НС свідчить, що мотиваційні, інтелектуальні та інші психологічні характеристики особистості фахівця, рівень знань і практичних навиків істотно коригують вплив негативних чинників екстремальних умов НС. Сучасна підготовка фахівців з ФЗ населення в умовах НС повинна передбачати наявність особливих знань і умінь, до яких належать: знання особливостей виникнення і розвитку різноманітних НС, їх можливі наслідки; вміння виконувати звичайні професійні дії, не погіршуючи їх якість під впливом будь-яких чинників НС; вміння діяти без розгубленості і успішно виконувати функціональні обов'язки в умовах непередбачуваності і дефіциту інформації.

Вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки в Україні встановлюють Державні стандарти освіти. Вони є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня фахівців і застосовуються з метою забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Державні стандарти освіти розробляються окремо для кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня і забезпечують впровадження та удосконалення нормативної і навчально-методичної бази, що регламентує підготовку фахівців. Основою освітньо-кваліфікаційного рівня фахівців є набуття ними визначених стандартом освіти компетентностей, які є підставою для присвоєння кваліфікації. Освітньо-професійна програма (ОПП) визначає нормативну частину змісту навчання, встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої і професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певної спеціальності. ОПП встановлює нормативну частину змісту навчання у навчальних елементах, їх інформаційний обсяг та рівень засвоєння у процесі підготовки відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики. Вона також встановлює рекомендований перелік навчальних дисциплін і нормативний термін навчання. Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу повинна відображати соціальне замовлення на підготовку фахівця з урахуванням вимог до змісту освіти з боку держави, встановлювати кваліфікаційні вимоги до випускників вищих навчальних закладів, тобто систему виробничих функцій, типових завдань їх діяльності та умінь, необхідних для вирішення цих завдань.

Аналіз галузевих стандартів вищої професійної освіти за напрямом «Фармація» свідчить про відсутність компетенцій, які стосуються професійної і психологічної готовності випускників фармацевтичних факультетів до дій в екстремальних умовах НС і обумовлюють наявність у фахівця не тільки професійно важливих знань і умінь, а також навичок психологічного подолання стресових станів. Аналіз змісту Освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціаліста за спеціальністю 7.110201, напряму підготовки 1102 «Фармація» показує, що випускник вищого фармацевтичного закладу для виконання 5 груп виробничих функцій і 72 типових завдань діяльності повинен володіти 343 уміннями і практичними навиками [2]. З них лише 9 умінь стосуються забезпечення необхідного рівня тільки індивідуальної безпеки у випадках виникнення типових небезпечних ситуацій. Типові завдання діяльності і уміння, які стосуються фармацевтичного забезпечення населення в умовах НС та психологічної підготовки до виконання функціональних обов'язків в екстремальних умовах НС, Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста не передбачає. Аналіз змісту Освітньо-професійної програми спеціаліста за спеціальністю 7.110201 «Фармація», напряму підготовки 1102 «Фармація» показує, що для забезпечення умінь спеціаліста кваліфікації «Провізор» передбачено 1154 змістовних модулів [3]. З них, 96 змістовних модулів передбачено для підготовки студентів та удосконалення інтернів і слухачів за програмою офіцерів медичної служби запасу за військово-обліковою спеціальністю – 909000 – Фармація. Змістовні модулі з військової, військово-медичної та військово-фармацевтичної підготовки, загальним обсягом 600 годин, (з них аудиторних 452 годин) у деякій мірі стосуються фармацевтичного забезпечення населення в умовах НС та психологічної підготовки до виконання функціональних обов'язків в екстремальних умовах НС. Проте, у 2004 році з переліку нормативних дисциплін навчального плану підготовки фахівців за 169 спеціальністю «Фармація» були вилучені дисципліни блоку «Військова підготовка» і перенесено їх до переліку вибіркових дисциплін лише декількох навчальних закладів, студенти яких залучаються до навчання за програмою офіцерів запасу.

Проведені дослідження свідчать про те, що до освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціаліста (магістра) за спеціальністю 7.110201 «Фармація» необхідно внести типові завдання діяльності, умінь і практичних навиків які стосуються професійної і психологічної готовності випускників фармацевтичних факультетів до дій в екстремальних умовах НС і обумовлюють наявність у фахівця навичок психологічного подолання стресових станів. Освітньо-професійну програму спеціаліста (магістра) за спеціальністю 7.110201 «Фармація» необхідно доповнити навчальною дисципліною і змістовними

модулямим для забезпечення умінь спеціаліста (магістра) кваліфікації «Провізор», які визначають його здатність до ефективного виконання функціональних обов'язків з питань фармацевтичного забезпечення населення в екстремальних умовах НС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Литвиненко Т. М.* Впровадження кредитно-модульної системи у навчальний процес підготовки провізорів-технологів // Запорозький медичинський журнал. — 2013. — № 2 (77). — С. 112–115.
2. Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста за спеціальністю 7.110201 «Фармація» напряму підготовки 1102 «Фармація». — [Електронний ресурс] // Центр тестування при МОЗ України. — Режим доступу : <http://testcentr.org.ua/index.php/news/60-smethwork/110-gsvou.html>
3. Освітньо-професійна програма підготовки спеціаліста за спеціальністю «Фармація», кваліфікація «Провізор». — Київ : МОН України. — 2004. — 150 с.
4. *Розов В.* Психологічне забезпечення діяльності в екстремальних ситуаціях. — [Електронний ресурс] // Український центр політичного менеджменту. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcon-tent.php3?m=6&n=72&c=1696>
5. *Черних В. П.* Фармацевтична освіта // Фармацевтична енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/314/farmaceutichna-osvita>
6. Rozporządzenie Ministra Zdrowia zmieniające rozporządzenie w sprawie ciągłych szkoleń farmaceutów zatrudnionych w aptekach i hurtowniach farmaceutycznych. — [Electronic resource]. — Dziennik Ustaw z 2003 roku nr 132, poz.1238. — Access mode : <http://www.loia.pl/page/32/rozporzadzenie-wsprawie-szkolen.html>.

УДК: 37.09 + 378.147

Надія Васкул

канд. мед. наук, асистент кафедри інфекційних хвороб та епідеміології

Руслан Мізюк

канд. мед. наук, асистент кафедри інфекційних хвороб та епідеміології

ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»

м. Івано-Франківськ, Україна

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Анотація. Сучасний зміст вищої медичної освіти покликаний на зміну передовсім парадигми вищої медичної освіти, а саме відхід від предметоцентризму та перехід до студентоцентризму. Особлива увага звертається на необхідність забезпечення продуктивної спрямованості особистості, а також на потребу підвищення адекватності завдань навчального процесу. Ключовим у сучасній медичній освіті є формування особистості майбутнього фахівця з новим світоглядом та мисленням, що дозволить йому гнучко, оперативно реагувати на різноманітні запити суспільства та успішно конкурувати з іншими фахівцями на ринку праці.

Ключові слова: *студенти-медики, компетентнісний підхід, інформаційно-комунікативні технології, студентоцентризм.*

Надія Васкул

канд. мед. наук, ассистент кафедры инфекционных болезней и эпидемиологии

Руслан Мизюк

канд. мед. наук, ассистент кафедры инфекционных болезней и эпидемиологии

ДВНЗ «Ивано-Франковский национальный медицинский университет»

г. Ивано-Франковск, Украина

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПТИМИЗАЦИИ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Аннотация. Современное содержание высшего медицинского образования призвано на смену, в первую очередь, парадигмы высшего медицинского образования, а именно уход от предметоцентризма и переход к студентоцентризму. Особое внимание обращается на необходимость обеспечения продуктивной направленности личности, а также на необходимость повышения адекватности задач учебного процесса. Ключевым в современном медицинском образовании является формирование личности будущего специалиста с новым мировоззрением и мышлением, что позволит ему гибко, оперативно реагировать на различные запросы общества и успешно конкурировать с другими специалистами на рынке труда.

Ключевые слова: студенты-медики, компетентностный подход, информационно-коммуникативные технологии, студентоцентризм.

Nadiya Vaskul

PhD (Medicine), Assistant professor at
Infectious Diseases and Epidemiology Department

Ruslan Miziuk

PhD (Medicine), Assistant professor at
Infectious Diseases and Epidemiology Department

Ivano-Frankivsk National Medical University

Ivano-Frankivsk, Ukraine

INNOVATIVE APPROACHES TO THE OPTIMIZATION OF PRACTICAL TRAINING OF MEDICAL STUDENTS

Abstract. The modern content of higher medical education is intended to replace the paradigm of higher medical education, namely, the transition from subject-centration to student-centration. Particular attention is paid to the need to ensure a productive orientation of the individual, as well as the need to increase the adequacy of the tasks of the educational process. The key issue in modern medical education is to develop the personality of a future specialist with a new outlook and thinking that will allow him/her to respond quickly and flexibly to various demands of the society and to compete successfully with other professionals in the labor market.

Key words: medical students, competence approach, information and communication technologies, student-centered.

Професія лікаря характеризується постійною потребою в самовдосконаленні, знанням специфіки діяльності, здібністю до праці лікарем, практичним досвідом, знанням перспектив медичної галузі. Відповідно до вимог закону України «Про вищу освіту», Національної доктрини розвитку освіти, Програми розвитку медичної освіти до 2020 р., проблема становлення особистості майбутнього фахівця, саме в період його навчання у вищому медичному навчальному закладі – розглядається як одна з пріоритетних.

Сучасний зміст вищої медичної освіти покликаний на зміну передовсім парадигми вищої медичної освіти, а саме: відхід від предметоцентризму та перехід до студентоцентризму. С. Максименко відзначає, що особистість – це конкретний людський індивід з індивідуально виявленими своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними властивостями, тому професійне навчання, особистісне становлення та самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне та фізичне самовдосконалення забезпечує компетентність та компетенцію студента-медика [1, с. 51].

Реформування навчально-виховного процесу з урахуванням нових стандартів вищої освіти розроблених відповідно до Національної рамки кваліфікації (Наказ МОН № 600 від 01.06.2016 р.), які базуються на компетентісному підході і поділяють філософію визначення вимог до фахівця, закладену в основу міжнародного Проекту Тюнінг (TUNING); розробка основних, спеціальних компетентностей; переосмислення ролі Європейської кредитно-трансферної системи та перетворення її у Європейську кредитно-трансферну-накопичувальну систему – дозволяє формувати у студентів фахові (предметні) компетентності та забезпечує їх конкурентоздатність на ринку медичних послуг [2, с. 3]. М. Філоненко у методичних рекомендаціях «Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентісного підходу» вказує, що на Всесвітньому економічному форумі у Давосі (2016 р.) роботодавцями були озвучені 10 професійних навичок, які будуть актуальними через 5 років: комплексне багаторівневе бачення проблеми, критичне мислення, креативність, вміння управляти людьми та мотивувати їх, взаємодіяти з людьми, емоційний інтелект, формування власної точки зору для прийняття рішень, клієнтоорієнтованість, вміння вести переговори, гнучкість розуму [2, с. 7].

У добу глобалізації світових економічних і культурних процесів, в Україні зростає соціальне замовлення на підготовку фахівців з високорозвиненим інтелектом, неординарним гнучким мисленням, а також вільним володінням іноземними мовами. Особлива увага звертається на необхідність забезпечення продуктивної спрямованості особистості, а також на потребу підвищення адекватності завдань навчального процесу тим реальним завданням, які доводиться розв'язувати медичним фахівцям на різних етапах професійної діяльності [3, с. 5].

На думку вітчизняних вчених ключовим у сучасній медичній освіті є формування особистості майбутнього фахівця з новим світоглядом та мисленням, що дозволить йому гнучко, оперативно реагувати на різноманітні запити суспільства та успішно конкурувати з іншими фахівцями на ринку праці [2, с. 2]. В умовах потреби посилення конкурентноспроможності випускників

медичних вузів та зростаючої глобалізації освіти, особлива увага надається використанню інтерактивних методів викладання. Сьогодення вимагає від педагогів будувати свою роботу так, щоб розкрити власні таланти і здібності, тобто, реалізуватися в професійній діяльності. Однією з важливих якостей педагогічних працівників, успішності їх як фахівців є готовність до інноваційної діяльності. Зокрема йдеться про пошук таких методів інтерактивного навчання, які включають співробітництво викладача і студента, де передбачено їхню взаємодію, обмін думками, моделювання ситуацій та спільне розв'язання проблем, які допомагають розвивати у студентів клінічне мислення, формують їхню самостійність.

У контексті інтернаціоналізації навчання, коли зростають можливості двосторонніх та багатосторонніх зв'язків і контактів між вищими навчальними закладами різних країн, – незаперечною є актуальність використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). ІКТ відзначаються високою функціональністю, оскільки дають можливість сприймати інформацію різними сенсорними каналами, візуалізувати абстрактну інформацію, симулювати реальні клінічні ситуації. ІКТ дають змогу представити матеріал структуровано у вигляді формул, таблиць та схем, які студенти самостійно заповнюють, тобто все це стимулює перехід від пасивного прийняття нового матеріалу до активного способу навчальної діяльності, а також сприяє підвищенню мотивації студентів до навчання та оптимізації навчального процесу на практичних заняттях з інфекційних захворювань.

В умовах стрімкого розвитку сучасних комп'ютерних технологій та засобів зв'язку, студенти на кафедрі інфекційних хвороб та епідеміології мають широкі можливості доступу до інтернет-ресурсів. Технологічні можливості кафедри забезпечують постійний доступ студентів до наукової інформації, до формальних і неформальних баз лекцій, іншої навчальної інформації через використання Wi Fi у кожній аудиторії та навчальних кімнатах. Завдяки сучасному обладнанню лекційних та навчальних аудиторій мультимедійними проекторами і моніторами, навчальний матеріал на кафедрі виконано у вигляді презентацій із включенням візуальних матеріалів, відеоматеріалів, навчальних фільмів, різноманітних тестових завдань.

Зменшення в межах кредитно-трансферної системи кількості аудиторних годин на читання лекцій та збільшення часу на позааудиторну самостійну роботу – стимулює в сучасних умовах до застосування активних форм викладання лекцій для студентів медичних університетів.

У відповідь на вимоги часу, з метою модернізації стандартів вищої освіти, задля формування у студентів відповідальності та мотивації до отримання професійних вмінь і навичок в навчальному процесі на кафедрі паралельно з

удосконаленням традиційних, впроваджуються й новітні організаційні форми лекційних і практичних занять, зокрема: міждисциплінарні семінари у вигляді конференції, проблемні лекції, практичні заняття з використанням елементів проблемно-пошукового навчання, майстер-класи, різнопланові практичні заняття з використанням сучасних інноваційних технологій.

Широке застосування інноваційних форм і методів роботи студентів під керівництвом викладача та повноцінна самостійна робота в навчально-практичних, тренінгових центрах ІФНМУ, в симуляційних центрах, на об'єктах майбутньої професійної діяльності сприяють кращому оволодінню студентами практичними навичками.

Таким чином, на кафедрі інфекційних хвороб та епідеміології проводяться різнопланові практичні і лекційні заняття з використанням найсучасніших інноваційних технологій, з метою формування медичного фахівця як особистості з високими професійними якостями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. — К., 2004.
2. Філоненко М. М. Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу : Метод. рекомендації для викладачів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD) ВМ(Ф)НЗ України. / М. М. Філоненко. — К. : «Центр учбової літератури», 2016. — 88 с.
3. Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря : дис. док. псих. наук: 19.00.07 / Мирослава Мирославівна Філоненко. — Київ, 2016. — 425 с.

УДК: 378.147+579

Любов Шикета
асистент кафедри мікробіології, вірусології, імунології ІФНМУ
м. Івано-Франківськ, Україна

ВИКЛАДАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ ІНФЕКЦІЙ НА КАФЕДРІ МІКРОБІОЛОГІ, ВІРУСОЛОГІЇ ТА ІМУНОЛОГІЇ

Анотація. Викладання сучасних методів діагностики інфекцій необхідне для лікарів усіх спеціальностей. Розвиток мікробіологічної науки сприяє появі нових методів діагностики. Новітні методи мікробіологічної діагностики є основою етіологічного діагнозу. Вони полягають у виявленні збудника, його генетичного матеріалу та реакцій імунної системи організму людини на нього. Розглянуто основні сучасні методи діагностики інфекцій. Проаналізовані їх позитивні й негативні сторони.

Ключові слова: мікробіологічна діагностика, серологічні методи, імуноферментний аналіз, імуноблотинг, ланцюгова полімеразна реакція.

Любовь Шикета

*асистент кафедри мікробіології, вірусології, імунології ІФНМУ
г. Івано-Франківск, Україна*

ПРЕПОДАВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ДИАГНОСТИКИ ИНФЕКЦИЙ НА КАФЕДРЕ МИКРОБИОЛОГИИ, ВИРУСОЛОГИИ, ИММУНОЛОГИИ

***Аннотация.** Преподавание современных методов диагностики инфекций необходимо для врачей всех специальностей. Развитие микробиологической науки способствует появлению новых методов диагностики. Новейшие методы микробиологической диагностики являются основой этиологического диагноза. Они заключаются в выявлении возбудителя, его генетического материала, и реакций иммунной системы организма человека на него. Рассмотрены основные современные методы диагностики инфекций. Проанализированы их положительные и отрицательные стороны.*

***Ключевые слова:** микробиологическая диагностика, серологические методы, иммуноферментный анализ, иммуноблоттинг, цепная полимеразная реакция.*

Liubov Shyketa

Assistant Professor

Department of Microbiology, Virology, Immunology

Ivano-Frankivsk National Medical University

Ivano-Frankivsk, Ukraine

TEACHING MODERN METHODS OF DIAGNOSING INFECTIONS AT THE DEPARTMENT OF MICROBIOLOGY, VIROLOGY, IMMUNOLOGY

***Abstract.** Teaching modern methods of diagnosing infections is necessary for doctors of all the specialties. The development of microbiological science contributes to the emergence of new diagnostic methods. The newest methods of microbiological diagnostics are the basis of the etiological diagnosis. They consist in revealing the pathogen, its genetic material, and the reactions of the immune system of the human body to it. The main modern methods of infection diagnostics are considered. Their positive and negative sides are analyzed.*

***Key words:** microbiological diagnostics, serological methods, enzyme immunoassay, immunoblotting, chain polymerase reaction.*

Вступ. Стрімкий розвиток доказової медицини вимагає від лікаря знання нових сучасних методів діагностики інфекцій, вміння інтерпретувати їх результати, а часто навіть особисто виконувати протокольні дослідження. Правильний вибір методу дослідження визначає успіх діагностики, що впливає на тактику лікування. Викладання сучасних методів діагностики, вміння інтерпретувати одержані результати необхідні лікарям усіх спеціальностей. Для мікробіологічної діагностики інфекційних захворювань використовуються різні методи. Їх інформативність залежить від характеру і періоду захворювання, виду використаного клінічного матеріалу.

Вивчаючи дисципліну «Мікробіологія, вірусологія та імунологія», студенти засвоюють біологічні властивості патогенних мікроорганізмів, етіологію, патогенез та методи мікробіологічної діагностики інфекційних захворювань, вчать проводити вибір діагностичного методу в залежності від виду клінічного матеріалу, характеру і періоду захворювання. Важливим є вміння здійснювати

забір різних видів клінічного матеріалу для бактеріологічного дослідження, правильно інтерпретувати результати різних методів мікробіологічної діагностики інфекцій. При цьому вирішується практичне завдання: постановка етіологічного діагнозу, призначення адекватного антимікробного лікування та, по-можливості, визначення джерела інфекції [4, с. 179].

Мета роботи – розглянути та обґрунтувати доцільність використання сучасних методів мікробіологічної діагностики інфекційних захворювань при викладанні мікробіології, вірусології та імунології.

В залежності від вхідних воріт, та особливості поширення збудника в організмі, матеріалом для дослідження може бути: кров, сеча, випорожнення, блювотні маси, мокротиння, слиз з носоглотки та зіву, спинномозкова рідина, вміст везикул, пустул, ран, кон'юнктиви очей, секційний матеріал. Можливе дослідження ґрунту, води, повітря, харчових продуктів, ліків. Дослідження здійснюють в мікробіологічних лабораторіях, категорія яких залежить від рівня патогенності збудників інфекційних захворювань.

Сьогодні поряд з класичними мікробіологічними методами використовуються новітні наукові розробки, які дають можливість покращити якість та точність діагностики інфекцій. Починаючи з першого заняття, вивчаючи дисципліну «Мікробіологія, вірусологія та імунологія», студенти медичного, стоматологічного та фармацевтичного факультетів знайомляться з методами діагностики інфекційних захворювань та з кожним наступним заняттям вдосконалюють свої знання. До основних методів діагностики відносять мікроскопічний, бактеріологічний, вірусологічний, біологічний, серологічний (імунологічний), шкірно-алергічних проб та молекулярно-генетичний. До сучасних мікроскопічних методів належить конфокальна та суперфлюоресцентна мікроскопія (роздільна здатність – 20-25 нм). Фірми «Zeiss», «Olympus» та інші випускають нові надсучасні мікроскопи з використанням лазерних променів та ефекту флюоресценції. Вони дозволили здійснювати скануючу лазерну мікроскопію і вивчати не лише структуру мікробних клітин, а й локалізацію певних біополімерів і рух речовин через клітинну стінку та цитоплазматичну мембрану [5, с. 180].

Вивчаючи змістовний модуль «Імунітет. мунопатологія» на практичних заняттях студенти проводять основні серологічні реакції, вчать інтерпретувати результати. Серологічна діагностика – виявлення в сироватці крові хворого специфічних антитіл до збудника інфекції. Для цього використовують як традиційні серологічні реакції – аглютинації, зв'язування комплекменту, пасивної (непрямої) гемаглютинації та інші, так і сучасні методи – імуноферментний аналіз (ІФА), радіоіmunний аналіз (РІА), імуноблотинг тощо. Серологічна діагностика, як метод, має певні переваги: достовірність результатів, відносна

простота та доступність. Недоліком цього методу є: при проведенні дослідження слід враховувати фазність імунної відповіді. Сьогодні визначають не лише наявність титру антитіл в його діагностичних значеннях, а й диференціюють класи імуноглобулінів (IgM, IgG). Раніше для цього використовували редуруючі агенти (2-меркаптоетанол, цистеїн). У теперішній час здійснюють реакцію ІФА з використанням моноклональних антитіл до IgM; враховують можливість перехресних реакцій у збудників, що належать до однієї родини чи роду; при постановці серологічного діагнозу у вірусології використовують принцип «парних сироваток»: для дослідження беруть дві проби сироваток – першу на початку захворювання, а другу – через 1,5-2 тижні. Про наявність захворювання свідчить зростання титру антитіл в 4 і більше разів [5, с. 181].

Для перевірки виявлених антитіл при вірусних гепатитах, ВІЛ-інфекції найчастіше використовують імуноблотинг-метод, що полягає у виявленні антитіл до окремих антигенів кодованих різними зонами RNAHCV [1, с. 79]. Імуноблотинг – якісний метод, який дозволяє з великою вірогідністю визначати Ag або At в будь-якому біологічному середовищі організму. Специфічність і чутливість методу – 99-100%. Метод імуноблотингу подібний до ІФА, проте фінальний етап дослідження полягає у переносі й іммобілізації біополімера (Ag або At) на пористу мембрану, де біополімер аналізують за допомогою імуносорбентів. Імуноблотинг завдяки своїй специфічності належить до референс-тестів (підтверджуючих). Під час вивчення змістовного модуля «Загальна, спеціальна вірусологія» приділяється велика увага щодо використання імуноблотингу як підтверджуючого методу, особливо при діагностиці ВІЛ-інфекції.

Молекулярно-генетичний метод – це виявлення в матеріалі від хворого або у виділеній чистій культурі збудників специфічної ділянки нуклеїнової кислоти, характерної лише для конкретного мікроорганізму [3, с. 96]. Використовують полімеразну ланцюгову реакцію (ПЛР). В основі ПЛР знаходиться процес ампліфікації – багаторазового копіювання певної ділянки ДНК. Таким чином, можна одержувати мікрограми ДНК-копій, сегментів ДНК чи РНК, навіть, коли вони присутні у вигляді однієї молекули. ПЛР здійснюється *in vitro* з використанням ДНК-полімерази і олігонуклеотидних праймерів, які комплементарні двом 3`-кінцям ділянок, що обмежують потрібний сегмент ДНК. Праймери отримують шляхом хімічного синтезу з використанням ДНК-синтезаторів. Багато потужних фірм світу випускають тест-системи для ПЛР. ПЛР має циклічний характер. Кожний цикл складається з 3 етапів: денатурація чи «плавлення» ДНК – роз'єднання ланцюгів при 95°C; зв'язування праймерів з 3`-кінцями ланцюгів ДНК при 55°C; елонгація або подовження ланцюгів при 72°C. Цикл багаторазово повторюється. Ампліфіковану нуклеїнову кислоту

виявляють після електрофорезу в агарозному гелі. ПЛР як високоефективний метод дає можливість отримати результат незалежно від здатності мікроорганізмів культивуватися. Він має високу чутливість ($10\text{-}10^3$ клітин/на пробу), відносну швидкість аналізу та кількісну оцінку. Застосовують метод для діагностики великої кількості інфекцій. Особливо важливий метод в діагностиці ВІЛ-інфекції /СНІДу, TORCH-інфекцій та ін. Широкому розповсюдженню методу заважає використання дороговартісного обладнання, складність методики. Перелік ампліфікаційних технологій сьогодні не обмежується лише ПЛР. Використовують лігазну ланцюгову реакцію (для виявлення збудників туберкульозу, хламідій, та інших ДНК-вмісних мікроорганізмів), риботипування та опосередковану транскрипцією ампліфікацію рибосомальної РНК та ін. До генетичних методів діагностики також належить секвенування нуклеїнової кислоти (НК). Для цього синтезують комплементарні ланцюги НК з міченими флуоресцентною міткою нуклеотидами. Потім у секвенаторі здійснюють індикацію послідовності нуклеотидів в УФ-променях, переглядають цю послідовність на дисплеї та порівнюють з відомими НК, які можна одержати з банку даних [5, с. 181].

Специфічна діагностика вірусних уражень печінки є важливим етапом перед встановленням стадії фіброзу печінки та аналізом отриманих даних для вирішення доцільності проведення противірусної терапії. Від своєчасного обстеження і правильного трактування результатів серологічних і молекулярно-біологічних методів залежить ефективність призначеного лікування.[2, с. 116].

Висновки та перспективи подальших розробок. Сьогодні разом із традиційними мікробіологічними та серологічними методами діагностики інфекційних захворювань все частіше використовують сучасні молекулярно-генетичні, що є потужним фактором розвитку мікробіологічної науки і зумовлює необхідність у подальшому вдосконаленні викладання мікробіології, вірусології та імунології. Молекулярно-генетичні методи та серологічні реакції широко використовуються в діагностиці як інфекційних процесів, так і аутоімунних захворювань. Тому розуміння особливостей взаємодії антитіл з антигенами, знання діагностичних можливостей молекулярно-генетичних та серологічних досліджень є важливими для лікарів усіх спеціальностей. Адже, найважливішою ланкою доказової медицини є постановка етіологічного діагнозу та вибір правильної тактики лікування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасун Б. А. Специфічна діагностика гепатиту С / Б. А. Герасун, О. Б. Ворожбит, Р. Ю. Гришко та ін. // Гепатологія. — 2009. — № 1. — С. 78-79.
2. Євстігнєєв І. В. Серологічні і молекулярно-біологічні методи діагностики вірусних гепатитів В і С // Сучасна гастроентерологія. — 2010. — № 2. — С. 111-116.

3. Лопухов Л. В. Полимеразная цепная реакция в клинической микробиологической диагностике / Л. В. Лопухов, М. В. Эльдельштейн // Клиническая микробиология и антимикробная химиотерапия. — 2000. — Т. 2. — № 3. — С. 96-106.

4. Ширококов В. П. Значення дисципліни «Мікробіологія, вірусологія та імунологія» для формування лікаря в сучасних умовах / В. П. Ширококов, В. Г. Войцеховський, А. І. Якименко // Biomedical and Biosocial Anthropology. — 2014. — № 22. — С. 245-247.

5. Ширококов В. П. Мікробіологічні методи діагностики інфекційної патології та їх значення у викладанні медичної мікробіології / В. П. Ширококов, В. Г. Войцеховський, А. І. Якименко // Biomedical and Biosocial Anthropology. — 2016. — № 26. — С. 179-182.

УДК 378.0758:616.31.

Аликуль Кабулбеков
д-р. мед. наук, профессор
Камаль Аширбеков
канд. мед. наук, доцент
Анвар Темирбеков
канд. мед. наук, доцент
Мухтар Искендиоров
канд. мед. наук, доцент

Международный казахско-турецкий университета им. Х. А. Ясави
г. Туркестан, Республика Казахстан

ЛЕЧЕБНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В ПРОФИЛАКТИКЕ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ

Аннотация. Применение лечебной и физической культуры в профилактике стоматологических заболеваний, особенно у детей приводит к улучшению общего состояния здоровья, в том числе к улучшению работы желудочно-кишечного тракта. Лечебно-физическая культура в профилактике стоматологических заболеваний в детских садах, школах, в детских стоматологических поликлиниках, а так же работа самих детских стоматологических врачей в частных поликлиниках и центрах с применением не только специализированной помощи, но и проведение лечебно-физических культур и местного массажа улучшит здоровье пациентов.

Ключевые слова: кариес, факторы риска, питание, вредные и полезные продукты, комплексная профилактика, лечебно-физическая культура, массаж.

Алікуль Кабулбеков
д-р. мед. наук, професор
Камаль Аширбеков
канд. мед. наук, доцент
Анвар Темірбеков
канд. мед. наук, доцент
Мухтар Іскендіров
канд. мед. наук, доцент

Міжнародний казахсько-турецький університет імені Х. А. Ясаві
м. Туркестан, Республіка Казахстан

ЛІКУВАЛЬНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ПРОФІЛАКТИЦІ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Анотація. Застосування лікувальної і фізичної культури у профілактиці стоматологічних захворювань, особливо у дітей призводить до поліпшення загального стану здоров'я, в тому числі до поліпшення роботи шлунково-кишкового тракту. Лікувально-фізична культура у профілактиці стоматологічних захворювань в дитячих садках, школах, дитячих стоматологічних поліклініках, а також робота самих дитячих стоматологічних лікарів у приватних поліклініках і центрах із застосуванням не тільки спеціалізованої допомоги, але і проведення лікувально-фізичних культур і місцевого масажу поліпшить здоров'я пацієнтів.

Ключові слова: карієс, фактори ризику, харчування, шкідливі і корисні продукти, комплексна профілактика, лікувально-фізична культура, масаж.

Alikul Kabulbekov

Doctor of Medical Sciences, Professor

Kamal Ashirbekov

PhD (Medicine), Associate Professor

Anvar Temirbekov

PhD (Medicine), Associate Professor

Muhtar Iskendiroy

PhD (Medicine), Associate Professor

*Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Republic of Kazakhstan*

THERAPEUTIC PHYSICAL CULTURE IN PREVENTION OF DENTAL DISEASES

Annotation. The use of therapeutic and physical culture in the prevention of dental diseases, especially among children, leads to the improvement of general health, including the improvement of the work of the gastrointestinal tract. The therapeutic and physical culture in the prevention of dental diseases in kindergartens, schools, in children's dental clinics, as well as the work of children's dentists themselves in private clinics and centers with the use of not only specialized care, but also the conduct of therapeutic physical cultures and local massage will improve patients' health.

Key words: caries, risk factors, nutrition, harmful and useful products, comprehensive prevention, therapeutic and physical culture, massage.

Применение лечебной и физической культуры в профилактике стоматологических заболеваний, особенно у детей приводит к улучшению общего состояния здоровья, в том числе и улучшению работы желудочно-кишечного тракта. Лечебно-физическая культура в профилактике стоматологических заболеваний в детских садах, школах, в детских стоматологических поликлиниках, а так же работа самих детских стоматологических врачей в частных поликлиниках и центрах с применением не только специализированной помощи, но и проведение лечебно-физических культур и местного массажа улучшит здоровье пациентов.

Целью предлагаемых мер являются профилактические и лечебные мероприятия с применением ЛФК, что приведет к повышению качества лечения, а у детей будет способствовать снижению уровня заболеваемости в два раза.

Физические упражнения оказывают стимулирующее и тонизирующее воздействие на органы и ткани организма. После физических упражнений у пациентов улучшается кровоснабжение, нормализуется газообмен и содержание кислорода во всех тканях организма, в том числе и в пародонте. Осуществляется процесс тренировки функции жевания, дыхания, глотания [1; 2; 3].

Лечебно-физическая культура (ЛФК) становится стимулятором физиологических возможностей организма. Упражнения способствуют рассасыванию токсических веществ из тканей, тормозят деструктивно-атрофические процессы в челюстно-лицевой области.

При стоматологических заболеваниях могут наблюдаться нарушения функции организма общего характера. Из них следует отметить расстройства дыхания, глотания, речи и, как следствие, функции желудочно-кишечного тракта [4; 5; 6; 7].

К нарушениям местного характера относятся расстройство акта жевания, переворачивания пищи языком, увлажнения рта и языка слюной и др.

Основные задачи и показания к назначению ЛФК в области профилактики являются:

1. способствовать восстановлению нарушенных функции органов дыхания, пищеварения, обмена веществ, кровообращения;
2. способствовать восстановлению функции жевания, глотания, речи и мимики;
3. с целью профилактики аномалии зубочелюстной системы необходимо восстановить компенсаторные возможности органов и систем функций.

Противопоказания к назначению ЛФК:

1. общее тяжелое состояние больного;
2. повышенная температура;
- 3 наличие острого воспалительного процесса;
- 4 усиление болей при физических упражнениях;
5. опасность вторичного кровотечения;
6. наличие инородных тел, когда расположение их неизвестно, не санированная полость рта;
7. недостаточная иммобилизация отломков поврежденной кости;
8. наличие гнойных процессов и возможность их распространения (обострения);
9. наличие зубных отложений корней, разрушенных зубов, обострение, хронических заболеваний зубочелюстной системы;

10. выделения из зубодесневых карманов.

Педагогам принадлежит важная роль в воспитании здорового образа жизни. Массаж и его применение у детей, в этой связи педагогический персонал способствует:

а) регулярным посещениям учащимися стоматологического кабинета школы или детской стоматологической поликлиники для проведения профилактических мероприятий и лечения зубов;

б) для реализации программы профилактики стоматологических заболеваний необходимо проводить уроки здоровья и профилактики по тематикам и уровням.

Первый уровень проводимых уроков – это объяснение учащимся функции зубов, необходимости знаний основных правил по гигиене полости рта и рациональному питанию («полезные» и «вредные» для зубов продукты). Особое внимание следует обращать на последствия употребления сладкой пищи в промежутках между основными приемами. Мотивация к ежедневной чистке зубов не менее 2-х раз в день, после приёма пищи.

Второй уровень – рассказ о строении зубов, десен, функциях различных групп зубов, сроках прорезывания временных и постоянных зубов.

Третий уровень – объяснение в доступной форме необходимости регулярного посещения стоматолога (не реже двух раз в год) и проведение занятий по лечебной миогимнастике с миофункциональными тренерами для профилактики зубочелюстных аномалий, правилах ухода за зубами и дёснами.

В результате массажа кожа и слизистая освобождается от излишнего наложения чешуек эпидермиса, остатков сала и пота, улучшается секреторная деятельность сальных и потовых желез, ускоряется ток крови и лимфы, а также происходит растяжение и смещение тканей, рубцов и спаек.

В коже и слизистой образуются гистаминоподобные вещества и другие продукты белкового распада, являющиеся раздражителями для нервной и сосудистой систем. Попадая в кровь, эти продукты оказывают воздействие на указанные системы, усиливает местный и общий обмен, повышается тонус и эластичность мышц, улучшается сократительная функция, замедляется и наступление мышечной атрофии, способствует увеличению притока и количества сахара, повышает работоспособность. Бледная, дряблая, вялая кожа или слизистая становится розовой, упругой, эластичной, ее сопротивляемость повышается. Массаж проводится по ходу лимфатических сосудов.

Основные приемы массажа (поглаживание, растирание, разминание, поколачивание и вибрация). Данная процедура улучшает общее состояние организма, предупреждает воспалительные процессы в полости рта и продлевает качество проведенных лечебных мероприятий.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРЫ :

1. Боровский Е. В. Терапевтическая стоматология. — М., 2002. — № 736. — С. 2.
2. Кабулбеков А. А., Кыстаубаева Ж. А., Зыкеева С. К. и др. Обоснование подходов к первичной профилактике кариеса зубов // Казахстанская стоматология. — 2007. — № 1 — С. 39-41.
3. Кабулбеков А. А., Негаметзянов Н. Г., Кыстаубаева Ж. А. Профилактика стоматологических заболеваний у детей. — Алматы, 2007. — С. 11-32.
4. Кабулбеков А. А. и др. Профилактика стоматологических заболеваний у детей. — Алматы, 2003 — С. 108.
5. Курякина Н. В., Савельева Н. А. Стоматологическая профилактика. — М., 2003. — С. 243-245.
6. Леонтьев В. К. О вероятных изменениях структуры сети государственных и частных стоматологических клиник // Стоматология. — 1990. — № 3. — С. 54-57.
7. Хамадеева А. М., Коробов Г. Д. Результаты 10-летнего внедрения комплексной программы // Новое в стоматологии. — 1998. — № 9. — С. 20-27.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 66.084

Наталія Бернацька

канд. тех. наук, старший лаборант кафедри загальної хімії

Ірина Типіло

канд. хім. наук, завідувач лабораторії кафедри загальної хімії

Ліліанна Олійник

канд. хім. наук, доцент кафедри загальної хімії

Національний університет «Львівська політехніка»

(м. Львів, Україна)

КІНЕТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОЦЕСУ РУЙНУВАННЯ КЛІТИН ДРІЖДЖІВ В УМОВАХ КАВІТАЦІЇ

Анотація. Досліджено процес руйнування клітин дріжджів в умовах кавітації. Наші результати показують, що кількість вегетуючих мікроорганізмів у водній дисперсії протягом перших 30 хвилин обробки ультразвуком зростала до максимуму. Потім їх кількість різко знизилася. Запропоновано кінетичну модель ультразвукового руйнування агрегатів клітин дріжджів.

Ключові слова: ультразвук, *Saccharomyces cerevisiae*, руйнування мікроорганізмів, агломерати дріжджових клітин, кінетика реакції.

Наталья Бернацька

канд. тех. наук, старший лаборант кафедры общей химии

Ирина Типило

канд. хим. наук, заведующий лабораторией кафедры общей химии

Лилианна Олейник

канд. хим. наук, доцент кафедры общей химии

Национальный университет «Львовская политехника»

(г. Львов, Украина)

КИНЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРОЦЕССА РАЗРУШЕНИЯ КЛЕТОК ДРОЖЖЕЙ В УСЛОВИЯХ КАВИТАЦИИ

Аннотация. Исследуется процесс разрушения клеток дрожжей в условиях кавитации. Наши результаты показывают, что количество вегетирующих микроорганизмов в водной дисперсии в течение первых 30 минут обработки ультразвуком возрастала до максимума. Затем их количество резко снизилось. Предложена кинетическая модель ультразвукового разрушения агрегатов клеток дрожжей.

Ключевые слова: ультразвук, *Saccharomyces cerevisiae*, разрушение микроорганизмов, агломераты дрожжевых клеток, кинетика реакции.

Nataliya Bernatska

*PhD (Technical Science),
Senior laboratory assistant*

Iryna Typilo

PhD (Chemistry, Head of the laboratory

Lilianna Olijnyk

PhD (Chemistry), Associate Professor

Department of General Chemistry

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine)

KINETIC MODEL OF THE PROCESS OF YEAST CELLS DESTRUCTION IN THE CAVITATION CONDITIONS

Abstract *The influence of cavitation on a decrease of the number of colonies of microorganisms is investigated. Our results show that the number of viable microorganisms in water dispersion during first 30 minutes of sonication were increased till maximum. Then their quantity was sharply decreased. A kinetical model of ultrasonic degradation of yeast cells aggregate is proposed.*

Keywords: *ultrasound, Saccharomyces cerevisiae, destruction of microorganisms, yeast cells aggregate, kinetic of reaction.*

Вступ. Одним з основних джерел забруднення водного середовища є підприємства харчової промисловості. Переважна більшість стічних вод очищається від природних водних об'єктів, полів фільтрації або каналізації, створюючи значне екологічне навантаження. [1, с. 226], [2, с. 6].

Необхідність пошуку нових технологій очищення стічних вод підтверджена низькою ефективністю існуючих очисних споруд [3, с. 813], [4, с. 8]. Стічні води підприємств харчової промисловості містять значну кількість біологічного та хімічного забруднення, після їх потрапляння до поверхневих водних об'єктів продовжує відбуватись низка хімічних і біологічних перетворень, що негативно впливає на навколишнє середовище [5, с. 489], [6, с. 11].

Використання кавітаційних технологій може стати альтернативою існуючим методам зниження рівня забруднення стічних вод [7, с. 278]. Екологічна безпека, високий рівень адаптації до існуючих технологій та ефективність, дозволяє використовувати технології кавітації як основні, так і додаткові методи інтенсифікації очищення стічних вод та значно зменшити техногенне забруднення гідросфери. [8, с. 155], [9, с. 65]

Експериментальна частина. Застосовувався ультразвуковий генератор УЗДН-2Т з робочою частотою 22 кГц та потужністю 40 Вт⁻¹. Величина мікробного числа (МЧ) досліджувалась для кожного зразка. МЧ визначали до і після обробки з допомогою поверхневого висівання на м'ясопептонному агарі. Вплив ультразвуку вимірювався для 4 різних концентрацій клітин дріжджів при різній тривалості обробки і температурі 36⁰С. Радіус агломератів клітин дріжджів в дисперсії визначали з допомогою седиментаційного методу відповідно з [10, с. 25].

Результати та їх обговорення. Дослідження зміни концентрації мікроорганізмів протягом озвучування показує (рис. 1), що їхня концентрація зростає протягом перших 30 хв. до максимуму. Далі їхня кількість різко зменшилась у порівнянні з необробленими мікроорганізмами.

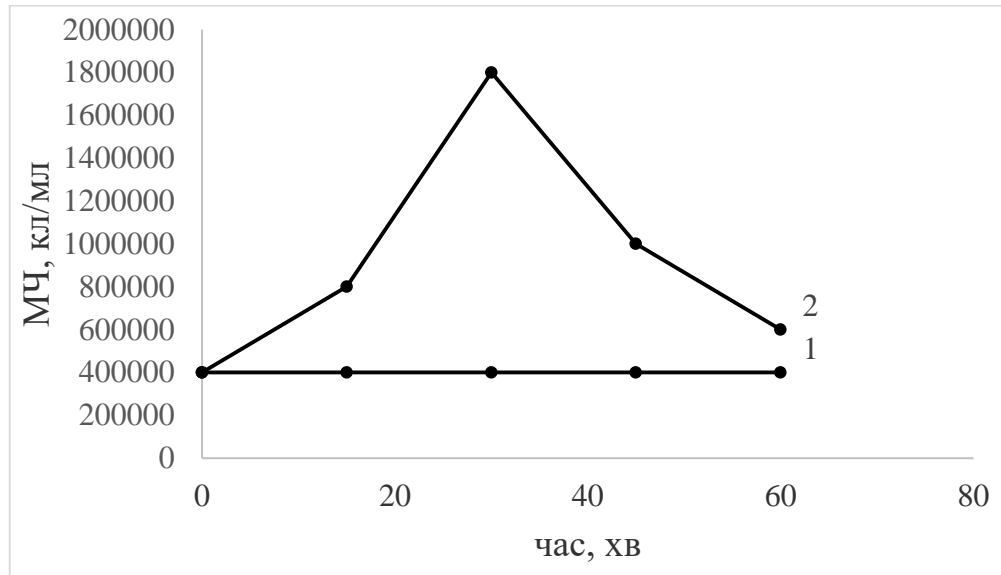

Рис.1 Залежність числа живих *Saccharomyces cerevisiae* в одиниці об'єму дисперсії від часу з озвучуванням (2) і без нього (1). Початкова концентрація дріжджів 1,6 г/л.

Дослідження розміру агрегату з допомогою седиментаційного методу показало (рис. 2), що середній радіус агрегатів R , знайдений з допомогою седиментаційного методу, зменшується протягом 30 хв. озвучування.

Механізм руйнування агломератів мікроорганізмів може описуватись, враховуючи припущення, що енергія ультразвуку витрачається на утворення нової поверхні контакту з середовищем, коли руйнується агломерат. Об'єм клітинного агломерату можна розраховувати відповідно до рівняння (1):

$$V = 4\pi R^3/3 \quad (1)$$

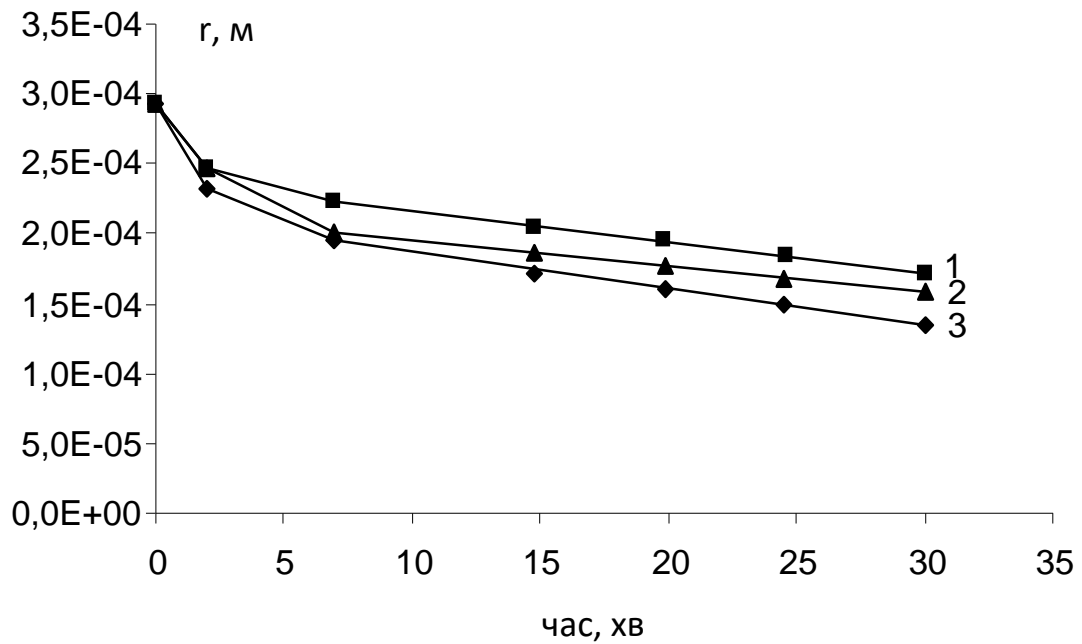
де R – радіус агломерату, знайдений з допомогою седиментаційного методу.

Число агломератів в одиниці об'єму дисперсії дорівнює:

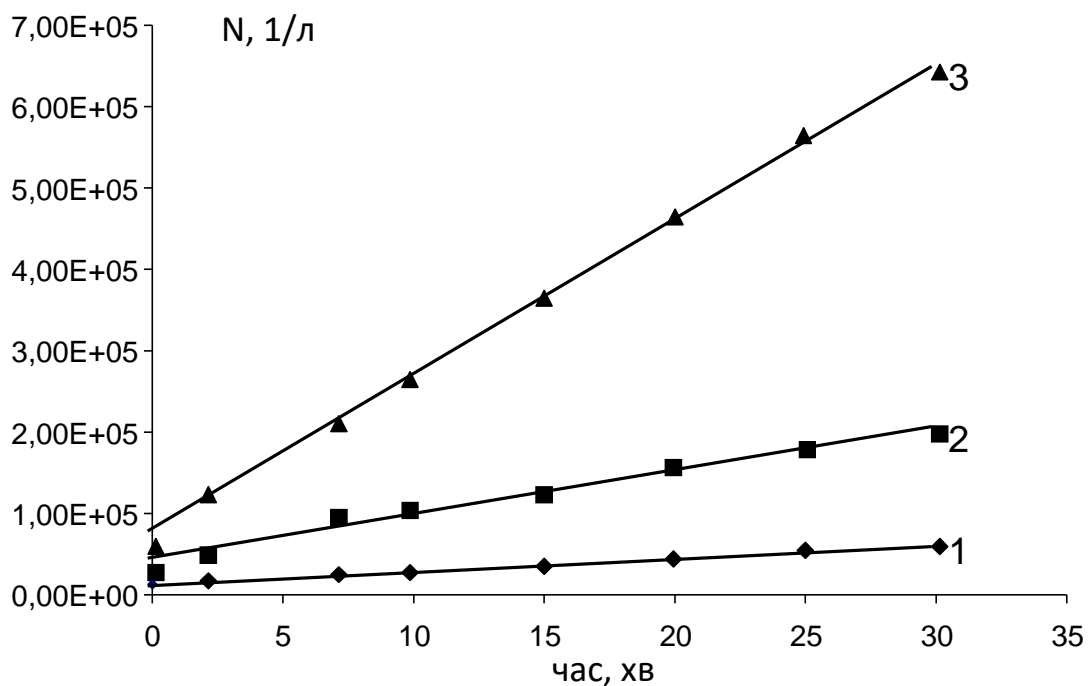
$$N = c/(V\rho) \quad (2)$$

де c – початкова концентрація *Saccharomyces cerevisiae* в дисперсії; (г/л), ρ – густина дисперсії мікроорганізмів

Рис. 3 показує, що концентрація мікроорганізмів зростає практично лінійно в часі до 30 хв. Це співпадає з мікробіологічними даними (рис. 2). Швидкість утворення агломерату зростає, коли зростає початкова концентрація *Saccharomyces cerevisiae* в дисперсії

Рисунок. 2. Зміна радіусу агрегатів клітин в часі протягом озвучування. Початкова концентрація 1,6 (1), 4 (2) та в анаеробних умовах (3)

Рисунок. 3. Залежність числа агрегатів *Saccharomyces cerevisiae* в часі протягом обробки ультразвуком. Початкові концентрації 1,6 (1), 4 (2) і 8 (3) г/л.

Припускаючи, що виділення енергії ультразвуку є постійним в часі; швидкість формування нової поверхні зруйнованого агрегату є пропорційна до області поверхні, яка приймає участь у формуванні зв'язку між частинами в агрегаті:

$$dS_n/dt = -kS_nN \quad (3)$$

де k константа швидкості утворення нової поверхні; S_n поверхня, яка приймає участь в утворенні зв'язку між частинами в агрегаті в одиниці об'єму дисперсії Рівняння (4) може одержуватись з допомогою інтегрування рівняння (3):

$$\ln(S_n/S_{n0}) = -kt \quad (4)$$

де S_{n0} початкова поверхня, яка приймає участь у формуванні зв'язку між частинами в агрегаті в одиниці об'єму початкової дисперсії.

$$S_n = N_1S_1 - NSa \quad (5)$$

де N_1 загальна кількість мікроорганізмів в агрегаті або окремих клітин; S_1 - область поверхні однієї окремої клітини; Sa - зовнішня область поверхні агрегату.

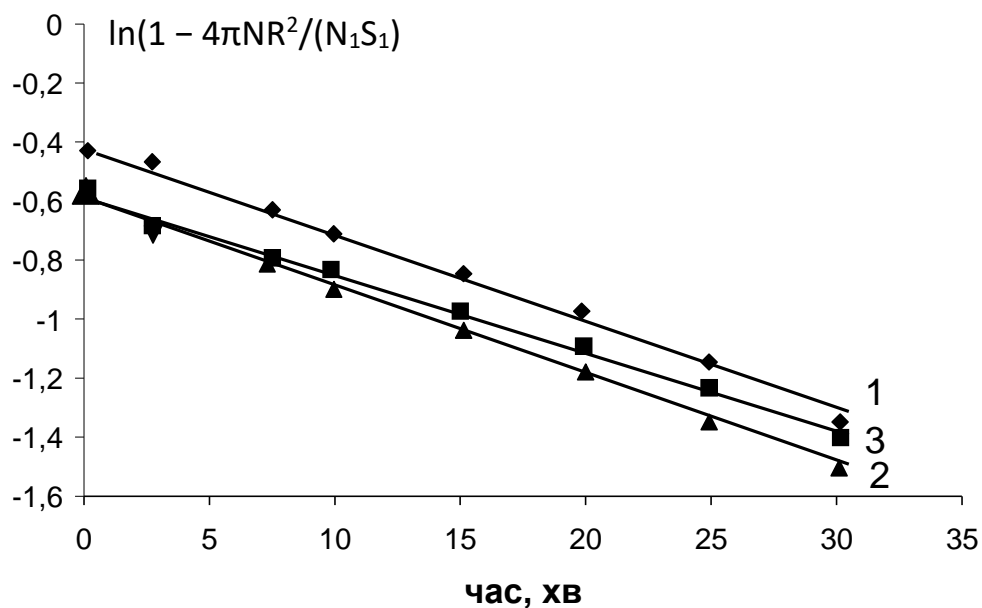
$$Sa = 4\pi R^2 \quad (6)$$

З рівнянь (4) – (6) отримуємо наступне рівняння:

$$\ln(1 - 4\pi NR^2/(N_1S_1)) = \ln(1 - 4\pi N_0R_0^2/(N_1S_1)) - kt \quad (7)$$

де N_0 і R_0 початкова концентрація агрегатів в дисперсії та їхній радіус.

Рис. 4 показує, що експериментальні дані по концентрації агрегатів клітин та їхній радіус лежать на прямій лінії в координатах рівняння (7).

Рисунок. 4. Залежність числа агрегатів *Saccharomyces cerevisiae* в часі в координатах відповідно до рівняння (7). Початкові концентрації дріжджів 4(1), 1.6 (2) і 8 (3) г/л.

Константи швидкості k (Таблиця) для різних концентрацій мікроорганізмів в дисперсії є близькі одна одній. Коефіцієнт кореляції є вищим за критичний (0.878). Таким чином, математична модель описує процес дисперсії агрегатів мікроорганізмів

Таблиця

Коефіцієнти кореляції і константи швидкостей дисперсії агломератів мікроорганізмів.

$c, g/l$	R	$\ln(1 - 4\pi N_0 R^2_0 / (N_1 S_1))$	k, s^{-1}
8.0	0.988	0.47 ± 0.05	0.029 ± 0.002
4.0	0.961	0.63 ± 0.07	$0,030 \pm 0.004$
1.6	0.987	0.60 ± 0.05	$0,026 \pm 0.004$

Висновки: Дослідження кількості клітин мікроорганізмів у водній дисперсії під час ультразвукової обробки показало, що їх концентрація збільшувалась протягом перших 30 хв. до максимального. Потім їх кількість різко знижувалася у порівнянні з необробленими клітинами. Запропоновано кінетичну модель ультразвукового руйнування агрегатів дріжджових клітин. Ця модель описує розкладання дріжджових агломератів з утворенням окремих мікроорганізмів або агломератів дрібних клітин під час ультразвукової обробки.

Література

1. *Mason T., Cogley A., Graves J.:* Ultrasonics Sonochemistry, 2011, 18, 226.
2. *Jambrak A., Mason T., Lelas V., Paniwnyk L., Herceg, Z.:* Journal of Food Engineering, 2014, 121, 15.
3. *Chemat F., Huma Z., Khan M.:* Ultrasonics Sonochemistry, 2011, 18, 813.
4. *Gao S., Lewis G. D., Ashokkumar M., Hemar Y.:* Ultrasonics Sonochemistry, 2014, 21.
5. *Vasilyak L.:* Engineering and Applied Electrochemistry, 2010, 46, 489.
6. *Madhu G., Rajanandam K., Thomas A.:* The IUP Journal of Chemical Engineering, 2010, 11.
7. *Starchevsky V., Pohrebennyk V., Bernatska N.* Water Security, Monograph, Bristol-Mykolaiv, 2016, 278.
8. *Ashokkumar M., Sunartio D., Kentish S. et al.:* Innovative Food Science and Emerging Technologies, 2008, 9, 155.
9. *Daniela Bermúdez-Aguirre, Tamara Mobbs, Gustavo V. Barbosa-Cánovas.:* Ultrasound Technologies for Food and Bioprocessing, 2010, 65.
10. *Baranova V., Bibic E. et al.:* Handbook on colloid chemistry, Moscow, Vysshay Shkola 1983.

УДК 577.2

Yuliana Pavlovets

Graduate Student

Oksana Lahodich

Assistant

Aleksey Lahodich

PhD (Biology), Docent, Associate Professor

Genetics Department

Belarusian State University

Minsk, Belarus

DETECTION OF GENE EXPRESSION OF LIPOXYGENASE GENES IN TOMATOES LEAVES

Abstract. *The analysis of selection of primers and conditions of their functioning for the PCR formulation was carried out. It is shown that TomLoxF primers are the most successful in the quality of the products obtained, and the first pair of primers TomLoxD.*

Key words: *PGPR, induced systemic stability, defense mechanisms, tomato, lipoxygenases.*

Юліана Павловец

магістрант

Оксана Лагодич

ассистент

Алексей Лагодич

канд. биол. наук., доцент,

доцент кафедры генетики

Белорусского государственного университета

г. Минск, Беларусь

ВЫЯВЛЕНИЕ ЭКСПРЕССИИ ГЕНОВ ЛИПОКСИГЕНАЗ В ТКАНЯХ ЛИСТЬЕВ ТОМАТА

Аннотация. *Проведен анализ подбора праймеров и условий их функционирования для постановки ПЦР. Показано, что по качеству полученных продуктов наиболее удачными являются праймеры к TomLoxF, и первая пара праймеров к TomLoxD*

Ключевые слова: *PGPR, индуцированная системная устойчивость, защитные механизмы, томат, липоксигеназы.*

Юліана Павловец

магістрант

Оксана Лагодич.

ассистент

Олексій Лагодич

канд. біол. наук., доцент,

доцент кафедри генетики

Білоруського державного університету

м. Мінськ, Білорусь

ВІЯВЛЕННЯ ЕКСПРЕСІЇ ГЕНОВ ЛІПОКСИГЕНАЗИ В ТКАНИНАХ ЛИСТКІВ ТОМАТУ

Анотація. *Проведено аналіз підбору праймерів і умов їх функціонування для постановки ПЛР. Показано, що за якістю отриманих продуктів найбільш вдалими є праймери до TomLoxF, і перша пара праймерів до TomLoxD*

Ключові слова: *PGPR, індукована системна стійкість, захисні механізми, томат, ліпоксигенази.*

With the help of rhizosphere bacteria of the genus *Pseudomonas*, their metabolites, which serve as inducing agents (elicitors), can trigger induced systemic stability (ISR). In response to the effects of biogenic elicitors, a system for recognizing these elicitors and forming the ISR is launched in plant cells. There is a rapid and intensive accumulation of so-called stressful phytohormones (ABA, ET, JA (and MeJA), systamine, etc.), which cause the synthesis of various protective compounds and increase the resistance of plants [1]. An increase in the mRNA content encoding various forms of lipoxygenases (Lox) has been established. Lipoxygenases are the key enzymes of plants involved in the formation of oxidation derivatives of polyunsaturated fatty acids – oxylipins. The high physiological activity of oxylipins is due to their role as signaling molecules in the regulation of growth processes, the development and aging of organisms, and also in mechanisms for the formation of protective responses of plant cells.

In this paper, we analyze the selection of primers for studying the expression of Lox genes selected for the role of ISR markers in tomato plants.

To study the protective effect was chosen system of artificial infection of seedlings of tomato plant pathogenic fungus spores genus of *Botrytis cinerea* Pers. As used PGPR strains: *Pseudomonas aurantiaca* B-162, synthesizing antibiotics phenazine series [2, 67]; *Pseudomonas putida* KMBU 4308 siderophore synthesis – pioverdin [3, 226]; as well as their mutants *Pseudomonasaurantiacaphz* and *Pseudomonasputidapvd*, no ability to synthesize phenazine antibiotics and pioverdin respectively. To detect the action of extracellular metabolites, the culture fluid was used.

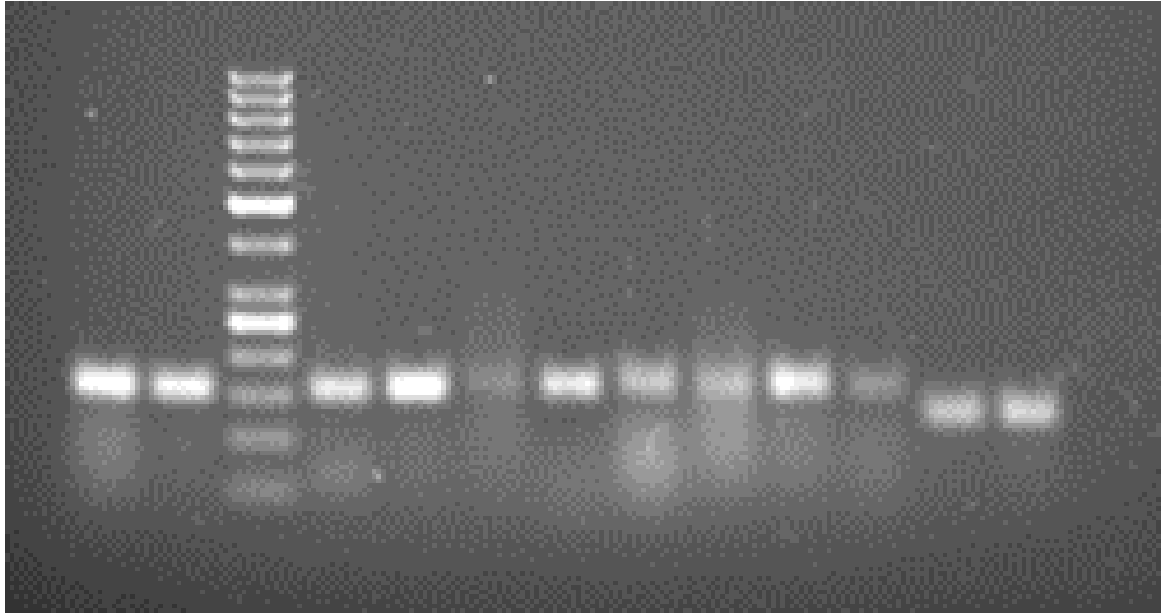
To obtain the culture fluid, rhizosphere bacteria were grown in a liquid medium of 4X and a minimum environment of Canedo, respectively, for 48 hours at a temperature of 28°C, and then the bacteria were separated by centrifugation.

The plants were cultivated in the climatic chamber under 16-hour lighting and temperature 18 (night) – 24°C (day) in large test tubes in vitro with the Murashige-Skoog medium containing a standard set of salts and including 7 g/l agar and 30 g/l of sucrose [4]. Three weeks after planting, the sprouts were infected with spores of the fungus of the genus *Botrytis cinerea* Pers.

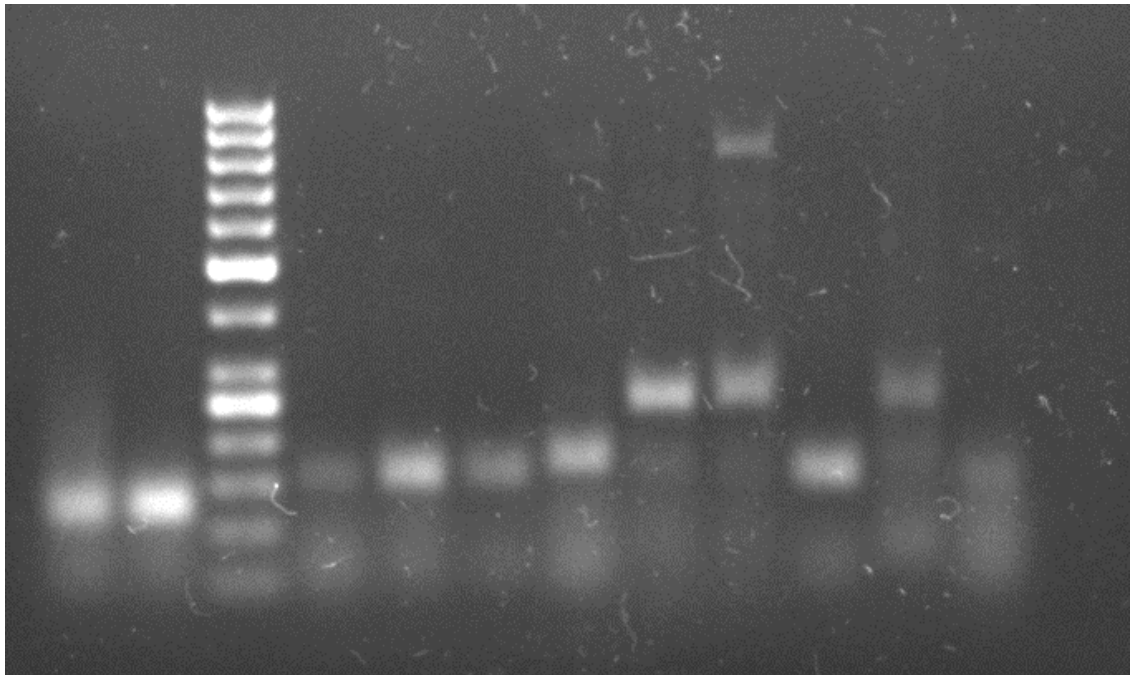
Fragments of plant leaves to isolate RNA were taken 1, 2, 7 days after infection, placed in eppendorfs and rapidly frozen in liquid nitrogen, cDNA was prepared by M-MLV reverse transcriptase (Thermo Scientific) according to the protocol of the enzyme manufacturer.

Five isoforms of lipoxygenases - LoxA, LoxB, LoxC, LoxD and LoxF, which are expressed in various parts of the plant are found in tomato. We selected TomLoxD and TomLoxF as the marker genes [5]. As a reference gene, for tomato the EF-1 α gene, coding for the translation elongation factor subunit, was selected. To

search for gene sequences, the NCBI database was used. OligoCalc was used to select the primers. For the TomLoxD gene, two pairs of primers were written, the forward primer was written on the border of exon and intron. The following program was used for setting up PCR: 95°C – 3 min; 95°C – 15 sec, 52°C – 1 min (40 cycles); 72°C – 4 min; 4°C – ∞.

Figure 1 – electrophoregram of TomLoxF amplification products:
3 track is a marker of molecular weight (50-1000)
1, 2 and 4-11 tracks are the amplification products of the Lox F gene,
12-13 tracks - amplification products of the reference gene Ef-1 α

Figure 2 – electrophoregram of TomLoxD gene amplification products:
3 track is a marker of molecular weight (50-1000)
1, 2 tracks are the products of amplification of the reference gene Ef-1 α
4-12 tracks - amplification products of the Lox D gene

A total of about 50 tomato samples were examined, however, the quality of the TomLoxF (148 bp) and TomLoxD (150 and 163 bp) lipoxygenase genes was not determined in all samples by qualitative evaluation of the electrophoregrams (Figures 1 and 2). The best result was shown by the primers for the TomLoxF gene, the results with the first pair of primers to the TomLoxD gene (150 bp) were slightly worse. While after PCR with the second pair of primers to the TomLoxD gene (163 bp), several amplification fragments of different lengths were observed, among which was the product of the desired length.

Thus, an analysis was made of the selection of primers and the conditions for their functioning for PCR production. As a result, it was shown that the primers for TomLoxF, and the first pair of primers for TomLoxD, were the most successful in the quality of the products obtained. It was not possible to detect the presence of gene expression of lipoxygenases in leaf tissues in tomato plants in all investigated plant samples.

REFERENCES

1. Тарчевский И. А. Сигнальные системы клеток растений / И. А. Тарчевский // Наука. — 2002. — 294 с.
2. Феклистова И. Н. Синтез феназиновых соединений бактериями *Pseudomonas aurantiaca* В-162. / И. Н. Феклистова, Н. П. Максимова // Вестник БГУ. — 2005. — № 2. — С. 66–69.
3. Биологическая активность сидерофорациовердина, синтезируемого непатогенными ризосферными бактериями *Pseudomonas putida* КМБУ 4308 / Ю. М. Кулешова [и др.] // Труды БГУ. Сер. : Физиологические, биохимические и молекулярные основы функционирования биосистем. — 2011. — Т. 6. — Ч. 1. — С. 224–230.
4. Murashige T. A revised medium for rapid growth and bioassays with tobacco cultures / T. Murashige, F. Skoog // *Physiologia Plantarum*. — 1962. — Vol. 15. — № 3. — P. 473–497.
5. The elicitation of a systemic resistance by *Pseudomonas putida* ВТР1 in tomato involves the stimulation of two lipoxygenase isoforms / Mariutto M. et al. // *BMC Plant Biology*. — 2011. — №. 11:29. — P. 1-15.

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 004.942

Евгений Дрыбин

*аспірант Белорусского государственного университета
г. Минск, Беларусь*

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПСЕВДОСЛУЧАЙНЫХ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЕЙ ЧИСЕЛ НА ОСНОВЕ ХАОТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация. В работе рассмотрены теоретические и практические особенности генерации последовательностей псевдослучайных чисел с использованием динамических систем с хаотическими процессами. Показаны основные ограничения, возникающие при использовании дискретных отображений в качестве генераторов псевдослучайных последовательностей.

Ключевые слова: динамический хаос, дискретные отображения, арифметика с плавающей запятой, псевдослучайные последовательности, хаотические процессы.

Євген Дрыбін

*аспірант Білоруського державного університету
м. Мінськ, Білорусь*

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПСЕВДОВИПАДКОВИХ ПОСЛІДОВНОСТЕЙ ЧИСЕЛ КОЖНОГО НА ОСНОВІ ХАОТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У роботі розглянуті теоретичні і практичні особливості генерації послідовностей псевдовипадкових чисел з використанням динамічних систем з хаотичними процесами. Показані основні обмеження, що виникають при використанні дискретних відображень в якості генераторів псевдовипадкових послідовностей.

Ключові слова: динамічний хаос, дискретні відображення, арифметика з плаваючою комою, псевдовипадкові послідовності, хаотичні процеси.

Yaugen Drybin

*Postgraduate Student
Belarusian State University
Minsk, Belarus*

METHODS OF FORMING PSEUDO-RANDOM NUMBER SEQUENCES BASED ON CHAOTIC PROCESSES

Abstract. The theoretical and practical features of generation of pseudo-random number sequences using chaotic processes are considered in the article. The main limitations of using discrete mappings as generators of pseudo-random sequences are shown.

Key words: dynamic chaos, discrete mappings, floating-point arithmetic, pseudo-random sequences, chaotic processes.

В практических задачах криптографии и стеганографии генерирование подобных ключей осуществляется с помощью генераторов псевдослучайных

последовательностей числе (далее – ГПСЧ), которые обычно используют некий короткий ключ (семя) для создания определенной последовательности чисел на выходе, называемой псевдослучайной последовательностью (далее – ПСП). ПСП «выглядят» случайными, т.е. имеют закон распределения, мало отличающийся от равномерного распределения.

Схемы традиционных ГПСЧ работают на основе целочисленной арифметики, но в настоящее время достаточно широкое распространение получили и генераторы, использующие арифметику с плавающей запятой. Арифметика с плавающей запятой дает возможность использовать в качестве ГПСЧ нелинейные динамические системы с хаотическими процессами и рекуррентные отображения, поведение которых во многом схоже с нелинейными динамическими системами.

Хаотические сигналы, по своей природе являются непрерывными, поэтому применение арифметики с плавающей запятой позволяет охватить существенно большее пространство состояний (мод) системы, ограниченное, по сути, только лишь возможностями арифметики. Обычно нелинейные динамические системы характеризуются наличием множества мод с различными режимами поведения (как хаотическими, так и регулярными). При этом каждая мода связана с определенным состоянием и режимом поведения системы и порождает соответствующую структуру обобщенного спектрального состава процесса. Понятие моды описывает как состояние, так и поведение нелинейных динамических систем, что позволяет проводить самостоятельный анализ этих поведенческих режимов и анализировать переходы от одной моды к другой.

В качестве ГПСЧ чаще всего предлагается использование дискретных отображений, таких как отображения Хенона, кусочно-линейные отображение (отображение типа «палатка», «зуб пилы»), отображение (сдвиг) Бернулли, отображение Лози, логистическое отображение, квадратичное отображение. Данные отображения представляют собой примеры хаотических систем с дискретным временем и могут быть реализованы как на аппаратном, так и на программном уровне.

Основными недостатками использования дискретных отображений для получения качественных ПСП, которые делают их неэффективными в качестве источников псевдослучайного сигнала, являются:

- периодическое поведение, которое проявляется при использовании арифметики с плавающей запятой (следующее из невозможности представления иррационального числа в двоичной записи);
- наличие коротких циклов (состоящих из крайне ограниченного числа возможных состояний системы) при определенных начальных условиях.

Покажем справедливость данных утверждений на примере отображения

типа «палатка», которое в теории динамических систем задается следующим образом:

$$f_{\mu} = \mu \min\{x, 1 - x\} \quad (1)$$

При значениях $\mu \in [0; 2]$ отображение типа «палатка» переводит отрезок $[0; 1]$ в себя, являясь динамической системой с дискретным временем. Орбитой точки x_0 из интервала $[0; 1]$ является следующая последовательность x_n :

$$x_{n+1} = f_{\mu}(x_n) = \begin{cases} \mu x_n & \text{при } x_n < \frac{1}{2} \\ \mu(1 - x_n) & \text{при } x_n \geq \frac{1}{2} \end{cases} \quad (2)$$

В случае $\mu = 2$ периодические точки плотны на отрезке, так что отображение демонстрирует хаотическое поведение [10]. Тем не менее, непериодическое поведение характерно только для иррациональных чисел, что может быть легко показано с помощью механизма, которым отображение действует на представленное в двоичной записи число.

Умножение произвольного числа x_n на $\mu = 2$ соответствует сдвигу двоичного числа на один разряд влево. Если перед сдвигом старший разряд $b_1 = 1$ (т.е. $x_n \geq 1/2$), то после сдвига получаем:

$$f_{\mu}(x_n) = 2 - 2x_n = 1.111 \dots - 1.b_2b_3b_4 \dots = 0.u_2u_3u_4 \dots, \quad (3)$$

где $u_k = 1 - b_k$ представляет инвертированный бит b_k . Т.е. после сдвига старший бит отбрасывается, и, если он равен единице, то все оставшиеся биты инвертируются (кроме последней единицы для чисел с конечной двоичной записью). Очевидно, что для иррационального числа, двоичная запись которого непериодична, это бесконечный процесс, в то время как для конечной двоичной записи числа данный процесс со временем зациклится.

На рисунке 1 изображены диаграммы Ламерея–Кенигса $f_{\mu}(x_1)$ и первых двух итераций $f_{\mu}(x_2)$ и $f_{\mu}(x_3)$ отображения типа «палатка» в случае хаотического поведения ($\mu = 2$).

Важным моментом, который наглядно демонстрируют диаграммы Ламерея–Кенигса, изображенные на рисунке 1, является тот факт, что эти три функции пересекают диагональ два, четыре и восемь раз соответственно. Нетрудно заметить, что функция $f_{\mu}(x_n)$ имеет 2^n неподвижных точек.

Отталкиваясь от этой информации, мы легко можем посчитать количество периодических орбит для отображения типа «палатка». $f_{\mu}(x_1)$ имеет две неподвижные точки, которые представляют собой две периодические орбиты с длиной периода равной 1.

Вторая итерация $f_\mu(x_2)$ имеет четыре неподвижные точки, при этом две из них совпадают с неподвижными точками первой итерации, а, значит, являются периодическими орбитами с длиной периода равной 1. Остается только две из четырех неподвижных точек, которые могут принадлежать периодическим орбитам с минимальной длиной периода равной 2. Т.к. есть всего две такие точки и обе из них должны принадлежать одной и той же периодической орбите с длиной периода равной 2, то существует всего одна такая орбита.

Третья итерация $f_\mu(x_3)$ имеет восемь неподвижных точек, две из которых являются периодическими орбитами с длиной периода равной 1. Периодические орбиты с длиной периода равной 2 не могут «маскироваться» под периодические орбиты с длиной периода равной 3, поскольку два не кратно трем. Таким образом, остается $6 = 2^3 - 2$ неподвижных точек, которые принадлежат двум периодическим орбитам с длиной периода равной 3.

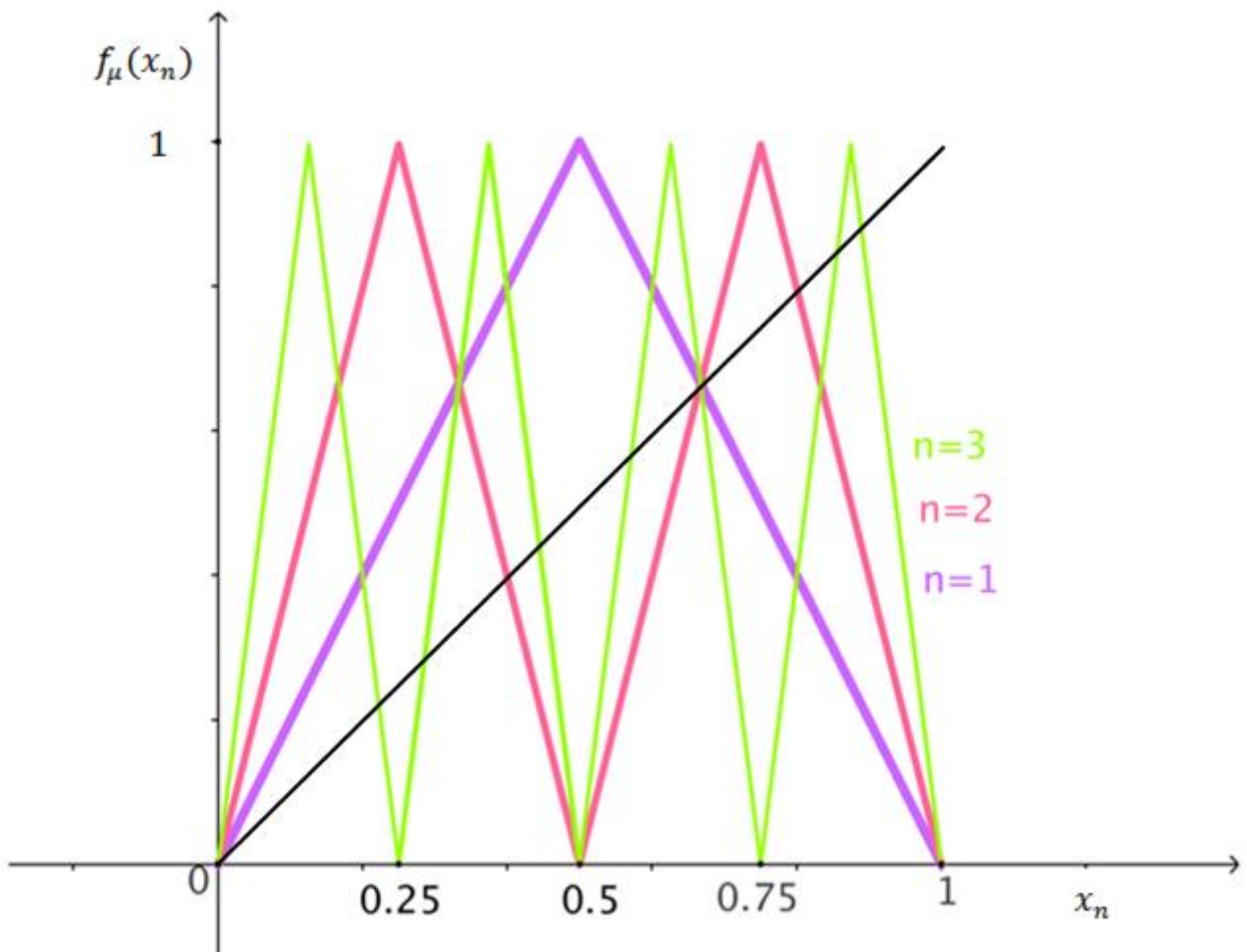

Рисунок 1 – Диаграммы Ламерея–Кенигса для отображения типа «шалашка»

Запишем получающуюся закономерность:

$$\begin{aligned}
 p = 1 & \quad N(p) = 2, \\
 p = 2 & \quad N(p) = 1, \\
 p = 3 & \quad N(p) = 2,
 \end{aligned}
 \tag{4}$$

где p – длина периода орбиты, $N(p)$ – количество периодических орбит с длиной периода p .

Данная закономерность может быть продолжена рекурсивным способом:

$$N(p) = \frac{1}{p} \left(2^p - \sum_{k:p} k \cdot N(k) \right). \quad (5)$$

Количество периодических орбит с длиной периода p экспоненциально возрастает длине периода:

$$N(p) \sim e^{pH_{f\mu}}, \quad (6)$$

где $H_{f\mu}$ – топологическая энтропия отображения, которая обычно задается как:

$$e^{pH_{f\mu}} = \lim_{p \rightarrow \infty} \frac{\log N(p)}{p}. \quad (7)$$

Аналогичные рассуждения можно провести и для других дискретных отображений. Таким образом, поведению этого типа хаотических систем действительно присуще наличие периодических орбит, часть из которых обладает короткой длиной периода. Это не позволяет эффективно использовать дискретные отображения для получения ПСП, т.к., задавая набор входных параметров (являющийся ключом или семенем), как правило, заранее неизвестно какой орбите, и с какой длиной периода, он соответствует.

Для преодоления явления возникновения коротких орбит в хаотических системах, реализованных программно с использованием арифметики с плавающей запятой, в последнее время предлагается множество решений, которые можно разделить на две группы:

- увеличение размерности хаотических систем или использование более сложных хаотических систем;
- нарушение итерационного процесса хаотической системы с использованием другой хаотической системы с малой размерностью.

Первая группа методов лишь замедляет скорость деградации хаотической системы (явления возникновения коротких орбит проявляется, но с большим числом итераций), но не предоставляет фундаментального решения данной проблемы. Вторая группа методов с поэтапным нарушением итерационного процесс хаотической системы позволяет уменьшить погрешность вычислений с использованием арифметики с плавающей запятой и предотвратить деградацию хаотической системы, но выходная последовательность (и длина соответствующей ей периодической орбиты) первичной хаотической системы будет определяться хаотическим отображением с малой размерностью, которая

используется для нарушения итерационного процесса.

В качестве альтернативного дискретным отображениям хаотического источника для формирования ПСП можно использовать многомерные нелинейные динамические системы с непрерывным временем, в которых возможно существование принципиально отличных структурных множеств называемых аттракторами. Аттрактор представляет собой множество траекторий в фазовом пространстве, к которым притягиваются все траектории из некоторой окрестности аттрактора. Возникновение аттракторов возможно только в диссипативных динамических системах, а простейшими примерами аттракторов могут служить неподвижные точки или замкнутые траектории (орбиты).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Kocarev L.* Logistic map as a block encryption algorithm / *L. Kocarev, G. Jakimoski* // *Physics Letters A.* — 2001. — V. 289. — № 4-5. — P. 199–206.
2. *Shan L.* Chaotic optimization algorithm based on tent map / *L. Shan et al.* // *Control and Decision.* — 2005. — V. 20. — № 2. — P. 179–182.
3. *Tien-Yien L.* Period three implies chaos / *L. Tien-Yien, J. A. Yorke* // *American Mathematical Monthly.* — 1975. — P. 985–992.
4. *Yoshida T.* Analytic study of chaos of the tent map: band structures, power spectra, and critical behaviors / *T. Yoshida, H. Mori, H. Shigematsu* // *Journal of Statistical Physics.* — 1983. — V. 31 — № 2. — P. 279–308
5. *Вержбицкий В. М.* Численные методы (линейная алгебра и нелинейные уравнения) : учеб. пособие для вузов // *В. М. Вержбицкий.* — М. : Директ-медиа, 2013. — 432 с.

Научный руководитель: *Садов Василий Сергеевич*
к.т.н., профессор Белорусского государственного университета
(Минск, Беларусь)

УДК 004.934.8'1

Андрей Ясковец
студент факультета радиофизики и компьютерных технологий
Белорусский государственный университет
г. Минск, Беларусь

ДВУХУРОВНЕВАЯ АУТЕНТИФИКАЦИЯ ПОЛЬЗОВАТЕЛЯ ПО ГОЛОСОВОМУ СООБЩЕНИЮ

Аннотация. В статье описана реализация системы двухэтапного текстозависимого распознавания человека по голосу на основе случайной парольной фразы. Рассматривается применение мел-частотных кепстральных коэффициентов и делегирование задач аутентификации двум специализированным моделям.

Ключевые слова: машинное обучение, речь, распознавание по голосу, идентификация, верификация

Андрій Ясковець
студент факультету радіофізики та комп'ютерних технологій
Білоруський державний університет
м. Мінськ, Білорусь

ДВОРИВНЕВА АУТЕНТИФІКАЦІЯ КОРИСТУВАЧА ПО ГОЛОСОВИМ ПОВІДОМЛЕННЯМ

Анотація. У статті описана реалізація системи двоетапного текстозалежного розпізнавання людини по голосу на основі випадкової парольної фрази. Розглядається застосування крейда-частотних кепстральних коефіцієнтів і делегування завдань аутентифікації двом спеціалізованим моделям.

Ключові слова: машинне навчання, мова, розпізнавання по голосу, ідентифікація, верифікація

Andrey Yaskovets
Student of Faculty of Radio-physics and Computer Technologies
Belarusian State University
Minsk, Belarus

TWO-LEVEL AUTHENTICATION OF THE USER BY VOICE MESSAGE

Abstract. The article describes the implementation of a system of two-stage text-dependent human voice recognition based on a random passphrase. The application of chalk-frequency cepstral coefficients and delegation of authentication tasks to two specialized models are considered.

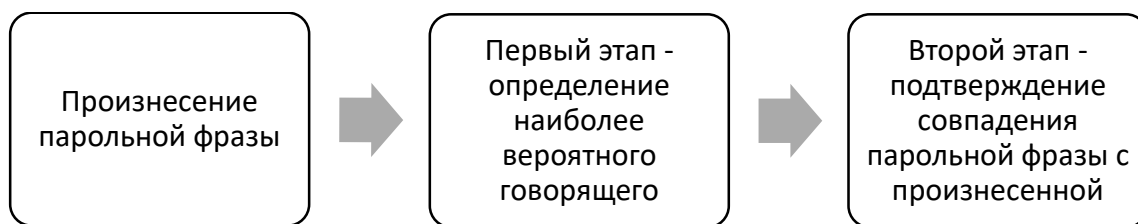
Keywords: machine learning, speech, voice recognition, identification, verification

Речевые технологии в последнем десятилетии набирают все большую популярность. Многие из ведущих ИТ-компаний разработали собственные приложения в области распознавания речи, а с увеличением мощности мобильных устройств появилась возможность внедрения требовательных с точки зрения производительности решений «в карман» практически каждому человеку [3].

В данной работе представлена реализация системы текстозависимого распознавания человека по голосу. Процесс аутентификации можно разбить на две составляющие: *идентификацию* – определение соответствия поступающего на вход системы голоса одному из имеющихся в базе данных образцов, и *верификацию* – подтверждение того, что голос верно идентифицирован. Для этого необходимо создать две модели. Первая осуществляет идентификацию и обучается сразу на всей базе известных голосов, вторая проводит верификацию и обучается на каждом отдельно взятом голосе для достижения максимальной зависимости от него. Соответственно при успешной идентификации голоса парольная фраза, представляющая собой набор случайных цифр определенной длины, будет распознана верно – и второй этап успешно определит говорящего. При ошибке же на первом этапе модель, осуществляющая верификацию, будет обучена на неверном голосе, и вероятность ошибки, состоящей в ложноположительном срабатывании системы, при достаточной длине парольной фразы будет сведена к минимуму.

На рисунке 1 схематично представлены этапы аутентификации.

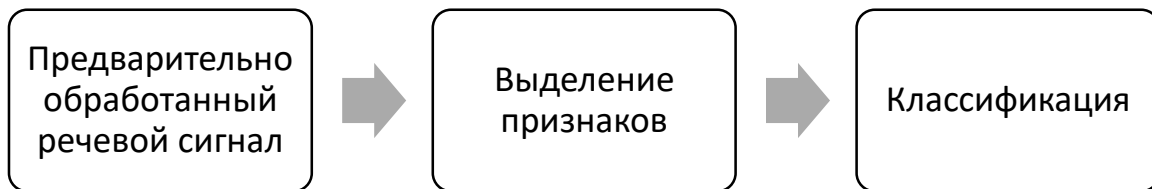
Рис. 1. Общая схема работы системы

1. Первый этап – идентификация

Первый пункт в решении задачи идентификации – создание базы записей голоса для каждого человека, который впоследствии будет подвергаться идентификации. Для унификации голосовых записей для обоих этапов идентификации было решено использовать цифры в устном формате. Предполагается, что этого будет достаточно для достижения приемлемой точности при тестировании эффективности данного подхода. Здесь, при условии, что запись проводится на непрофессиональном с точки зрения качества звука оборудовании, возникает несколько проблем: искажения, связанные с шумами или фоновыми звуками, выделение полезной части записи и т.д. Большинство вопросов можно решить, используя, например, готовый датасет [2], но для более строгого тестирования системы обучение и тестирование итоговой модели проведено, в том числе, и в условиях низкокачественных записей.

Итак, задача состоит в построении классификатора, отображающего пространство неких признаков записи голоса в пространство действительных чисел, описывающее классы – т.е. голоса записанных людей.

На рис. 2 представлена схема процесса получения данных для классификации голоса.

Рис. 2 – Схема работы классификатора

Предобработка исходных данных состоит в вейвлет-фильтрации и подавлении выбросов на записи. Длительность записей в идеале должна быть как можно большей, кроме того, длительности отдельных записей могут не совпадать, поэтому использование значений самого речевого потока в качестве вектора признаков необоснованно усложнит задачу. В качестве вектора признаков были выбраны мел-частотные кепстральные коэффициенты [1, 4]. Количество вычисляемых коэффициентов может быть ограничено любым значением, благодаря чему можно сжать вектор признаков до небольшого размера. Полученные векторы можно усреднить, либо использовать как поток входных данных для рекуррентной нейронной сети.

Следующий шаг – создание классификатора. Имея вычисленные векторы коэффициентов для занесенных в базу записей голосов, необходимо создать модель, способную отнести поступающий на вход системы речевой поток к одному из известных ей голосов. В данной работе обучающая выборка состояла из 1700 записей цифр от 0 до 9, тестовая – из 430 записей. Помимо взятых из бесплатных библиотек записей, в набор входили 360, сделанных самостоятельно на относительно низкокачественной аппаратуре. Всего для обучения системы был использован 21 голос. Также были использованы еще 3 неизвестных системе голоса для тестирования. Оценка точности работы проводилась методом кросс-валидации на одиночных записях, на наборе из 6 цифр, произнесенных одним голосом двумя способами:

1) Предсказанием результата для каждой отдельной записи из набора и усреднением полученных результатов.

2) Предсказанием результата для записи, полученной слиянием всего набора и усреднением полученных признаков.

В качестве классификаторов были выбраны методы KNN – к ближайших соседей, SVM – опорных векторов, MLP – многослойный перцептрон.

В таблиці 1 представлені результати тестування вищеуказаних класифікаторів.

Под точністю здесь подразумевается отношение числа верно распознанных голосовых записей (наборов записей) к общему числу записей (наборов записей), на которых было проведено тестирование. Для тестирования с порогом в квадратных скобках указано отношение прошедших порог наборов записей ко всем тестируемым наборам при тестировании ТОЛЬКО на неизвестных голосах – т.е. только процент ошибочных срабатываний системы (при отсутствующем пороге отношение будет один к одному – 100%).

Таблиця 1

Результаты тестирования

Метод оценки/Модель	KNN	SVM	MLP
Средняя точность 10-Fold кросс-валидации (только известные голоса)	95%	96%	97%
Средняя точность на наборах из 6 записей при усреднении предсказаний модели без порога (только известные голоса)	96%	98%	98%
Средняя точность на наборах из 6 записей при усреднении предсказаний модели с порогом [доля ошибок 1 рода на неизвестных голосах]	84% [54%]	84% [58%]	85% [53%]
Средняя точность на наборах из 6 записей при усреднении вектора признаков без порога (только известные голоса)	92%	92%	95%
Средняя точность на наборах из 6 записей при усреднении вектора признаков с порогом [доля ошибок 1 рода на неизвестных голосах]	85% [44%]	86% [73%]	90% [56%]

С каждым из вышеуказанных способов были проведены два варианта испытаний – с порогом принятия решения и без. В первом случае приходится жертвовать точностью распознавания известных голосов в угоду возможности уже на первом этапе запрещать доступ в систему при не прошедшем порог входном сигнале. Таким образом, уменьшается общее количество ложноположительных срабатываний за счет увеличения числа ложноотрицательных. Во втором случае же ошибок второго рода не может быть по определению, т.к. решение модели принимается как верное. Соответственно, при таком подходе уменьшается количество ложноотрицательных срабатываний за счет увеличения числа ложноположительных. При этом на неизвестных системе голосах будет 100% ошибок первого рода (в табл.1 не указано).

2. Второй уровень – верификация

Итак, в идеале модель способна с 95+%-й вероятностью определить говорящего по записи голоса, представляющей собой 6 произнесенных цифр суммарной длительностью около 10 секунд. При этом невозможно не снижая

точности предсказания голоса добиться возможности с приемлемым успехом определять, что голос не принадлежит ни одному известному говорящему, что вынуждает создать механизм, сокращающий возникающее таким образом большое число ошибок первого рода. Этого можно добиться введением необходимости произнесения некой случайной парольной фразы, которая, опять же, для простоты будет набором цифр.

Входные данные для обучения второй модели, которая должна на элементарном уровне понимать, какую цифру ей сказали, или сказали что-то не похожее на цифру, будут очень похожи на данные из предыдущего пункта, но с бóльшим разрешением по времени. Дальнейший выбор обычно лежит между марковскими моделями и рекуррентными нейронными сетями, на которых в большинстве случаев построены современные системы распознавания слитной речи.

Тем не менее, в данной работе для реализуемой системы возможность модели понимать, какую цифру ей говорят, должна быть максимально зависимой от голоса говорящего, т.е. обладать наименьшей обобщающей способностью. Таким образом, в качестве классификатора выбран многослойный перцептрон.

Таблица 2

Результаты тестирования второй модели

Метод оценки / Модель	MLP
Средняя точность на записях голоса, на котором обучалась модель	92%
Средняя точность на голосах, не входящих в обучающую выборку	16%

При достаточной длительности парольной фразы (6-7 и более цифр) можно полностью избавиться от ошибок первого рода.

Таблица 3

Результаты тестирования системы в целом

Средняя точность распознавания на всех имеющихся голосах, в которые входили как голоса из обучающей выборки, так и неизвестные системе [доля ошибок 1/2 рода]	88% [0% / 12%]
---	-------------------

Итоговые результаты получаются несколько хуже ожидаемых, т.к. для оценки были выбраны фиксированные тестовая и обучающая выборки. Однако при длине парольной фразы в 7 цифр и пороге в 6 верно распознанных количество ошибок первого рода составляет 0, соответственно получившаяся система является безопасной с точки зрения ложного предоставления доступа, а

итоговый результат можно улучшить, применяя более сложные модели распознавания речи, не рассмотренные в данной работе.

Таким образом, если принять предположение о том, что исходная выборка записей голосов репрезентативна, в качестве верного, модель, осуществляющая верификацию, будет показывать схожие результаты на большем множестве голосов, вероятность верного распознавания может достигать точности распознавания не хуже 88 %, согласно проведенным в работе исследованиям.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Методы распознавания речи / [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://moluch.ru/archive/130/36213/> — Дата доступа : 27.02.2018.
2. Free spoken digit dataset [Electronic resource]. — URL : <https://github.com/Jakobovski/free-spoken-digit-dataset> — Дата доступа : 23.02.2018.
3. The future of voice search [Electronic resource]. — URL : <https://searchenginewatch.com/2017/04/06/ubiquitous-and-seamless-the-future-of-voice-search/> — Дата доступа : 27.02.2018.
4. *Потапова Р. К.* Речь: Коммуникация. Информация. Кибернетика / изд. стереотип. / Потапова Р. К. — К. : Изд-во УРСС, 2015.

Научный руководитель: Козлова Елена Ивановна
кандидат физико-математических наук, доцент,
доцент кафедры интеллектуальных систем
Белорусского государственного университета, г. Минск, Беларусь

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 784.3.071.2(477)«18»

Тетяна Гердова

канд. мистецтвознавства, ст. викладач
Запорізький національний університет
Запоріжжя, Україна

РОМАНСИ М. В. ЛИСЕНКА ЯК ОБ'ЄКТ ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація. В статті проаналізовано виконавський потенціал вокальних мініатюр з першого випуску циклу «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка» М. Лисенка. Розглянуто ритмічний бік романсів. Відзначені переважajúча тридольна організація інтонаційного руху, поширення тридольності на структуру фрази, втілення танцювальних формул європейської музики.

Ключові слова: М. Лисенко, Т. Шевченко, романси, метро-ритм, тридольність танцювальні ритмо-формули, змінний метр, народна пісенність.

Татьяна Гердова

канд. искусствоведения, ст. преподаватель
Запорожский национальный университет
Запорожье, Украина

РОМАНСЫ Н. В. ЛЫСЕНКО КАК ОБЪЕКТ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация. В статье проанализировано исполнительский потенциал вокальных миниатюр из первого выпуска цикла «Музыка к «Кобзарю» Т. Шевченко» Н. Лысенко. Рассмотрена ритмическая сторона романсов. Отмечены преобладающая трёхдольная организация интонационного движения, распространение трёхдольности на структуру фразы, использование танцевальных формул европейской музыки.

Ключевые слова: Н. В. Лысенко, Т. Шевченко, метро-ритм, трёхдольность, танцевальные ритмо-формулы, переменный метр, народное песенное творчество.

Tetiana Herdova

PhD (Art History), Senior Lecturer
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine

M. V. LYSENKO'S ROMANCES AS AN OBJECT OF PERFORMANCE INTERPRETATION

Abstract. The article analyzes the performing potential of vocal miniatures from the first issue of the cycle «Music to the «Kobzar» by T. Shevchenko» by M. Lysenko. The rhythmic aspect of the romances is considered. The prevailing three-part organization of the intonation movement, the spread of tridominality on the structure of the phrase, and the use of dance formulas of European music are distinguished.

Keywords: M. V. Lysenko, T. Shevchenko, metro-rhythm, tridominality, dance rhythm-formulas, variable meter, folk songs.

Обмежена кількість цінних у художньому значенні українських солоспівів на середину XIX ст. спонукала засновника української класичної музики до праці в галузі камерно-вокальної музики. Жанр романсу в творчості М. В. Лисенка нерозривно пов'язаний з еволюцією його композиторського письма і загальним розвитком камерно-вокального жанру у вітчизняному та європейському музичному мистецтві. Певний історичний час романси М. В. Лисенка були вельми поширені у музичному побуті, відіграли значну роль у розвитку вокального мистецтва та й на сьогоднішній день не втратили своєї художньої значущості. Таким чином, камерно-вокальні твори М. В. Лисенка можуть бути об'єктом вивчення як музично-історичного процесу, так і виконавської творчості. Проте, у розгляді музично-історичного процесу внутрішні особливості організації художньої цілісності камерно-вокальних творів М.В. Лисенка неотримали достатнього висвітлення. В царині ж виконавської майстерності незначна кількість робіт, присвячених проблемам малих форм у творчості М.В. Лисенка, й романсів зокрема.

Тож, недостатня вивченість та досить активнее використання зазначених творів на концертних майданчиках робить невідкладним розгляд внутрішніх закономірностей їх організації як у площині виконавської творчості, так і у вивченні еволюції творчого стилю М. В. Лисенка.

Враховуючи, що музика є мистецтво інтонованого смислу [2, с. 344], для пізнання і можливостей виконавських інтерпретацій цих творів, глибшого розуміння творчого стилю автора, необхідно звернутися до аналізу саме елементів музичної мови романсів М. В. Лисенка. Визначення музики як мистецтва інтонованого смислу не обмежує необхідний аналіз вивченням тільки інтонаційної структури п'єс. Адже інтонація існує в певній організації внутрішнього часу твору, а також і в певному гармонічному середовищі. Тож, зазначене розуміння музичного мистецтва потребує у вивченні будь-якого твору (і романсів М.В. Лисенка зокрема) аналізу не тільки інтонації у вузькому значенні, але й усіх пов'язаних з нею елементів музичної мови, через які вона реалізується в своїй самотності, та співвіднесення їх із художньою цілісністю твору - тобто цілісного аналізу [6].

До камерно-вокальної спадщини М. В. Лисенка належить 95 романсів і 16 ансамблів. Це твори на слова різних поетів, написані у різні роки і на різних етапах композиторської творчості. Особливе місце в камерно-вокальному доробку М. В. Лисенка займають романси та солоспіви на слова Т. Шевченка. Вони складають наймасштабнішу групу у циклі «Музика до «Кобзаря» - 61 солоспів. У свою чергу, камерно-вокальні твори з цього циклу поділяються на окремі випуски. У цілому камерно-вокальні твори вміщують перші 4 випуски та 9 номерів у 5-му випуску (із загальної кількості – 7 випусків). Звідси зрозуміло,

що камерно-вокальні твори на слова Т. Шевченка належать до раннього періоду творчості композитора.

Досить показовим є перший випуск музики до «Кобзаря» Шевченка, який вміщує 13 номерів. Щоб окреслити можливості виконавської інтерпретації, необхідно виокремити потенційно здатні до цього елементи інтонаційного руху. У з'ясуванні вузлових віх, важливих для виконавської інтерпретації, особливу увагу привертає ритмічний бік цих мініатюр. Насамперед, метрична їх організація. Так, із 13-ти номерів, що складають цей випуск, більша частина написана у тридольних розмірах – для 6-ти п'єс організуючим є розмір три чверті, для однієї – шість восьмих. Про значення тридольних розмірів у розгортанні музичної думки вокальних мініатюр М. В. Лисенка свідчить і той факт, що навіть у п'єси з дводольним розміром вкраплені епізоди з тридольним рухом (наприклад, № 2 «Туман, туман долиною»).

Заради більшої об'єктивності варто додати, що й тридольні розміри, не дивлячись на їх домінування, не залишаються виключно панівними протягом окремої п'єси. Так, у № 6 «Нащо мені чорні брови» у загальний тридольний рух вклинюється дводольний епізод; у № 9 «Над Дніпровую сагою» - тридольність порушується епізодом на чотири чверті. Менш показовим є № 12 «Закувала зозуленька». В цій мініатюрі тридольність також порушується зміною на дводольність. Проте, це вельми епізодичне включення (два рази лише по одному такту на протязі 28-ми тактів). В цьому полягає відмінність застосування дводольності у зазначеному романсі від попередніх випадків – через короткочасність застосування дводольності у цьому випадку не вельми впливає на організацію форми мініатюри в цілому. В попередніх же випадках (№ 6, № 9) зміна метричної пульсації визначає саме новий розділ, тобто використовується автором як формоутворюючий засіб.

Наприклад, у № 2 і № 6 зміна дводольного розміру на три чверті виокремлює середню частину. Інший випадок – виокремлення метричними засобами другої частини у двочастинній композиції (№ 12), або послідовні структурні розділи (№ 9). До того ж ефект підсилено й модуляцією в паралельний мажор або однойменний. У № 7 середина також виокремлюється за допомогою зміни метру, але дещо інакше, м'якіше – три чверті замінюються розміром шість восьмих.

Проте, можна навести приклади й іншої метричної організації п'єси. Це № 13 («Утоптала стежечку»). В цій мініатюрі усі інструментальні епізоди, включаючи вступ та завершення, мають потактову зміну дводольного та тридольного метрів. Водночас рух у вокальних епізодах організовано виключно дводольним метром, який не порушується ніколи. Цей принцип застосування

перемінного метру та однорідного зберігається й у № 8 «Якби мені, мамо, намисто».

Узагальнюючи питання про зв'язок зміни метричної організації руху з формоутворенням, треба визнати, що метричні заходи як засіб організації цілісної форми використовуються автором епізодично, лише в окремих мініатюрах. Проте, метрична змінність є постійною рисою розвитку драматургії твору, але застосовується переважно в інструментальних епізодах. У цьому можна вбачати поєднання характерної риси народного українського співу (перемінність розміру) та західноєвропейського інструменталізму.

Не менш цікавою для виконавців є й ритмічна організація мелодійної лінії в тридольному метрі. Особливо виразно це виступає у перших, початкових зразках. Безсумнівно, що тридольність могла б бути застосованою й у плавному русі інтонаційної лінії. Проте, саме ритмічний малюнок викриває її танцювальну природу. Так, наприклад, у № 1 «Ой одна я, одна» на другу долю такту припадає найдовша (тобто найважкіша в умовах тактометричної ритміки) тривалість, що вельми нагадує танцювальне па мазурки. До того ж, зазначена ритмічна характерність витримується не тільки в інструментальних епізодах, але й у вокальній партії (наприклад, № 3 «На вгороді коло броду», № 6 «Нащо мені чорні брови», № 9 «Над дніпровою сагою»).

Навіть, у дводольних розмірах, у яких ніяк неможливо уявити характер мазурки, зберігається усе та ж тенденція до підкреслення слабкої другої долі такту. Наприклад, № 2 «Туман, туман долиною».

Засобом підкреслення другої (слабкої) долі стає застосування ритмічної фігури з дрібніших тривалостей (№ 2 – тт. 3, 4, 9, 10, 18, 22 та ін.; № 3 – тт. 1, 2, 3, 5, 6, 7 та ін.; № 6 – тт. 2, 3, 6, 8, 9, 10, 11 тощо). Іншим засобом підкреслення слабкої другої долі є вживання найкрупнішої в даному такті тривалості на слабкій долі, яка в умовах регулярно-акцентної метрики сприймається як важкіша (№ 1 – тт. 1, 2, 5, 6, 7, 8 та ін.; № 2 – тт. 25, 26, 27 та ін.; № 9 – тт. 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10 та ін.).

Важливим для виконавця є й найвживаніші автором «слабкі» закінчення, тобто завершення музичної (і вербальної) фрази на слабкій долі такту (наприклад, у № 2 – тт. 9, 12, 15, 24, 26 та ін.).

У створенні як музики до «Кобзаря», так і пізніших романсів своєрідною творчою лабораторією була робота М. В. Лисенка над обробками народних пісень. Проте, неправильно було б думати, що композитор готову форму народної пісні переніс у свої твори. На підставі ладо-гармонічного багатства та інтонаційно-ритмічної оригінальності українських народних епічних, ліричних пісень композитор відкрив нові художні і стильові перспективи: принцип ладо-

інтонаційної розробки, застосований М. Лисенком виявився перспективним у подальшому становленні й розвитку української класичної музики.

Узагальнюючи можна зазначити, що у першому випуску потенційно багатим для виконавського інтерпретування є ритмічний бік мініатюр: а) тридольна організація інтонаційного руху, що переважає у більшості солоспівів; б) поширення тридольності на ритм у широкому розумінні слова (триактова структура фрази); в) народно-жанрова танцювальна основа тридольності руху (втілення танцювальних формул європейської музики, зокрема, польської мазурки; г) перемінний розмір як вираз впливу української національної пісні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Андрос Н.* Музыкальная интерпретация поэзии Шевченко. На украинском языке. — К. : Музыкальная Украина, 1985. — 74 с.
2. *Асафьев Б.* Музыкальная форма как процесс. — Кн. 1 и 2. — Изд. 2-е. — Л. : «Музыка», 1971 — 376 с.
3. *Булат Т. П.* Український романс / *Т. П. Булат.* — К. : Наук. думка, 1979. — 320 с.
4. *Лисенко М.* Романси на вірші Т. Шевченка. — К. : Музична Україна, 1982. — 167 с.
5. *Лисенко М.* Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм. — К. : Мистецтво, 1955. — 87 с.
6. *Мазель Л.* Вопросы анализа музыки. — М. : Сов. композитор, 1991. — 375 с.

УДК (783+784.1): 271.2-472(477-12) «18/19»

Виктория Метлицкая
кандидат искусствоведения,
Мелитопольский государственный педагогический
университет им. Богдана Хмельницкого,
г. Мелитополь, Украина

МУЗЫКАЛЬНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДУХОВНЫХ УЧИЛИЩ ЮЖНО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

Аннотация. В статье проанализирована образовательная и просветительская составляющие деятельности духовных училищ региона. Указаны отличия этой деятельности по сравнению с церковнопарафийными школами. Выявлены формы музыкально-просветительской работы духовных училищ региона. Обосновано значение музыкального просветительства духовных училищ для роста общей и музыкальной культуры широких слоев общества.

Ключевые слова: музыкальное просветительство, образовательный процесс, духовные училища, концертные выступления, формы музыкально-просветительской работы.

Вікторія Мітлицька

кандидат мистецтвознавства,
Мелітопольський державний педагогічний
університет ім. Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь, Україна

МУЗИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВНИХ УЧИЛИЩ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті проаналізовано освітню та просвітницьку складові діяльності духовних училищ регіону. Визначено відмінності цієї діяльності у порівнянні з церковнопарафіяльними школами. Виявлено форми музично-просвітницької роботи духовних училищ регіону. Обґрунтовано значення музичного просвітництва духовних училищ для зростання загальної й музичної культури широких верств суспільства.

Ключові слова: музичне просвітництво, освітній процес, духовні училища, концертні виступи, форми музично-просвітницької роботи.

Viktoriya Mitlytska

Ph.D (Art History)

Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University
Melitopol, Ukraine

ECCLESIASTICAL COLLEGES MUSIC ENLIGHTENING WORK OF THE SOUTH-EASTERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19th –THE BEGNING OF THE 20th CENTURIES

Abstract. The article analyzes the educational and enlightening components of the ecclesiastical schools in the region. The differences in this activity are indicated comparing with the church-parochial schools. Forms of musical and educational work of the ecclesiastical schools of the region are revealed. The significance of the musical enlightenment of the ecclesiastical schools for the growth of the general and musical culture of broad sections of society is substantiated.

Key words: musical enlightening, educational process, ecclesiastical colleges, concert performances, forms of the musical enlightening activity.

Процессы духовного возрождения остаются не решенными современным обществом. За последние 10-летия недооценка влияния региональных культурных явлений на динамику развития общекультурного художественного процесса усилила интерес научных деятелей к вопросам развития национальной культуры, в частности ее важной составляющей – музыкального образования и просвещения.

Украинская историография музыкальной культуры небольших городов и их окружения была недостаточно изучена почти до конца XX в. Музыкальная жизнь культурно-исторических центров Украины нашла свое отображение в трудах многих исследователей (Ю. Булка, Т. Глушук, Э. Дагилайская, М. Загайкевич, Н. Зимогляд, Н. Кашкадамова, Я. Кацанов, И. Миклашевский). К проблемам развития музыкального образования Украины обращались И. Барабаш, О. Коренюк, Ж. Хурсина, К. Шамаева. Частично вопросов музыкально-образовательного развития регионов Украины касались Т. Гердова, Т. Киреева, Г. Локощенко, Л. Мазепа, Т. Мартынюк, Т. Медведникова, И. Рябцева, М. Черепанин и др.

Специальных научных исследований, посвященных рассмотрению явления музыкального просветительства Южно-восточной Украины, не существует. Выбор темы исследования связан с важностью музыкального просветительства для формирования музыкальной и общей культуры общества, а также недостаточным изучением роли учебных заведений, духовных в частности, в процессе становления регионального музыкального просветительства.

Учитывая то, что система воспитания и образования в учебных заведениях духовного направления Российской империи была наиболее старой и сформированной в рассматриваемый исторический отрезок, проведем сравнительный анализ образовательного положения в духовных училищах и в церковнопарафияльных школах. Последние представляли самую низкую ступень общеимперской системы духовного воспитания и предоставляли начальную общеобразовательную подготовку. Духовные училища отвечали первому уровню специального духовного образования и обеспечивали получение начального духовного образования.

Духовные училища начали открываться в регионе со второй половины XVIII в. В конце 90-х гг. XIX в. здесь функционировали пять духовных училищ: по два училища в Екатеринославском, Мариупольском ездах и одно – в Бахмутском. Если церковнопарафияльные школы на протяжении XIX в. охватывали почти половину детей школьного возраста, то на духовные училища приходилась гораздо меньшая их часть. Каждое из духовных училищ удерживало около 300-т воспитанников.

Просветительство, как вид общественной деятельности, а в нашем ракурсе – как результат морально-религиозной политики духовенства, проявлялось в воспитательной работе церкви и было, по сути, отражением содержательной стороны образовательного процесса духовных учебных заведений. В условиях деятельности церковнопарафияльных школ просветительство являлось естественным продолжением процесса обучения. В условиях деятельности духовных училищ просветительство, как важная составляющая образовательной работы, приобретает особенные черты. Духовные училища отличались более высоким уровнем предлагаемых знаний, качеством получаемых учениками специальных навыков, умений и, в итоге, своей общественно-культурной направленностью.

Образовательная работа духовных училищ была сфокусирована на подготовку церковнослужителей, домашних учителей, т.е. на эффективность, качество и конкретный результат обучения. Во всех духовных учебных заведениях церковное пение являлось предметом обязательным для изучения, независимо от природных данных учеников. Учебными программами духовных

училищ на изучение церковного пения отводилось достаточно времени. Если в церковных школах хоровое пение преподавали 3 часа в неделю, то в духовных училищах его изучали ежедневно во всех классах, кроме подготовительного. Соответственно программным требованиям духовных училищ, ученики 1-го и 2-го классов изучали нотную грамоту, свободно пели по нотам, знали некоторые молитвы, литургию; воспитанники 3-го класса изучали многоголосие [5]. Анализ учебно-методического обеспечения специальных духовных учебных заведений в общеимперском масштабе дает основания говорить о едином подходе в предоставлении музыкального образования как касательно ученических классов Придворной певческой капеллы, так и духовных училищ регионов, удаленных от столичных центров.

По сравнению с церковнопарафияльными школами в духовных училищах предоставлялись более глубокие и разнообразные музыкально-теоретические знания, формировались музыкально-исполнительские навыки. По желанию учащихся их обучали игре на фортепиано, скрипке или фисгармонии. Кроме того, в духовных училищах были созданы условия для практического овладения основами регентства: во время богослужения воспитанники по очереди управляли ученическим хором.

Серьезный уровень начальной музыкальной подготовки в духовных училищах региона обеспечивался основательной комплектацией штата преподавателей. Практически все преподаватели художественных дисциплин имели специальное духовное или музыкальное образование. Выпускники Московского синодального училища, Екатеринославской и Тамбовской духовных семинарий, Придворной певческой капеллы, местной церковно-учительской школы преподавали церковное пение и основы регентства. Воспитанники музыкальных училищ, консерваторий и частных пансионов обучали игре на музыкальных инструментах, мастерству оркестровой и ансамблевой игры. Музыкально-образовательный процесс в духовных училищах был нацелен на воспитание «инстинкта исполнителя», по Б. Асафьеву [1]. Формирование исполнительских навыков осуществлялось здесь преимущественно средствами хорового церковного пения, и соответствовало уровню общего музыкального образования.

Основательное изучение художественных дисциплин в духовных училищах гарантировало эстетическое значение их музыкально-просветительской работы. Для последней характерны такие формы, как храмовые праздники, религиозно-философские чтения, училищные и городские торжества, литературно-музыкальные вечера, организация в стенах духовного заведения концертов светских артистов, участие училищных хоров в концертах местных и гастроллирующих певцов, концертные выступления ученических

хоров [2; 3; 4; 6]. Виход творчих колективів духовних училищ с виступами за межі навчального закладу свідчить про те, що вони стають суб'єктом музичного життя регіону і тим самим впливають на формування естетичних смаків, на підвищення рівня свідомого сприйняття мистецтва і в цілому на розвиток музичної культури широких кіл громадянства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Асаф'єв Б.* Нечто о музичному просвіщенні / *Б. Асаф'єв // Асаф'єв Б.* Избранные статьи о музичному просвіщенні і освіті. — М.-Л. : Музыка, 1965. — С. 22-24.
2. [Б.а.] В духовном мужском училище // Приднепровский край. — Екатеринослав, 1916. — № 5768. — 28 февраля.
3. [Б.а.] Концерт воспитанников духовной семинарии // Приднепровский край. — Екатеринослав, 1915. — № 5453. — 12 апреля.
4. *Гребнев П.* О соединенном хоре духовных учебных заведений / *П. Гребнев // Русская правда.* — Екатеринослав, 1914. — № 2147. — 18 марта.
5. Отчет Екатеринославского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1872-1873 уч.г. // Екатеринославские епархиальные ведомости. — Екатеринослав, 1874. — № 11. — С. 201-230.
6. Отчет Мариупольского епархиального женского училища в учебном отношении за 1911-1912 уч.г. // Екатеринославские епархиальные ведомости. — Екатеринослав, 1913. — № 36-36. — С. 5-15.

УДК 17.022.1:78

Тетяна Решетнікова
старший викладач
Тетяна Фурдак
старший викладач
кафедра методики музичного навчання, співу та хорового диригування
ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»
м. Кривий Ріг, Україна

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДОЗВІЛЛЯ

Анотація. У статті представлено ціннісні орієнтації студентської молоді в діяльності дозвілля, як сукупність стійких мотивів і переваг суб'єктів, що визначають їх діяльні стратегії в реалізації соціально-культурної активності в сфері вільного часу. Запропоновано педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентської молоді в діяльності дозвілля засобами національного музичного мистецтва, виходячи з музично-творчих потреб молоді, а також висвітлено роль формування музичного інтересу, спрямованого на засвоєння національного музичного мистецтва.

Ключові слова: діяльність дозвілля, ціннісні орієнтації, національне музичне мистецтво, студентська молодь, музичний інтерес.

Татьяна Решетникова
старший преподаватель

Татьяна Фурдак
старший преподаватель

кафедра методики музыкального воспитания, пения и хорового дирижирования
ГВУЗ «Криворожский государственный педагогический университет»
Кривой Рог, Украина

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОСУГА

Аннотация. В статье представлены ценностные ориентации студенческой молодежи в деятельности досуга, как совокупность устойчивых мотивов и предпочтений субъектов, определяющих их деятельные стратегии в реализации социально-культурной активности в сфере свободного времени. Предложено педагогические условия формирования ценностных ориентаций студенческой молодежи в деятельности досуга средствами национального музыкального искусства, исходя из музыкально-творческих потребностей молодежи, а также показана роль формирования музыкального интереса, направленного на усвоение национального музыкального искусства.

Ключевые слова: деятельность досуга, ценностные ориентации, национальное музыкальное искусство, студенческая молодежь, музыкальный интерес.

Tetiana Reshetnikova
Senior lecturer

Tetiana Furdak
Senior lecturer

Department of Methods of Musical Education, Singing and Choral Conducting
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Kryvyi Rih, Ukraine

VALUE ORIENTATIONS OF STUDENT YOUTH IN THE LEISURE ACTIVITIES

Abstract. The article presents the value orientations of student youth in the leisure activities, as a set of stable motives and preferences that determine their active strategies in the implementation of social and cultural activities in the sphere of spare time. Pedagogical conditions for the formation of student youth's value orientations in leisure activities by means of national musical art are suggested based on the musical and creative needs of young people; and the role of the formation of musical interest aimed at mastering the national musical art is shown.

Key words: leisure activities, value orientations, national musical art, student youth, musical interests.

Формування ціннісних орієнтацій української молоді має вирішальне значення для життя не тільки молодого покоління, а й усього суспільства в цілому.

Дозвілля як нав'язаний засобами масової інформації стандарт споживання, як єдина в своєму роді мета діяльності та дозвілля як форма відходу від проблем, викликаних труднощами соціальної адаптації стають основними формами практичних орієнтацій значної частини сучасної молоді. У подібній соціально-психологічній атмосфері цінність освітніх практик і професійного ставлення до

справи заміщується розумінням професії як засобу вирішення матеріальних проблем, до того ж не гарантує працевлаштування в умовах українського ринку праці.

Зміни, що відбулися в останні роки в Україні багато в чому стали причиною виникнення цілого ряду гострих проблем, серед яких: падіння рівня загальної культури молоді, руйнування традиційних норм, цінностей, поширення елементів спрощеної масової культури.

Процес організації дозвілля пов'язаний, в першу чергу, з вирішенням проблеми соціалізації молоді, можливістю повноцінного відпочинку, відновлення фізичних і духовних сил, що є одним з вирішальних показників здорового способу життя. Він знаходиться в залежності, як від рівня матеріального забезпечення індивіда, так і від характеру його духовних запитів, прагнення до пізнання, в тому числі і до пізнання традицій і цінностей національної музичної культури.

Однак, сучасній молоді недоступні сьогодні багато видів культурно-дозвільної діяльності, внаслідок низької якості їх організації, перебудови соціально-культурної сфери в цілому. Дозвілля – сукупність видів діяльності, призначених для задоволення фізичних, духовних та соціальних потреб людей у вільний час, а дозвілля молоді – це частина вільного часу, що як правило, контрастує з професійною діяльністю, відповідає психофізичним особливостям молодої людини і спрямована на задоволення культурних потреб та інтересів здорової особистості [1; 2].

Проблема ціннісних орієнтацій широко висвітлена в гуманітарних науках. Розвинена методологія дослідження феномену ціннісної свідомості і відповідний їй категоріальний апарат є надбанням різноманітних філософських, соціологічних, культурологічних та психологічних концепцій. Соціологія вивчення цінностей бере свій початок у роботі М. Вебера і Е. Дюркгейма. У ХХ ст. ціннісна проблематика розроблялася У. Томасом, Ф. Знанецьким, Т. Парсонсом, К. Клакхоном, У. Л. Колбом, Р. Вільямсом, Ч. Моррісом і іншими зарубіжними дослідниками.

Соціальні цінності, якими жили старші покоління, в новій історичній ситуації багато в чому втратили своє практичне значення й у силу цього майже не успадковуються, оскільки, як вважає сучасна молодь, вони непридатні їй ні для нинішнього, ні для майбутнього життя. Молоде покоління опинилося в ситуації, коли воно, логікою історії покликане продовжувати розвиток суспільства на базі успадкованих матеріальних і духовних цінностей, змушене, перебуваючи в стадії становлення, брати участь у виробленні цих цінностей, часто самотійно, нерідко всупереч уявленням старшого покоління. Як зазначає О. Балакірєва, «трансформація торкнулася і змін в системі цінностей щодо

роботи. Для молоді важлива висока оплата праці, їх менше цікавить сама робота і лише невеликий відсоток молоді працює задля суспільної корисності» [3, с. 12].

У сучасному середовищі, в тому числі й у студентському, виявлено ряд нових, не характерних для попередніх поколінь, явищ і процесів: погіршення з багатьох позицій соціального стану молодого покоління, істотно розширює зону конфлікту молоді з суспільством; порушення процесу передачі життєвого досвіду від покоління до покоління, що ставить молодих людей перед необхідністю не тільки засвоєння, скільки заперечення досвіду попередніх поколінь; зміна механізмів соціалізації молоді, поява в цьому процесі нових соціальних посередників, характерних для ринкових відносин в економіці.

У вітчизняній соціологічній науці активно вивчаються проблеми дозвілля студентської молоді. В даний час проведено ряд досліджень, присвячених проблем діяльності дозвілля студентської молоді. У певній галузі соціологічного дослідження безсумнівний інтерес представляють роботи Н. Бабенко, І. Євтеєва, О. Кучера, В. Лісовського, О. Мартиненко, В. Суртаєва, В. Орлова, В. Скороходова, Л. Скокової, Л. Коган, В. Пічі, І. Петрової, О. Семашка, Н. Цимбалюк, Г. Щерби, Р. Яремкевич та ін.

О. Семашко визначає, що «регулювання вільного часу має бути обґрунтованим, враховувати наявні ресурси і реальні можливості, ґрунтуватись на таких принципах, як диференційованість, послідовність, спадкоємність і безперервність, координованість, всебічність, планомірність» тощо [2, с. 225-226].

На думку Г. Щерби «дозвілля – це передусім діяльність, завдяки якій індивід задовольняє свої фізичні і духовні потреби. Діяльність ця здійснюється у вільний час і в руслі певних інтересів, цілей, які ставить перед собою людина» [4, с. 106].

Дозвільні інтереси особистості здавна вважалися показниками та критеріями моральної культури особистості, широти її кругозору і світогляду. Подолання відчуження між особистістю й основними соціально-культурними інструментами педагогічного впливу – важливе завдання управлінського процесу. Однак, наука досі не відповіла на ряд питань, заявлених у зв'язку з нашою проблематикою: коли і за яких умов дозвільні інтереси перетворюються в спрямованість особистості; які ефективні методики необхідно застосовувати при роботі з молоддю, щоб домогтися якісних змін інтересів, пов'язаних з культурно-дозвіллевою діяльністю; які ефективні критерії формування початкової стадії дозвіллевих інтересів особистості – схильності і потягу до якої-небудь соціально-культурної діяльності.

Вивчення та аналіз загально-методичних принципів вивчення взаємозв'язку ціннісних орієнтацій та дозвіллевих інтересів молоді, якісних

характеристик структурних елементів дозвіллевого інтересу, впливу організаційно-педагогічних умов на закономірності розвитку молоді засобами національно-музичного мистецтва дозволяє розглядати дозвільний інтерес як спрямованість і переваги особистості, які реалізуються в сфері організації вільного часу, спілкування і культурно-дозвілдової діяльності, що забезпечують задоволення духовних потреб, культурних запитів, розширення кругозору та становлення соціальної активності молоді.

На нашу думку, ціннісні орієнтації студентської молоді в діяльності дозвілля можуть бути представлені, як сукупність стійких мотивів і переваг суб'єктів, що визначають їх діяльні стратегії в реалізації соціально-культурної активності в сфері вільного часу. В умовах модернізації, цільова спрямованість дозвіллевих інтересів змінюється і на вибір змісту і форм дозвілля активно впливає телебачення та ЗМІ, соціальне середовище та найближче оточення, тобто шкала цінностей «модності» дозвіллевих інтересів молоді схильна до змін.

Ми пропонуємо такі педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентської молоді в діяльності дозвілля засобами національного музичного мистецтва: оптимізація культурно-дозвіллевого простору за рахунок залучення молоді в культуротворчу діяльність, створення мотивації на творчий саморозвиток і розкриття індивідуальності; інноваційне оновлення змісту репертуару національного музичного мистецтва за рахунок використання сучасних аранжувань, реміксів, народних пісень в сучасній обробці з метою ініціювання музичних інтересів молоді і реалізації дозвільної активності особистості; створення умов, коли національна музика виступає засобом міжкультурної комунікації; участь молоді в святах, фестивалях, оглядах-конкурсах; формування ціннісних орієнтацій молоді, спрямованих на засвоєння естетичних і моральних ідеалів, формування етнічної самосвідомості, поваги до рідної культури; становлення і розвиток у молоді артистизму, що сприяє успішній самореалізації і вирішенню творчих завдань.

Дані педагогічні умови спрямовані на засвоєння музичних національних цінностей, забезпечують включення молоді в ефективну музично-творчу діяльність, включають в себе різноманітні види і форми організації дозвілля молоді. Вони забезпечують розвиток ціннісних орієнтацій особистості виходячи з музично-творчих потреб молоді, а також сприяють формуванню музичного інтересу, спрямованого на засвоєння національного музичного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цимбалюк Н. М. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти : Монографія. / *Наталія Миколаївна Цимбалюк*. — К. : ДАКККіМ, 2003. — 224 с.

2. Соціологія культури : Навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін. ; за ред. О. М. Семашка, В. В. Пічі. — К. : Каравела; Львів : Новий світ, 2000, 2002. — 334 с.

3. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О. М. Балакірева // Український соціум. — 2002. — № 1. — 150 с.

4. Щерба Г. І. Формування духовних цінностей молоді, організація дозвілля і відпочинку як складова молодіжної політики в Україні / Щерба Г. І., Яремкевич Р. В. // Український соціум. — К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2008. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [www.ief.ua / Dok / US2008.doc](http://www.ief.ua/Dok/US2008.doc).

УДК 785

Викторія Барановская
магістрант кафедри музикального мистецтва
факультета мистецтв і дизайну
УО «Гродненский государственный университет им. Янки Купалы»
г. Гродно, Республика Беларусь

ТЕМА «ВРЕМЕНА ГОДА» В МУЗЫКАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ: СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЭПОХ

Аннотация. В статье рассматривается тема «Времена года» в музыкальном искусстве. Она определена творческим замыслом композитора и преломляется в различных жанрах и формах. В этом отношении особый интерес представляет сравнение циклов «Времена года» А. Вивальди и А. Пьяцоллы. Различие в интерпретации темы «Времена года» определяется исторической эпохой, стилем и национальными традициями.

Ключевые слова: тема «Времена года», музыкальное искусство, А. Вивальди, А. Пьяцолла, интерпретация.

Вікторія Барановська
магістрант кафедри музичного мистецтва
факультету мистецтв і дизайну
ЗО «Гродненський державний університет імені Янки Купали»
м. Гродно, Республіка Білорусь

ТЕМА «ПОРИ РОКУ» В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ: КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕПОХ

Анотація. У статті розглядається тема «Пори року» в музичному мистецтві. Вона визначається творчим задумом композитора і відбивається в різних жанрах і формах. З цього погляду особливий інтерес викликає порівняння циклів «Пори року» А. Вівальді та А. П'яцолли. Різниця в інтерпретації теми «Пори року» визначається історичною епохою, стилем і національними традиціями.

Ключові слова: тема «Пори року», музичне мистецтво, А. Вівальді, А. П'яцолла, інтерпретація.

Victoria Baranovskaya
Graduate Student of Musical Art Department
Faculty of Arts and Design
«Grodno State University of Janka Kupala»
Grodno, Republic of Belarus

THE THEME OF «SEASONS» IN MUSIC ART: THROUGH THE PRISM OF EPOCH

***Abstract.** The article deals with the theme of «Seasons» in musical art. It is determined by a creative plan of the composer and refracts in various genres and forms. In this regard the comparison of the «Seasons» cycles by A. Vivaldi and A. Piazzolla is of special interest. The difference in the interpretation of the «Seasons» theme is determined by a historical era, style and national traditions.*

***Keywords:** «Seasons» theme, musical art, A. Vivaldi, A. Piazzolla, interpretation.*

Тема «Времена года» была популярна в искусстве во все времена, начиная от античности и заканчивая современной культурой. К ней обращались живописцы, скульпторы, поэты, композиторы. Объясняется это несколькими факторами. Во-первых, тема «Времена года» давала возможность средствами данного конкретного искусства запечатлеть события и действия, наиболее характерные для того или иного сезона, описать особенности интересующего автора времени года. Во-вторых, эта тема всегда наделялась определенным философским смыслом: смена времен года рассматривалась в аспекте смены периодов человеческой жизни. Причем, жизнь, по аналогии с годом, могла делиться на четыре периода.

Тема «Времена года» в музыкальном искусстве менее распространена, чем в других видах художественного творчества. Данная тематика представлена небольшим количеством произведений, написанных в разные времена, в различных музыкальных жанрах. Среди наиболее известных – произведения с одноименным названием: цикл концертов Антонио Вивальди, оратория Йозефа Гайдна, цикл фортепианных миниатюр Петра Ильича Чайковского, балет Александра Константиновича Глазунова, цикл танго одного из популярнейших композиторов XX в., обладателя премии Грэмми, Астора Пьяцоллы.

Произведения на тему «Времен года» представляют собой уникальный тип музыкальных произведений, сквозь призму которых можно разглядеть человеческую жизнь, бегущую неумолимо быстро как времена года. Смена времен года рассматривалась в аспекте смены периодов человеческой жизни: весна, то есть пробуждение природных сил, олицетворяла начало и символизировала юность, а зима – конец природного цикла – старость.

Времена года в музыке, такие же разные по звуковому воплощению, как различны произведения в творчестве музыкантов разных стран, эпох и стилей. Вместе они образуют музыку природы. В данном контексте весьма показательны инструментальные циклы посвященные теме «Времена года» и созданные

композиторами далеких музикально-исторических эпох и национальных традиций – А. Вивальди и А. Пьяццолла.

Выдающийся представитель итальянской композиторской школы А. Вивальди создает свой цикл «Времена года» в конце эпохи барокко, которая знаменует начало «Нового времени» в музыкальной культуре европейских стран, освобождающейся от господства церкви, обретающей все большее многообразие жанров, форм, красок и выразительных средств.

Цикл из четырех концертов «Времена года», написанный для солирующей скрипки со струнным оркестром и чембало, был создан в период 1720-1725 гг. Относительно развернутой программой снабжены партитуры четырех концертов из серии «Времена года»: каждому из них соответствует сонет, раскрывающий содержание частей цикла. Возможно, что сонеты сочинены самим композитором. Если учесть, что все четыре концерта трехчастны, то не исключена параллель и с двенадцатью месяцами года. Кроме того, популярная в искусстве тема времен года допускает различные смысловые параллели – в первую очередь, с естественным жизненным циклом человека от рождения до смерти. Возможна также аллюзия на четыре региона Италии, соответственно четырем сторонам света.

Поэтические строки конкретизируют образный мир цикла и, в то же время, обобщают содержание произведения. Программные подзаголовки лишь намечали характер образов, но не затрагивали форму целого, не предопределяли развития в ее пределах. Во всяком случае, заявленная в них программа отнюдь не требует какого-либо переосмысления формы концерта, а скорее «выгибается» по этой форме [1].

Все части цикла А. Вивальди насыщены активным музыкальным развитием, которое совершается непринужденно как в пределах каждой части, так и в рамках каждого отдельного концерта. Это обусловлено характером тематизма и зрелостью ладогармонического мышления в новом гомофонном складе, когда четкость ладовых функций и ясность тяготений активизируют музыкальное развитие. Это всецело связано также, с классическим чувством формы, свойственным композитору, который, не избегая даже резкого вторжения местных народно-жанровых интонаций, всегда стремится соблюсти высшую гармонию целого в чередовании контрастных образцов, в масштабах частей цикла, в общей драматургии [2].

В каждом концерте из «Времен года» после динамичного *Allegro* наступает медленная часть, которая монообразна и выделяется спокойной картинностью: картина томления природы и всего живого в летнюю жару; спокойный сон крестьян после осеннего праздника урожая; «хорошо сидеть у камелька и слушать, как за стеной дождь бьет в окно» - когда свирепеет ледяной зимний

ветер. Финальные части концертов более активны и динамичны: финалом «Лета» становится картина бури, финалом «Осени» - «Охота».

По существу, три части программного концертного цикла остаются в обычных соотношениях в смысле их образного строя, характера внутреннего развития и контрастных сопоставлений между *Allegro*, *Largo* (*Adagio*) и финалом. И все же поэтические программы, раскрытые в четырех сонетах, интересны тем, что как бы подтверждают авторским словом общие впечатления от образности искусства Вивальди и ее возможного выражения в главном для него жанре концерта.

Разумеется, цикл «Времена года», несколько идиллический по характеру образов, приоткрывает лишь немного в творчестве композитора. Впрочем, его идиллическость оказалась созвучна современности и вызвала неоднократные подражания «Временам года». Спустя годы, Й. Гайдн уже на ином этапе развития музыкального искусства воплотил тему «времен года» в монументальной оратории. Его концепция оказалась глубже, серьезнее и затронула этические проблемы в связи с трудом и бытом простых людей, близких к природе. Однако поэтически-картинные стороны сюжета, некогда вдохновившие Вивальди, привлекли также и творческое внимание Гайдна: и у него есть картина бури и грозы в «Лете», «Праздник урожая» и «Охота» в «Осени», контрасты трудной зимней дороги и домашнего уюта в «Зиме».

От цикла концертов написанных А. Вивальди в первой четверти XVIII в. перенесемся в Южную Америку XX столетия к сочинению знаменитого аргентинского композитора Астора Пьяцоллы, который подарил миру танго. Иногда ставят знак равенства между именем Пьяцоллы и танго, что абсолютно правильно, заслуги этого человека перед мировым сообществом в области танго неопределимы. Благодаря его концертам, на которые люди приходили слушать танго, эта музыка стала популярна. Пьяцолла обогатил танго и в своих лучших произведениях сумел коснуться глубинных струн бытия.

«Времена года в Буэнос-Айресе» А. Пьяцоллы – это четыре танго: «Осень», «Зима», «Весна», «Лето». Эта музыка уже давно возведена в разряд таких хитов, на которые приходят ради самого названия. «Четыре времени года в Буэнос-Айресе» представляют собой набор из четырёх танго-композиций, написанных А. Пьяцоллой в разное время и при разных обстоятельствах (тем не менее, иногда указывается 1968 г. сочинения), хотя Пьяцолла исполнял их время от времени вместе. Чаще всего это случалось в исполнении созданного Пьяцоллой Квинтета (струнные инструменты с участием бандонеона, исполнявшего сольную партию) [2].

«Времена года» Пьяцоллы - это не «времена года» в классическом понимании (как смена сезонов). В названии автор указывает, что речь идёт о

разных периодах жизни жителя окраины столицы Буэнос-Айреса. Добавив в название сочинения слово «*Porteño*», Пьяцолла намекал на тех, кто родился или живёт в Буэнос-Айресе в предпортовых улочках, в обществе которых родилось аргентинское танго. В концертной практике исполнения произведения устоялась другая традиция - переводить название «Времена года в Буэнос-Айресе», а не «Смена времён года в жизни бедного жителя пригорода Буэнос-Айреса».

А. Пьяцолла не стал делать транскрипцию полубившегося ему произведения Вивальди, а создал его аналог. В отличие от Вивальди, цикл Пьяцоллы начинается не с «Весны», а с «Осени», потому, что в южном полушарии, где расположена Аргентина, всё наоборот: когда в Италии весна, в Буэнос-Айресе стоит осень. Времена года здесь зеркально симметричны.

Некоторые исследователи находят в сочинении элементы программной музыки. Если у А. Вивальди – это «музыкальные пейзажи», ожившие в музыке, то Пьяцолла пытается описать жизнь жителя Буэнос-Айреса и богемный образ города танго: в *Invierno Porteño* чувство одиночества и холода прерывается сильными ритмичными импульсами танца; в *Primavera Porteño* мы находим первую любовь: тело и соблазнение, пикник в парке, влюблённые; город возродился после зимы; деревья окрашены в зелень и запах цветов наводнил весь город.

Композитор сочетает различные музыкальные традиции: классическую, джазовую, афро-испанскую. Пронзительная энергичная музыка, где осень – как наша вечная пора обновления, как и весь цикл, вводит нас в мир снов, мечтаний, музыкальных импровизаций, латиноамериканского темперамента. Композитор смело сочетает латиноамериканские и джазовые мотивы с классической музыкой. Пьяцолла свободно использует форму барочного концерта, чередуя фрагменты соло и тутти.

В оригинальной авторской версии солирующим инструментом является бандонеон, инструмент который широко используется в аргентинском танго. Аккомпанирующий ансамбль включает: электрическую гитару, фортепиано, скрипку (или альт). Вскоре появились различные транскрипции и оркестровки, к которым автор относился с одобрением [3].

В 1996-1998 гг. российский композитор Леонид Десятников сделал достаточно свободную скрипичную транскрипцию (в сопровождении струнного оркестра) этого произведения и выявил более очевидно связь между «Временами года» А. Вивальди и «*Cuatro Estaciones Porteñas*» А. Пьяцоллы. В каждую часть сочинения он включал несколько цитат из оригинального цикла Вивальди, но учитывая различия сезонов противоположных в северном и южном полушариях (например, в «*Verano Porteño*» добавил элементы «*L'Inverno*» («Зима») Вивальди.

Таким образом, человек с давних времен был частью окружающего его мира. Сама природа одарила его понятием «Времена года». Эта поэтическая вечная тема всегда вдохновляла творцов на создание гениальных произведений. Именно с помощью музыки можно выразить и передать всю гамму переживаний и чувств, созвучных мирозданию. В многообразной палитре музыкального содержания тема взаимодействия человека и природы, времен года, сопоставление символики смены различных пор года, сезонов с этапами жизни человека занимает особое место. Сквозь призму темы «Времена года» композиторы глубоко, филигранно и разнопланово показали человеческую жизнь со всеми радостями и печалью, с падениями и подъемами. Давид Ойстрах писал: «Времена года такие разные, подобно человеческой жизни, проходят перед нами, оставляя в душе замечательную музыку, которая будет звучать сегодня и всегда» [5].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Белецкий И. В.* Антонио Вивальди, 1678-1741: краткий очерк жизни и творчества: популярная монография / *И. В. Белецкий*. — Л. : Музыка. Ленингр. отдел-е, 1975. — 87 с.
2. *Галкин М. С.* Музыка Астора Пьяцоллы в сольном и ансамблевом репертуаре баяниста / *М. С. Галкин* // Вопросы методики и истории исполнительства на народных инструментах: сборник статей / Ростовская государственная консерватория имени С. В. Рахманинова. — Ростов-н/Д : РГК им. С.В. Рахманинова, 2005. — Вып. 4. — С. 101-122.
3. *Доценко В. А.* Пьяцолла: судьба и танго / *В. А. Доценко* // Музыкальная жизнь. — 1981. — № 6. — С. 77-80.
4. *Дробыш Е. И.* Творчество Астора Пьяцоллы в контексте традиции аргентинского танго / *Е. И. Дробыш* // Современные аспекты художественного синтеза в музыкальном искусстве: сборник статей / Ростовская гос. консерватория им. С. В. Рахманинова; ред.-сост. *А. Я. Селицкий*. — Ростов н/Д. : РГК им. С. В. Рахманинова, 2009. — С. 398-407.
5. *Википедия* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : ru.wikipedia.org — Дата доступа : 12.03.2018.

*Научный руководитель – Барановская Татьяна Григорьевна,
зав. кафедрой музыкального искусства УО «ГрГУ им. Я. Купалы»,
кандидат философских наук, доцент, Гродно, Беларусь.*

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК: 378.147+811.11+005.336.2+37.015.6

Жанна Ковалів

*канд. пед. наук, доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ЛЕКСИЦІ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ 1-2 КУРСІВ ХУДОЖНЬО-ГРАФІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

***Анотація.** У статті аналізуються етапи навчання іношомовній лексиці студентів вищих навчальних закладів. Також розглядаються різні види вправ, що використовуються для формування лексичних навичок студентів. З них виокремлюються ті, що є найефективнішими для навчання лексиці з англійської мови студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів, а саме – некомунікативні, умовно-комунікативні та комунікативні вправи.*

***Ключові слова:** іношомовна лексика, лексичні навички, комунікативні вправи, етап навчання, компонент навчання.*

Жанна Ковалів

*канд. пед. наук, доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання
ГУ «Южноукраинский национальный педагогический
университет им. К. Д. Ушинского»
г. Одесса, Украина*

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ 1-2 КУРСОВ ХУДОЖЕСТВЕННО-ГРАФИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ

***Аннотация.** В статье анализируются этапы обучения иноязычной лексике студентов высших учебных заведений. Также рассматриваются различные виды упражнений, которые используются для формирования лексических навыков студентов. Из них выделяются те, что являются наиболее эффективными для обучения лексике английского языка студентов 1-2 курсов художественно-графических факультетов, а именно – некоммуникативные, условно-коммуникативные и коммуникативные упражнения.*

***Ключевые слова:** иноязычная лексика, лексические навыки, коммуникативные упражнения, этап обучения, компонент обучения.*

Zhanna Kovaliv

*PhD (Pedagogy), Associate Professor
Department of Western and Oriental Languages and Their Teaching Methods
K. Ushynskiy Southern Ukrainian National Pedagogical University
Odessa, Ukraine*

PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH LEXIS TO THE 1-2 YEAR STUDENTS OF ART DEPARTMENTS

***Abstract.** In the article the stages of teaching foreign lexis to students of higher schools are analyzed. Different kinds of exercises which are used to form students' lexical skills are defined. Among them they distinguish those that are the most effective for teaching English lexis to the 1-2 year students of art departments. They are uncommunicative, relative communicative and communicative exercises.*

***Key words:** foreign lexis, lexical skills, communicative exercises, stage of teaching, component of teaching.*

Знання іноземної мови асоціюються із знанням слів, в той час як володіння мовою – з лексичними навичками, які саме й забезпечують функціонування лексики у спілкуванні. Отже, під час навчання лексиці з англійської мови студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів лексичні навички слід розглядати як найважливіший і невід'ємний компонент означеного процесу.

Розглядаючи проблему формування лексичних навичок у студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів, ми керувалися концептуальними положеннями науковців щодо поетапності формування навичок і вмінь. Як відомо, навчальний процес з іноземної мови включає три основні методичні етапи: етап презентації нового іншомовного матеріалу, етап тренування та етап практики в застосуванні засвоєного матеріалу у процесі спілкування. Як зазначає Ю. І. Пассов, спочатку формуються навички мовлення, потім має місце етап удосконалення навичок і лише після цього наступає етап розвитку мовленнєвих умінь [3, с. 284]. За Н. І. Гез, основу формування лексичних навичок складають чотири етапи: ознайомлюючий (подача знань, введення мовленнєвого зразка, граматичної моделі, правила), стандартизуючий (формування мовленнєвих навичок в результаті виконання мовних вправ), варіюючий (вдосконалення мовленнєвих навичок та формування мовленнєвих умінь за допомогою мовленнєвих вправ у ситуаціях навчального спілкування), творчий (розвиток мовленнєвих умінь, застосування набутих знань, навичок і вмінь у різних ситуаціях спілкування як у навчальних умовах, так і в подальшій діяльності іншомовного спілкування) [1, с. 32].

Водночас необхідно зауважити, що лексичний матеріал, який закріплюється механічно, без достатнього розуміння, піддається більш швидкому забуванню. Німецький психолог Г. Еббінгауз стверджував, що забування починається одразу після заучування: основна втрата відбувається у перші 1-2 доби, особливо у перші півгодини-годину. При цьому загальна втрата є настільки вагомою, що за дві доби зберігається лише чверть інформації [6, с. 52]. Усупереч такому твердженню радянський психолог С. Рубінштейн акцентував, що міцність запам'ятовування осмисленого матеріалу є значно вищою ніж запам'ятовування неосмисленого матеріалу [4, с. 231].

Отже, можна зауважити, що для продуктивного запам'ятовування лексичного матеріалу необхідним є його осмислення, постійне повторювання і застосування у мовленні. Ураховуючи ці дані психології, необхідно так конструювати початок роботи над новим словом, щоб використовувати за можливістю більшу кількість різноманітних вправ у момент першого подання лексичного матеріалу, щоб забезпечити максимальну кількість повторень нового слова. На думку Р. Ю. Мартинової, для досягнення такої мети слід набрати не

менше 20 повторень кожного слова в різноманітних тренувальних діях, щоб слово перейшло в активний словник студентів [3, с. 23].

Таким чином, викладач повинен приділяти пильну увагу до вибору вправ, призначених для первинного відпрацювання лексики й організації роботи з нею. Він повинен створити сприятливі передумови для свідомого засвоєння студентами англомовної лексики як при виконанні найпростіших “технічних” вправ, так і при використанні навчальних комунікативних ситуацій за рахунок наслідування. Ефективним буде також використання комбінованих прийомів, в яких поєднуються різні засоби, як наприклад аудіовізуальні, візуально-кінестетичні тощо.

Для визначення типів та видів вправ з формування лексичних навичок студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів необхідно визначити основні критерії відбору вправ. У сучасній методиці викладання іноземних мов не існує єдиної загальної класифікації вправ. У дослідженні ми опиралися на критерії класифікації вправ, запропонованих С. Ніколаєвою і Н. Скляренко [5, с. 4]. Критеріями були: 1) спрямованість вправи на прийом або видачу інформації; 2) комунікативність. За критерієм спрямованості вправи на прийом або видачу інформації розрізнялися рецептивні, репродуктивні, рецептивно-репродуктивні, рецептивно-продуктивні та продуктивні вправи. Відповідно до критерію комунікативності вправи поділялись на комунікативні (мовленнєві), умовно-комунікативні (умовно-мовленнєві) та некомунікативні (мовні).

Відтак, ураховуючи розглянуті критерії відбору вправ для навчання лексиці з англійської мови студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів, представимо систему вправ для формування їх лексичних навичок. Розроблена система вправ, створена за принципом “від простого до складного”, тобто від рівня слова, словосполучення, речення до рівня понадфразової єдності. Кожна вправа має 3- або 4-фазову структуру: 1) завдання; 2) зразок виконання; 3) виконання завдання; 4) контроль (з боку виклада, самоконтроль).

I фаза дуже важлива, бо вона має містити мотив до виконання мовленнєвої дії. Поряд з тим студентові треба пояснити, що і як він має зробити, наприклад: *ви – репортери. Візьміть інтерв'ю у 3-х студентів групи. Поставте 4 запитання, які подані у таблиці. (Викладач призначає кількох репортерів).*

II фаза вправи факультативна: вона може мати місце, якщо у зразку виконання є потреба (може бути відсутньою).

III фаза – виконання завдання – і є власне вправою.

IV фаза – контроль.

Розроблена система вправ включає *некомунікативні та умовно-комунікативні* вправи. Виконуючи перші, студент сприймає вербальну інформацію через слуховий або зоровий канал, а тим чи іншим способом показує,

що він впізнає, розрізняє, розуміє усне чи писемне мовлення. В *других* вправах студент відтворює повністю або із змінами слово, речення або текст.

Водночас використовуються і *комунікативні* вправи, що є спеціально організованою формою спілкування, коли студент реалізує акт іноземною мовою, що вивчається. В означених вправах передбачаються мовленнєві дії студентів у ситуативних умовах, наприклад: *сьогодні в нас гості з англomовних країн. Розпитайте їх, з якої саме країни приїхав гість, з якого міста, ким збирається стати в майбутньому.*

Таким чином, для розробленої групи вправ доцільним є використання переважно комунікативних (контекстних), повністю керованих вправ зі слуховими чи зоровими формальними опорами. Вони можуть непрямо повідомляти значення слова чи словосполучення або містити елемент здогадки і таким чином не лише сприяти первинному закріпленню лексики, але й задіювати зв'язки з іншими аспектами мови (граматикою, фонетикою). У цих вправах викладач так komponує матеріал, щоб забезпечити багаторазовий повтор нових слів. Доцільно подавати нові слова та словосполучення в різних зв'язках з уже знайомими лексемами, що надає студентам можливість запам'ятовувати ці слова в типових для них поєднаннях з іншими словами. Навичка вважається сформованою, за словами Г. Городілової, якщо швидкість виконання мовних операцій іноземною мовою дорівнює швидкості виконання аналогічних операцій рідною мовою [2, с. 41].

Вільне володіння мовою на високому рівні асоціюється, перш за все, з лексичними навичками та вміннями, які забезпечують функціонування лексики у мовленні, тобто володіння репродуктивними лексичними навичками: виклик лексичної одиниці з довготривалої пам'яті, зовнішньо мовленнєве відтворення її у потоці мовлення; миттєве сполучення цієї одиниці з іншими словами, що створюють синтагму і фразу за правилами лексичної сполучуваності; а також володіння рецептивними лексичними навичками, тобто навичками розпізнавання та розуміння лексичної одиниці активного і пасивного мінімумів при читанні й аудіюванні, навичками обґрунтованої здогадки про значення лексичної одиниці.

Робота над засвоєнням іншомовної лексики є трудомісткою і передбачає безперервне накопичення та розширення словникового запасу й оперування ним у різних видах мовленнєвої діяльності. Запропоновані вправи містять мовленнєве завдання і ситуації, що забезпечують принцип інтерактивності, а також можливість використання слухових та зорових змістових опор. Далі використовуються вправи, мета яких – застосування сформованих лексичних навичок і вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності. Усі вправи, що виконуються на цьому етапі, є комунікативними, з мінімальним керуванням,

вони призначені для індивідуальної та групової роботи. Водночас упровадження творчих завдань на рівні тексту відшліфовують мовленнєву майстерність студентів, розвивають їхні вміння інтегрувати сформовані лексичні навички та вміння у контекстні висловлювання, які надають можливість давати оцінку того, що відбувається, висловлювати власну думку за допомогою нових лексичних одиниць у поєднанні з раніше вивченими і словесно відображати бачення тієї чи іншої проблеми.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що у процесі навчання професійній лексиці з англійської мови студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів було використано некомунікативні, умовно-комунікативні та комунікативні вправи. Некомунікативні вправи передбачали знайомство з новими лексичними одиницями, їх сполучуваністю одна з одною та з раніше вивченими. Умовно-комунікативні вправи було спрямовано на первинне закріплення лексики й автоматизацію дій з нею. Комунікативні вправи було спрямовано на розвиток уміння оперувати вивченими лексичними одиницями у мовленні, вживати вивчений лексичний матеріал у всіх видах мовленнєвої діяльності на рівні вирішення складних творчих завдань, наближених до реальної комунікації. Усі зазначені вправи сприяють формуванню в студентів 1-2 курсів художньо-графічних факультетів лексичних навичок, що дозволяють самостійно, доречно та творчо використовувати лексичні одиниці в англійськомовному підготовленому і непідготовленому мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гез Н. И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. — 1969. — № 6. — С. 29–40.
2. Городилова Г. Г. К вопросу о характеристике начального этапа через уровень сформированности навыков и умений говорения / Г. Г. Городилова; под ред. А. А. Миролюбова, С. Ю. Сосенко // Вопросы обучения русскому языку иностранцев на начальном этапе. — М. : Русский язык, 1976. — С. 39–45.
3. Мартинова Р. Ю. Цілісна загальнометодична модель навчання іноземних мов : [монографія] / Р. Ю. Мартинова. — К. : Вища шк., 2004. — 454 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2002. — 720 с.
5. Склярєнко Н. К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь / Н. К. Склярєнко // Іноземні мови. — 1999. — № 3. — С. 3–8.
6. Ebbinghaus H. Uber das Gedachtnis. Untersuchungen zur experimentellen Psychologie / Hermann Ebbinghaus. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971. — 109 s.

УДК 372.62

Елена Кон

канд. филол. наук, доцент
Южноукраинский национальный педагогический
университет им. К. Д. Ушинского
г. Одесса, Украина

ВОЗМОЖНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА СЕМАНТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

Аннотация Изучение многозначных слов в начальных классах предполагает опору на лексико-семантический подход к изучению этого явления. Именно он помогает объективировать звуковую сторону многозначного слова, связав ее с представлением о нескольких предметах, явлениях, действиях реальной действительности.

Ключевые слова: многозначные слова, полисемия, семантические связи, словарная работа, переносное значение слова.

Олена Кон

канд. філол. наук, доцент
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

МОЖЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СЕМАНТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Анотація. Вивчення багатозначних слів у початкових класах передбачає опору на лексико-семантичний підхід щодо вивчення цього явища. Саме він допомагає об'єктивувати звукову сторону багатозначного слова, пов'язав її з уявленням про декількох предметах, явищах, діях реальної дійсності.

Ключові слова: багатозначні слова, полісемія, семантичні зв'язки, словникова робота, переносне значення слова.

Olena Kohn

PhD (Philology), Docent
K. D. Ushynskiy South Ukrainian
National Pedagogical University
Odessa, Ukraine

POSSIBILITIES OF STUDYING POLYSEMANTIC WORDS ON THE BASIS OF SEMANTIC RELATIONS ANALYSIS

Abstract. The study of polysemantic words at a primary school supposes a lexical-semantic approach to the study of this phenomenon. It helps to objectify the sonic side of a polysemantic word, linking it with the notion of several objects, phenomena, actions of reality.

Keywords: polysemantic words, polysemy, semantic connections, work with words, figurative meaning of a word.

Слово – важнейшая единица языка, носитель значений. Словами и их сочетаниями обозначаются конкретные предметы и отвлеченные понятия, словами же выражаются эмоции. Чем богаче словарь человека, тем шире у него возможности выбора более точного и выразительного оформления мысли.

Подход к изучению слова на основе анализа семантических связей в определенной степени реализуется в теории и практике школьного обучения (в

том числе начального). Но, как отмечают методисты, во время семантизации модель последовательных действий со словом отсутствует [3, с. 8]. Поэтому учителю бывает трудно сориентироваться в том, как именно проводить словарно-семантическую работу со словом, в частности – с многозначным словом.

В учебнике по методике обучения русскому языку в начальных классах [2, с. 338] указывается, что к пониманию многозначности дети приходят через иносказание, которым сами пользуются еще с дошкольного возраста.

Для успешного усвоения многозначных слов младшими школьниками рекомендуются следующие упражнения:

1. Подобрать слова, которые бы имели по 2-3 значения; на каждое значение составить предложение. Объяснить значения слов *ножка, спинка, горлышко, язычок, нос, ушко, гребешок, молния, идет, льет, летит* и пр.

2. Сравнить значения слов в сочетаниях: *идут часы – идут дети – идёт строительство; стоят часы – стоят машины – стоят высокие дома; камень на дороге – камень на сердце* (заметим, что работа над многозначностью слов переплетается с работой над словосочетанием и над фразеологическими единицами).

3. Подобрать близкие по смыслу слова к каждому значению данных слов, т. е. синонимы: *влажный, мокрый (влажная, мокрая земля после дождя); сырой; незрелый, зелёный* (например, *виноград, помидор*).

4. Подобрать противоположные по смыслу слова к каждому значению данных слов, т. е. антонимы: *сухой (песок); сырой; зрелый (виноград)*.

Как уже отмечалось выше, к понятию многозначности младшие школьники идут от иносказания, образного употребления слова. Поэтому важной составляющей работы, связанной с многозначностью, является анализ художественных текстов. «Работа над образными средствами должна преследовать цель не столько их бездумного копирования, сколько понимания значений этих выражений, их роли в данном контексте; она должна пробуждать в ребенке стремление к собственному, индивидуальному видению мира» [1, с. 39].

Дать словесное объяснение значения слова для детей затруднительно. Поэтому в методических источниках подчеркивается, что словарные упражнения не должны быть направлены только к запоминанию определенного списка слов – «це, як правило, мало сприяє розвиткові мови учнів» [4, с. 48].

Углубляя понятие многозначности слова, давая представление о возникновении отдельных значений многозначного слова, учитель вводит понятие «переносное значение слова» и представляет его ученикам как особый тип синонимии: *сеять рожь – сеять знания, просвещать* (перенос значения по

функции), *гроза в небе* – *гроза* в выражении глаз человека, гнев (перенос значения по сходству проявления признака). Осмысление переносных значений многозначного слова – это уже начало изучения этимологии, которая преподносится как наука о происхождении и жизни слов в языке.

Отталкиваясь от представления о способности слова получать (переносное) значение, учитель дает сведения о путях пополнения словаря русского языка:

- 1) переосмыслении значения слов (*спутник* – попутчик, *спутник* – искусственная планета),
- 2) заимствовании из чужих языков,
- 3) образовании новых слов из собственных морфологических средств (*уч-у, на-уч-у, из-уч-у; уч-и-тель, уч-и-тель-ств-о, уч-и-тель-ств-ова-ть*).

При знакомстве с многозначными словами (*лапка, ручка*) необходимо использовать наглядность (рисунки, иллюстрации). Например, находить на картинке предметы, которые называются одним словом «*игла*» (швейная, медицинская, игла у ежа, елки, сосны).

Для закрепления ориентировки в разных значениях многозначного слова можно предлагать доступные детям слова разных частей речи (*лежит, льет, бьет; ножка, нос, молния; сильный, слабый, острый*).

При закреплении темы «Многозначные слова» можно использовать следующие упражнения:

Выпиши слова, которые имеют два и более значений. Назови одним словом те, которые ты выписал.

Корень, зима, крыло, нога, коса, весна, земля, ключ, звезда, садик, лето.

Запиши предложения в таком порядке, чтобы слово «*земля*» употреблялось в следующих значениях:

- 1) почва;
- 2) планета;
- 3) суша.

Земля вращается вокруг Солнца.

Моряк увидел землю.

Земля хорошо впитывает воду.

Т.о. предполагается, что в ходе выполнения вышеназванных упражнений ученики запомнят модель последовательных действий со словом и легко будут переносить ее на новый лексический материал, сознательно будут подбирать способы толкования и убедятся в необходимости использования разных способов в их совокупности для раскрытия значения многозначного слова в полном объеме.

Анализ методики работы с многозначными словами в начальных классах убедил нас в том, что современное преподавание предполагает опору на лексико-семантический подход к изучению этого явления. Именно он помогает объективировать звуковую сторону многозначного слова, связав ее с представлением о нескольких предметах, явлениях, действиях реальной действительности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Костромина Н. В. Работа над образными выражениями как одно из средств формирования мировоззрения / Н.В. Костромина // Начальная школа. — 1980. — № 10. — С. 36-39.
2. Львов М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах / М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаева, Н. Н. Светловская. — 2-е изд., перераб. — М. : Просвещение, 1987. — С. 338-339.
3. Новосолова В. Вивчення слова і його лексичного значення у школі / В. Новосолова // Українська мова і література в школі. — 2001. — № 6. — С. 8-10.
4. Щур І. Засвоєння багатозначної лексики молодшими школярами / І. Щур // Рідна школа. — 2002. — № 2. — С. 47-49.

УДК 378.147:811.111(045)

Ирина Жукова
преподаватель кафедры второго иностранного языка
Минского Государственного Лингвистического Университета
г. Минск, Беларусь

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА

Аннотация. В данной статье автор рассматривает проблему формирования социокультурной компетенции у студентов, изучающих английский язык как второй иностранный, с позиции коммуникативно-когнитивного подхода и в процессе овладения иноязычной культурой.

Ключевые слова: социокультурная компетенция, иностранный язык, второй иностранный язык, коммуникативно-когнитивный подход, иноязычная культура, родная культура межкультурная коммуникация, языковой вуз

Ирина Жукова
викладач кафедри другої іноземної мови
Мінського Державного Лінгвістичного Університету
м. Мінськ, Білорусь

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ МОВНОГО ВНЗ

Анотація. У даній статті автор розглядає проблему формування соціокультурної компетенції у студентів, які вивчають англійську мову як другу іноземну, з позиції комунікативно-когнітивного підходу і в процесі оволодіння іншомовною культурою.

Ключові слова: соціокультурна компетенція, іноземна мова, друга іноземна мова, комунікативно-когнітивний підхід, іншомовна культура, рідна культура, міжкультурна комунікація, мовний вуз

Irina Zhukova

*Teacher of the Second Foreign Language Department
Minsk State Linguistic University
Minsk, Belarus*

PROCESS OF FORMING SOCIOCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS AT A LINGUISTIC UNIVERSITY

Abstract. *The article discusses the issue of forming sociocultural competence of the students who learn English as a second foreign language. The author makes an attempt to review various approaches to the definition of the term «sociocultural competence» and considers the communicative cognitive learning approach in the process of studying foreign culture.*

Key words: *sociocultural competence, foreign language, second foreign language, communicative and cognitive approaches, foreign culture, intercultural communication, culture of origin, linguistic university*

Обучение иноязычному общению в контексте межкультурной коммуникации является актуальным направлением в вузовской методике, появившимся под влиянием разнообразных факторов. К этим факторам следует отнести социально-экономические предпосылки, выражающиеся в расширении сотрудничества нашей страны со странами мирового сообщества во многих сферах, а также современные тенденции в методике преподавания иностранных языков (ИЯ), заключающиеся в развитии культуры общения и социокультурном совершенствовании языковой личности.

Новая парадигма обучения и социальный заказ обуславливают значимость формирования социокультурной компетенции (СКК) у студентов языкового вуза, в том числе в процессе изучения второго иностранного языка. Социокультурная компетенция предполагает воспитание личностных качеств студента, таких, как позитивное отношение к иноязычной культуре и ее носителям, понимание психологического состояния собеседника, терпимость к непохожести, восприимчивость к новым идеям. Таким образом, целью формирования СКК является «развитие поликультурной толерантной личности, обладающей определенной системой знаний и умений, и способной использовать иностранный язык в разнообразных ситуациях межкультурной коммуникации» [2, с. 4]. СКК помогает индивиду ориентироваться в различных типах культур и цивилизаций и соотносимых с ними коммуникативных нормах общения; адекватно понимать и интерпретировать социокультурную информацию при непосредственном или опосредованном общении с представителями иной культуры на основе сформированной у него системы соответствующих знаний, умений, отношений и ориентаций.

В современной методике обучения ИЯ исследователи по-разному трактуют понятие «социокультурная компетенция». Так, В. В. Сафонова определяет СКК как «совокупность лингвострановедческой, социолингвистической и культуроведческой компетенций, а также способность и готовность принимать

участие и общаться с представителями иной культуры и достигать адекватного взаимопонимания» [9, с. 98]. В свою очередь, П. В. Сысоев понимает СКК как опыт общения и использования языка в различных социокультурных ситуациях [11, с. 16]. С. А. Могилевцев определяет СКК как «способность изучающего ИЯ осознавать, адекватно понимать и интерпретировать эксплицитно, а также имплицитно выраженную социокультурную информацию при непосредственном или опосредованном общении с представителями иной культуры» [8, с. 13]. В своей работе Г. А. Воробьев трактует данное понятие как «набор определенных знаний, навыков, умений и способностей, позволяющих обучаемому варьировать свое речевое поведение в зависимости от сферы и ситуации общения» [4, с. 7]. В зарубежной литературе существует немного другой подход к определению СКК. Так, П. Кайкконен понимает СКК как «осведомленность обучаемого о социокультурном контексте функционирования изучаемого языка и влиянии данного контекста на использование языковых форм в коммуникативных целях, вследствие чего принадлежащие к разным национальным сообществам коммуниканты могут достичь адекватного взаимопонимания, т.е. понять намерения, ожидания друг друга» [12, с. 47].

Несмотря на различия в трактовке данного понятия, ученые выделяют в качестве ее основных составляющих:

- гуманистическую направленность и сформированность положительной установки личности по отношению к людям другой языковой культуры;
- фоновые знания о стране изучаемого языка (географические, исторические сведения, политическое устройство, выдающиеся представители науки и культуры, традиции, обычаи и т.д.);
- знание норм и правил речевого и неречевого поведения в иноязычной среде в стандартных ситуациях общения (речевой этикет) и умение применять их в конкретной социальной или профессиональной ситуации;
- понимание менталитета носителей изучаемого ИЯ, их ценностных ориентаций, верований и отношений;
- знание психологических особенностей носителя языка и умение преодолеть психологические барьеры, возникающие в общении с ним.

В процессе обучения ИЯ акцентируется внимание на понимании сходства и различий в изучаемых культурах, особенностей менталитета, что является важным фактором формирования поликультурной языковой личности. В данном случае правомерно говорить о роли родного языка и культуры в формировании СКК. В ходе сопоставления реалий осознается уникальность родной культуры и приобретаются сведения о новой системе норм и ценностей, новом видении мира, характерных для культуры изучаемого ИЯ. В когнитивном плане родной

язык – это окно, через которое индивид воспринимает окружающую действительность и взаимодействует с ней. Обучаемые описывают и оценивают события и явления иных культур через призму собственных культурных норм, предлагают индивидуальную интерпретацию, основанную на собственном культурном окружении. В методике преподавания ИЯ известны различные подходы, предполагающие взаимосвязанное обучение языку и культуре: страноведческий подход (А. Д. Райхштейн), лингвострановедческий (Е.М. Верещагин, В. Г. Костомаров, Г. Д. Томахин), социокультурный (В. В. Сафонова, П. В. Сысоев). Ведущим подходом к обучению ИЯ на современном этапе признается коммуникативно-когнитивный подход, который рассматривает процесс межкультурной коммуникации как конструирование реальности на основе социальных норм и традиций, характерных для представителей изучаемого этноса, с помощью концептов, фреймов или сценариев, с учетом коммуникативного сознания и коммуникативного поведения данного этноса [1, с. 4].

Каждый естественный язык отражает определенный способ восприятия и концептуализации картины мира, которая базируется на выделении концептов как единиц формирования человеческих знаний и опыта. Концепт как сложный ментальный комплекс включает в себя, помимо смыслового содержания, еще и оценку, отношение человека к тому или иному отражаемому объекту [6, с. 9]. В ситуациях межкультурного взаимодействия содержания концептов разных картин мира приходят в противоречие, т. к. разные смыслы транслируются через посредство одного и того же концепта. [2, с. 4] Например, в английском языке концепт «свобода» (*freedom*) предполагает свободу для чего-либо, а в русском языке через данное понятие обозначает свободу от чего-либо. Человек воспринимает мир, учится жить в нем и понимать явления окружающей действительности посредством модели, созданной с помощью родного языка. При когнитивном развитии личности не происходит перехода с одного типа мышления на другой, что противоречит психологическим особенностям развития человека, а формируется понятие об окружающем мире посредством установления концептуальных связей с возможными различиями в культуре. Как следствие, появляются новые характеристики мышления, изменяющие границы миропонимания. Но в то же время следует подчеркнуть, что в процессе реструктурирования фрагментов собственной картины мира языковые и культурные модели страны изучаемого ИЯ будут формироваться не параллельно моделям родного языка, а надстраиваться дополнительно. Таким образом, лингвистическое и когнитивное развитие человека не параллельны, т. к. когнитивное развитие уже во многом состоялось. По мнению Л. С. Выготского,

оба процесса относятся, в сущности, к единому классу процессов речевого развития и находятся в сложном взаимодействии друг с другом [5, с. 189].

Как справедливо отмечает В. В. Сафонова, социокультурное образование в процессе изучения ИЯ не начинается с «абсолютного нуля» [9, с. 68]. У обучающихся, в нашем случае – у студентов, изучающих английский язык как второй иностранный, уже имеются определенные представления об иноязычной действительности, которые, тем не менее, не являются чем-то неизменным, а открыты для развития и изменения.

Важную роль в формировании у обучаемых социокультурной компетенции в процессе изучения ИЯ играет родная культура. Поскольку обучаемый часто рассматривает культурные и лингвистические явления через призму собственной культуры и языка, очевидно, что он может допускать ошибки, которые не только нарушают процесс коммуникации, но зачастую делают его невозможным. Чтобы избежать подобных казусов, при обучении иностранному языку необходимо постоянно выявлять сходство и различия в культуре стран изучаемых ИЯ. Следует отметить, что условием успешного межкультурного взаимодействия являются фоновые знания, включающие сведения о предметах и явлениях национальной культуры, а также знание правил речевого этикета и неречевого поведения, что составляет основу для формирования социокультурной компетенции.

Таким образом, в процессе овладения иностранным языком студентами языкового вуза, необходимо более целенаправленно формировать социокультурную компетенцию, широко используя аутентичные материалы, способствующие накоплению фоновых знаний, формированию концептов и правильных стереотипов, и развитию положительного отношения и толерантности к культуре страны изучаемого иностранного языка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Бабинская П. К.* Коммуникативность и когнитивность – основные категории современной методики обучения иностранным языкам // Непрерывное обучение иностранным языкам: методология, теория, практика : Материалы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 23-24 декабря 2003 г. : В 3 ч. Ч. 1. / Отв. редактор *Н. П. Баранова*. — Мн. : МГЛУ, 2003. — С. 3–5.
2. *Баранова Н. П.* К проблеме разработки концепции учебного предмета «Иностранный язык» / *Баранова Н. П.* // Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь. — 2005. — № 2. — С. 3–7.
3. *Верещагин Е. М.* Язык и культура / *Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.* — М. : Русский язык, 1976.
4. *Воробьев Г. А.* Веб-квест технологии в обучении социокультурной компетенции (английский язык, лингвистический вуз) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / *Воробьев Г. А.* — Пятигорск, 2004. — 17 с.
5. *Выготский Л. С.* Мышление и речь. / *Выготский Л. С.* — М. : Лабиринт, 1999.
6. *Карасик В. И.* О категориях лингвокультурологии / *Карасик В.И.* // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности : Сб. науч. тр. — Волгоград : Перемена, 2001. — С. 3–16.

7. Колесникова И. А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков / Колесникова И. А., Долгина О. А. — СПб. : Изд-во «Русско-Балтийский информационный центр “Блиц”», «Cambridge University Press», 2001. — 224 с.
8. Могилевцев С. А. Формирование социокультурной компетенции на основе информационных англоязычных материалов спутникового телевидения : дис... канд. пед. наук. / Могилевцев С. А. — Мн., 2002. — 116 с.
9. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. / Сафонова В. В. — Воронеж : Истоки. 1996. — 237 с.
10. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Солсо Р. Л. — М. : Тривола, 1996.
11. Сысоев П. В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка / Сысоев П. В. // Иностранные языки в школе. — 2001. — № 4. — С. 12–18.
12. Kaikkonen P. Learning a Culture and a Foreign Language at School / Kaikkonen P. // Language Learning Journal. — 1997. — № 15. — P. 47.

УДК 372.8:811

Инна Качан
преподаватель
Анна Веремеенко
Преподаватель, кафедра лингвистических дисциплин и межкультурных коммуникаций
МГЭИ им. А. Д. Сахарова БГУ
Минск, Беларусь

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

Аннотация: В статье рассматривается вопрос организации самостоятельной работы студентов в обучении иностранному языку в неязыковом вузе. Определяются факторы, влияющие на успешность самостоятельной работы, и задания для эффективной самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: самостоятельная работа, иностранные языки, факторы, неязыковой вуз, контроль и оценка самостоятельной работы, эффективность самостоятельной работы.

Инна Качан
викладач
Анна Веремеєнко
Викладач, кафедра лінгвістичних дисциплін і міжкультурних комунікацій
МДЕІ імені А. Д. Сахарова БДУ
Мінськ, Білорусь

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У НЕМОВНИХ ВНЗ

Анотація. У статті розглядається питання організації самостійної роботи студентів під час вивчення іноземної мови у немовному вузі. Визначаються фактори, що впливають на успішність самостійної роботи, і завдання для ефективною самостійної роботи студентів.

Ключові слова: самостійна робота, іноземні мови, фактори, немовний ВНЗ, контроль і оцінка самостійної роботи, ефективність самостійної роботи.

Inna Kachan

Teacher

Anna Veremeyenko

Teacher, Chair of linguistic disciplines and intercultural communications

International Sakharov Environmental Institute

of Belarusian State University

Minsk, Belarus

ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK WHILE TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AT A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

Abstract. *The article discusses the organization of students' independent work during a foreign language acquisition at a nonlinguistic university. It describes the factors which make the independent work successful and defines the tasks for an effective independent work of the students.*

Keywords: *independent work, foreign languages, factors, non-linguistic university, monitoring and evaluation of the independent work, effective independent work*

Изучение иностранных языков в современном обществе является неотъемлемой частью профессиональной подготовки специалистов в вузах разного профиля. Степень овладения иностранным языком может способствовать благополучному трудоустройству и карьерному росту молодых специалистов. Обучающиеся высшего учебного заведения должны приобрести не только знания по программным дисциплинам, овладеть умениями и навыками, но и уметь организовать и продуктивно использовать самостоятельную работу.

В неязыковых вузах количество аудиторных часов, отводимых на изучении иностранного языка, значительно меньше, чем в языковых вузах. Недостаточное количество часов, отводимых на изучении иностранного языка, является вызовом, как для преподавателя, так и для студентов. Для того чтобы компенсировать сокращение часов на изучении иностранного языка, предполагается уделить особое внимание организации самостоятельной деятельности студентов в рамках неязыкового вуза [2]. Грамотно организованная самостоятельная работа способствует повышению качества обучения иностранному языку, а также развитию профессионально значимых качеств личности, творческих способностей, самостоятельности и активности. Под самостоятельной работой понимают форму организации учебного процесса под руководством преподавателя, при которой студенты самостоятельно рассматривают поставленные перед ними задачи и интересующие их вопросы. В процессе самостоятельной работы студенты должны активно принимать участие в учебном процессе, научиться самостоятельно овладеть новыми знаниями, применять их и нести ответственность за качество проделанной работы.

Ведущей целью вовлечение студентов в самостоятельную работу является усвоение в полном объеме учебной программы и формирование у студентов общих и профессиональных компетентностей, развитие познавательных

навыков, умение самостоятельно использовать приобретенные знания и ориентироваться в информационном пространстве.

При организации самостоятельной работы студентов преподаватель должен учитывать психологические особенности учащихся, а также наличие слабых учащихся в группе и степень заинтересованности в выполнении данного типа заданий [1]. Успешность организации самостоятельной работы в обучении иностранному языку в неязыковом вузе зависит от многих факторов:

- психологическая готовность студентов к самостоятельной работе
- формирования у студентов желания самостоятельно добывать знания, анализировать и оперировать ими
- готовность преподавателя курировать и оценивать ход самостоятельной работы
- умение студентов работать с учебным материалом для самостоятельной работы
- учебные материалы для самостоятельной работы с учетом особенностей целевой группы.
- время, предоставленное студентам в учебном процессе, для выполнения учебных самостоятельных заданий, осознания и анализа допущенных ошибок.

Задания для самостоятельной работы студента необходимо четко формулировать, распределить по темам изучаемой дисциплины, и их объем должен быть определен часами, отведенными в учебной программе. Для эффективности самостоятельной работы необходим контроль и оценка со стороны преподавателя.

Самостоятельную работу студентов необходимо дифференцировать в зависимости от этапа обучения иностранному языку.

На начальных этапах обучения иностранному языку студенты самостоятельно могут работать над фонетикой. В силу того, что на вводно-фонетический курс в неязыковом вузе отведено минимальное количество часов, а также в связи с разными особенностями артикуляторного аппарата и фонематического слуха студентов, целесообразно подготовить для самостоятельной работы дополнительные аудио- или видеоматериалы для отработки либо корректировки произношения.

Самостоятельная работа студента по изучению иностранного языка так же включает в себя заучивание лексических единиц, их произношение, значение и графическую передачу. Самостоятельная работа с лексикой способствует пополнению лексического запаса студентов. «Словарный запас является наиболее важной частью любого языка, и даже плохо владея грамматикой, можно как-то изъясниться» [4]. Для самостоятельной работы с лексикой

целесообразно привлекать интернет-ресурсы, где лексика группируется по темам и есть наглядная детерминация слова (слово – картинка), либо рекомендовать работать со специальными приложениями для заучивания слов.

Также большую часть самостоятельной работы занимают тренировочные упражнения – выполнения задания по образцу, такого рода задания могут быть полезны при изучении грамматики и словообразования.

Данный вид учебной деятельности включает чтение текстов. Тексты, как показывает практика, необходимо выбирать небольшого объема и различной степенью адаптации (в зависимости от уровня владения языком). Тематику текстов целесообразно подбирать с учетом интересов студентов и их профессиональной направленности (статьи из периодических изданий, интервью с известными людьми, анкеты, рекламные статьи, отрывки из энциклопедических изданий и т.д.).

Для контроля самостоятельного чтения необходимым условием являются задания к тексту, они могут быть различны. Например, ответить, «верно» либо «неверно», найти ошибки в выделенном предложении/фрагменте/тексте, соотнести высказывание с абзацем, расположить абзацы в логической последовательности, восстановить информацию, также творческие задания, такие как, выразить свое отношение к данному вопросу, согласны ли Вы с данным мнением и т.д.

По мере формирования у студентов навыков и умений следует постепенно усложнять задания для самостоятельной работы.

Очень важным моментом в работе преподавателя при организации самостоятельной работы студентов является обучение работе со словарями, справочниками и интернет ресурсами, необходимо объяснить студентам основные принципы организации таких источников, принципы работы с ними.

На более продвинутых этапах обучения языку важны задания творческого характера (проекты, рефераты, подготовка докладов и презентаций, рецензирование текстов, написание эссе и т.д.)

Для эффективности самостоятельной работы необходим контроль и оценка со стороны преподавателя. Самостоятельную работу необходимо не только контролировать и оценивать, но и учитывать в промежуточной и итоговой аттестации по изучаемой дисциплине.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Алтайцев А. М., Наумов В. В.* Учебно-методический комплекс как модель организации учебных материалов и средств дистанционного обучения. В кн.: Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению (Минск, 1–3 марта 2001 г.) // Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. — Мн. : Проппели, 2002. — С. 229–241.

2. *Коряковцева Н. Ф.* Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык : Пособие для учителей. — М. : Изд-во АРКТИ, 2002. — 173, [2] с. : табл.; 21 см. — (Методическая библиотека).

3. *Петрова О. Д.* Самостоятельная работа в обучении менеджеров иностранным языкам в вузе. // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». — 2014. — № 1.

4. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация. — М. : Слово, 2008.

УДК 811.111'373.22+81'25:908

Ольга Полищук

*старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна*

ВИВЧЕННЯ ТОПОНІМІВ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІ ІНДИВІДА

Анотація. В статті здійснена спроба проаналізувати частину системи топонімів як складову лінгвокраїнознавчого аспекту вивчення мови. Розглянуто випадки зміни назв країн та міст як наслідок екстралінгвістичних процесів. Підкреслено важливість вивчення впливу позамовних реалій на мовні процеси у топоніміці.

Ключові слова: топоніміка, лінгвокраїнознавство, лінгвістична компетенція, міжкультурна комунікація, вивчення іноземної мови.

Ольга Полищук

*старший преподаватель кафедры теории и практики перевода
Ужгородский национальный университет
г. Ужгород, Украина*

ИЗУЧЕНИЯ ТОПОНИМОВ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЕ КОМПЕТЕНЦИИ ИНДИВИДА

Аннотация. В статье предпринята попытка проанализировать часть системы топонимов как составляющую лингвострановедческого аспекта изучения языка. Рассмотрены случаи изменения названий стран и городов как следствие экстралингвистических процессов. Подчеркнута важность изучения влияния внеязыковых реалій на языковые процессы в топонимике.

Ключевые слова: топонимика, лингвострановедение, лингвистическая компетенция, межкультурная коммуникация, изучение иностранного языка.

Olha Polishchuk

*Senior lecturer at Theory and Practice of Translation Department
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

STUDY OF TOPONYMS AS AN ELEMENT OF FORMING AN INDIVIDUAL'S COMPETENCE IN CULTURE-ORIENTED LINGUISTICS

Abstract. The article shows an attempt to analyze a part of the system of toponyms as an element of culture-oriented linguistics. The examples of changing the names of the countries and the cities are studied in the aspect of the extralinguistic processes. The importance to analyze an impact of social realities on the linguistic changes in toponymy is emphasized.

Key words: toponymy, culture-oriented linguistics, linguistic competence, intercultural communication, foreign language study.

Розширення масштабів міжнародного спілкування передбачає здатність його учасників до успішної міжкультурної комунікації. Як відомо, міжкультурної компетенції складається з мовної та лінгвокраїнознавчої компетенції. Володіння лише запасом мовних засобів для взаємодії з носієм іноземної мови не може забезпечити повного та безпомилкового розуміння реалій іншої культури. Є потреба виявити «екстралінгвістичне» значення слова, за допомогою якого відбувається зв'язок лексичної системи мови з позамовними реаліями. Значною мірою цю функцію виконує такий важливий пласт лексики, як топоніми.

Топоніміка – інтегральна дисципліна, що лежить на перетині географії, історії та лінгвістики. Предметом вивчення є географічні назви (топоніми), їх походження, значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимова. Цей лексичний пласт відображає національні особливості культури народу та виступає, певним чином, засобом зберігання культурно-історичної інформації. Топоніми можна вважати опорними точками в міжмовній комунікації: вони виконують функцію міжмовної, міжкультурної сполучної ланки. Отже, набуває особливого значення вивчення та усвідомлення мовних одиниць, що відбивають національні особливості народу, що визнано завданням лінгвокраїнознавства.

Методологічною базою лінгвокраїнознавчих досліджень можуть служити загальнотеоретичні та методичні положення, розроблені в наукових працях Верещагіна Є. М., Костомарова В. Г., Томахіна Т. Д., Єрмоловича Д. І. [1; 2; 3].

Метою цієї роботи є спроба проаналізувати топонімічні зміни під впливом екстралінгвістичних чинників (геополітичних змін, соціальних перетворень, розвитку міжкультурної комунікації) і простежити, як вивчення правильного найменування країн та географічних об'єктів може впливати на формування міжкультурної компетенції індивіда.

Предметом дослідження обрано топоніми як важливий елемент культури та самоусвідомлення народу. Актуальність цього питання стає очевидною з огляду на стрімкі геополітичні та соціальні зміни у світі. Розпад існуючих держав, поява нових територіально-державних утворень, мобільність населення і пов'язана з цим необхідність у великій кількості документів з вказівкою імені і назви території, регіону, країни іноземною мовою призводять до необхідності стандартизувати прийоми перекладу власних назв.

У ході наукового пошуку ми уже звертали увагу на процес змін традиційного способу найменування країн [4; 5]. Так, відбувся перехід від колишніх назв *Бірма, Пекін, Бомбей, Калькутта, Мадрас, Цейлон, Кампучія* до сучасних *М'янма, Бейджин, Мумбаї, Колката, Ченнаї, Шрі-Ланка, Камбоджа*, що не завжди знаходить своєчасне відображення в інших мовах. Так, не всі засоби масової інформації та офіційні установи користуються новими

топонімами: назви *Ченнаї*, *Мумбаї* широко вживаються, випадки написання назви *Бірма* ще зустрічаються, в той час як *Камбоджа* цілком увійшла у використання при точнішій фонетично *Кампучії*.

Однією з причин цього є традиція передавати топоніми засобами англійської мови, в той час як звучання місцевих діалектів важко відтворити іншими мовами. Так, вимова *Пекін (Peking)* має коріння у класичному китайському варіанті мови, а *Бейджин (Beijing)* – похідне від *Бейцзи*, офіційно прийнятого у Китаї сучасного північного діалекту. Більшість англійських, французьких та інших традиційних версій китайських топонімів виходять з кантонського діалекту, тому що європейці більшою мірою контактували з Південним Китаєм. Колишня офіційна назва столиці Індії звучала як *Калькутта* (ближче до варіанту вимови англійською мовою), тепер сучасна назва міста *Колката* відповідає бенгальській вимові. Всі зміни назв офіційно мотивувались як звільнення від португальської та англійської викривленої вимови місцевих назв.

У багатьох випадках топонімічні лінгвістичні зміни є засобом національної ідентифікації та інструментом збереження історичної пам'яті, у певних випадках – відображають прагнення народу звільнитись від колоніального минулого.

Наступний приклад ілюструє цю тезу. Грецько-македонський конфлікт у **справі контроверсійної назви *Македонія*** є одним з найдовших у Європі. Він триває з 1991 р., коли тодішня Соціалістична Республіка Македонія проголосила незалежність та намагалась взяти назву ***Македонія***. **Греція обвинуватила Македонію у намаганні посягнути на історичну спадщину елліністичної культури та не підтримала варіант назви, погодившись лише на компромісний вихід – назву *Колишня Югославська Республіка Македонія***. Ця назва функціонує до сьогодні в міжнародному обігу, її визнає ООН та інші суб'єкти міжнародного права.

Афіни вважають, що Скоп'є неправомірно взяв назву однієї з північних провінцій Греції, що назва сусідньої держави є узурпацією назви її історичної провінції, тому блокують вступ Македонії в НАТО та початок переговорів про членство в ЄС. **У січні 2018 р. при нагоді Економічного форуму в Давосі відбулася перша за кілька років зустріч прем'єр-міністрів обох країн, присвячена суперечці за назву держави. Прозвучала декларація, що цього року обидві сторони прямуватимуть до врегулювання конфлікту.** Існує кілька концепцій назви, яку мала б отримати *Македонія* – *Верхня Македонія*, *Республіка Верхня Македонія*, *Північна Македонія*, *Нова Македонія* і *Республіка Нова Македонія*. Останню пропонує ООН як найбільш компромісну з усіх.

Експерти вважають, що у цій ситуації велике значення мають історичні посилення, конфлікт на стику двох країн, ніж реальна спроба Македонії

загарбати щось. Лінгвістичні труднощі відображають низку позамовних чинників конфлікту: геополітичних, економічних, тощо. Ця територія є ключовою з погляду ЄС і проблеми міграції. Порозуміння з Македонією може допомогти у владнанні ситуації в цій частині Європи. Більше того, для Македонії можливість отримати нову назву відкриє шлях до продовження розмов з НАТО і Європейським Союзом. Греція виграє у випадку компромісу та діалогу з македонською стороною, оскільки не зазнаватиме труднощів у контактах з Брюсселем: Греція досі отримує велику допомогу з ЄС, що може опинитись під загрозою у випадку загострення конфлікту з Македонією [6].

Як бачимо, вживання та зміна історичних назв у топоніміці може відображати не лише процес мовного розвитку нації, але й ряд історичних та політичних перетворень. Часто вживання застарілих назв сприймається як неповага до культурної спадщини народу, політично мотивований вчинок чи спроба ігнорування національної свідомості, в той час як перехід до широкого вжитку нових топонімів свідчить про зміни у політичному та культурному просторі.

Це слід враховувати при вивченні іноземної мови та розвитку лінгвокраїнознавчої компетенції, оскільки правильне розуміння лінгвістичних процесів не може іти осторонь від аналізу екстралінгвістичних перетворень.

Таким чином, можна вважати, що цей аспект топонімічних досліджень є актуальним. Зміни екстралінгвістичного характеру постійно закріплюються в мові, тому видається необхідним розвивати лінгвістичну компетенцію індивіда з урахуванням країнознавчого елементу. Цей аспект пропонує багато матеріалу для подальших досліджень та має перспективи подальшого наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Верещагин Е. М.* Лингвострановедческая теория слова / *Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров.* — М. : Русский язык, 1980. — 320 с.
2. *Верещагин Е. М.* Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : методическое руководство / *Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров.* — М. : Русский язык, 1983. — 269 с.
3. *Ермолович Д. И.* Имена собственные : теория и практика межъязыковой передачи / *Д. И. Ермолович.* — М. : Р. Валлент, 2005. — 416 с.
4. *Поліщук О.* Переклад топонімів як елемент лінгвокраїнознавчого аспекту вивчення мови // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники *В. Ільницький, А. Душиний, І. Зимомря*]. — Дрогобич : Посвіт, 2015. — Вип. 12. — С. 169–174.
5. *Поліщук О.* Формування міжкультурної компетенції індивіда на прикладі перекладу топонімів // Дослідження та впровадження в початковий процес сучасних моделей викладання іноземної мови за фахом: збірник матеріалів III Всеукр. наук.-прак. інтернет-конф. з питань методики викладання іноземної мови. — Одеса, 2017. — С. 183–186.
6. Спір за назву «Македонія» привернув увагу через протести в Греції. Польське радіо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/132/Artykul/347951>

ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

УДК 338.48

Клавдія Кілінська

д-р. геогр. наук, професор, завідувач кафедри

Наталія Андрусяк

канд. біол. наук, доцент

Оксана Смик

аспірант

Володимир Сівак

канд. геогр. наук, доцент

кафедра соціальної географії та рекреаційного природокористування

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, Україна.

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ РАЙОНІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У представленій публікації проаналізовані процеси використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів Чернівецької області у рекреаційно-туристичному природокористуванні. Охарактеризовані властивості компонентної структури ландшафтів, що використовуються для відпочинку та лікування. Виявлено просторове функціонування садиб сільського зеленого туризму, інших об'єктів рекреації та туризму.

Ключові слова: рекреаційно-туристичне природокористування, фізико-географічне районування, фізико-географічні області, сільський зелений туризм, природно-рекреаційні ресурси.

Клавдія Килинская

д-р. геогр. наук, профессор, заведующий кафедрой

Наталья Андрусяк

канд. биол. наук, доцент

Оксана Смык

аспирант

Владимир Сивак

канд. геогр. наук, доцент

кафедра социальной географии и рекреационного природопользования

Черновицкий национальный университет им. Юрия Федьковича

г. Черновцы, Украина.

РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОЕ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕ ФИЗИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ РАЙОНОВ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Анотація. В представленной публикации проанализированы процессы использования природных рекреационно-туристических ресурсов Черновицкой области в рекреационно-туристическом природопользовании. Охарактеризованы свойства компонента структуры ландшафтов, используемых для отдыха и лечения. Выведено пространственное функционирование садеб сельского зеленого туризма, других объектов рекреации и туризма.

Ключевые слова: рекреационно-туристическое природопользование, физико-географическое районирование, физико-географические области, сельский зеленый туризм, природно-рекреационные ресурсы.

Klavdiia Kilinska

Doctor of Geography, Professor, Head of the Department

Nataliia Andrusiak

PhD (Biology), Associate Professor

Oksana Smyk

Postgraduate student

Volodymyr Sivak

PhD (Geography), Associate Professor

Social Geography and Recreational Nature Management

Yuri Fedkovich Chernivtsi National University

Chernivtsi, Ukraine.

NATURE-BASED RECREATION AND TOURISM MANAGEMENT OF PHYSIOGRAPHIC DIVISIONS OF CHERNIVTSI REGION

Abstract. *The article explores the processes of the utilization of natural recreational and tourist resources of Chernivtsi region considering recreational and tourism nature-based management. The features of the componential structure of landscapes are outlined. These features are essential for recreation (leisure) and treatment. Spatial functioning of farmsteads of green rural tourism and of other recreation and tourist destinations is found out as well.*

Key words: *recreational and tourism nature-based management, physiographic division, physiographic divisions, green rural tourism, natural and recreational resources.*

В останні роки головним питанням дослідження окремих регіонів України стає рекреаційно-туристичне природокористування (надалі – РТП). Його значимість укладається у аналізі рекреації та туризму, що стає основним джерелом зайнятості людини, покращення інфраструктури її помешкання та здоров'я. У цьому укладається актуальність даної публікації.

Рекреаційно-туристичне природокористування – інтегральний вид природокористування, головним завданням якого є раціональне використання природних (мінеральні води, рельєф, клімат, водні ресурси, рослинний покрив, ландшафтна структура, природоохоронні території), історико-культурних (антропогенні – пам'ятки історії, архітектури; біосоціальні (антропічні), заклади культури, ін.), соціально-економічних (інфраструктурних, створених для надання послуг прийому та обслуговування рекреантам і туристам) умов і ресурсів задля відпочинку й оздоровлення людини (К. Кілінська).

Основою РТП є природні умови території – фундамент формування рекреаційно-туристичних ресурсів, які локалізовані у просторі і часі, об'єкти та явища натурального походження, що залучені у сферу рекреації та туризму як матеріальна основа [3]. До них відносяться орографічні, кліматичні, водні, бальнеологічні, рослинні, фауністичні та ін. ресурси, без наявності сприятливих характеристик яких неможливий розвиток санаторно-курортної, оздоровчої чи інших видів рекреаційно-туристичної діяльності. Методичною основою до проведення дослідження стали праці Л. І. Воропай, М. О. Куниці, М. М. Куниці, П. І. Чернеги, Г. І. Денисика, С. В. Дутчак, М. В. Дутчака, Ж. І. Бучко, П. М. Біксея, В. П. Коржика, Е. М. Раковської, М. М. Рибіна та ін. Деталізуючи існуючий

науковий доробок по питаннях формування й функціонування РТП зазначимо, що у цьому аспекті в Україні виділяються науковці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (С. В. Дутчак, М. В. Дутчак та ін.), які виділили сегменти РТП Чернівецької області [1]. З метою подальшого продовження вивчення питань РТП нами зроблена спроба проаналізувати територіальну організацію рекреаційно-туристичних занять, спроектувати їх на ландшафтну основу.

Чернівецька область за природними умовами наділена різноманітними її ознаками, у її структурі виділяються три фізико-географічні області: рівнинна (Прут-Дністерська), передгірська (Прут-Сіретська) і гірська (Буковинські Карпати) [1].

Прут-Дністерська підвищена рівнинна лісостепова область (49,5 % площі Чернівецької області) простягається вздовж Дністровського правобережжя. Її північні й східні межі проходять по долині р. Дністер, а південна й західна по р. Прут. Прут-Дністровське межиріччя – рівнинна територія, яка безпосередньо прилягає до Карпатської гірської країни. Це підвищена на 200-300 м над р. м. хвиляста рівнина, на якій виділяється Хотинська височина з абсолютними відмітками 360-420 м, у центральній частині – 480 м, максимальна висота – 515 м (г. Берда). Клімат Прут-Дністер'я теплий, помірно вологий. Число годин сонячного сяяння сягає 1800 на заході, 1900 на сході, що складає 38% від можливого. До її складу входять 7 фізико-географічних районів (табл. 1).

Ландшафти Прут-Дністерської області мають важливе природоохоронне і рекреаційне значення. Наявність мальовничих ландшафтів долини р. Дністер, Хотинського національного природного парку, комплексу карстових печер у долині річки (Скитська, Баламутівська, Дуча, Полякова Дуча, Змієва та ін), крутих схилів зі степовою рослинністю, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та ін. рекреаційно-туристичних умов, об'єктів і ресурсів, дозволяють віднести область до перспективних територій рекреації та туризму, хоча і наразі вона інтенсивно використовується у цій сфері. Так, до прикладу зазначимо, що у Подністер'ї нараховується 31 садиба сільського зеленого туризму, з яких 10 розташовані на північних схилах Хотинської височини (біля р. Дністер), 3 садиби – поблизу Вороновицького меандрового вузла, решта знаходиться на березі Дністерського водосховища [2].

Дністер і його долина є унікальною пам'яткою природи, утворює надзвичайно мальовничий каньйон зі стрімкими схилами та глибиною врізання від 60 до 130 м, одне із семи чудес природи України. Тут знаходяться відомі у всьому світі відслонення, так звані *стінки*, що містять у собі давні скам'янілі рештки флори і фауни, яким близько 500 мільйонів років. Русло річки звивисте, на прямих і випуклих ділянках поворотів утворює зручні для купання пляжі з галькою. Його

ширина змінюється у межах 60-200 м, пересічні глибини становлять 1,5-3,5 м. Від с. Атаки розпочинається зона підпору Дністровського водосховища де швидкість течії значно уповільнюється, а сама річка перетворюється на водосховище. Далі по течії середні глибини зростають до 22 м, ширина русла збільшується до 800–1000 м. Тут Дністер утворює два мальовничих меандрових вузли: Перебиківський і Вороновицький. Дністровське водосховище має сприятливі водно-кліматичні умови для літньої рекреації.

Таблиця 1

Основні види рекреації та туризму у межах Прут-Дністерської підвищеної рівнинної лісостепової фізико-географічної області

<i>Область</i>	<i>Район</i>	<i>Види рекреаційних занять</i>
<i>Прут-Дністерська підвищена рівнинна лісостепова</i>	1. Заставнівський лучно-степових довкіль закарстованих рівнин.	Спелеотуризм. Оглядово-пізнавальна рекреація. Пляжно-купальний відпочинок. Фітолікування. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	2. Кіцманський лісостепових довкіль терасових рівнин.	Оглядово-пізнавальна рекреація. Пляжно-купальний відпочинок Фітолікування. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	3. Хотинський широко-листянолісових довкіль грядових височин.	Прогулянково-споглядальна рекреація. Фітолікування, оглядові екскурсії, спелеотуризм. Пляжно-купальний відпочинок. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	4. Долиняно-Балковецький лісостепових довкіль яружно-балкових рівнин.	Прогулянково-споглядальна рекреація. Фітолікування, оглядові екскурсії. Пляжно-купальний відпочинок. Культурно-розважальний.
	5. Новоселицький лісостепових довкіль терасових рівнин.	Оглядові екскурсії, прогулянково-споглядальна рекреація. Фітолікування, пляжно-купальний відпочинок. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	6. Кельменецький степових довкіль терасових рівнин.	Прогулянково-споглядальна рекреація. Фітолікування, оглядові екскурсії.
	7. Сокирянський лісостепових довкіль міжрічкових рівнин.	Оглядові теплохідні та тематичні екскурсії, спортивні змагання, пляжно-купальний відпочинок. Оглядово-пізнавальна рекреація, фітолікування. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.

Основна спеціалізація фізико-географічної області – купально-пляжна рекреація, рибальство, водні екскурсії та прогулянки, у т.ч. на катерах і яхтах. Є умови для здійснення пішохідних і велосипедних екскурсій, спелеотуризму.

В межах Прут-Дністерської області знаходиться багато природних і культурно-історичних пам'яток. Вздовж Дністра розкидані численні історичні та археологічні пам'ятки: у с. Баламутівка Заставнівського району знаходиться печера з наскальними малюнками доби мезоліту; руїни давньоруських міст на Дністрі зберігаються між селами Непоротовим і Ломачинцями Сокирянського району, біля с. Перебиківців Хотинського району, у с. Василів Заставнівського району; в

Кельменецькому районі в околицях с. Бабин відомо 10 палеолітичних стоянок, у с. Комарів – поселення доби бронзи (III-II тис. р. до Р.Х.), у с. Ленківці знайдені поселення різних періодів починаючи з палеоліту. У Кельменецькому районі знаходиться унікальний природний об'єкт Товтри – гряда вапнякових останців з висотами до 40 м над оточуючим платом, що мальовничо нависають над Дністровським водосховищем, мають статус геологічної пам'ятки природи під назвою «Шишкові горби» [4].

Значний туристичний потенціал Прут-Дністерської області донедавна мало використовувався. Сьогодні відбуваються зрушення і з'являються нові туристичні об'єкти: Хотинський національний природний парк, бази відпочинку «Здоров'я» та «Буковий гай» (с. Репужинц), яхт-клуб (с. Дністрівка) що здійснює водні прогулянки на яхті, база відпочинку «Чайка на Дністрі» (с. Непоротове), яку винаймають разом з послугами капітана [3].

Прут-Сіретська фізико-географічна область займає 32% площі Чернівецької області, складається з горбисто-грядових форм рельєфу з пересічними висотами 300-350 м. У Передкарпатському передгір'ї виділяється Чернівецька височина з максимальними висотами понад 500 м, де знаходиться вкрита лісом гора Цецино (537 м). Фізико-географічні райони (табл. 2) сприятливі для розвитку рекреації та туризму.

На базі місцевих мінеральних вод, на родовищах сірководневої, гідрокарбонатно-хлоридно-натрієвої та хлоридно-натрієвої води функціонує Брусницький бальнеологічний комплекс (с. Брусниця Кіцманського району). Сьогодні працюють три робочі свердловини, двадцять – законсервовані. Загалом, родовища мінеральних вод здатні давати 150 м³ води на добу, що дозволяє щоденно лікувати 2 тисячі пацієнтів [2].

У межах фізико-географічної області вже не один рік функціонує 25 приватних садиб, які надають послуги сільського зеленого туризму. Різноманітність природних умов дозволяє використовувати природні умови для оздоровлення, відпочинку та туризму. Особливо виділяється Подвірнянський спелеологічний екскурсійний пункт, що базується на найбільш потенційно перспективній для рекреаційного використання підземній порожнині – печері «Попелюшка», яка знаходиться поблизу с. Подвірне Новоселицького району.

Зручна транспортна доступність, добра прохідність, велика науково-освітня цінність, надзвичайна естетична привабливість – все це сприяє екскурсійному використанню підземної порожнини. Проте є ще один обмежуючий чинник – відсутність входу в печеру з території України. До того ж, враховуючи білатеральне розташування печери (в межах України та Молдови), будь-яка діяльність у ній може призвести до зміни підземного середовища, що потребуватиме міжнародного погодження.

Основні види рекреації та туризму у межах Прут-Сіретської підвищеної погорбованої лісо-лучної фізико-географічної області

Область	Район	Види рекреаційних занять
Прут-Сіретська підвищена погорбована лісо-лучна	1. Герцаївський лісостепових довкіль терасових рівнин.	Прогулянково-споглядальна рекреація. Фітолікування, оглядові екскурсії. Культурно-розважальний.
	2. Делеруйський лісостепових довкіль ерозійно-зсувних улоговин.	Оглядові тематичні екскурсії, фітолікування, оглядові екскурсії. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	3. Тарашанський лучно-хвойно-широколистянолісових довкіль горбисто-грядових височин.	Прогулянково-споглядальна рекреація. Фітолікування, оглядові екскурсії. Культурно-розважальний.
	4. Чернівецький хвойно-широколистянолісових довкіль горбисто-грядової височини.	Оглядові тематичні екскурсії, фітолікування, оглядові екскурсії. Пляжно-купальний відпочинок. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	5. Брусницький лісостепових довкіль терасових рівнин і широколистянолісових довкіль долинно-грядових височин.	Фітолікування, оглядові екскурсії. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	6. Черемоський горбисто-грядовий, терасований лісо-лучний.	Фітолікування, оглядові екскурсії. Автобусні екскурсії. Пляжно-купальний відпочинок. Тематичні екскурсії. Культурно-розважальний.
	7. Глибоцький лісостепових довкіль терасової рівнини.	Фітолікування, оглядові екскурсії. Автобусні екскурсії. Культурно-розважальний.
	8. Міжсіретський лучно-широколистянолісових довкіль долинно-терасових і грядово-горбистих височин	Фітолікування, оглядові екскурсії. Автобусні екскурсії. Пляжно-купальний відпочинок. Тематичні екскурсії. Культурно-розважальний.
	9. Красноільський хвойно-широколистянолісових довкіль грядово-горбистих височин і широколистянолісових довкіль річкових долин.	Оглядові, тематичні і автобусні екскурсії. Фітолікування. Культурно-розважальний. Кліматотерапія.
	10. Багненський лучно-широколистянолісових довкіль давньоалювіальної полого-хвилястої рівнини.	Оглядові, тематичні і автобусні екскурсії. Фітолікування. Культурно-розважальний.

Буковинські Карпати – гірська південна частина області, її площа складає 18,5% від загальної площі Чернівецької області, але довкілля її надзвичайно різноманітні: схилів територій, крутизною більше 1° займають близько 90% територій. Привабливі з точки зору туристсько-рекреаційного освоєння внутрішнє Путильське низькогір'я, перевали Німчич і Шурдин.

До складу Буковинських Карпат входять області Скибових Карпат, Верховинських низькогірних лісолучних Карпат, Полонинсько-Чорногірських

субальпійсько-лісових Карпат, Мармароських (Рахівсько-Чивчинські) середньогірних субальпійських лісистих Карпат, у межах яких чітко виокремлюються 6 фізико-географічних районів (табл. 3).

Таблиця 3

Основні види рекреації та туризму у межах Буковинських Карпат

<i>Область</i> <i>б</i>	<i>Район</i>	<i>Види рекреаційних занять</i>	
Область Скибових Карпат			
Буковинські Карпати	1. Берегометський низькогірний, лісо-лучний.	Оглядові, тематичні і автобусні екскурсії. Фітолікування. Кліматотерапія.	
	2. Шурдинський середньогірський, лісовий	Оглядові, тематичні і автобусні екскурсії. Фітолікування.. Кліматотерапія.	
	Область Верховинських низькогірних лісолучних Карпат		
	3. Путильський низькогірний, лісо-лучний	Оглядові, тематичні і автобусні екскурсії. Фітолікування.. Кліматотерапія.	
	Область Полонинсько-Чорногірських субальпійсько-лісових Карпат		
	4. Максимецький середньогірний, лісовий	Оглядові, тематичні екскурсії. Фітолікування. Культурно-розважальний. Кліматотерапія.	
	5. Яровицький високогірний, субальпійський	Оглядові, тематичні і автобусні екскурсії. Фітолікування. Кліматотерапія.	
	Область Мармароських (Рахівсько-Чивчинські) середньогірних субальпійських лісистих Карпат		
6. Чорнодільський середньогірний, лісовий район	Оглядові, тематичні екскурсії. Фітолікування. Кліматотерапія.		

Область Буковинських Карпат має виражену спортивно-оздоровчу спеціалізацію з пішохідним, гірськолижним і водними видами спортивної рекреації, а також розвинутий сільський зелений і екологічний туризм. Тут є умови для розвитку санаторно-курортного та пізнавального туризму.

Гірська область представлена рівнобіжними хребтами, що простягаються з північного заходу на південний схід. Пересічні висоти тут сягають 900 м, а максимальна – 1574 м (г. Яровиця). Найбільшою річкою Буковинських Карпат є р. Черемош. Характеризується глибокими долинами, звивистістю русла, швидкою течією, нестійким водним режимом, наявністю бистрин і перекатів, що є оптимальним для організації маршрутів водноспортивного та екстремального туризму, сплаву на каяках і каное. До природних об'єктів, придатних для природознавчих екскурсій, належать печера Олекси Довбуша – народного ватажка 30-40 рр. XVIII ст., скелі Соколине око та Протяте Каміння, Кам'яна Багачка, річка Смугарів з Буковинськими водоспадами. В організації екологічного туризму значна роль відводиться національному природному парку Вижницький та Черемошський, територією яких розроблені маршрути екотуризму. Це території тисячолітніх лісів, реліктової флори.

Основними рекреаційно-туристичними комплексами у вказаній фізико-географічній області є *Вижницько-Підзаричський*, (сформувався навколо м. Вижниці та перевалу «Німчич»), *Берегометсько-Мигівський* (гірськолижний комплекс «Мигово»), *Путильський* (Путильське низькогір'я). Сприятливі природні умови використовуються для оздоровлення туристів і рекреантів у пансіонатах з лікуванням «Черемош» (м. Вижниця) і «Зелені пагорби» (с. Виженка). Значного розвитку у районі набув сільський зелений туризм. У межах Буковинських Карпат функціонує 30 приватних садиб, що утворюють два ареали їх зосередження: *Чорногузько-Розтоцький* та *Путильський*. Найбільше садиб знаходиться у селах, що розташовані неподалік від перевалу Німчич (у сс. – Виженці 6 садиб, Розтоках 4 садиби). В області формується розуміння сільського туризму, як специфічної форми відпочинку на селі з широкою можливістю використання природного потенціалу регіону.

Таким чином фізико-географічні області Чернівецької області наділені багатьма компонентами природно-рекреаційних ресурсів, є територіями багатопрофільного туризму та рекреації. Високий природно-рекреаційний потенціал, поєднання мальовничих гірських, заліснених передгірських, гідрологічних рівнинних ландшафтів створюють всі передумови для розвитку природно-рекреаційно-туристичного природокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дутчак С.* Можливості території та мотивація споживача турпродукту в питаннях дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів / *С. Дутчак* // Науковий вісник Чернівецького університету : Зб. наук. праць. Вип. 167: Географія. — Чернівці : Рута, 2003. — С. 194-201.
2. *Кілінська К.* Буковинські ліси і Смугарські водоспади: реалії сучасного природокористування / *К. Кілінська, Н. Андрусак* // Географія та туризм. — К. : - Альтер-Прес, 2016. — С. 231-244.
3. *Кілінська К.* Екологічний туризм на території Чернівецької області: сучасний стан та перспективи функціонування / *К. Кілінська, Т. Скутар, Д. Плаксивий* // Геополітика и екогеодинамика регионів. — Т. 10. — Вып. 2. — Симферополь, 2014. — С. 342-346.
4. *Кілінська К. Й.* Методичні підходи до вивчення рекреаційно-туристичного природокористування (на прикладі території Карпато-Подільського регіону України) // *К. Й. Кілінська* // Сучасні тенденції розвитку туризму. Частина 1. — Миколаїв, 2016. — С. 50-55.

УДК 911.3

Мирослав Сивий

*д-р. геогр. наук, професор
завідувач кафедри географії та методики її навчання
ТНПУ імені В. Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

ГИПСОВЕ ВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** Проаналізовано сучасний стан видобування гіпсу та виробництва гіпсових матеріалів в Україні. Подано розподіл запасів сировини та обсяги видобутку по адміністративних областях. Показана динаміка видобутку гіпсу за останні роки. Зроблені висновки щодо перспектив розвитку гіпсового виробництва в країні.*

***Ключові слова:** гіпс та ангідрит, запаси сировини, видобуток, виробництво гіпсових матеріалів.*

Мирослав Сывий

*д-р. геогр. наук, профессор
заведуючий кафедрой географии и методики ее обучения
ТНПУ им. В. Гнатюка
г. Тернополь, Украина*

ГИПСОВОЕ ПРОИЗВОДСТВО В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ

***Аннотация.** Проанализировано современное состояние добычи гипса и производства гипсовых материалов в Украине. Представлено распределение запасов сырья и объемы добычи по административным областям. Показана динамика добычи гипса за последние годы. Сделаны выводы относительно перспектив развития гипсового производства в стране.*

***Ключевые слова:** гипс и ангидрит, запасы сырья, добыча, производство гипсовых материалов.*

Myroslav Syvyy

*Doctor of Sciences (Geography), Professor
Head of the Department of Geography and Methodology of its training
V Hnatyuk National Pedagogical University
Ternopil, Ukraine*

GYPSUM MANUFACTURING IN UKRAINE: CURRENT STATE, PERSPECTIVES

***Abstract.** The current state of gypsum extraction and gypsum materials production in Ukraine is analyzed. The distribution of stocks of raw materials and production volumes in administrative areas is submitted. The dynamics of gypsum extraction in recent years is shown. Conclusions about the prospects of the development of gypsum production in the country are made.*

***Key words:** gypsum and anhydrite, stocks of raw materials, extraction, production of gypsum materials.*

Гіпс у чистому вигляді – мінерал $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$. Його найчистіші відміни безколірні і прозорі. Однак набагато частіше гіпс зустрічається у природі як гірська порода, складена з мінералу гіпсу та домішок доломіту, ангідриту, целестину, гідроксидів заліза, сірки, органічних сполук. Залежно від домішок колір його може бути білим, сірим, коричневим, жовтим, рожевим тощо.

Більшість промислових родовищ гіпсу виникла внаслідок гідrataції ангідриту, це так звані епігенетичні родовища. Крім цього, гіпс може утворюватись шляхом осадження в солеродних басейнах на початкових стадіях галогенезу – первинний гіпс.

Завдяки своїм властивостям, гіпс має досить широке застосування. Так, цінною властивістю гіпсу є його здатність втрачати при обпалюванні воду, перетворюючись при цьому у білий порошок, який при заливанні водою «схоплюється» і знову твердіє, децю збільшуючись в об'ємі. Ця здатність гіпсу застосовується при виробництві в'язучих речовин (будівельного гіпсу, високоміцного гіпсу, формувального гіпсу, естрихгіпсу, медичного гіпсу).

У сільському господарстві гіпс використовують як *багатоцільовий меліорант* для гіпсування солончакових ґрунтів. Гіпс підвищує гігроскопічність ґрунтів, оскільки він добре поглинає та зв'язує воду; внесення гіпсу у глинисті ґрунти підвищує їх аерацію та водопроникнення. Середня норма внесення гіпсу становить від 1 до 4...6 т/га. В Україні близько 2,8 млн га ґрунтів відносяться до солонуватих і підлягають гіпсуванню. Як меліорант гіпс може застосовуватися у сиромолотому вигляді (гіпсове борошно), де вміст гіпсу має бути понад 85 % (клас А) та 70 % (клас Б). Гіпс може використовуватись також як добриво при вирощуванні бобових культур, конюшини та люцерни на підзолистих ґрунтах.

У цементній промисловості його вводять при помолі клінкера як добавку, тому що він має здатність сповільнювати швидкість схоплювання цементу після заливання (затворення) його водою (портландцемент). Гіпс також входить до складу цементів – гіпсошлакового, ангідритового, спеціального.

Розрізняють також *гіпс будівельний або штукатурний (алебастр), естрихгіпс, формувальний гіпс, гіпсошлаковий цемент, ангідритовий цемент* – різновиди обробленого гіпсу, які використовуються для різноманітних будівельних потреб. У невипаленому стані тонкорозмелений гіпс використовується як *гіпсовий цемент* при спорудженні одноповерхових будівель, відливанні архітектурних деталей та опорядженні фасадів споруд.

У паперовому виробництві гіпс знаходить застосування як *наповнювач* для певних гатунків паперу, оскільки за білизною може перевищувати кращі сорти тальку і каоліну.

Окремі рівномірно забарвлені відміни щільного гіпсу у вигляді полірованих плит можуть використовуватись як *облицювальний матеріал* для опорядження інтер'єрів. Алебастр з ніжним рожевим чи жовтуватим відтінком, з витонченим жилкуванням, а також волокнистий селеніт розглядають як недороге виробне каміння.

Порівняно недавно широке застосування отримали два вироби з гіпсу: гіпсокартонні плити (ГКП) та сухі гіпсові суміші (СГС). При цьому світове

індустріальне виробництво ГКП нараховує не більше 100 років, а СГС – не більше 50 років.

В Україні на сьогодні розвідано і враховано Державним балансом 40 родовищ гіпсу будівельного та 5 об'єктів обліку запасів, що входять до складу комплексних родовищ (табл. 1). Як видно з таблиці, розробка гіпсового каменю проводиться в основному в чотирьох областях — Донецькій (понад 61 %), Тернопільській (29 %), Хмельницькій (5,4 %) та Івано-Франківській (2,6 %) областях [1, с. 402].

Більшість родовищ і запасів зосереджено в Донецькій області. Усі розвідані родовища знаходяться тут в межах Бахмутської котловини і пов'язані з відкладами слов'янської світи нижньої пермі. Світа складена в основному хімічними осадами: гіпсами, ангідритами, кам'яною сіллю з підпорядкованими проверстками аргілітів та вапняків, які ритмічно перешаровуються. Глибина залягання гіпсів змінюється від 10 до 240 м, потужності пластів — від 0,5 до 39 м. Гіпси відрізняються високою чистотою і витриманістю хімічного складу. Вміст $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ у нижньопермських гіпсах складає 84,5...97,8 %.

Розробка гіпсового каменю в області ведеться в основному підприємствами німецької будівельної фірми *Knauf* (ТзОВ «Кнауф Гіпс Донбас») відкритим способом. Фірма ще у 2003 р. придбала завод «Деконський гіпс» (м. Соледар), модернізувала його, ввела нові потужності і зараз налагодила випуск гіпсового в'язучого високої якості, гіпсокартонних плит, сухих будівельних сумішей, виробництво альфа-гіпсу та ін. Зараз підприємства фірми розробляють п'ять родовищ гіпсу (табл. 1).

Велике *Артемівське родовище* гіпсу розробляла французька компанія *Lafarge*, яка володіла контрольним пакетом акцій гіпсового підприємства ЗАТ «Стромгіпс». Група компаній *Lafarge* спеціалізується, як і *Knauf*, на випуску будівельних матеріалів з гіпсу, у т. ч. й гіпсокартону. ЗАТ «Лафарж Гіпс», зокрема випускає гіпсовий щебінь як сировину для виробництва гіпсових в'язучих і активну добавку до цементу, а також гіпсове в'язуче марки Г-5 для будівельних і реставраційних робіт. У зв'язку з підземною розробкою родовища гіпс відрізняється високим рівнем чистоти. У 2012 р. гіпсовий підрозділ «Лафарж Гіпс» був придбаний *ETEX Group* – глобальним концерном з виробництва й продажу будівельних матеріалів в Європі, Африці та Південній Америці й перейменованій в ТДВ СІНІАТ.

На Поділлі гіпси відомі у межах Тернопільської і Хмельницької областей. Стратиграфічно вони пов'язані з відкладами тираської світи баденського ярусу міоцену і простягаються суцільною смугою у Подністров'ї вздовж південно-західної окраїни Волино-Подільської плити. Ширина виходів гіпсів коливається від 1,5 до 40 км, сумарна потужність гіпсової товщі сягає 45 м. Північна межа

поширення гіпсів проходить по лінії населених пунктів Коропець — Золотий Потік – Товсте – Борщів. На Хмельниччині гіпси поширені лише у межах неширокої смуги вздовж р. Збруч у крайній південно-західній частині області (Кам'янець-Подільський район). У товщі гіпсів та ангідритів виділяються декілька малопотужних прошарків глин та вапняків, характерна також значна закарстованість – відомі подільські печери південних районів Тернопільської області. Виділяються декілька літологічних різновидів подністровських гіпсів. У Кудринцях, Борщові весь гіпс представлений сірувато-коричневою відміною. Цей гіпс найбільш високоякісний з усіх місцевих сортів. Він складає значні масиви у багатьох пунктах Подністров'я і характеризується постійністю та витриманістю складу і структури. Всі різновиди гіпсу відрізняються високою якістю.

Таблиця 1. Розподіл запасів гіпсу будівельного за адміністративними областями України [1, с. 403]

Область	Кількість родовищ / з них розробляються	Балансові запаси (А+В+С) на 01.01.17р., тис. т	Відсоток від загальних в Україні, %	Діючі підприємства з видобутку гіпсу (родовища, які вони розробляють)	Видобуток у 2016 р, тис. т
Донецька	11/9	346106	55,7	ТзОВ “Кнауф Гіпс Донбас” (Східно-Покровське, Східно-Михайлівське, Західно-Михайлівське, Пшеничанське-Деконське, Іванградське); ТДВ СІНІАТ (Артемівське); ТзОВ “Промбудгіпс” (Пшеничанське-лівобережна ділянка); ТзОВ “Соледар-сервіс” (Нирківське)	884,9
Івано-Франківська	12/3	111884	18	ПП «Троянські гіпси» (Троянське)	38,4
АР Крим	1/1	2123	0,3	-	-
Луганська	1/-	15378	2,4	-	-
Сумська	1/-	576	0,09	-	-
Львівська	2/1	6454	1,0	Пустомитівське ЗУ (Щирецьке)	6,7
Тернопільська	7/3	59815	9,6	ТзОВ “Кнауф Гіпс Скала” Шижківецьке) ПП «Скала-Інтер» (Пилипчанське)	422,6
Хмельницька	3/1	18836	3,0	ПАТ “Гіпсовик” (Кудринецьке-1)	78,2
Чернівецька	7/5	60065	9,6	Кострижівський комбінат будівельних матеріалів (Скитське);	0,5
Всього в Україні:	45/23	621240	100		1431,4

На Поділлі Державним балансом запасів враховано тільки десять родовищ гіпсу із загальними запасами понад 78 млн. т. З них розробляються лише Шижківецьке і Пилипчанське у Борщівському та Кудринецьке-1 у Кам'янець-Подільському районах.

У 2006 р. створене дочірнє підприємство компанії Кнауф ТзОВ «Скала», яке отримало ліцензію на видобування гіпсового каменю в Шишківцевському кар'єрі біля м. Борщів Тернопільської області. Зараз на базі кар'єру побудовано гірничий цех, дробильно-сортувальну ділянку, склад і ділянку для завантаження вагонів сировиною. Продукція відвантажується на київське підприємство «Кнауф Гіпс Київ», частково на цементні заводи України, Білорусі, Польщі. Розвідані обсяги гіпсу у Шишківцевському родовищі становлять біля 20 млн. т, прогнозні ресурси — 70...80 млн. т. Проектна потужність видобувного підприємства — 500 тис. т гіпсового каменю в рік.

Серед попередньо обстежених родовищ гіпсу, які складають потенційний резерв цієї сировини і можуть служити об'єктами для розвідувальних робіт в Тернопільській області, можна назвати такі як *Мельниця-Подільське, Ниврівське, Новосілко-Кудринцевське, Сапогівське, Скоч'ятинське* у Борщівському районі, *Передмістєвське, Золотопотіцьке* у Буцацькому районі, *Нагірянське* у Заліщицькому районі, *Угринівське, Заміське та Сосулівське* у Чортківському районі та ін. Прогнозні ресурси сировини оцінюються у декілька млн. т.

У Хмельницькій обл. запаси гіпсів за промисловими категоріями оцінені у трьох родовищах і становлять понад 18 млн. т (без Заваллівського, яке підлягає списанню через забудову). Єдине з родовищ, яке експлуатується Кам'янець-Подільським ПАТ «Гіпсовик», *Кудринцевське-1* розташоване в 25 км від залізничної станції Кам'янець-Подільський. Сировина придатна для отримання будівельного гіпсу першого сорту. Запаси становлять 1146,1 тис. т. Гіпсовий камінь з родовища використовується фарфоро-фаянсовою та цементною промисловістю, а також іде на виготовлення гіпсоблоків та гіпсоплит. При проектній потужності кар'єру 190 тис. т сировини в рік (фактично видобувається до 80 тис. т/рік), підприємство забезпечене запасами на вісім років.

В Івано-Франківській області з 12 розвіданих родовищ на сьогодні експлуатуються лише три, фактичний видобуток становить 38,4 тис. т і зосереджений на Троянському родовищі. З початком експлуатації Межигірського родовища із запасами 2638 тис. т область буде повністю забезпечена гіпсом для виробництва цементу, будівельним і медичним гіпсом, гіпсовою крихтою.

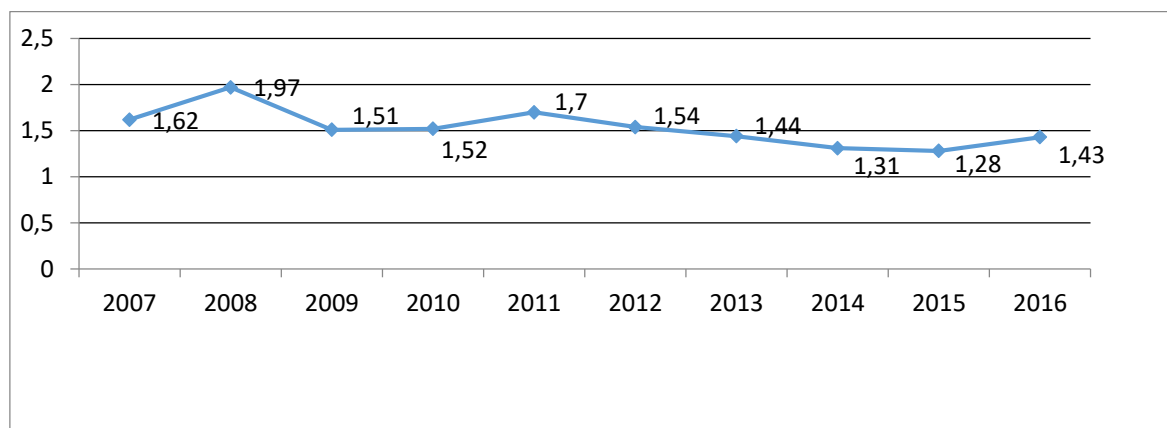
ТзОВ «Ена» проводить дослідно-промислову розробку *Палагицького родовища* в Тлумацькому районі із затвердженими запасами 5,1 млн. т.

У Чернівецькій області з 7 розвіданих родовищ розробляються 5. ВАТ «Кострижівський комбінат будівельних матеріалів» розробляє *Скитське родовище* гіпсів. Продукцією підприємства є гіпс будівельний і камінь гіпсовий, що реалізується в межах України (ВАТ «Івано-Франківськ цемент», ЗАО «Одеса-цемент», «Здолбунівське АТВТ по виробництву цементу й

шиферу» та ін.). Залишки запасів на початок 2017 р. склали біля 31 млн. т., проте видобуток склав лише 0,5 тис. т.

ВАТ «Мамалізький гіпсовий завод», який у 2007 р. став частиною турецької компанії ABS Alçı ve Blok Sanayi A.Ş., розробляє в Новоселицькому районі *Мамалізьке родовище*. Продукцією заводу є гіпсовий камінь, будівельний гіпс, сухі будівельні суміші на гіпсовій основі.

Як видно з рис. 1, в Україні щорічні обсяги видобування гіпсового каменю, починаючи з 2007 р., дещо впали, однак коливаються в основному у межах 1,3-1,5 млн. т/рік.

Рис. 1. Динаміка видобування гіпсу в Україні (млн. т)

Можливості української мінерально-сировинної бази щодо розширення видобутку гіпсів високої якості практично необмежені. Реальними районами такого видобутку є Артемівський на Донбасі та Подністров'я. Вихід з кризового стану вітчизняного будівельного комплексу, очевидно, спричинить ще більше пожвавлення ринку будівельних матеріалів, у т. ч. й створених на гіпсовій основі, зростуть також потреби в цементі, що може бути поштовхом до нарощування видобутку гіпсу на діючих підприємствах та відкриття нових.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сивий М. Географія мінеральних ресурсів України : монографія /М. Сивий, І. Паранько, Є. Іванов. — Львів : Простір М, 2013. — 657 с.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 510

Тетяна Жиленко
канд. фіз.-мат. наук

Ілона Белім
студент,
Сумський державний університет
м. Суми, Україна

ПОЄДНАННЯ РІЗНИХ ФОРМ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «НЕПЕРЕРВНІСТЬ ФУНКЦІЇ»

Анотація. У роботі наведено комплексне поєднання декількох форм навчання для опанування студентом теми «Неперервність функції». Це сприяє всебічному ознайомленні з даною темою і кращим засвоєнням матеріалу. Використання і історичної довідки, і контрприкладів до теорем з графічною ілюстрацією функції, які задаються для конкретних значень змінних, і поєднання різних програмних продуктів сприяють формуванню повної картини пізнання з даної теми студентів.

Ключові слова: неперервність функції, графік, контрприклад, програма Maxima.

Татьяна Жиленко
канд. физ.-мат. наук

Илона Белым
студентка
Сумской государственной университет
г. Сумы, Украина

СОЧЕТАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ «НЕПРЕРЫВНОСТЬ ФУНКЦИИ»

Аннотация. В работе представлено комплексное сочетание нескольких форм обучения для изучения студентом темы «Непрерывность функции». Это способствует всестороннему ознакомлению с данной темой и лучшему усвоению материала. Использование исторической справки, контр примеров к теоремам с графической иллюстрацией функций, которые задаются для конкретных значений переменных, и сочетание различных программных продуктов способствуют формированию полной картины познания по данной теме студентов.

Ключевые слова: непрерывность функции, график, контр пример, программа Maxima.

Tetiana Zhylenko
PhD (Physics & Mathematics)

Iлона Bielym
Student
Sumy State University
Sumy, Ukraine

COMBINING DIFFERENT FORMS OF STUDYING THE THEME «CONTINUITY OF FUNCTION»

Abstract. The paper presents a complex combination of several forms of studying the theme «Continuity of functions». It contributes to a comprehensive understanding of this topic and the best assimilation of the material. The use of both historical references and contrasts to theorems with graphic illustration of functions that are given for specific values of variables, and the combination of different software products contribute to the formation of a complete picture of knowledge on this topic of students.

Key words: continuity of function, graph, counterexample, Maxima program.

Перехід до нової форми навчання в галузі математики у вищих навчальних закладах потребує змін навчальних програм, їх ущільнення на скорочення матеріалу. Розглянемо тему «неперервність функції» у поєднанні двох форм навчання: традиційної форми з наведенням контр прикладів, що формує креативне мислення студентів, і залученням е-навчання для перенесення аналітичного формулювання на конкретні приклади побудови графіків функцій для чіткого розуміння істинності введеного твердження.

Спочатку вводиться історична довідка, яка свідчить про актуальність даної теми. Наведемо приклад.

Сьогодні неперервні функції широко застосовуються у промисловості, економіці, машинобудуванні, хімічній промисловості та обробці інформації. Тому тема про неперервні функції дуже актуальна у курсі «Вища математика».

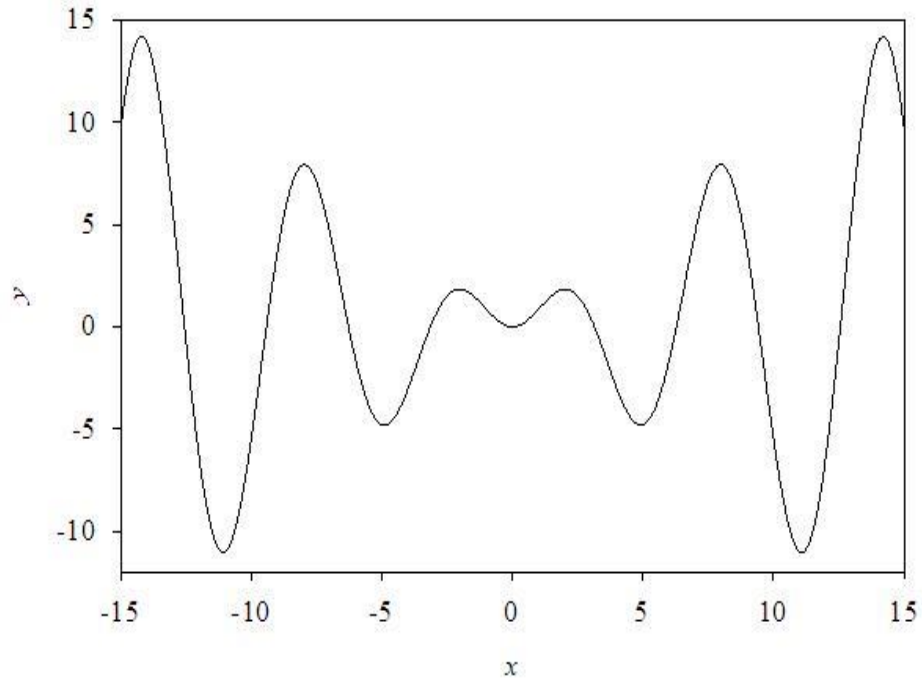
Ще Холлерит та Беббідж розробили машини, які були цифровими, тобто такими, що виконували розрахунки за допомогою цифр: дискретних цілих чисел на зразок 0, 1, 2, 3. У їхніх машинах цілі числа додавалися і віднімалися за допомогою шестерень та коліщаток, що вибивали по одній цифрі за один раз, як лічильники. Іншим підходом до обчислень було створення пристроїв, які могли імітувати чи моделювати фізичний феномен, а потім проводити виміри на основі аналогової моделі для обчислення важливих результатів. Такі пристрої широко відомі під назвою аналогових комп'ютерів, оскільки працюють за аналогією. Аналогові комп'ютери у своїх обчисленнях не базуються на дискретних цілих числах, натомість використовують неперервні функції. В аналогових комп'ютерах як аналог відповідних кількісних показників задачі, яка розв'язується, використовуються такі змінні показники, як електрична напруга положення мотузки на блоці, гідравлічний тиск або міра відстані. Приблизно тоді, коли Холлерит створював свій цифровий табулятор, двоє найвидатніших англійських вчених, лорд Кельвін та його брат Джеймс Томсон, створювали аналогову машину. Вона була призначена для того, щоб розв'язувати трудомісткі задачі розв'язання диференціальних рівнянь, які мали допомогти при створенні графіків припливів та таблиць кутів стрільби, за яких артилерійські снаряди летіли б різними траєкторіями. У 1870-х рр., брати розробили систему на основі планіметра – інструмента, яким вимірюють площу за допомогою невеличкої сфери, яка повільно рухається по поверхні великого диску, що обертається навколо осі.

Далі перейдемо до опанування теоретичного матеріалу шляхом застосування контр прикладів.

Розглянемо приклад на встановлення неперервності функції.

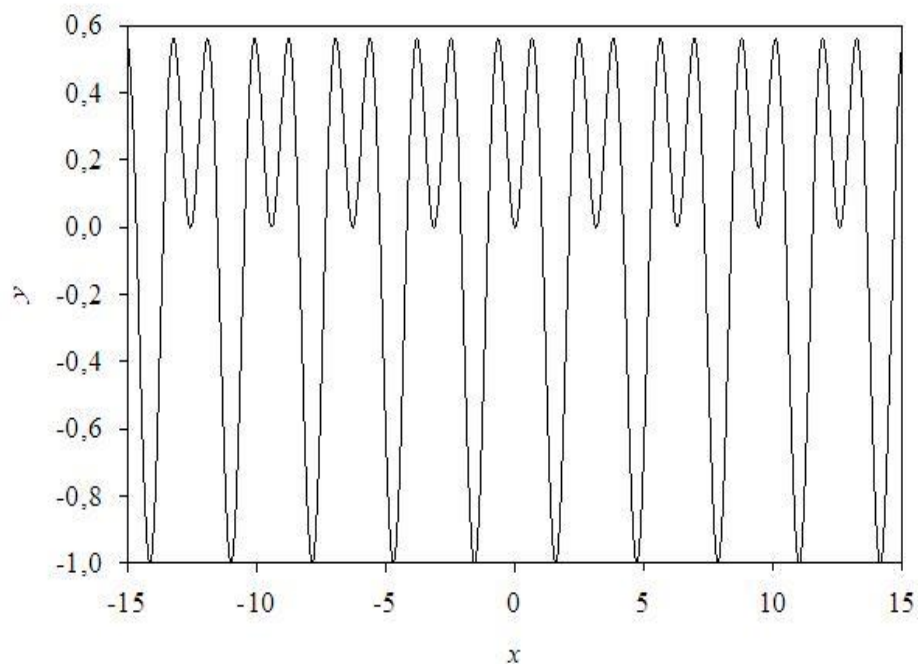
Якщо дано дві рівномірно неперервні функції, то їх добуток не є рівномірно неперервною функцією. Доведемо це твердження.

Нехай маємо функції x і $\sin x$, рівномірно неперервні на R . Їх похідні обмежені, але їх добуток $x \sin x$ не є рівномірно неперервною функцією на R , що демонструє графік цієї функції.

Зробимо зауваження.

Якщо ж дві неперервні функції f і g обмежені на спільній області визначення D і рівномірно неперервні на ній, то їх добуток fg також рівномірно неперервний на D . Це можна спостерігати на наступному графіку функції $y = \sin 3x \sin x$, зображеному нижче.

Оскільки функція, рівномірно неперервна на обмеженій множині, обмежена на ній, то добуток двох неперервних функцій буде нерівномірно неперервним лише в тому випадку, якщо спільна область визначення необмежена і принаймні одна з функцій необмежена.

Розглянемо ще один приклад і встановимо його істинність.

Нехай маємо неперервне на деякому інтервалі, взаємно однозначне відображення, тоді обернене до нього буде розривним.

Для цього прикладу необхідно, щоб інтервал не був замкненим і обмеженим, і щоб функція приймала не тільки дійсні значення. В якості прикладу використаємо комплексну функцію $z=f(x)$ дійсної змінної x . До того ж неперервність визначається так, як і у випадку дійсної функції дійсної змінної, тільки під абсолютною величиною комплексного числа $z=(a,b)$ потрібно брати його модуль $|z|=|(a,b)|=(a^2+b^2)^{(1/2)}$

Визначимо функцію $z=f(x)$ наступним чином:

$$z=f(x)=(\cos x, \sin x), \quad 0 \leq x < 2\pi.$$

Тоді f відобразить напіввідкритий інтервал $[0;2\pi)$ неперервної взаємно однозначно на одиничне коло $|z|=1$.

Далі розглянемо приклад дослідження неперервних функцій за допомогою програми Maxima.

Перевірити на неперервність функцію

$$f(x) := \frac{1}{1 + \exp\left(\frac{1}{1-x}\right)}$$

Ця функція має можливу точку розриву за $x=1$. Знайдемо границі даної функції зліва та справа від точки $x = 1$

```
(%i16) f(x):=1/(1+exp(1/(1-x)));
```

```
(%o16) f(x) := \frac{1}{1 + \exp\left(\frac{1}{1-x}\right)}
```

```
(%i17) limit(f(x),x,1,plus);
```

```
(%o17) 1
```

```
(%i18) limit(f(x),x,1,minus);
```

```
(%o18) 0
```

Границі не збігаються, тому робимо висновок, що досліджувана функція розривна.

Недоліком даної програми є те, що задачі чисельного аналізу певного класу (наприклад, знаходження неперервної функції) розв'язуються за допомогою лише одного методу. Крім того, вони займають багато дискової пам'яті та вимагають певного часу для того, щоб навчитися ними користуватися.

Але головне те, що найбільш досконалою та зручною серед існуючих програм для обчислення неперервних функцій є *Maxima*.

Застосування різних підходів до вивчення теми «Неперервність функції» дозволяє звернути увагу на складні і незрозумілі моменти. Застосування програмного забезпечення сприяє більш тривалому залученню студентів у процес навчання, формуванню у них більшої кількості компетенцій, здатності переходити від дедуктивного до індуктивного і від індуктивного до дедуктивного мислення. Усе це сприяє формуванню компетентного фахівця у стінах вищого навчального закладу.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

УДК 378 : 796.011.3+796.2/.3

Галина Красовська
старший викладач
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м Київ, Україна

УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ ТА ВПРАВ ІГРОВОГО ХАРАКТЕРУ ЗІ СТУДЕНТАМИ СПЕЦІАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ

Анотація. У статті розкрито умови використання вправ ігрового характеру зі студентами спеціального медичного відділення на заняттях з фізичного виховання.

Ключові слова: вправи ігрового характеру, фізичне виховання, студенти, здоров'я, спеціальне медичне відділення, ігрові види спорту.

Галина Красовская
старший преподаватель
Киевский национальный университет им. Т. Шевченко
г. Киев, Украина

УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИГРОВЫХ ВИДОВ СПОРТА И УПРАЖНЕНИЙ ИГРОВОГО ХАРАКТЕРА СО СТУДЕНТАМИ СПЕЦИАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются условия использования упражнений игрового характера со студентами специального медицинского отделения на занятиях по физическому воспитанию.

Ключевые слова: упражнения игрового характера, физическое воспитание, студенты, здоровье, специальное медицинское отделение, игровые виды спорта.

Halyna Krasovska
Senior Lecturer
Taras Shevchenko Kiev National University
Kyiv, Ukraine

CONDITIONS OF USING GAME SPORTS AND GAMING EXERCISES WITH STUDENTS OF SPECIAL MEDICAL DEPARTMENT

Abstract. The article deals with the conditions for using gaming exercises among the students of a special medical department in physical education classes.

Key words: gaming exercises, physical education, students, health, special medical department, game sports.

Актуальність цієї публікації полягає у тому, що розумова діяльність є основною домінантою студентського навчального процесу. Відомо, що запорукою успішного навчання у закладах вищої освіти (далі ЗВО) є висока розумова працездатність та високі розумові здібності. Однак, слід зазначити, що будь-яка розумова праця поєднана з малорухомим способом життя (гіпокінезією). Напрочуд, систематичні заняття фізичними вправами пов'язані зі

значним накопичуванням енергетичного потенціалу організму, який відбувається між заняттями у м'язовій тканині, в печінці, в крові, в інших органах і системах у вигляді енергонасичених речовин, таких як аденозинтрифосфорна кислота, креатинфосфат, глікоген, вуглеводи тощо. Цей енергетичний потенціал може бути використано регуляторними системами організму задля усунення або знешкодження негативних та несприятливих зовнішніх або внутрішніх змін (у тому числі при нервовому перенапруженні). Однак, студенти, що віднесені за станом здоров'я до спеціального медичного відділення не можуть у повному обсязі та навантаженні виконувати певні фізичні вправи. Досягти певного впливу на організм таких студентів є головним завданням викладача. Тому **метою** публікації є визначення умов використання вправ ігрового характеру для студентів спеціального медичного відділення.

У відповідності з актуальністю та метою, статтю спрямовано на вирішення таких **завдань**: 1) вказати умови використання вправ у спеціальному медичному відділенні; 2) розглянути можливості застосування вправ ігрового характеру зі студентами спеціального медичного відділення на заняттях фізичним вихованням.

П. Ф. Лесгафт підкреслював, що невідповідність слабкого тіла та розвинутої розумової діяльності – «тіла і духу» рано чи пізно позначиться негативно на загальному стані та здоров'ї людини. «Таке порушення гармонії, писав він, - не залишається безкарним – воно неминуче спричиняє безсилля зовнішніх проявів: думка і розуміння можуть бути, але не буде належної енергії для послідовної перевірки ідей і наполегливого проведення і застосування їх на практиці» [3].

Задля ефективної реалізації набутого енергетичного потенціалу необхідно щоб до організму у достатній кількості надходив атмосферний кисень. Нестача кисню щонайбільше позначається на функціональній діяльності центральної нервової системи (головного мозку – а відтак – розумової діяльності) а також всіх інших органів та систем.

Відомо, що головний мозок, за своєю вагою в десятки разів легший від маси всього тіла (2 – 3%), водночас споживає понад 20% кисню, який вдихає та засвоює людина [4, с. 1]. При тривалій нестачі кисню (гіпоксії) в організмі виникають різні відхилення від норми. В основі їх лежить значне зменшення окислюваних процесів в органах і системах, а внаслідок цього – ослаблення інтенсивного обміну речовин, збільшення недоокислених продуктів (шлаків), шкідливих для здоров'я людини. Кількість енергії, що необхідна для життєдіяльності організму, зменшується. Рівень фізичної й психічної активності теж знижується. Ще Гіппократ зазначав, що «повітря – джерело життя». Найкраще сприяє інтенсивному надходженню до організму кисню це рухова активність на свіжому повітрі, зокрема виконання фізичних вправ.

Достатній фізичний розвиток і відповідно – підвищення працездатності, сприяють кращому засвоєнню знань. І. М. Сеченов у роботі «Рефлекси головного мозку» [6] підкреслював значення фізичної діяльності людини для успішної роботи її мозку. І. П. Павлов своїми дослідженнями переконливо довів наявність тісного зв'язку між розумовим і фізичним розвитком. «Саме фізичне здоров'я, величезний вплив на яке справляє фізичне виховання, - найважливіша передумова повноцінної розумової діяльності» [2].

Одним із механізмів зв'язку інтелектуального й фізичного виховання можна пояснити через зв'язок рухової та фізичної інтелектуальної пам'яті. А. Воль, який досліджував цю проблему, розглядає пам'ять як механізм відтворення рухової реакції по видах. Рухова пам'ять містить у собі елемент пізнання мети, без цього вона не мала б ніякого пристосувального значення.

Проводячи заняття з фізичного виховання у спеціальному медичному відділенні зі студентами, що мають певні вади здоров'я ми наметі ставимо певні завдання щодо покращення працездатності фізичної а відтак і розумової. Основна мета таких фізичних вправ лежить у спробі зміни працюючої домінанти головного мозку. Нами за мету ставиться також використовуючи різні вправи зміцнити серцево-судинну та дихальні системи, які виконують основну функцію – постачання організму кисню. Тобто виконують головну мету покращення розумової діяльності.

На початку минулого століття видатний фізіолог І. М. Сеченов дійшов висновку, що під час праці та після неї швидше усуває стомлення не повний спокій, а зміна діяльності – активний відпочинок, тобто фізична культура. І. В. Мурахов встановив «ефект погашення» стомлення при виконанні рухів ненавантаженими м'язами [5]. Виявилось, що це пов'язано з порушенням центрів, що бездіяли під час роботи, та більш глибоким гальмуванням стомлених центрів. Звідси – нормалізація функції нервової системи, кровообігу, подиху, органів почуттів. Відтак, фізична вправа – універсальний стимулятор і відновлювач фізичної та розумової працездатності.

У своїй роботі зі студентами, для вирішення різних завдань ми користуємось підбором вправ, відбудовний ефект яких було враховано та систематизовано, у свою чергу, В. М. Барановим [7].

До першої групи відносяться вправи, що сприяють підвищенню збудження нервової системи: динамічні вправи (махові рухи кінцівками з великою амплітудою; інтенсивні потягування; нахили в бік, уперед та назад; присідання, ходьба, біг та ін.), ізометричні вправи, тонізуючі дихальні вправи з затримкою подиху на видиху та інше (саме до таких можна віднести жваві ігри і застосуванням легких м'ячів тощо).

До другої групи відносяться вправи, що зменшують, знижують збудження нервової системи при нервовому та емоційному перевантаженні (здебільшого це період адаптації у першокурсників, та під час сесії) та відновлюючи її до оптимального тону: довільні м'язові розслаблення (розслаблення окремих груп м'язів, активне розслаблення м'язів при автотренінгу, медитації та ін.); заспокійливі дихальні вправи (спокійний ритмічний подих, подих із затримкою на вдиху та видиху); динамічні вправи з великою м'язовою напругою, що дають рухову розрядку й активне розслаблення м'язів рук і тулуба за рахунок швидкого падіння їх під дією сили ваги (трусіння руками); вправи на гнучкість.

До третьої групи входять вправи, що покращують та нормалізують мозковий та периферійний кровообіг: інтенсивні потягування з глибоким подихом, рухи головою (повороти, нахили, колові оберти), рухи руками (нагору, уперед, назад, по черзі й одночасні колові рухи у плечових суглобах); нахили тулуба вперед та назад; рухи нижніми кінцівками у тазостегновому суглобі (рухи ногами сидячи, присідання, підйоми на носках); чергування напружування та розслаблення окремих м'язових груп (рук, спини, животу, стегон); зміна пози сидячи з перерозподілом маси тіла на інші м'язові групи; стрибки, ходьба, дихальні вправи (із затримкою подиху на вдиху та видиху) та біг (до цієї групи можна віднести майже усі ігрові види спорту).

Щодо бігу (і як складової ігрових видів), то слід зазначити, що особливістю є включення у роботу всіх основних м'язів тіла (ніг, тулуба, верхнього плечового поясу); повні та постійні (циклічні) рухи кожної частини тіла; рухливість у гомілковостопних, колінних та тазостегнових суглобах, у попереку, плечах, шії; інтенсивна робота серцевої та дихальної систем; доступність регулювання навантаження. Бігові притаманна ще одна унікальна особливість, яка відсутня в інших циклічних вправах – явище біологічного резонансу. Під час приземлення на ногу виникає протидія (проти удар), який пересуває стовп крові нагору. Такий гідродинамічний «масаж» кровоносних судин збільшує їх еластичність, протидіє накопиченню холестерину та сприяє виведенню шлаків, омолоджуючи організм. Тремтіння печінки та решти внутрішніх органів покращує їх функції та збільшує перистальтику кишківника [1, с. 7-8].

На нашу думку саме вправи ігрового характеру відповідають вимогам застосування у спеціальному медичному відділенні. Це й активні рухи руками, й короткі перебіжки, і робота з м'ячем у групах, парах тощо.

Таким чином, це найкращий засіб покращення фізичної працездатності, а як ми вже вказували й розумової працездатності. Також проведення занять на свіжому повітрі у будь-яку пору року, при різних погодних умовах сприяє загартовуванню організму, що у свою чергу приводить до профілактики простудних захворювань.

Таким чином ми можемо розглядати вправи ігрового характеру як вправи, спрямовані на вирішення оздоровчих завдань та вправи, що сприяють покращенню розумової працездатності. Отже доходимо до **висновку**, що до сьогодні єдиним способом запобігти нервового та розумового перенапруження залишаються фізичні вправи. Можливість дозувати фізичне навантаження з урахуванням вад здоров'я робить фізичне виховання незамінним та обов'язковим навчальним предметом, що спроможне відновлювати та покращувати розумову працездатність усіх студентів, а використання вправ ігрового характеру дозволить вирішити основні завдання фізичного виховання у спеціальному медичному відділенні якомога краще.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Біг – запорука здоров'я та успішного навчання : Метод. рекомендації для студентів, аспірантів та викладачів Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Упорядники Г. В. Красовська, А. М. Федоренко. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. — 24 с.
2. Кардашенко В. М. Гігієна дітей та підлітків : Підручник / В. М. Кардашенко. — М. : Медицина, 1980. — С. 17-38.
3. Лесгафт П. Ф. Избранные труды / Сост. И. Н. Решетень. — М. : Физкультура и спорт, 1987. — 359 с.
4. Маруненко І. М. Лекція 4. Будова, функції головного мозку. — Режим доступу : <https://textbook.com.ua/medicina/1473451378/s-11>
5. Мурахов І. В. Теоретические основы методов срочной стимуляции работоспособности организма в трудовой деятельности, физическом воспитании и спорте // Активный отдых в физическом воспитании и спортивной тренировке : Сб. науч. тр. [Ред. кол. : И. В. Мурахов (отв. ред.) и др.]. — К. : Киевский ин-т физической культуры, 1983. — 82 с.
6. Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга. Избр. труды / И. М. Сеченов. — М. : Медгиз, 1935 — С. 168.
7. Физкультура против вредных привычек / В. М. Баранов, А. И. Турфинкель, Л. Я. Евгеньева и др.; Сост. П. И. Погиба; Под ред. В. М. Баранова. — К. : Здоровья, 1988. — 124 с.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 341.462.1:342.72/.73(476)

Veranika Bryliova

*PhD (Laws), Associate Professor, Department of Theory and History of the State and Law
F. Skorina Gomel State University
Gomel, Belarus*

ABOUT THE BELARUSIAN MODEL OF OMBUDSMAN THROUGH THE PRISM OF THE INSTITUTION OF OMBUDSMAN OF SWEDEN

Abstract. *One of the reasons that the institute of ombudsman remains hypothetical is the absence of the Ombudsman concept developed in view of legal, political, social environment in Belarus. In more than 90 countries of the world there are about 150 various bodies and structures carrying out functions of ombudsman now. This institute has proved a surprising ability to updating in view of social, legal conditions of the concrete state, its traditions. In the context of the problem, the article is devoted to a substantiation of Byelorussian model of the institute of Ombudsman through the prism of the institution of the Ombudsman of Sweden.*

Keywords: *Ombudsman, Ombudsman of Sweden, the Ombudsman against Ethnic Discrimination, the Equal opportunities Ombudsman, powers, forms of response to violations, the national model, human rights.*

Вероніка Брильова

*канд. юр. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Гомельський державний університет ім. Франциска Скорини
м. Гомель, Республіка Білорусь*

ПРО БІЛОРУСЬКУ МОДЕЛЬ ОМБУДСМЕНА КРІЗЬ ПРИЗМУ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМЕНА ШВЕЦІЇ

Анотація. *Однією з причин того, що сьогодні інститут омбудсмена залишається гіпотетичним, є відсутність концепції омбудсмена, розробленої з урахуванням правового, політичного, соціального середовища Республіки Білорусь. На даний час більш ніж у 90 країнах світу існує близько 150 різних органів і структур, що виконують функції омбудсмена. Цей інститут довів дивовижну здатність до модифікацій з урахуванням соціальних, правових умов конкретної держави, її традицій. У контексті означеної проблеми, стаття присвячена обґрунтуванню білоруської моделі інституту омбудсмена крізь призму інституту омбудсмена Швеції.*

Ключові слова: *омбудсмен, омбудсмен Швеції, омбудсмен у сфері етнічної дискримінації, омбудсмен з питань гендерної рівності, повноваження, форми реагування на порушення, національна модель, права людини.*

Вероніка Брильова

*Канд. юр. наук, доцент кафедри теорії та історії государства и права
Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины
г. Гомель, Республика Беларусь*

О БЕЛОРУССКОЙ МОДЕЛИ ОМБУДСМЕНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ИНСТИТУТА ОМБУДСМЕНА ШВЕЦИИ

Аннотация. *Одной из причин того, что в настоящее время институт омбудсмена остается гипотетическим, является отсутствие концепции омбудсмена, разработанной с учетом правовой, политической, социальной среды Республики Беларусь. В настоящее время*

более чем в 90 странах мира существует около 150 различных органов и структур, выполняющих функции омбудсмана. Этот институт доказал удивительную способность к модификациям с учетом социальных, правовых условий конкретного государства, его традиций. В контексте обозначенной проблемы, статья посвящена обоснованию белорусской модели института омбудсмана через призму института омбудсмана Швеции.

Ключевые слова: омбудсмен, омбудсмен Швеции, омбудсмен в сфере этнической дискриминации, омбудсмен по вопросам гендерного равенства, полномочия, формы реагирования на нарушения, национальная модель, права человека.

The Republic of Belarus enshrined international human rights standards in national legislation. At the same time, the authorities are afraid to create an ombudsman institution between society and the state.

The research problem: the absence of Ombudsman in Belarus. There is no point of contact between civil society and the state. The specified problem raises two questions:

1. **What will be the Ombudsman's plan for Belarus?**
2. **What is the concept of the Ombudsman institution for Belarus?**

The research of methods are: general scientific (analysis, synthesis, analogy, induction and deduction) and private-scientific (comparative legal, historical, logical-legal, structure-but-functional) methods of scientific cognition.

Every year, thousands of complaints about human rights violations come from citizens to state bodies, including the Administration of the President, the Parliament, the Constitutional Court of the Republic of Belarus. For example, *in 2016, the Administration of the President received 24291 written, electronic and oral appeals.*

In addition to the Administration of the President, Parliament, the Constitutional Court of the Republic of Belarus, dozens of local officials are forced to consider complaints (telephone lines with local officials even at weekends).

The essence of the Ombudsman institution

Professor Gellhorn said that the Ombudsman concept is very simple. He means only that a citizen aggrieved by an official's action or inaction should be able to state his grievance to an influential functionary, empowered to investigate and to express conclusions.

Belarusian society needs this institution.

Decree of the President of the Republic of Belarus (November 16, 2006) on the National Commission on the Rights of the Child established an analogue of a specialized ombudsman on the rights of the child. Belarus is moving towards the creation of specialized ombudsmen, for example, on the rights of the child.

The Committee on the Rights of the Child has similar functions with the Ombudsman.

So, the study of specialized Ombudsmen of Sweden is important. More interesting are the following institutions. Historically, two:

1. The Equal Opportunities Ombudsman (Ja"mO) was created in 1980 to combat gender discrimination;
2. The Ombudsman against Ethnic Discrimination (DO) in 1986 to fight ethnic discrimination.

The establishment of these two offices represents a state response to the criticism of the universal Swedish welfare model constructed earlier in the twentieth century. The creation of the two ombudsman offices was a response to the critique of the welfare state for assuming a «male» and a «Swedish» norm. That is, a welfare state blind to power structures other than class. With the establishment of the two ombudsman offices, the class perspective became accompanied by a gender and an ethnic perspective [1, pp. 85].

The creation of two ombudsman offices did not correspond to a purely Swedish one social-democratic welfare model. On the contrary, this represents an important shift in the as a political policy of social justice was aimed at a more liberal. Serious conflicts associated with Signs of this are the creation of offices. In this three key elements change. First, the class perspective was accompanied by a gender and ethnic prospects, that is, the social class was no longer considered one and only important power structure. Secondly, the previous political emphasis on the team It is challenged and ultimately replaced by an individual with priority. This change occurred both at a discursive and institutional level. For example, there were in the long run, wider choice opportunities between different service providers (for example, care for the elderly, social assistance, childcare). The third sign of the changing «logic of politics» was the increasing importance attached to civil rights (rather than social rights). This change is quite logical to think that the concept of discrimination is closely related to the idea of human rights. In combination with increased attention to specific than universal) social security benefits and cultural (and not economic) injustices, this suggests that the creation of two ombudsman offices was part of a larger process in which the model of liberal welfare was protested, and ultimately replaced, the universal Swedish model of the welfare state [1, pp. 97].

A few years ago they were united.

Today, the Ombudsman in Sweden has a huge influence, but very rarely acts as a prosecutor. Working in the field of discrimination, the Ombudsman does not conduct national investigations or public hearings on the case, public examination. The powers of the Swedish Ombudsman for discrimination are limited. He has great authority, can act as a representative in court, conduct private investigations, but his powers are limited and need to be strengthened.

The website of the Swedish Ombudsman in the field of discrimination contains an extensive conceptual apparatus: definitions, forms of discrimination, and areas of discrimination, the spheres in which it is possible, cases, and much more (*www.do.se*).

The website of the Belarusian Ombudsman for the Rights of the Child contains only a schedule for the reception of officials and activities with children, such as drawing contests or holidays (www.nchtdm.by).

The term «discrimination» can broadly encompass events or chains of events that some perceived as abusive, disadvantageous, racist, unfair, unequal or similar. However, there are often differences between the legal definitions of discrimination and what individuals may experience as discriminatory.

A simplified description of the law's definition of discrimination is that someone is disadvantaged or violated. The disadvantage or violation should also be related to any of the seven grounds for discrimination:

1. sex;
2. gender identity or expression;
3. ethnicity;
4. religion or other beliefs;
5. disabilities;
6. sexual orientation;
7. age [2].

So, in Sweden, the activities of one specialized ombudsman for discrimination cover 7 areas or unite seven specialized ombudsmen.

In the case of the Republic of Belarus, this may be the following:

1. the right to freedom of religious belief;
2. the rights of disabled people;
3. the rights of children;
4. the rights of elderly people.

Thus, we can answer the first research question: What will be the Ombudsman's plan for Belarus? **This is a Specialized Ombudsman, which will combine four activities.** It can be called the Discriminatory Ombudsman, as in Sweden, or the Ombudsman for the unprotected layers of society.

The answer to the second research question: What is the concept of the Ombudsman institution for Belarus?

We propose the following concept of the Specialized Ombudsman of Belarus.
The concept of the Specialized Ombudsman of Belarus:

1. The institution Ombudsman should be organized at the republican level with activities: the right to freedom of religious belief, the rights of disabled people, the rights of children, the rights of elderly people.

2. The government type of the Ombudsman institution (appoints the President).

3. The rights to appeal with have: citizens of the Republic of Belarus, foreign citizens, stateless people, citizens' organizations through authorized representatives of these organizations.

4. The access to the Ombudsman should not be bounded with requirements of the legal validity of the complaint; payment of state duty; strict complaint procedures. Moreover, it is not necessary for the applicant to suffer from an official; he can act in the interests of the injured person.

5. The procedure for applying to the Ombudsman may be limited if a victim has not used existing legal remedy, for instance – has not appealed against action or inaction of violator to higher authorities within an organization.

6. The procedure for receiving complaints to the Ombudsman's service: directly from interested persons and indirectly, that is, through state authorities.

7. The Ombudsman in Belarus should take actions not only on the basis of a complaint, but also on its own initiative.

8. The Ombudsman's competence is extended to state bodies, local self-government bodies, except of presidential structures, government, and parliament.

9. Belarus has an extensive system of control and supervisory bodies that have the right to conduct audits and inspections. Therefore, we propose the model of the ombudsman, the main method of activity of which will be the examination of complaints. *We think that the ombudsman should not inspect the courts, because this could violate the principle of independence of the judiciary.*

10. The most common forms of the Ombudsman's response to human rights violations are proposals, recommendations, reports to the parliament. Along with these forms of response, we propose to give the Belarusian Ombudsman the right to legislative initiative and the right to verify the compliance of the laws to the constitution.

REFERENCES:

1. Hugemark A. Putting Gender and Ethnic Discrimination on the Political Agenda: The Creation of the Equal Opportunities Ombudsman and the Ombudsman against Ethnic Discrimination in Sweden / *Agneta Hugemark, Christine Roman* // NORA — Nordic Journal of Feminist and Gender Research. — 2014. — No. 2. — P. 84–99.
2. www.do.se

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 027.7:24

Лариса Ангарська
завідувач бібліотеки ВСП Агротехнічний коледж
Уманського національного університету садівництва
(м. Умань, Україна)

РОЛЬ БІБЛІОТЕКИ КОЛЕДЖУ В АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ- ПЕРШОКУРСНИКІВ (з досвіду роботи)

Анотація. У статті висвітлено процес роботи бібліотеки коледжу зі студентами-першокурсниками щодо їх адаптації до навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: бібліотека коледжу, морально-психологічна допомога студентам, досвід роботи, просвітницька робота, масові заходи, бібліотерапія, спілкування в бібліотеці.

Лариса Ангарская
заведующая библиотекой ОСП Агротехнический колледж
Уманского национального университета садоводства
(г. Умань, Украина)

РОЛЬ БИБЛИОТЕКИ КОЛЛЕДЖА В АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ- ПЕРВОКУРСНИКОВ (из опыта работы)

Аннотация. В статье раскрывается процесс работы библиотеки колледжа со студентами-первокурсниками по их адаптации к обучению в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: библиотека колледжа, морально-психологическая помощь студентам, опыт работы, просветительская работа, массовые мероприятия, библиотерапия, общение в библиотеке.

Larysa Anharska
Head of the library at Agrotechnical college
Uman National Gardening University
(Uman, Ukraine)

ROLE OF COLLEGE LIBRARY IN FRESHMEN STUDENTS' ADAPTATION (practice experience)

Annotation The article highlights the process of work of a college library with freshmen students to adapt them to studying at a higher school.

Keywords: college library, moral and psychological support of students, work experience, elucidative work, public events, bibliotherapy, communication in a library.

Бібліотека коледжу, як сучасний інформаційно-культурний центр, є важливою складовою у формуванні інформаційної культури користувачів і покликана навчити вмінню шукати, критично оцінювати й ефективно використовувати інформацію у навчальній і подальшій науково-дослідній або

професійній діяльності [1, с. 233]. Бібліотека Відокремленого структурного підрозділу Агротехнічний коледж Уманського національного університету садівництва активно сприяє виконанню одного з основних завдань, яке стоїть перед навчальним закладом, – навчити майбутніх спеціалістів самостійно засвоювати (здобувати) нові знання, добре орієнтуватися в потоці науково-технічної інформації. В основі цього завдання і його реалізації було і є залучення та обслуговування наймолодших читачів – студентів перших курсів, яким потрібне своєчасне ознайомлення з бібліотекою для подальшого навчання у вищому навчальному закладі [1].

Основний вид діяльності студента – професійне навчання – стає все складнішим за формами та змістом, а тому підвищує вимоги до особистості. Таким чином, початок навчання в коледжі – це досить складний і багатогранний процес адаптації в житті кожного студента, в якому поєднуються: активне пристосування до нових умов життя, до нового соціального середовища, включення в кардинально новий вид діяльності. Саме на першому курсі формується загальнокультурна основа майбутньої професійної діяльності, ставлення до навчання, триває активний пошук можливостей самореалізації тощо. Успіх навчальної діяльності студента і якість підготовки фахівця багато в чому залежать від того, наскільки швидко він адаптується [1, с. 235], [3, с. 90].

Вступивши до вищого навчального закладу, студенти стикаються з низкою проблем, що пов'язані з недостатньою психологічною готовністю до нових умов навчання, зміною установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій. Перші кроки вчорашнього школяра на тернистій стежці до вищої освіти вимагають від нього не тільки старання та загальної підготовки, але й значних якісних психологічних змін. Проте ці зміни можуть відбуватися як у позитивному, так і в негативному напрямках. У результаті дії певних причин особистість може, подолавши вплив негативних життєвих обставин, зайняти гідне місце в суспільстві, або, навпаки, опинитись у соціальній безодні.

Освіта у вищому навчальному закладі тісно пов'язана з вихованням і психологічною підтримкою студентів за допомогою бібліотеки, яка за своїм комплексним впливом на молодь давно вже випередила інші соціальні інституції. Реальність сьогодення примушує працівників книгозбірні шукати все нові і нові форми роботи зі студентами, бачити своє завдання у вихованні та наданні молоді морально-психологічної допомоги в адаптації до вузівського життя, в подоланні труднощів під час навчання [5].

У студентів-першокурсників часто виникають труднощі, пов'язані із засвоєнням певних соціальних норм, встановленням і підтримкою визначеного соціального статусу в новому колективі тощо. Незвично велике навантаження під час навчання завдає стомленості, а невдачі у спілкуванні, в особистому житті

часто призводять до стресів. Крім того, є чимало студентів, які приїхали з інших місцевостей і не мають у місті близьких родичів, тому шукають цієї допомоги там, де їх можуть вислухати і допомогти порадою [4, с. 56].

Пошук форм і методів роботи працівників бібліотеки коледжу із студентами є постійним, динамічним процесом. Успішній соціально-психологічній адаптації студентів сприяють різноманітні просвітницькі заходи, спрямовані на формування їхнього духовного світу. До цієї роботи бібліотека підходить творчо, використовуючи різноманітні форми організації культурно-просвітницької роботи:

- виставки до знаменних і пам'ятних дат в історії української держави, українського народу, української мови, освіти, науки тощо;
- конкурси стінних газет («О книго! Присвята богине! Народу й роду берегине!», «Бібліотека – дотик до вічності», «Книга є альфа і омега усякого знання, початок початків кожної науки», «Книги – люди в палітурках», «Люди перестають мислити, коли перестають читати», «Книга це скарб людського розуму» та ін.);
- конкурси ораторського мистецтва («Поезія – пісня душі і серця біль», «Поезія – це найвеличніша форма, в яку може втілитися людська думка», «Словом Україну бороню» та ін.);
- уроки-дослідження (Круглий стіл «Україна – колыска винахідництва» та ін.) [3, с. 84-86];
- уроки пам'яті («Хоробрі серця», до пам'ятної дати та подій на сході України; «День пам'яті та надії», «Запалимо Чорнобиллю свічу», «Героям Чорнобиля — доземний уклін», « Чорнобиль – велика зоря, яка впала з неба, палаючи, як смолоскип», «Уклонімося низько до землі тим, хто в серці вічно буде жити», до річниць трагедії на ЧАЕС та ін.);
- музичні вечори («Пісні народжені в АТО», «І рушник вишиваний на щастя, на долю дала...», «І на тім рушникові оживе все знайоме до болю...»);
- уроки мужності («Вічна пам'ять – полеглим, честь і слава – живим!!!», «Герої нашого часу», «Чорні три літери: АТО», до пам'ятної дати та подій на сході України та ін.);
- конференції («Наш рідний край», «Сільськогосподарське машинобудування України очима молоді» та ін.);
- виїзні виховні заходи («Вартові державних рубежів», присвячений Дню прикордонника; «Завжди у пам'яті людській», присвячений Міжнародному дню пам'яток та історичних місць, та виїзд на місце поховання 9 тисяч жертв фашистського терору, що знаходиться на території Собківського лісового обходу № 4, урочище «Північне» (Уманський район), з метою наведення в належний порядок 11 могил та обеліску);

- літературні вечори та зустрічі з письменниками Уманщини («Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі...»);
- презентації навчальної літератури викладачів коледжу та видатних літераторів Черкащини («АД 242», зустріч з мамою загиблого випускника коледжу Андрія Миронюка та ін.).

Це реальні форми залучення читачів до книги, виховання інтересу до інтелектуальної і творчої спадщини.

Використовуються прогресивні форми та методи обслуговування читачів, зокрема студентів перших курсів: проведення занять зі студентами з основ бібліотечно-бібліографічних знань; упровадження групового методу обслуговування студентів-першокурсників; підготовка методичних рекомендацій і пам'яток для студентів з користування бібліотечним фондом; надання бібліографічних довідок і консультацій; проведення «Декад першокурсника»; організація книжкових виставок «Тобі, першокурснику!», «Наука бути студентом», «Як працювати з книгою», «Правила користування бібліотекою», «Забезпеченість навчальною літературою дисциплін відділення загальноосвітньої підготовки» та «О книго! Присвята богине! Народу й роду берегині!».

Працівниками бібліотеки складаються графіки обслуговування студентів-першокурсників і ця інформація розповсюджується через інтернет на сайтах коледжу, бібліотеки, а також через кураторів груп. Що значно унормовує і організовує обслуговування окремо студентів і викладачів.

Перше знайомство читача з книгозбірнею відбувається під час запису його до бібліотеки. Бібліотека ж у цей момент вже використовує попередній досвід проведення бібліотечних уроків для першокурсників. Тож одночасно з оформленням формулярів читача, у бібліотеці проходять екскурсії, під час яких першокурсників знайомлять зі структурою бібліотеки, правилами користування фондами, шляхами пошуку інформації, повідомляють про масові заходи, заплановані бібліотекою. Сайт бібліотеки є ключовим елементом у формуванні інформаційної культури користувачів, зокрема студентів перших курсів. Наявність вільного доступу до Інтернету значно полегшує роботу бібліотеки з організації процесу активної навчальної діяльності студентів [1, с. 232].

Одним з напрямків морально-психологічної допомоги студентам під час їх навчання в коледжі є допомога засобами бібліотерапії [2]. Студенти часто звертаються до бібліотекаря за порадою – що почитати, щоб відпочити й «відволіктись». Для таких студентів читання літератури іноді стає єдиним «рятувальним кругом». Читачам пропонуються різноманітні поради щодо тих чи інших книг на будь-який смак (наприклад, книги про кохання, про життя, для гарного настрою, книги, які допомагають подолати депресію тощо). Саме життя

підказало бібліотекам необхідність здійснення нової функції – «бібліотерапевтичної» [2].

Живе спілкування відіграє величезну роль, стимулює молодь, яка прагне, щоб її зрозуміли та вислухали, частіше приходити до Храму Духовності, як цілком слушно називають бібліотеку. Тому з першої зустрічі з читачем необхідно створити для нього затишну, привітну атмосферу, домівку, куди йому захочеться повертатись знову і знову. У цьому бібліотека вбачає велику можливість виховання студентської молоді і своє майбутнє як потужного центру культури, освіти, відпочинку, що відзначають й автори [2; 4].

Не можна залишати поза увагою і формування у молоді здорового способу життя, адже фізичне, духовне та психічне загартування відбуваються паралельно. Тому одним із напрямків виховної роботи бібліотеки є превентивне виховання: пропаганда здорового способу життя, запобігання захопленню молоддю алкогольними напоями, наркотичними речовинами та іншими згубними звичками.

Отже, формування у студентів мотивації до здорового способу життя вже з першого курсу розпочинається з проведення заходів, спрямованих на усунення шкідливих звичок, усвідомлення молоддю того, що повнота життя безпосередньо залежить від стану здоров'я. У книгозбірні проходять дні сприяння здоровому способу життя та безпеки життєдіяльності, презентації книжкових виставок («Шкідливі звички – шлях у безодню», «Серйозно про несерйозне», «Про здоров'я треба знати, про здоров'я треба дбати», «Здоров'я – це скарб, цінуй його»), уроки-застереження, відкриті перегляди літератури («Орієнтир – здоровий спосіб життя», «Здорова молодь – здорова держава», «Невидима смерть») та ін.

Активно використовуються такі бібліотечні методи виховної роботи, як бесіди з використанням мультимедійного обладнання та відеофільмів, а також спортивно-розважальні свята «Козацькі розваги», «Козацькому роду нема переводу». Формування навичок здорового способу життя реалізується нами як комплексний процес, тобто він поєднує здійснення загальновиховних заходів з індивідуально-груповою роботою серед студентів.

Головною метою роботи бібліотеки з першокурсниками є висвітлення ролі бібліотеки в процесі зберігання, систематизації і передачі наукової інформації, а головним завданням – адаптація студентів I курсу до системи самостійної роботи в бібліотеці коледжу, набуття студентами навичок інформаційного пошуку в автоматизованих бібліотечних системах, базах даних і мережі Інтернет, підвищення рівня інформаційної культури користувача. Від успішності навчальної адаптації вже на молодших курсах вищого навчального закладу

залежить формування фахової компетенції і, відповідно, подальша професійна кар'єра і особистісний розвиток майбутнього фахівця [1, с. 235]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Борик С. М.* Роль Науково-технічної бібліотеки Львівської політехніки в адаптації студентів-першокурсників до інформаційного середовища університету / *С. М. Борик* // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., 10-15 верес. 2015 р., Львів / М-во освіти і наук, Нац. ун-т “Львів. політехніка”, Наук.-техн. б-ка ; [редкол.: *О. В. Шишка, І. О. Белоус, Р. С. Самотий, А. І. Андрухів*]. — Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. — С. 231–236.
2. *Клименюк Н. В.* Виховання гуманних якостей у студентів засобами бібліотерапії. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2009/108-95-5.pdf.
3. *Панасюк Т. Г.* Роль наукової бібліотеки ХНУ в процесі адаптації студентів-першокурсників до навчання / *Т. Г. Панасюк, О. М. Цегельник* // Бібліотека в освітньому просторі. — 2014. — № 17 : Матеріали наук.-практ. конф. “Бібліотека ВНЗ як джерело інформаційного забезпечення наукового та навчального процесу”. — С. 82-91.
4. *Петрицька В. М.* Комфортність обслуговування користувачів в НБ ХНУ (підсумки анкетного опитування) / *В. М. Петрицька* // Бібліотека в освітньому просторі. — 2012. — № 14 : Якість і комфортність обслуговування в бібліотеках вищих закладах освіти. — С 54-65.
5. *Теслюк В.* Бібліотека як один із засобів, що сприяють соціально-психологічній адаптації першокурсників / *В. Теслюк* // Вісник книжкової палати. — 2010. — № 3. — С. 38-41.

УДК 021/08:177

Галина Жулінська
бібліотекар I категорії ВСП Агротехнічний коледж
Уманського НУС
м. Умань, Україна

ЕТИКА БІБЛІОТЕКАРЯ – ЗАПОРУКА КУЛЬТУРИ БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Анотація. У статті йдеться про етику професійної діяльності бібліотекаря та її норми. Подано основні аспекти культури спілкування і поведінки бібліотекаря.

Ключові слова: професійна етика бібліотекаря, культура спілкування, морально-етичні норми, правила етикету.

Галина Жулинская
библиотекар I категории ВСП Агротехнический колледж
Уманского НУС
г. Умань, Украина

ЭТИКА БИБЛИОТЕКАРЯ – ЗАЛОГ КУЛЬТУРЫ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ

Аннотация. В статье говорится об этике профессиональной деятельности библиотекаря и ее нормах. Представлены основные аспекты культуры общения и поведения библиотекаря.

Ключевые слова: профессиональная этика библиотекаря, культура общения, морально-этические нормы, правила этикета.

Halyna Zhulinska
Librarian
Agrotechnical College
Uman National University of Horticulture
Uman, Ukraine

ETHICS OF THE LIBRARIAN IS THE KEY TO THE CULTURE OF LIBRARY SERVICE

Abstract. *The article dwells on the librarian's professional ethics and its norms. Basic aspects of the communicative and behavioral culture of a librarian are discussed.*

Keywords: *librarian's professional ethics, communicative culture, ethical norms, rules of etiquette.*

Освіта і бібліотека – ці два поняття невід’ємні одне від одного. Найважливішим завданням сьогодні є усвідомлення кожного колективу, що бібліотека – це інформаційний ресурс навчального закладу, а не другорядна, допоміжна структура[1, с. 8-9].

Провідна мета та основні напрямки роботи бібліотеки ВСП Агротехнічний коледж Уманського НУС завжди визначаються адміністрацією закладу та вимогами підготовки фахівців в галузі.

Особистість бібліотекаря коледжу – головне у бібліотечному обслуговуванні. Можна скільки завгодно говорити про те, як правильно будувати систему бібліотечного обслуговування, можна добре знати його принципи, форми й методи, але нічого не вийде, якщо бібліотекар, який щодня стикається із читачем, не любить людей[7, с. 6-7].

Бібліотекар та користувач є головними дійовими особами бібліотечного обслуговування, його суб’єктами. Але ролі цих суб’єктів відмінні. Користувач звертається до бібліотекаря, розраховуючи на задоволення своїх інформаційних потреб. Бібліотекар зобов’язаний задовольнити потреби користувача, виправдати його сподівання. Тобто в процесі бібліотечного обслуговування люди вступають у взаємодію як носії певних соціальних ролей – Бібліотекаря і Користувача – і ця взаємодія підпорядковується певним правилам («Правилам користування бібліотекою», посадовим інструкціям бібліотечних працівників, моральним та етичним нормам, деяким стереотипам поведінки тощо). Чітке розуміння змісту соціальних ролей та виконання правил взаємодії - запорука ефективного та безконфліктного бібліотечного обслуговування [7, с. 5-6].

Для окремих користувачів Бібліотекар – це людина, що зберігає, охороняє книжки, обмежуючи доступ до них певними правилами та інструкціями. Для інших – ерудована особа, завдяки якій можна одержати інформацію і яка допоможе в пошуку, підкаже нові ідеї, дасть необхідні поради тощо. Треті – вважають бібліотекарів «невдахами», інтелігентними людьми, які не змогли себе

реалізувати і опинились в бібліотеці. Четверті, навпаки, – заздрять можливості бути серед книг, «серед нової інформації та пам'яті століть».

Г. П. Фонотов у книзі «Такий він, бібліотекар» (М., 1997) сказав: «...На спілкування із читачами потрібно ставити найбільш кваліфікованих, ерудованих співробітників, досвідчених, що розуміються й на книжковому світі, й на людських душах, справжніх інтелектуалів». І далі: «Він, читач, судить про усіх нас, бібліотекарів, по тих конкретних особах, з якими зустрічається на «видачі».

Бібліотечним співтовариством розроблена «Етика бібліотекаря» [3], що містить правила поведінки співробітника бібліотеки, який працює із читачем. В «Професійному Кодексі етики бібліотекаря», прийнятому Українською бібліотечною асоціацією, було визначено і втілено в життя принципи професійної етики бібліотечних працівників та всіх, хто забезпечує бібліотечно-інформаційне обслуговування в умовах розбудови демократичної незалежної України. У демократичному суспільстві, членами якого є всебічно інформовані громадяни, бібліотечні працівники покликані сприяти забезпеченню принципів інтелектуальної свободи і вільного висловлювання й руху ідей та інформації, свободи читання.

Етика вивчає систему норм моральної поведінки людей, їхніх обов'язків стосовно суспільства й один одного. Поведінка людини в суспільстві регулюється моральними нормами. Професійна мораль бібліотекаря ґрунтується на безпосередньому спілкуванні з людьми, на постійній увазі до їхніх інтересів, прагненні найбільш повно задовольнити читацькі запити. Від моральних установок бібліотекаря залежить не тільки успішна робота самої бібліотеки, але й розвиток наукового, культурного, духовного потенціалу суспільства [2, с. 8-10].

Професійна етика бібліотекаря – це сукупність специфічних вимог і норм моральності при виконанні ним професійних обов'язків по обслуговуванню споживачів інформації. Вона формує у працівника поняття професійного обов'язку й честі, прищеплює навички культури спілкування й високого професіоналізму [4].

Етика бібліотекаря включає: етику спілкування в бібліотеці, риторику бібліотекаря, етику слухача, бібліотечний етикет.

Норми бібліотечної етики: вільний доступ до інформації, неприпустимість цензури в бібліотеці, конфіденційність читання, пріоритетне обслуговування [2].

Культура спілкування бібліотекаря із читачем є складовою частиною створення комфортної обстановки в бібліотеці. При цьому цінується добре ставлення до читача, що означає людяність і привітність персоналу, занепокоєння комфортністю користування бібліотекою, довіра до користувача. Як ми вже відзначали, бібліотекарі повинні пам'ятати, що закони поведінки,

властиві користувачам, властиві і їм самим. Бібліотекарі зобов'язані пам'ятати не тільки про людські слабості користувачів, але, в першу чергу, – про свої. Тільки тоді людський фактор може стати гарним помічником при пошуку й наданні інформації [5].

Потрібно завжди пам'ятати, що невиховані, недоброчливі люди завдають шкоди здоров'ю оточуючих, загрожують благополуччю людини, отруюють її життя, ображають людську гідність, знижують самооцінку, підривають упевненість у собі й у людях, сприяють психологічному надламу особистості. Таким чином невиховані люди завжди створюють для людини дискомфорт. Тому бібліотекар повинен постійно дивитися на свою установу «очима читача», сприяти попередженню й вирішенню конфліктів. Девізами повинні бути такі слова: «Не нашкодь!», «Давайте говорити одне одному компліменти». Бібліотекареві допомагають стримуватися дотримання професійної етики, правил пристойності, почуття власної гідності, самонавіювання, вміння контролювати свою поведінку, володіти собою в будь-яких, часом непростих, ситуаціях [4, с. 20-23].

Прагнути до встановлення взаємин згуртованості, взаємодопомоги, взаємоповаги, доброзичливості, правдивості між колегами, не проявляти дріб'язковості, не ранили одне одного недобрими словами.

Під час спілкування із читачами проявляти щирість, скромність. Мова повинна бути помірної гучності, плавною по інтонації, м'якою, чіткою, наповненою вишуканими словами. При розмові в першу чергу вживайте слова «Ви», «будь ласка», «прошу Вас», «вибачте», «дякую». Зовсім неприпустимо приказне «відійдіть», «принесіть», «підійдіть». У відповідь на подяку читача бібліотекар зобов'язаний проявляти скромність, сказати щось начебто «не варто», «не турбуйтеся», не можна залишати вдячні слова без відповіді. Якщо немає можливості повністю задовольнити вимоги читача, потрібно вибачитися. При великому напливі читачів або великої зайнятості працівника, при неможливості виконати кілька операцій або запитів необхідно час від часу заспокоювати читача, що чекає, словами «Почекайте, будь ласка, ще трошки», «Зараз принесуть», «От-от буде», «Я зараз Вам зроблю», «Вибачте, що Вам довелося довго чекати». У жодному разі не можна говорити тільки «Чекайте!», «Не шуміть!» тощо. При відході читача з бібліотеки треба прощатися: «Усього Вам найкращого», «До побачення!», «Приходьте до нас» [4, с. 20-23].

Важливим для бібліотекаря є етика спілкування із читачем: не тільки вміння говорити, але й мистецтво слухати. Етика вивчає систему норм моральної поведінки людей, їхніх обов'язків стосовно суспільства й один одного. Поведінка людини в суспільстві регулюється моральними нормами. Професійна мораль бібліотекаря ґрунтується на безпосередньому спілкуванні з людьми, на постійній

увазі до їхніх інтересів, прагненні найбільш повно задовольнити читацькі запити. Від моральних установок бібліотекаря залежить не тільки успішна робота самої бібліотеки, але й розвиток наукового, культурного, духовного потенціалу суспільства.

Все вище зазначене є лівовою часткою іміджу бібліотеки. Імідж бібліотеки, як і людини або організації, установи, підприємства, формується постійно протягом усього періоду її діяльності, розвитку [4].

Запорукою успішної роботи бібліотек є їх працівники - скромні, віддані своїй професії люди з маленькою платнею, але благородною місією. Держава повинна належно оцінити їх нелегку працю, підняти престиж професії, надати їм статус науково-інформаційних працівників, забезпечити належною оплатою праці, подбати про соціальний захист [2].

«Все – людям, життю, і ніщо про запас! Бережіть собори душ ваших! – сказав Олесь Гончар. – І тоді ми все подолаємо!»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України // *Голос України*. — 2000. — 5 травня. — С. 8-9.
2. *Жирова В.* Етика бібліотекаря / *В. Жирова* // *Шкільна бібліотека*. — 2006. — № 11. — С. 32-40.
3. Кодекс етики бібліотекаря. Затверджено конференцією Української бібліотечної асоціації 26 листопада 2013 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : https://ula.org.ua/.../uba.../Code_of_Professional_Ethics_2013_Edited_Nov26.pdf
4. *Ловка О.* Психологічні заходи по розвитку професійної етики бібліотекаря / *О. Ловка* // *Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя : Збірник наукових праць*. — К., 1998. — С. 28-35.
5. *Пашкова В.* Етика бібліотекаря : (За матеріалами американської преси) / *В. Пашкова* // *Бібліотечний вісник*. — 1994. — № 1. — С. 9-12.
6. *Пашкова В.* На пользу всех и каждого из нас : Проблемы профессиональной этики / *В. Пашкова* // *Библиотека*. — 1997. — № 9. — С. 99-100.
7. Правила користування бібліотекою ВСП Агротехнічний коледж Уманського НУС.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 929

Степан Біс

*Екс-директор бібліотечної системи Бережанського району
м. Бережани, Тернопільська область, Україна*

ЖИТТЯ ВІДДАНЕ УКРАЇНІ – МИРОСЛАВ ОНИШКЕВИЧ

Анотація. *Стаття присвячена діяльності Мирослава Онішкевича – відомого діяча українського національно-визвольного руху, активного члена ОУН, учасника Похідних груп українських націоналістів. У статті приділяється увага маловідомим, але важливим історичним процесам, фактам із життя і діяльності М. Онішкевича – головного командира VI Воєнної Округи УПА (групи «Сян») на Закерзонні. Дослідження відтворює реальну постать командира, патріота-націоналіста, який у підпіллі користувався повагою та авторитетом.*

Ключові слова: *Мирослав Онішкевич, патріот, Батьківщина, УПА, боротьба, ОУН, війна.*

Степан Біс

*Екс-директор бібліотечної системи Бережанського району
г. Бережаны, Тернопольская область, Украина*

ЖИЗНЬ ОТДАНАЯ УКРАИНЕ – МИРОСЛАВ ОНИШКЕВИЧ

Аннотация. *Статья посвящена деятельности Мирослава Онішкевича – известного деятеля украинского национально-освободительного движения, активного члена ОУН, участник Походных групп украинских националистов. В статье уделяется внимание малоизвестным, но важным историческим процессам, фактам из жизни и деятельности М. Онішкевича – главного командира VI Военного Округа УПА (группы «Сян») в Закерзонье. Исследование воспроизводит реальную фигуру командира, патриота-националиста, который в подполье пользовался уважением и авторитетом.*

Ключевые слова: *Мирослав Онішкевич, патриот, Родина, УПА, борьба ОУН, война.*

Stepan Bis

*Ex-director of the librarian system of Berezhany district
Berezhany, Ternopil Region, Ukraine*

LIFE GIVEN TO UKRAINE – MYROSLAV ONYSHKEVICH

Abstract. *The article is devoted to the work of Myroslav Onyshkevich, a well-known figure in the Ukrainian national liberation movement, an active member of the OUN, a member of the Derivative Groups of Ukrainian Nationalists. The article focuses on the little-known but important historical processes, facts of the life and work of M. Onyshkevich, the chief commander of the UIA Military District VI («Sian» Group) at Zakerzone. The research reproduces the real figure of the commander, a patriot-nationalist, who enjoyed respect and authority in the underground.*

Key words: *Myroslav Onyshkevich, patriot, Motherland, UPA, struggle, OUN, war.*

*Все, що мав у житті, він віддав
Для однієї ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудивсь для неї.*

Іван Франко, «Мойсей»

Національне виховання — це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів. Головною метою національного виховання молоді є формування свідомого громадянина — патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів.

Основні завдання національного виховання полягають у: забезпеченні умов для самореалізації особистості; формуванні національної свідомості і людської гідності; вихованні правової культури; вихованні поваги до батьків, старших, культури та історії рідного народу; формуванні мовної культури; утвердженні принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти та інших добродійностей; культивуванні кращих рис української ментальності — працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі; формуванні почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка дітей до життя в умовах ринкових відносин; забезпеченні повноцінного розвитку дітей і молоді, охорони й зміцнення їхнього фізичного, психічного та духовного здоров'я; формуванні соціальної активності та відповідальності особистості через включення вихованців у процес державотворення, реформування суспільних стосунків; прищепленні глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю. Тому ми стараємось прищеплювати нашій молоді морально-етичні якості та не даємо забувати минуле нашого народу.

Сьогодні маємо ґрунтовні праці українських дослідників про національно-визвольну боротьбу ОУН-УПА на Закарпатті: В. Вятковича, І. Ільюшина, В. Мороз, В. Сіргійчука, Ю. Шаповал. Неодмінно заслуговують належної уваги ретельно обґрунтовані науково-документальні праці українського історика

Євгена Місيلي з Польщі, таких шановних дослідників з діаспори: П. Содоль, М. Іваник, М. Бошно, П. Мірчук, П. Потічний та ін. Ці видатні люди вивчають, пам'ятають та залучають нашу молодь до витоків української історії, розкриваючи історичні постаті минулого.

У 2020 р. виповниться 79 років від смерті незабутнього, чесного і незламного патріота Мирослава Онишкевича, який заслужив у нащадків на гідну пам'ять. Наш патріот та герой, М. Онишкевич, народився 26 січня 1911 р. в родині Григорія і Юстини Онишкевичів, у м. Угнів, Рава-Руського повіту (Сокальський район) на Львівщині. Навчався чотири роки у Львівській гімназії, але через хворобу не закінчив її. Згодом навчався у торговельній школі містечка Сокаль. Доля закинула його на Волинь, де у 1928-1931 рр. навчається у технічній школі м. Ковеля. Мирослав з юнацьких літ поєднував своє життя з Організацією українських націоналістів. У 1930 р. вступає в члени ОУН та активно працює організатором юнацтва. В підпіллі користувався псевдонімами «Білий», «Богдан», «Орест», «Лютий», «Чернява», «Олег», серед яких найпопулярнішим був «Орест». Від 1942 р. член проводу ОУН Львівської області, один із чільних організаторів перших відділів УПА на Львівщині, активний організатор та командир збройної боротьби в обороні українського населення з польським терором (1944-1947 рр.).

У вересні 1931 р. вперше заарештований за приналежність до ОУН та розповсюдження листівок (формально засуджений на один рік). У 1933 р. служив у 18-му піхотному полку польського війська (м. Скероневіці). Через рік його арештували, але амністія після смерті Пілсудського (1935 р.) ліквідувала арешт. В той час коли Мирослав томився в польських в'язницях, його земляки активно протестували проти репресій польської окупаційної влади.

Тяжка доля також спіткала братів нашого героя. Ні одного із п'яти братів не обминули ні польські, ані німецькі тюрми, ні комуністичні Гулаги Сибіру. Усіх протаранила червоно-коричнева чума. Тяжка й жорстока доля судилась цій родині: дружині Стефанії, єдиному синові Володимиру та іншим родичам.

Напередодні звільнення з ув'язнення Мирослав отримав звістку про винесення вироку Львівським судом братові Тарасу – 12 років. Вийшовши на волю у серпні 1935 р. Мирослав (впродовж 1935-1937 рр.) живе в Угнові й працює в канцелярії адвоката Івана Козака. У 1936 р. одружується з Стефанією Зварич. Наступного року в подружжя народжується син. У 1938 р. Організація доручає Мирославу відкрити у Львові крамницю, яка б служила зв'язковим пунктом ОУН. Незабаром крамниця запрацювала. В щоденній праці і клопотах зустріли 1939 р.

У другій половині серпня був попереджений про можливий перехід у підпілля на випадок війни. На початку вересня 1939 р., після першого

бомбардування Львова Мирослав добирається в Угнів, до батьківського дому. 26 вересня вперше до Угнова ввійшли радянські війська. Із окупацією більшовиками Західної України над українським народом нависла небезпека, яку відчували тисячі українців.

З кінця вересня 1939 р. по червень 1941 р., Мирослав на території північної Угнівщини, окупованої німцями, майже напівлегально виконує підпільно-організаційну роботу крайового Проводу. Спочатку він переважно у волості Тарношин проводить організаційну роботу в ОУН, де під його керівництвом працювали А. Майба та інші члени підпілля [1].

В цей же час живе Онишкевич у с. Ульгівок, що на північному заході (12 км. від Угнова). Ця територія межує з Холмщиною, де Онишкевичі мали свій невеликий маєток. Мирослав більшість часу перебуває у роз'їздах, в містах вишколу молодих добровольців, готуючи бойові сили для підпілля.

М. Онишкевич «Білий», з липня 1941 р., зв'язковий провідника ОУН Дмитра – Мирона «Орлика». У Києві «Білий» бездоганно забезпечує зв'язок з головним Проводом ОУН у краю. За дорученням Орлика у січні 1942 р. «Білий» разом з Л. Павлишиним та П. Ковалишиним щасливо добираються до Львова. На початку березня «Білий» привіз зашифрований лист від «Орлика» для головного проводу. Мирослав повертається до Києва, а згодом за дорученням «Орлика» вирушає на Сумщину та Чернігівщину, де створює підпільні організаційні осередки та корегує їх діяльність.

Можна вважати, що «Білий» із Сумщини приїхав до Львова на початку червня 1942 р. з транспортом кок-сагізу, який там для німців вирощували як сировину для виробництва каучуку.

У Львові його призначають організаційно-штабним референтом у новоствореному I-му Крайовому Військовому Штабі (КВШ) ОУН. Лука Павлишин «Вовк» – шеф I-го КВШ у своїх спогадах вказує, що відділ зв'язку під керівництвом Онишкевича [2] відіграв найбільшу роль у їхній боротьбі. У другій половині 1943 р. Львівський I-й КВШ припинив своє існування.

М. Онишкевич від 1942 р. член проводу ОУН Львівської області, як військовий референт, організатор підпільних структур. Він став одним із перших засновників і будівничих майбутньої УПА на північній Львівщині.

З весни 1943 р. працює організаційно-мобілізаційним референтом Львівщини, а від липня заступником обласного командира Української Народної Самооборони (УНС). Осінню Мирослав активно організовує відділи УНС на терені північної Львівщини (Равщина, Белзщина, Сокальщина). Тоді ж бере псевдонім «Богдан». У грудні 1943 р. офіційно призначається начальником Штабу і заступником командира Воєнної Округи № 2 «Буг» УПА – «Захід».

У січні 1944 р. Мирослав завершує вишкіл двох сотень та одержує військове звання хорунжий. Необхідно зауважити, що Тарас Онишкевич «Галайда» – молодший брат Мирослава, одночасно активно працює в обласному проводі ОУН, керує боївками СБ, також завершує вишкіл сотні.

Таким чином, під кінець березня 1944 р., із двох сотень, організованих Мирославом та сотні вишколеної Тарасом сформовано перший курінь на північній Львівщині, в кількості 450 вояків під командою курінного «Галайди». Заступником став Мирослав. Уже в першій половині березня 1944 р. новостворені курені на північній Львівщині здійснюють три бойові акції проти німецьких окупантів. Дві у місті Сокаль, а через декілька днів у м. Белз.

Досліджуючи життя і діяльність братів Онишкевичів у 1943-1944 рр., можна без сумніву і впевнено констатувати, що Мирослав і Тарас були першими організаторами й будівничими перших бойових відділів УПА на північній Львівщині (Равщині – Сокальщині).

Із квітня 1942 р. до кінця 1943 р. від польських банд гинули видатні українські діячі, лікарі, вчителі, священники понад 600 свідомих українців. Фактично число жертв на Холмщині не встановити. Ось що подає авторитетне джерело: «На Холмщині і Грубешівщині наприкінці 1942 р. – в першій половині 1943 р. українські втрати сягали близько 6-7 тис. осіб вбитими та до 20 тис. біженцями» [3].

31 березня 1944 р. повстанці курінного «Галайди» розгромили польське «осине гніздо» с. Острів, що на Белзчині, де місцеві поляки з допомогою зайшлих відділів АК і, так званих кракусів, та банди полковника Басая, які мордували та палили села на Холмщині, окопалися в Острові.

Повстанці за перемогу заплатили дуже велику ціну в бою за Острів, геройською смертю загинув курінний «Галайда» та 16 повстанців. Після відходу повстанців з під Острова, курінь одержав наказ обороняти українське населення північної Угнівщини, на порубіжжі з Холмщиною по лінії Василів Великий-Ульгівок-Річиця-Губинок.

Курінь «Галайда» – командир із квітня 44р. «Богдан» – це фактично перший курінь УПА на північній Львівщині, сотні якого (Галайда і Тигри) перші навесні 1944 р. разом з сільськими підвідділами місцевої самооборони, до приходу на Холмщину сильних відділів з Волині та Карпат, стримували наступ відділів АК на Угнів, Раву-Руську в прокладанні польського «коридору» на Львів.

Військовий штаб Воєнної округи «Буг» (ВШ ВО II) на чолі з Мирославом весною і літом 1944 р. дислокувався в основному на північно-західній частині Львівщині, де відбувалися активні бойові дії з нацистами, Армією Крайовою, Червоними партизанами й іншими формуваннями. Це були найгарячіші точки «Холмського фронту». Бойовими операціями на цій ділянці фронту керували

інспектор Крайового військового штабу УПА «Захід» поручник «Вадим» (Степан Новицький) та «Богдан» – (Мирослав Онишкевич). За героїзм і відвагу виявлені в боях протягом 1944-1945 рр. Онишкевич був нагороджений Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги.

Наприкінці червня 1944 р. сотня «Месники» з Любачівських лісів відійшла на зустріч фронту в Янівські ліси. Тоді, на час переходу фронту в сотні перебував Онишкевич. В околиці Верхратського присілка Монастир з 18 по 20 липня перебував перехід фронту. Після переходу фронту, із серпня, відомий як «Чернява».

Уже із серпня 1944 р. радянсько-польський кордон створив надто тяжку ситуацію для зв'язку між Краєвим проводом ОУН, та командуванням УПА «Захід». Онишкевич визначає і встановлює шляхи перетину кордону. У січні 1945 р. Мирослава інформує командир ВО 2 «Буг» Вороний про реорганізацію УПА та створення тактичних відтинків «Бастіон» та «Данилів».

Праця проводу Львівського краю ОУН над створенням окремої адміністративної одиниці організації та розбудови УПА на західних українських етнічних землях, які опинилися під червоною Польщею вперше започаткована на організаційному рівні між 21 і 23 січня 1945 р. на засіданні Крайового проводу ОУН. А вже в лютому в с. Потік Козівського району Провід ОУН прийняв рішення про створення Західних окраїн українських земель (ЗОУЗ). Фактично на весні 1945 р. започатковано, практично, створення нової адміністративної одиниці ОУН – Закерзонського Краю на чолі з досвідченим та ерудованим підпільником Ярославом Старухом («Стягом»). 7 січня 1947 р. Мирослав зустрічає Різдво з відділами УПА в угнівському лісі на Холмщині. Крайовий Провід і командування ВО – VI «Сян» наказували боротися проти виселення українців Закерзоння, обороняти населення від ВП, польських банд та НКВД.

28 квітня 1947 р. о 4 год. ранку розпочалася операція «Вісла», яка тривала 3 місяці. Депортовано 140 575 українців, вбито 655, взято в полон 1466 вояків ОУН-УПА, 2274 українців заарештовано, 3873 особи ув'язнено в польських концтаборах – переважно в Явожні, який був спеціально створений ПНР для українців на базі гітлерівського табору смерті «Освенцім». В результаті акції «Вісла» перестали існувати українські етнічні групи та етнографічно-історичні землі Лемківщина, Холмщина, Підляшшя тощо [4]. Боротьба відділів УПА продовжувалася й після операції «Вісла», але вона немала уже ніякої перспективи. Не було кого захищати, не було за що воювати, вже не було змоги чинити опір.

Згідно рішення УГВР від червня 1947 р. Онишкевичу присвоєно звання майора з даного старшинства від 14 жовтня 1946 р. У кінці вересня 1947 р. Онишкевич видає наказ про розпуск решти відділів УПА, звільнивши від

присяги підлеглих йому вояків, а також схвалює відхід повстанців на схід до УРСР абона Захід, деякі члени повстання легалізувалися.

На початку листопада 1947 р. сам залишає північну Угнівщину, нелегально перебирається на Вроцлавщину, де перебували переселенці українці. Тут він живе у знайомих під прізвиськом Ян Зварич. У березні 1948 р. Онишкевич з одним вояком своєї охорони «Богданом» був арештований польською поліцією, а в травні 1950 р. Військовий районний суд у Варшаві засудив командира «Ореста» до найвищої міри – розстрілу.

Судова стенограма на засіданні суду зафіксувала його мужній останній духовний подвиг у відповідь вироку смерті, на судовому процесі у Варшаві Онишкевич сказав: *«Зачитаний акт мого засудження я зрозумів, до звинувачень признаюся повністю, але не вважаю себе винним, оскільки я виконував волю своїх патріотичних переконань і обов'язок українця, який боровся за створення Незалежної української держави. Радянський Союз і Польща – це вороги українського народу, і єдиним способом для створення власної Української держави була збройна боротьба...»*

Згідно з протоколом страчений 6 липня 1950 р. о 21 годині місцевого часу у в'язниці № 1 в Мокотові у Варшаві [5]. Його тіло закопали в безіменній могилі, ймовірно, на військовому комунальному цвинтарі на варшавських Повонзках.

Однак існує інформація, польської дослідниці Марії Турлейської, яка впевнена, що Мирослава Онишкевича не розстріляли, а закатували, що було характерним для даного історичного періоду. Вороги виявились безсилями, вони не змогли зламати здоровий, сильний та вільний дух українця який палав у скатованому, безсилі тїлі патріота.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Макар В.* Бойові друзі спомини. — Т. 1 : Збірка спогадів з дій ОУН (1929 — 1945) / *Володимир Макар.* — Торонто, 1980. — С. 187.
2. *Щеглюк В.* «Як роса на сонці» : Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА *Л. С. Павлишина / В. Щеглюк.* — Львів, 1992. — С. 86-87.
3. Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами Українського інституту пам'яті) / [Упорядники *Л. Гарисименко, Пилявець*]. — К. – Ніжин : Видав. ПП Лисенко М. М., 2010. — С. 11.
4. Акція «Вісла». Документи / ред. *Є. Місило.* — Львів – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1997. — С. 34.
5. *Содоль П.* Майор УПА Мирослав Онишкевич – командир Воєнної округи // Шлях Перемоги. – 27 (3184), 8 липня 2015. — С. 124-128.

УДК 94(470)«17/19»

Оксана Гурська

*лектор Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани
м. Бережани, Україна*

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА СЕРЕДМІСТЯ БЕРЕЖАН ЯК РЕСУРС ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

***Анотація.** Дослідження присвячено історико-архітектурній спадщині міста Бережани Тернопільської області. Зосереджено увагу на архітектурних пам'ятках, які мають туристичну привабливість. Проаналізовано етапи побудови міста Бережани, описано архітектурні споруди XIX-XX ст., їх призначення та використання в різні часи; визначено дати побудови певних архітектурних об'єктів. Проведено аналіз архітектурних особливостей та історичних аспектів заснування та функціонування історичних об'єктів міста; представлені факти, що дають підставу позиціонувати означені пам'ятки у якості об'єктів туристичного інтересу.*

***Ключові слова:** м. Бережани, замок, ратуша, вулиця Банкова: банк, магістрат, повітова рада.*

Оксана Гурська

*лектор Государственного историко-архитектурного заповедника в г. Бережаны
г. Бережаны, Украина*

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ЦЕНТРА БЕРЕЖАН КАК РЕСУРС ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

***Аннотация.** Исследование посвящено историко-архитектурному наследию города Бережаны Тернопольской области. Сосредоточено внимание на архитектурных памятниках, имеющих туристическую ценность. Проанализированы этапы построения города Бережаны, описаны архитектурные сооружения XIX-XX вв., их назначение и использование в разное время; определены даты построения некоторых архитектурных объектов. Проведен анализ архитектурных особенностей и исторических аспектов создания и функционирования исторических объектов города; представлены факты, дающие основание позиционировать указанные памятники в качестве объектов туристического интереса.*

***Ключевые слова:** г. Бережаны, замок, ратуша, улица Банковая: банк, магистрат, уездный совет.*

Oksana Hurska

*Lecturer at State Historical and Architectural Conservation Area
Berezhany, Ukraine*

HISTORICAL AND ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE CENTER OF BEREZZHANY AS A RESOURCE FOR TOURISM DEVELOPMENT

***Abstract** The research is devoted to the historical and architectural heritage of the city of Berezhany in Ternopil region. Attention is focused on the architectural monuments that have a tourist attraction. The author analyzes the stages of construction of the city of Berezhany, describes the architecture structures of the 19-20th centuries, their purpose and use at different times; the dates of construction of certain architectural objects are determined. Architectural features and historical aspects of the foundation and functioning of historical objects of the city are analyzed; the facts that give grounds for positioning the marked sights as objects of tourist interest are presented.*

***Keywords:** Berezhany, castle, town hall, Bankova street: bank, magistrate, district council.*

Бережани – чарівне галицьке містечко з дивовижними ландшафтними краєвидами і цікавими архітектурними ансамблями, стрілецькою славою Лисоні і віковою хронікою найстарішої гімназії краю. Місто належить до найдавніших українських поселень. Перша письмова згадка про нього датується 1375 р. Спочатку це було звичайне село, привілеєм князя Владислава Опольського передане у власність бояринові Васькові Тептуховичу.

В документах кінця XV ст. Бережани двічі згадуються як село, що належало Ганні з Литвинова, а з 19 березня 1530 р. польський король Сигізмунд I закріпив ці землі за магнатом Миколою Синявським, одночасно надавши йому магдебурзьке право і статус міста.

Влітку 1530 р. власник міста Микола Синявський при допомозі першого комунального вїта Матіаша визначив кордони міста Бережани обвіши їх оборонними валами.

В 1534 р. розпочалося будівництво Бережанського замку, за участю італійських архітекторів. яке тривало на протязі двадцяти років. Замок є один з найдавніших і найбільших на українських землях Речі Посполитої. Він розташований на багnistій місцевості між двома рукавами річки Золотої Липи. Слава Бережанського замку як міцної твердині, яка багато разів зупиняла татарські загани, його багатства та скарби придбані власниками сприяла його популярності далеко за межами країни.

Перлиною пам'яток архітектури м. Бережани є ратуша, як будівля магістрату. Із східної сторони ратуші ще на початку XX ст. велися торги. Купці, що приїздили до міста із сіл, ставили свої вози, запряжені кіньми, у заїзджі двори, які знаходились на площі Ринок. Будівлі та ратуша на площі Ринок були дерев'яні, через це вони часто горіли. У 1803 р. збудували нову кам'яну Ратушу, а в 1811 р. добудували годинникову вежу. Зі східної і західної сторони ратуші є брами через які можна проникнути в дворик, який оточений з усіх боків будівлею.

В ратуші 67 кімнат, які застосовувалися для різних потреб міста: перший поверх служив для крамниць заможних городян, на другому з 1805-1924 рр. знаходилась гімназія, в якій навчалися відомі постаті міста – Маркіян Шашкевич, Богдан Лепкий, художник Володимир Савчак [1]. Ратуша є пам'яткою національного значення і знаходиться під охороною ДІАЗ у м. Бережани.

На схід від ратуші, неподалік від замку красувався театр «Сокіл», якого ми вже ніколи не побачимо. У ході військових дій 1943 р. будівля була пошкоджена, а радянська влада не знайшла інтересу відновити і знесла її з лиця землі. Цей будинок був зведений для польського спортивно-просвітницького товариства «Сокіл» у 1903 р. з ініціативи місцевого бурмістра Станіслава Вишневського. Його архітектор – бережанець Владислав Гертман. Тут розташовувалися:

театральна зала, кінотеатр, бібліотека, читальня, кімнати для хору, спортивні приміщення [3].

Навпроти західного фасаду Ратуші – церква Пресвятої Трійці, яка веде своє літочислення від 1626 р. З ініціативи власника навколишніх земель Августа Чарторийського у 1748-1768 рр. храм кардинально перебудовано. Сучасний вигляд церква отримала при наступній перебудові, коли над нею звели купол і дзвіницю. Перебудова була ініційована місцевим греко-католицьким священиком Теодором Кордубою (1893-1903 рр).

Церква Пресвятої Трійці – головний трьохбанний греко-католицький храм міста. По обидва боки головного входу ніші, в яких фігури Св. Петра і Св. Павла. На центральних дверях храму різьблені скульптури Св. Кирила та Св. Мефодія – це робота місцевого різьбяр із с. Лапшин Василя Бідули.

Славиться храм іконостасом, декоративні різьблені інтер'єри якого виконав різьбяр Оліва, чех за походженням. У 1831 р. із замкового костелу в церкву Святої Трійці перенесено образ Матері Божої подарований Папою Римським Олександром Синявському. Цінною духовною реліквією, що зберігається в церкві, є касетка з мощами Іоана Хрестителя, про яку згадує польськомовний напис з боку від вітваря, датований 1735 р. [4, с. 71].

На захід від церкви Святої Трійці – вірменська церква, яка зведена у 1764 р. з ініціативи місцевого настоятеля Деодата Горбача. Культова споруда збудована в бароково-ренесансному стилі, її дах прикрашено дзвіницею-сигнатуркою. Від вулиці будівля відділяється кам'яною стіною (свого часу мала і оборонний характер) з гармонійно вмурованною трьохаркадною дзвіницею. З трьох інших сторін починаючи з другої половини ХІХ ст. церква оточувалась дерев'яним парканом.

Перші згадки про вірменські поселення у місті фіксуються в міських актових книгах з 1681 р. На початку ХVІІІ ст. вірмени в Бережанах масово використовували вірменську мову, навіть підписувалися в актових книгах нею. У 1710 р. привілеєм власника навколишніх земель, великого гетьмана Миколи Синявського у місті організована окрема парафія, яка опікувалася нечисленними вірменськими общинами, ледь не всього сучасного Тернопілля. Правда, до 1750-х рр. сакральна споруда руйнується і її місце займає збережена до сьогодні пам'ятка.

У 1810 (чи, за іншою інформацією, у 1811) році Вірменська церква в результаті пожежі отримує значні зовнішні пошкодження. Але інтер'єр суттєво не постраждав. Тому за наказом Ізабелли Любомирської – тогочасної власниці Бережан – його покрито новим дахом і пристосовано для відправи римо-католицької польської громади міста (так як пошкодження парафіяльного костельу були значніші). Лише з 1820-х рр. старанням катехита нормальних

(початкових) шкіл Георга Давидовича розпочинається відбудова комплексу, поновлюється інтер'єр церкви. У 1880 р. Вірменська церква наново реставрується, а останнє мистецьке відтворення її елементів датується 1927 р. Тоді старі вікна будівлі було замінено вітражами за проектом познанського мистця Яна П'ясецького.

Серед пробощів (настоятелів) Вірменської церкви в Бережанах слід виділити майбутніх львівських архієпископів (архієпископів): Самуеля Стефановича (1755-1858 рр.), Ісаака Ісааковича (1824-1901 рр.), та Йозефа Теодоровича (пом. 4 грудня 1938 р.), які поховані на Личаківському цвинтарі у Львові.

У роки Першої світової війни дзвони було реквізовано, але в 1920 р. священником В. Квапінським закуплено нові. Та, після остаточного закриття храму в 1946 р., їх теж переміщено до інших храмів. У післявоєнний час храм використовувався під складські приміщення, поступово руйнуючись. З 2004 р. комплекс споруд Вірменської церкви – на балансі ДІАЗ у м. Бережани. В даний час з ініціативи Заповідника та релігійної вірменської громади м. Тернополя перебудовується дзвіниця, яка знаходилася в аварійному стані [4, с. 65].

Поруч із храмами в Бережанах є багато інших привабливих для туристів об'єктів. До них належить класичний палацик по вул. Вірменській 4, з чотирма білими колонами коринфського ордеру завершений фронтоном. Цінують його за архітектуру і за те, що у ньому в 1828-1829 рр. квартирував відомий будитель Галицької Руси, просвітитель Маркіян Шашкевич, який у 1837 р. закликав духовенство проголошувати проповіді українською мовою. З 1950 по 1960 рр. приміщення будівлі орендував Будинок учителя, де працював знаменитий учительський хор під керівництвом Віри Опанасівни Кулікової-Епік – дружини репресованого поета Г. Епіка. Палацик на вул. Вірменській №4 – пам'ятка архітектури місцевого значення, передана на баланс Державного історико-архітектурного заповідника в 2004 р.

Щоб ствердити та увіковічнити своє панування на загарбаних українських землях, польські магнати будували численні замки, споруджували костьоли. За межами тодішнього міста, в 1600 р. з ініціативи власника міста Адама Героніма Синявського розпочали будувати костел Різдва Діви Марії в стилі пізньої готики. Передчасна смерть Адама-Героніма не дала можливості закінчити будівництво. Завершила будівництво і освятила культову споруду його дружина Катерина Синявська в 1625 р. Костел збудовано на невисокому пагорбі, він мав оборонне значення при захисті південно-західних границь старого міста. Оборонний мур із західної частини костелу зберіг бійниці до наших днів. Дзвіниця перебудована із сторожової вежі в 1740-1741 рр. Донині в костелі збереглися елементи декору роботи скульптора Йогана Пфістера [7].

Якщо глянути з площі на північну околицю міста то видно золотий купол монастиря Бернардинів, який зведено у XVII ст. на кошти графів Синявських. Монастир розташований на вершині пагорба Сторожисько, з якого відкривається незабутня панорама середмістя Бережан, зокрема замку Синявських та фарного костелу. Ця оборонна споруда збудована у стилі бароко. Будівництво монастиря остаточно завершилося у 1683 р. Його фортифікаційне значення полягало у тому, щоб захистити місто з північного заходу від набігів татар. Упродовж першої половини XVIII ст. цей архітектурний комплекс декілька разів добудовувався. Його основу складає костел святого Миколая та прилеглі до нього келії. Спорудження келій затяглося аж до 1716 р., а в 1742 р. до монастиря добудували міцний кам'яний мур.

За радянських часів монастир зліквідовано і створено виховну колонію для неповнолітніх правопорушників, але у 2001 р. в ньому було відкрито церкву Притульських мучеників. Монастир Бернардинів – пам'ятка архітектури національного значення [4, с. 53].

Слід відзначити найкоротшу бережанську вулицю – Банкову. У 1920-1930 рр. вона називалася вул. Гартлера – на честь місцевого архітектора кінця XIX ст., який проектував більшість споруд адміністративної частини міста. Першим з'явився будинок Магістрату у середині XIX ст., другим – Повітова рада, а напочатку XX ст. – будівля банку.

На південному фронтоні Магістрату зберігся герб міста з австрійських часів. Скромне оздоблення фасадів окреслене ліпними арками, розділене пілястрами, а завершується декоративним карнизом. Між двома лініями карнизу таємничо проглядаються п'ять округлих вікон, розділених декоративними композиціями. Флюгер на декоративній підставці прикрашає будівлю. У 1920-1930 рр. Магістрат продовжував виконувати свої адміністративні функції, у його приміщеннях містилися канцелярії правників та торгівельні установи. На початку 1950-х рр. до східного крила Магістрату вселилося медичне училище, яке проіснувало тут до 1976 р., а потім – стоматологічна поліклініка.

У 1910 р. зведено будівлю банку за проектом львівського архітектора Іпполіта Слівінського. Фасад оздоблено мистецько-декоративною ліпниною і скульптурними зображеннями. Інтер'єр прикрашала портретна галерея польських королів та відомих людей. Сьогодні в приміщенні господарюють районне управління юстиції, відділ реєстрації актів цивільного стану та єдиний спадкоємець споруди, що дав назву вулиці Банковій – оцдабанк.

Навпроти банку розташована споруда Повітової ради, зведена в кінці XIX ст., де в наш час розмістилася міська рада. З 1920 р. по 1938 р. окремі приміщення тут займав філіал Подільського туристично-краєзнавчого

товариства. Дах будівлі до 1943 р. прикрашав аттик із скульптурною композицією.

Отже, Бережани мають багату історію, значні історико-архітектурні пам'ятки та розташовані на перехресті доріг, що ведуть до Львова, Тернополя, Івано-Франківська, тому можна твердити, що місто має значний туристичний потенціал і може активно залучатися в туристичну сферу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Wiszniewski S. Przewodnikpo Brzeżanachi okolicy. / S. Wiszniewski. — Brzeżany, 1937. — 168 s. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.*
2. *Редліх Ш. Разом і нарізно поляки, євреї, українці в Бережанах / Ш. Редліх // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Бережани в пам'яті євреїв, поляків, українців» (Бережани, 12 червня 2007 р.) / Тернограф. м. Тернопіль — С. 126.*
3. *Парацій В. М. Бережанський «Сокіл» / В. М. Парацій // Жайвір. — березень 2004. — № 1. — С. 9.*
4. *Історико-краєзнавчий нарис Бережани, Бережани... Історико-краєзнавчі нариси. Книга перша. — Тернопіль : Джура, 2005. — 240 с.*

Наукове видання

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 2

Відповідальна за випуск: Ю.І. Колісник-Гуменюк

Макет і комп'ютерна верстка: В.В. Гуменюк

Дизайн обкладинки: І.С. Колісник

Адреса оргкомітету:

Львівський навчально-науковий центр професійної освіти

79008, вул. Кривоноса, 10

м. Львів

lnnc@ukr.net

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи:
зб. наук. праць / [упорядник Ю.І. Колісник-Гуменюк]. – Вип. 2. – Львів–
Гомель, 2018. — 338 с.

Електронне видання

Умовн.-друк. арк. 19,8. Об'єм файлу – 5 МБ.